

**TÜRKİYE TÜRKÇESİ GRAMERİ EĞİTİMİNE YÖNELİK
ESERLERDE SES BİLGİSİ VE BİÇİM BİLGİSİ KONUSUNDAKİ
ÖRNEKLERİN İNCELENMESİ (1940 SONRASI)**

Mustafa Kemal Kök

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ**

NİSAN 2024

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren (....) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı: Mustafa Kemal

Soyadı: Kök

Bölümü: Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bilim Dalı

İmza:

Teslim Tarihi:

TEZİN

Türkçe Adı: Türkiye Türkçesi Grameri Eğitime Yönelik Eserlerde Ses Bilgisi ve Biçim Bilgisi Konusundaki Örneklerin İncelenmesi (1940 Sonrası)

İngilizce Adı: Examination of Examples on Phonetics and Morphology in Works for Turkish Grammar Education (After 1940)

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazarın Adı Soyadı: Mustafa Kemal Kók

İmza: .....

JÜRİ ONAY SAYFASI

Mustafa Kemal Kök tarafından hazırlanan “Türkiye Türkçesi Grameri Eğitime Yönelik Eserlerde Ses Bilgisi ve Biçim Bilgisi Konusundaki Örneklerin İncelenmesi (1940 Sonrası)” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy birliği ile Gazi Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Arife Ece Evirgen

(Gazi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı, Gazi Üniversitesi) .....

Üye: Dr. Öğretim Üyesi Eda Nur Karakuş Aktan

(Gazi Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı Gazi Üniversitesi,) .....

Üye: Dr. Öğretim Üyesi İbrahim Yılmaz

(Edebiyat Fakültesi, Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi,) .....

Tez Savuma Tarihi: 04/03/2024

Bu tezin Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Prof. Dr. Şaban Çetin

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürü .....

Aileme

TEŞEKKÜR

Çalışmanın iki kapak arasına girdiği süreçte başlıkta sadece öğrencinin adı yazar. Ancak tezin yazım aşamasında tez öğrencisi kadar emeği geçen ve onun araştırma, yazma serüveninin devam etmesinin yolunu açanlar vardır. Tez boyunca beni başarı bursuyla destekleyen, çalışmama katkılar sunan Mustafa Kemal Atatürk'ün biricik mirası olan Türk Dil Kurumu başta olmak üzere bilimsel araştırmalar müdürü Dr. Pekişerek'e teşekkürü bir borç bilirim. Dostlarım Ali Fuat ve Cihan'ın yanımda olmalarına müteşekkirim. Ders dönemim boyunca Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi alanında hem bilginin kıymetini anlamama hem öğretmenlik mesleğinin kutsiyetinin farkına varmamı sağlayan başta Prof. Dr. Leylâ Karahan hocam olmak üzere, Anabilim Dalı Başkanımız Prof. Dr. İsmet Çetin'e, Prof. Dr. Seyfullah Yıldırım'a ve Prof. Dr. Mustafa Kurt'a katkılarından dolayı minnettarım. Literatüre yılların bilgi birikimini aktararak farklılık kazandıran, bu entelektüel mirasın bir meyvesi olan bu konuyu kurum değiştirmesine rağmen emanet ederek beni Arife Ece Hoca'ya yönlendiren her sorunumla birebir ilgilenen Prof. Dr. Gülcan Çolak'a çok şey borçluyum. Eksikliklerimi görmemi sağlayarak bu yolda gelişeceğim inancını bana aşılayan, günün her saat diliminde kendi zamanından feragat ederek tespitlerini, yorumlarını bana aktaran, ilgisini ve yakınlığını hissettiren danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Arife Ece Evirgen'e teşekkür ederim. Tez savunması esnasında eksikliklerimi görmeme yardımcı olan Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Yılmaz ve Dr. Öğr. Üyesi Eda Nur Karakuş Aktan'a değerli katkıları için teşekkür ederim. Tez aşamasının ilerlemesini her hatamda yeniden ayağa kalkmamı sağlayan hocam, rol modelim babam ve amcamın bu kısımda anmanın gururunu yaşıyorum. Tezimi yazabileceğim ortamımı sağlayan anneme, ablama, Sinem'e ve Betül'e şükranlarımı iletiyorum.

**TÜRKİYE TÜRKÇESİ GRAMERİ EĞİTİMİNE YÖNELİK
ESERLERDE SES BİLGİSİ VE BİÇİM BİLGİSİ KONUSUNDAKİ
ÖRNEKLERİN İNCELENMESİ (1940 SONRASI)**

(Yüksek Lisans Tezi)

Mustafa Kemal Kök

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Nisan 2024

ÖZ

Bu çalışmada, Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Halk Bilimi, Türkçe Eğitimi Lisans bölümlerinin Türkiye Türkçesi derslerinde yer alan 1940 ve 1995 yılları arasında yayımlanan yedi gramer kitabındaki Ses Bilgisi ve Biçim Bilgisinin öğelerini oluşturan Kök-Ek-Gövde bölümlerindeki konuları işleme biçimleri, kullandıkları terminolojiler ve bu bölümde kullandıkları örnekler açıklanmıştır. Çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu yedi gramer kitabında yer alan bilgiler, örnekler bir araya getirilerek farklılıkları, vurgulanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gramer, Terim, Örnek, Kök, Ek, Gövde.

Sayfa Adedi: 175 (xii+160)

Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Arife Ece Evirgen

**EXAMINATION OF EXAMPLES ON PHONETICS AND
MORPHOLOGY IN WORKS FOR TURKISH LANGUAGE
GRAMMAR EDUCATION (AFTER 1940)
(M.S. Thesis)**

**Mustafa Kemal Kok
GAZI UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF EDUCATIONAL SCIENCES
April 2024**

ABSTRACT

In this study, the way of processing the subjects in the Root-Affix-Stem sections, which constitute the elements of Phonetics and Morphology in seven grammar books published between 1940 and 1995, which are included in the Turkish Turkic courses of Turkish Language and Literature, Turkish Language and Literature Education, Contemporary Turkish Dialects and Literatures, Folklore, Turkish Turkic Education undergraduate departments, the terminologies they use and the examples they use in this section are explained. Content analysis method was used in the study. The information and examples in these seven grammar books were brought together and their differences were tried to be emphasized.

Key Words: Grammar, Term, Example, Root, Affix, Stem

Page Number: 175 (xii+160)

Supervisor: PhD. Faculty Member Arife Ece Evirgen

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI.....	ii
JÜRİ ONAY SAYFASI	iii
TEŞEKKÜR	v
ÖZ	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
TABLolar LİSTESİ	x
ŞEKİLLER LİSTESİ	xi
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
BÖLÜM I.....	1
GİRİŞ.....	1
Problem Durumu	1
Araştırmanın Alt Problemleri.....	5
Araştırmanın Amacı	6
Araştırmanın Önemi.....	6
Varsayımlar	7
Sınırlılıklar	7
Tanımlar.....	8
BÖLÜM II	10
İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	10
BÖLÜM III	12
YÖNTEM	12
Araştırmanın Yöntemi.....	12

Araştırmanın Deseni.....	12
İncelenen Çalışmalar	13
İncelenen Çalışmalardaki Verilerin Toplanması.....	16
İncelenen Çalışmaların Analizi.....	17
BÖLÜM IV	24
ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN BULGULAR VE YORUMLAR	24
Ünsüz Düşmesi	24
Ünsüz Türemesi.....	32
Ünlü Düşmesi.....	34
Ünlü Türemesi (Anaptyxe).....	40
Ünlü Değişimi	43
Bitişme ve Kaynaşma.....	46
Kalınlık-İncelik ve Düzlük-Yuvarlaklık Uyum (Ses Olayları)	56
Ünsüz Yumuşaması, Ünlü Daralması, Ünsüz Benzeşmesi (Uyum Sonucunda)	79
Kökler, Ekler ve Gövdeler.....	104
BÖLÜM V	141
SONUÇ VE ÖNERİLER	141
KAYNAKLAR	149
EKLER	155
Ek 1: Çalışmada İncelenen Gramer Kitapları	156

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Ünsüz olaylarına ilişkin ölçütler	19
Tablo 2. Ünlü olaylarına ilişkin ölçütler	20
Tablo 3. Bitişme ve Kaynaşmaya ilişkin ölçütler	21
Tablo 4. Kalınlık-incelik ve düzlük yuvarlaklık uyumlarına ilişkin ölçütler	22
Tablo 5. Uyum sonucundaki ses olayları	23
Tablo 6. Tahsin Banguoğlu'nun ünsüz tasnifi	25
Tablo 7. Ünsüzler için kullanılan terimler.....	34
Tablo 8. Ünlüler için kullanılan terimler.....	47
Tablo 9. Dil ve Dudak benzeşmelerinin tek heceli köklerde gösterimi	61
Tablo 10. Karma sıralamalarda benzeşmeler değişir.....	62
Tablo 11. Ünlüler bölümlerinin toplu hâlde gösterimi	73
Tablo 12. Büyük ünlü uyumuna göre seslerin sıralanışı	77
Tablo 13. Büyük ünlü uyumuna aykırı Türkçe ekler	78
Tablo 14. Küçük ünlü uyumu tablosu	79
Tablo 15. "de-" ve "ye-" eylemlerindeki darlaşma etkisi	97
Tablo 16. Ad durum eklerinde ve ek eylemde ünsüz benzeşmesi.....	101
Tablo 17. Kök kavramı için kullanılan terimler.....	138
Tablo 18. Ekler için kullanılan terimler ve sınıflandırmalar.....	140
Tablo 19. Gövde için kullanılan terimler.....	142

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. İsim köklerinin yüzde dağılımları	144
Şekil 2. Fiil köklerinin yüzde dağılımları.....	144
Şekil 3. İsim gövdelerinin yüzde dağılımları	145
Şekil 4. Fiil gövdelerinin yüzde dağılımları.....	145

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

TG (TB) Türkçenin Grameri- Tahsin Banguoğlu

TDB (ME) Türk Dil Bilgisi- Muharrem Ergin

YTDB (HE) Yeni Türk Dil Bilgisi- Haydar Ediskun

TD I+II (KB) Türkçe Dilbilgisi İki Fasikül- Kaya Bilgegil

DB (TNG) Dilbilgisi- Tahir Nejat Gencan

TT (FB) Türkiye Türkçesi- Fuat Bozkurt

TD (MH) Türkçe Dilbilgisi- Mehmet Hengirmen

EOT Eski Oğuz Türkçesi

OT Osmanlı Türkçesi

BÖLÜM I

GİRİŞ

Bu bölümde, çalışmanın yazılmasına neden olan Türkiye Türkçesi alanına ilişkin problemin güncel durumundan bahsedilmiştir. Problem durumu belirlendikten sonra Türkiye Türkçesi grameri eğitime yönelik çalışmaların karşılaştırılmasının amacı ve önemi üzerinde durulacaktır. Araştırmanın amacının ve öneminin sunulmasından sonra çalışmanın öngörülebilir varsayımları belirlenmiştir. Türkiye Türkçesi grameri eğitime yönelik hangi eserlerin inceleneceği belirtilmiştir. Son olarak çalışmada sıklıkla kullanılacak literatürde yer alan kavramlar yine literatür destekli açıklanmaya çalışılacaktır.

Problem Durumu

Dünyada yaygın olarak bilinen adıyla da Türklük bilimi; Türklerin dili, dinî, tarihî, toplumsal ve kültürel özelliklerine ilişkin bulgular ve çıkarımlar yapan sosyal bilimlere ilişkin bir bilim dalıdır. Türkoloji, ilk defa XIX. yüzyılda Macaristan'ın Eötvös Lorand Üniversitesi'nde bir bilim dalı olarak faaliyet gösterir. Teolog Ignacz Kunos'un öğrencisi olan Armin Vambery tarafından kurulan Türkoloji bölümü (Vásáry'den çev. Duran, 2017, Duran, 2020, Hazai ve Fodor, 2013, Öztürk, 2013) günümüzde de çeşitli ülkelerde çeşitli üniversitelerde faaliyetlerine devam eder. Türk Dili ve Edebiyatı, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Türk Halk Edebiyatı, Türk Halk Bilimi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi, Türkçe Öğretmenliği programları çeşitli disiplinlerle ilişkiler sonucu kurulan bölümlerdir. Türklük bilimiyle ilişkili bölümlerin araştırma kısmında Orhun Kitabeleri'nin yazıldığı VIII. yüzyıl ve

kitâbelerin deşifre edildiği XIX. yüzyılın son çeyreği Türkoloji için önemlidir. Çünkü günümüzde Türkoloji araştırmacılarının elinde bulunan en eski tarihli veriler kitabelerdeki bu metinlere aittir. Bu tarihten sonra çeşitli araştırmacılarının tasnifiyle Türkçe tarihî devirlere ayrılır. Türkçenin günümüze kadar devam eden yolculuğunda günbegün eserler nicelik açısından artmaktadır. Nicelik artışıyla beraber eserlerin nitelikleri açısından çeşitli değişimler mevcuttur. Ancak VIII. yüzyıldan XXI. yüzyıla kadar sözlü eserleri de oluşturan ana malzeme dildir. Diller, bilimsel olarak çeşitli lehçelere ayrışsa da ana dayanak noktaları yazılı kaynaklardır. Türkolojiyle ilişkili bilimsel araştırmaları kapsayan literatür çalışmalarında sıklıkla başvuru yapılan araştırmacıların başında Muharrem Ergin gelir. Google Scholar veri tabanında “Muharrem Ergin” adıyla arama yapıldığında onun eserlerinden yapılan alıntılarının sayısı 4.734’dür. Bu metrik, çalışmanın literatürdeki önemini ifade eder. *Türk Dil Bilgisi’nde*, “Dil Nedir ?” sorusunu yanıt aranır. Ergin’e (2013) göre dil, doğal bir araçtır. Bu aracın kendine özel kullanma şartları vardır. Kendine has kullanma şartları olan bu araç, insanın tamamen kontrolü altında değildir. Yani özel kullanma şartları “dil kaideleridir” (s.4-5). Burada Ergin’in “dil kaideleri” ifadesi önemlidir. VIII. yüzyıldan XXI. yüzyıla kadar eserlerin oluşumunda ana malzemenin dil olduğu belirtilmişti. İşte bu ana malzeme yani dil, çeşitli kurallar neticesinde oluşur. Fonemlerden morfemler, kelimelerden cümleler oluşur. Bu cümleler ise sıralanarak paragraflar oluşturur. Paragraflar belli bir plan içinde sunularak tek kompozisyon hâlini alır. Dil kaideleri, Türk Dili ve Edebiyatı çalışmalarında genellikle “gramer” olarak geçer. Türk Dili ve Edebiyatı alanındaki *gramer* terimi, dil mefhumuna has unsurların nasıl kullanılması gerekliliğine ilişkin teorik ve pratik bilgilerin yer aldığı eserlerdir. Gramer kelimesinin kökeni Yunan dilinde yazı kelimesi anlamına gelen *graphein* yani yazmak fiilinden türetilmiştir (Özçam, 2017, s.11). Gramer terimiyle ilgili literatürde en kapsamlı çalışma Agop Dilaçar’a tarafından hazırlanmıştır. Dilaçar, *Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi* makalesinde gramerin terimleşmesinden, gramerin dilin ve dilbiliminin hangi alanlarında kullanıldığından bahseder. Dilaçar, gramerin tanımı şu şekilde yapar:

Bugün birçok topluluklarda terim olarak kullanılan gramer sözcüğünün ana anlamı, Yunanca “yazı” demek olan ‘gramma’(graphein=yazmak) köküne dayanır. Bundan da Yunanca ‘grammatikê’,Latince ‘grammatica’,Fransızca ‘grammaire, İngilizce ‘grammar’, Almanca ‘Grammatik sözcükleri türemiştir (Dilaçar, 1971, s.83).

Dilaçar’a göre gramer, konuşma ve yazmadaki “edim” ve uygulamaları kurallara riayet edilmesini amaçlayan bir bilim dalıdır (s.83). Yine Dilaçar, gramer yerine Türkçeleştirilmiş karşılığı olan dil bilgisi terimlerini birbirinden ayırır. Ona göre, gramer bilgisi sadece dil bilgisi değildir. Çünkü “dil” nosyonu, birebir insanların bilgi tanımlaması içine dâhil edilemez. Dil olgusu, tarihî süreçte gelişerek kendi mekanizmasını oluşturur (s.85). Dilaçar’a (1971) göre, dilbilimsel ölçütler çerçevesinde gramer çalışmalarını üç farklı kategoriye ayırır. Bunlar; *Genel, Özel ve Yapı veya Kuruluş Grameri* şeklindedir. Genel gramerler, dillerdeki gramer kurallarının kökenine inerek felsefi boyuta indirgenmeye çalışılır. Bilimsel değildir. Özel Gramerler ise bir dilin kendi içindeki kuralları müstâkil olarak inceler. Son olarak *Yapı veya Kuruluş Grameri*, bu gramer metotları içinde en güncelidir. Farklı dillerin gramer olarak yapısal yani gramatik bağlantılarını tek tek kendi içinde karşılaştırarak benzerliklerine veya farklılıklarına odaklanır (s.87-90).

VIII. yüzyıldan bu yana tespit edilebilen Türk yazı dili ilk defa XI. yüzyılda Kâşgarlı Mahmut tarafından incelenir. Kâşgarlı Mahmut, bu eserini Araplara Türk dilini tanıtmak ve öğretmek amacıyla yazar. Eserinde Kâşgarlı Mahmut, Arapların Türk dilini anlayabilmeleri için “Türk dilinin kaidelerine” yer verir. Ancak Kâşgarlı Mahmut’un bu eserine ilk gramer çalışması demek anakronizme yol açabilir. Çünkü terimsel olarak ve dilbilimin de bir alanı olan gramer, Batı menşeli bir nosyondur. XX. yüzyıla kadar Türk dilinin kaidelerinin incelenmesi “sarf” ve “nahiv” terimleriyle karşılanır. Arap belagatinde kullanılan bu iki terim, XX. yüzyılın ilk yarısına kadar Osmanlı’da Tanzimat Devri’nden sonraki modernleşme hareketlerine rağmen kullanılır. Hüseyin Cahit, 1908 yılında Avrupalı metotlara göre incelediği “Türkçe Sarf ve Nahiv’ini” yayımlar. Hüseyin Cahit’in bu kitabı döneminde sıkça kullanılan bir başvuru kaynağıdır (Karahana, 2013, s.73). 1910 yılında Ali Canip’in, Ziya Gökalp’in ve Ömer Seyfettin’in Genç Kalemler dergisi etrafında şekillenecek

Yeni Lisan Hareketi Türk dilindeki değişimlerin başlangıcıdır. Sonrasında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve 1 Kasım 1928 yılında gerçekleşen Harf Devrimi'yle beraber Türk dili ve Türk dilini ele alma metodolojisi terimsel anlamda da farklı bir yöne evrilir. 1928 yılında Alfabe Komisyonu'nun talebi üzerine Ahmet Cevat Emre, “Muhtasar Türkçe Gramerini” yazar (Karahana, 2014, s.3). Burada Ahmet Cevat Emre'nin eserine verdiği isim önemlidir. Çünkü Ahmet Cevat Emre, bu eserinden on sekiz sene evvelinde *Lisan-ı Osmani Sarf ve Nahv*'ini yayımlar (Emre'den aktaran Karahana, 2014). 1928 yılından sonra yine Dil Encümeni'nin talepleri doğrultusunda Ahmet Cevat Emre 1931 yılında, *Yeni Bir Gramer Metodu Hakkında Layiha* adlı eserini yayımlar. Bu eser okullarda ders kitabı olarak okutulması tavsiye edilir. Sonrasında 1935 yılından 1940 yılına kadar okullarda gramer dersi kaldırılır. 1940 yılında Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in talepleri sonucunda Tahsin Banguoğlu, 1941 yılında *Ana Hatlariyle Türk Grameri* eserini yazar. Bu eser, okullarda ders kitabı olarak okutulur (Karahana, 2013, s.73). Çeşitli kırılma noktalarından sonra Türk dilinin kaidelerini ele alma metodolojisinde dolaylı olarak da Türk Dili ve Edebiyatı biliminin sınırları içine “gramer” terimi dâhil olur. Sonraki dönemlerde bu terim, dil bilgisi şeklinde Türkçeleştirilir. 1940'lı yıllardan sonra gramer sorunları ve gramer çalışmalarına ilişkin gözlemler Türkoloji araştırmalarının odak noktası hâline gelir. Türkoloji literatüründe gramer sorunları ve gramer çalışmalarına ilişkin en kapsamlı çalışma Zeynep Korkmaz'ındır. Zeynep Korkmaz'ın *Türkiye Türkçesi Üzerindeki Çalışmalar ve Bu Çalışmaların Günümüzdeki Durumu* adlı makalesinde sorunları tarihsel perspektifte ele alır. Yine bu makalede sorunlara çözüm önerileri sunduktan sonra literatürdeki diğer araştırmacılara da çeşitli teklifler sunulur. Korkmaz'ın (2002) makalesinin *Durum Değerlendirmesi ve Çözüm Bekleyen Sorunlar* gramer kitaplarına ilişkin tespitte bulunur. “...Konuların işlenişi bakımından örnekler farklı olsa da verilen bilgiler çoğu kez doğrusu ile yanlış ile birbirinin tekrarı durumundadır.” (s.49). Gramer kitaplarına ilişkin bu tespitinden sonra Korkmaz, makalesinin sonuç bölümünde gramer sorunlarına ilişkin üzerinde durulması gereken problemleri altı madde hâlinde sıralar. Bu altı maddenin dört tanesi çalışmanın problem durumunun ortaya çıkışında etkilidir:

1. Gramer konuları ile ilgili özel araştırmalara ağırlık vermek,
2. Yapılacak araştırmalarda Türkçenin yazılı kaynaklarından derlenmiş bol malzemeye dayanmak ve bu malzemeyi sağlam bir süzgeçten geçirmek,
3. Çalışmada bilimsel yöntemin gereklerini ön planda tutmak, ...
5. Kaynaklardan elde edilen malzemenin sağlıklı bir değerlendirmeden geçirilerek ulaşılabilecek yargı ve sonuçları o konu veya konularda daha önce varılan yargı ve sonuçlarla karşılaştırarak kendi değer yargılarını kontrolden geçirmek (Korkmaz, 2002, s.59).

Korkmaz'ın (2002) tespitleri göz önünde bulundurulduğunda Türkiye Türkçesi alanında yazılmış gramer çalışmalarının içerikleri bilimsel yöntemlerle ele almak gereklidir. Bu doğrultuda, Çimen (Sanaç) Özçam *Türkiye Türkçesi Gramer Çalışmaları* adlı bir bibliyografya çalışması yayımlar. (Sanaç) Özçam, çeşitli dillerde Türkiye Türkçesine ilişkin yayımlanmış eserleri derler. Ancak literatürde gramer kitaplarında yer alan örnekler birbirleriyle mukayese edilmemiştir.

Bu çalışmada, 1940 yılından sonra yazılmış Türkiye Türkçesi gramer kitaplarındaki ses bilgisi bölümündeki ses olayları ve çalışmadaki kök-ek-gövde bölümlerindeki verilen örnekler ve anlatımlar birbirleriyle karşılaştırılmıştır. Birbirleriyle karşılaştırılmış eserler sırasıyla şunlardır; Tahsin Banguoğlu'nun *Türkçenin Grameri*, Muharrem Ergin'in *Türk Dil Bilgisi*, Tahir Nejat Gencan'ın *Dilbilgisi*, Kaya Bilgegil'in *Türkçe Dil Bilgisi*, Haydar Ediskun'un *Yeni Türkçe Dil Bilgisi*, Mehmet Hengirmen'in *Türkçe Dil Bilgisi* ve Fuat Bozkurt'un *Türkiye Türkçesi (Dilbilgisi-Anlatım)*.

Araştırmanın Alt Problemleri

Literatürde, birçok araştırmacının problemlere ilişkin sunduğu çözüm önerileri ve tespitler önemlidir. Bu araştırmacıların katkılarında yola çıkarak Türkiye Türkçesi gramerinin eğitimine yönelik eserler merkezinde belirlenen bir araştırma konusu belirlenmiştir. Araştırmanın ana problemi Türkiye Türkçesi gramer çalışmalarını kaleme alan yazarların kuralları açıklarken konuyu hangi kavramlarla nasıl anlattıkları örneklerin özelliklerinin ve

çeşitliliklerin belirlenerek araştırmacılara sunulmasıdır. Bu problem ekseninde araştırmanın alt problemlerini ele alınmalıdır:

-Araştırmacılar gramer kitaplarını hazırlarken konuları nasıl tasnif etmişlerdir? Tasniflerindeki benzerlikler veya farklılıklar nelerdir?

- Eserlerde verilen örnekler konu anlatımlarla uygun mudur?

-Hangi araştırmacı eserinde hangi sıklıkla ne kadar örnek kullanmıştır?

-Fonetik ve morfolojik örneklerin sıklığı nedir?

-Kullanılan gramer terimlerinde ve verilen örneklerin ne kadarı özgündür ?

Çalışmada bu sorular yanıtlanmıştır.

Araştırmanın Amacı

Çalışmanın amacı, literatürdeki önemli bir araştırmacının literatürdeki bir soruna ilişkin ortaya koyduğu tekliften yola çıkarak problemi ele almak ve literatürde daha önce çalışılmamış konuyu hazırlayarak literatüre katkı sağlamaktır. Çalışmada gramer alanında literatüre katkı sağlamış ve sıklıkla başvuru kaynağı olarak Türkoloji disiplininde yer alan eserlerdeki örnekler mukayeseli olarak incelenmiştir. İnceleme sonucunda varılan tespitler Türk Dili ve Edebiyatı alanındaki tüm paydaşların dikkatine sunulmuştur.

Araştırmanın Önemi

Bu çalışmada Türkiye Türkçesi için 1940 yılından sonra yazılmış gramer kitaplarında yer alan örnekler incelenerek alandaki bir eksikliğin giderilmesi hedeflenmiştir. Türk Dili ve Edebiyatı alanında gramer konularını inceleyen araştırmacıların örnek verirken zorluk yaşadıkları tespit edilmiştir. Bu çalışma sonrasında araştırmacılar gramer kitaplarındaki farklılıkların, örnek kullanımlarına ilişkin Zeynep Korkmaz'ın Türkiye Türkçesi Üzerindeki Gramer Çalışmaları ve Çalışmalarının Günümüzdeki Durumu” adlı makalesindeki tespitlerini ve sonuç bölümünü daha iyi bir şekilde anlayabileceklerdir.

Varsayımlar

Çalışma sonucunda Türk dilinin gramerinin öğretmeyi amaçlayan çalışmalarda incelenen konularda örneklerini çoğunlukla kendileri oluşturmuşlardır. Örneklerin incelenen gramer çalışmaları içinde ne ölçüde benzerlik taşıdığı, bu çalışmalardaki örneklerin bağlam içinde verilip verilmediği durumu önemlidir. Ayrıca araştırmacıların gramer kitaplarını oluştururken ortaya koydukları tasnifler konulara ilişkin örneklerini de belirler. Örneğin Muharrem Ergin, zarfları sadece yapıları bakımından ele alırken Banguoğlu bu kategoriye ek olarak zarfların yapısı ve derecelendirmelerini de ekler. Bu tez, gramerlerde verilen örnekleri yazarların oluşturması, aralarında benzerlikler bulunması ve konunun ele alınış biçimine göre farklılıklar taşıması yönünde varsayımlar içermektedir.

Sınırlıklar

Çalışmada ele alınan problem durumunu, araştırmanın amacı, önemi ve tezin zamanı göz önünde bulundurularak sınırlandırılmıştır. Çalışmada gramer kitaplarında yer alan söz dizim bölümü ele alınmayıp fonetik ve morfoloji kısımlarından örnekler sunulacaktır. Morfoloji kısımlarında sunulan örnekler çalışmalardaki kök, ek ve gövde kavramlarının ele alındığı bölümler göz önüne alınarak belirtilmiştir. Yapım eklerinin ayrı bölümlerde ele alındığı örnekler çalışmaya dâhil edilmemiştir. Çünkü bu konuda araştırmacıların görüşleri arasında farklılıklar tespit edilmiştir. Banguoğlu, Ergin, Bozkurt ve Hengirmen gramerlerinde yapım eklerini ayrı ayrı ele alarak kelime örnekleri üzerinden aktarmışlardır. Bilgegil ve Ediskun ise bu yapım eklerin eserlerinin isim, sıfat, fiil müstâkil bölümlerinde cümle örnekleri arasında incelemişlerdir. Gencan ise yapım eklerini önce Bilgegil ve Ediskun'un metodolojisiyle isim, sıfat, fiil bölümlerinde inceledikten sonra “türetme” ekleri bölümü başlığı altında bu eklerin bir kısmını sıralamıştır. Türk Dili ve Edebiyatı literatüründe “gramer” terimi 1928'den sonraki çalışmalarda görülür. Ancak Banguoğlu'nun 1940 yılında yazdığı, Millî Eğitim Bakanlığı'nın ders kitabı olarak okutulmasını uygun gördüğü *Türkçenin Grameri* eserinden sonra literatürde tartışmalar başlar. Bu sebeple, çalışmada

incelenecek gramer kitapları 1940 yılından sonra yayımlanmış çalışmaları kapsamaktadır. 1928 yılından önce dil çalışmalarında “sarf”, “nahiv”, “kavaid” gibi Arap belagatinden alınmış terimler kullanılmaktaydı. Gramer, daha sonrasında da Türkçeleştirilmiş dil bilgisi gibi terimler bu tarihten sonra literatürde araştırmacıların karşısına çıkar. 1940 yılından sonra yazılmış gramer kitaplarından literatürde sıkça başvuru alan, tartışmaların ana mahfilinde yer alan kitaplarla sınırlandırılmıştır. Bu gramer kitapları; Tahsin Banguoğlu’nun *Türkçenin Grameri*, Muharrem Ergin’in *Türk Dil Bilgisi*, Tahir Nejat Gencan’ın *Dilbilgisi*, Kaya Bilgegil’in *Türkçe Dil Bilgisi*, Haydar Ediskun’un *Yeni Türkçe Dil Bilgisi*, Mehmet Hengirmen’in *Türkçe Dil Bilgisi* ve Fuat Bozkurt’un *Türkiye Türkçesi (Dilbilgisi-Anlatım)* adlı gramer kitaplarıdır. Araştırmada yer alan gramer kitapları genel çalışmalardır. Bu kitaplarda, gramerin farklı dört bölümünü oluşturan; ses bilgisi, biçim bilgisi, söz dizimi ve anlam bilimi bir arada verilmiştir. Bu bölümleri müstakil bir şekilde ele alan gramer kitapları çalışmanın sınırlılığına dâhil edilmemiştir. Gramerin bütün dallarını ele alan bu çalışmalardaki örnekler belirli kıstaslar ölçüsünde incelenmiştir. Gramer kitaplarının ses bilgisi kısımlarında yalnızca ses olaylarının açıklandığı bölümler ele alınacaktır. Biçim bilgisi kısmında kök, ek ve gövde bölümlerinde yer alan örnekler birbirleriyle karşılaştırılacaktır. Gramer kitaplarında yer alan eş zamanlı örnekler çalışmanın konusuna dâhil edilmiştir. Art zamanlı örnekler sınırlılığa dâhil edilmemiştir.

Tanımlar

Gramer: Gramer kelimesinin kökeni Yunan dilinde yazı kelimesi anlamına gelen *graphein* yani yazmak fiilinden türetilmiştir. (Özçam, 2017, s.11). Güncel Türkçe Sözlük’te gramer kelimesi isim olan *dil bilgisi* terimini karşılar. Yine aynı sözlükte dil bilgisi kelimesi “Bir dilin ses, biçim ve cümle yapısını inceleyip kurallarını tespit eden bilim, gramer.” şeklinde tanımlanır (TDK, 2020). Şemsettin Sami, gramer kelimesinin Fransızca’daki *grammaire* karşılığını sarf ve nahiv ilmi olarak tanımlar (Eskin,2018, s.855). Gramer, dildeki sesin, şekil bilgisinin ve cümle yapılarının yine dilde yer alan çeşitli öğelerin anlam yapılarıyla ilişkilerini inceleyerek kuralların ve işleyiş özelliklerini açıklayan bilimdir. Gramerin başlıca

bölümleri fonetik, morfoloji, sentaks ve semantiktir (Korkmaz, 1992, s.75). Korkmaz’a (1992) göre dil bilgisi: “Çeşitli düzeydeki okullarda, Türkçenin ses, şekil ve cümle yapısı ile cümlelerin öğeleri arasındaki anlam ilişkilerini öğreten bilgi dalı; bu bilgileri veren dersin ve kitapların adı. Bk. ve krş. Gramer.” (s.44).

Örnek: Gramer kitaplarında kıyaslanacak “örnek” kelimesi, *Kamus-ı Türki’de* ikinci anlam olarak yer alır; bir şeye uydurularak yapılan iş, manend, misil olarak açıklanır (Yavuzarslan, 2015, s.957). Güncel Türkçe Sözlük’te çalışmadaki anlamıyla örnek kelimesi dördüncü anlam olarak kullanılır: ”Bir düşüncüyü, kuralı, gözlemi veya savı desteklemek ve açıklamak amacıyla ileri sürülen söz, yapılan davranış, misal.” (TDK, 2020).

BÖLÜM II

İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Araştırmanın bu bölümünde, ele alınan probleme ilişkin literatürdeki çalışmalardan bahsedilmiştir. Araştırmanın konusunu oluşturan mukayeseli gramer çalışmaları literatürde oldukça sınırlıdır. 2003 yılında Suzan Tokatlı danışmanlığında Vildan Ejder, “Gramer Kitaplarına Göre Türkiye Türkçesi’ndeki Cümle Çeşitleri ve Mukayeseleri” adlı tezini yazmıştır. Ejder, bu çalışmasında dil bilgisine ait ses bilgisi, biçim bilgisi kısımlarını değinmemiş; söz dizimsel ve anlam bilimsel olarak Ergin’den hareketle oluşturduğu tasnifle incelemiştir. Ejder, tezinde Tahsin Banguoğlu’nun, Jean Deny’nin, Kaya Bilgegil’in, Haydar Ediskun’un, Tahir Nejat Gencan’ın ve Muharrem Ergin’in gramer kitaplarını esas alarak hazırlar. Tam manasıyla mukayeseli bir gramer çalışması olmasa da, 2015 yılında Mustafa Parlak, Ali Cin danışmanlığında “Başlangıçtan Günümüze Türkçe Dilbilgisi Çalışmalarına Bakış” adlı yüksek lisans tezini hazırlamıştır. Parlak (2015), yüksek lisans tezinde Çimen (Sanaç) Özçam’ın bibliyografyasındaki eserlerini seçerek bu eserleri genel hatlarıyla ele almıştır. Eserlerdeki örnekleri birebir gramer bilimi aracılığıyla karşılaştırmamıştır. Serkan Teke (2020), “Türkçe Dil bilgisi Öğretiminin Tasvirî (Açıklamalı) Bibliyografyası” yüksek lisans tezinde öğretim teknikleri açısından “Türkçe Dil Bilgisi” literatüründeki çalışmaları tekli tarama modeliyle inceler. Ancak onun tezinde bu çalışmadaki gramerler incelenmemiştir. Teke, çalışma alanını “Türkçe Öğretimi” kavramıyla sınırlandırarak bibliyometrik analize odaklanır. Celâl Demir’in 2006 yılında Belleten’de yayımlanan “Türkçe Dil Bilgisinde Terminoloji Sorunu” ve 2007 yılında yayımlanan “Türkiye Türkçesi Gramerlerinde İsim Tamlaması Sorunu ve Bir Tasnif Denemesi” makalelerinde bu sorunları işler. “Türkçe Dil Bilgisinde Terminoloji Sorunu” makalesinde Türkçe Dilbilgisi eserlerdeki kavramları tarihî düzlemde tartışır. “Türkiye Türkçesi Gramerlerinde İsim Tamlaması

Sorunu ve Bir Tasnif Denemesi” çalışmasında Çağdaş Dilbilim ölçütlerince gramer kitaplarındaki örneklerin sorununu irdeler. Fevzi Karademir 2011 yılında yayınladığı “Eş Zamanlı Bakışla Türkiye Türkçesinde Yardımcı Ünsüzler” ve 2018 yılında yayınlanan “Türkçe Ses Bilgisinde ‘Ünsüz Benzeşmesi Olayının’ Öğretimi Üzerine adlı çalışmalarında giriş kısımlarında ses olaylarının bu iki farklı durumunu inceleyerek görüşlerini sunar. Ahmet Buran 1998 yılında “Türkiye Türkçesinin Ses Bilgisi ile İlgili Sorunları” adlı makalesinde genel hatlarıyla bu sorunlara değinir. Erdoğan Boz 2001 yılında Türk Dili Dergisi’nde Ünsüzlerle ilgili olarak “Ünsüz Düşme ve Kaybolmalarında Terim ve Tasnif Sorunu” adlı çalışmasında Zeynep Korkmaz’ın *Gramer Terimleri Sözlüğü* çalışmasını merkeze alarak literatürdeki diğer araştırmacıların yorumlamalarını düzenler. Literatüre bakıldığı zaman, daha öncesinde araştırmacılar tarafından Türkiye Türkçesindeki dil bilgisi kitaplarında yer alan ses bilgisi ve biçim bilgisi konusunda belirtilen örnekler genel perspektiften mukayese edilmemiştir. Çalışma, literatür de göz önünde bulundurulduğunda özgün olarak belirtilebilir. Ancak, literatürün oldukça kısıtlı olması çalışmadaki geçerlik durumu için de bir dezavantaj oluşturmaktadır.

BÖLÜM III

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın yönteminden, sonrasında araştırmaya uygun şekilde hazırlanan modelden bahsedilmiştir. Sonrasında çalışmanın sınırlıklarının oluşmasında yardımcı olan eserler belirtilmiştir. Araştırma için verilerin hangi yolla toplandığını, toplanan verilerin hangi yöntemle analiz edileceği belirlenmiştir. Yöntem bölümündeki alt başlıklar oluşturulurken *Nitel Araştırma Desen ve Uygulamalar İçin Bir Rehber* adlı çalışmanın üçüncü basımından yararlanılmıştır (Merriam'dan çev. Turan, 2018).

Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden “içerik analizi” yöntemi uygulanmıştır. İçerik analizi, yüz yüze görüşme gibi etkileşimli bir uygulamadan daha çok dolaylı yollara imkân tanıyan bir yöntemdir (Büyüköztürk, Kılıç Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel, 2020, s.259). İçerik analizi yönteminin yanı sıra Türkoloji literatürüne ve eğitime ilişkin “gramer” konusuyla bağlantılı olan örnek seçimlerinin incelenmesinden, kullanılan terim tercihlerinin nedenini aktarmasından dolayı “Beş Nitel Yaklaşımı’na” göre de “fenomenoloji araştırması” çalışmanın farklı yöntemlerinden birisidir (Creswell, 2023). Creswell’in bu yaklaşımına göre nitel araştırma yöntemleri içinde yer alan beş çalışma; “Anlatı”, “Fenomenoloji”, “Kuram Oluşturma”, “Etnografi Araştırması” ve “Durum Çalışması” diğer nitel yöntemlere göre öne çıkar (2023, s.7).

Araştırmanın Deseni

Araştırmada Zeynep Korkmaz’ın ve Leyla Karahan’ın çalışmalarındaki elde ettiği bulgulardan hareketle “tematik içerik analizi” yöntemi analiz ve sentez sağaltımı sonucunda

oluşturulmuştur. Gül ve Sözbilir'in Karadağ'dan ve Özdamar'dan aktardığına göre analiz ve sentez sağaltımı esasında ampirik temel hazırlayarak özellikle eğitim paydaşlarına kaynak ve bilgi aktarımı sağlar. Kaynak ve bilgi aktarımının esas amacı da bilimsel araştırmaların toplumsal yönünün kapsayan 5N sorularına cevap aramaktır. Bu cevapların sonucunda ise bilimsel bilgi üretilir (2015, s.85). Yukarıdaki bilgileri de göz önünde bulundurarak Türkoloji bilminin eğitim alanının gramer boyutuna ilişkin yedi çalışma incelenerek Korkmaz'ın ve Karahan'ın tespitlerinin sentezi sonucunda alandaki paydaşların yararlanması amaçlanmaktadır. Bu amaca ulaşabilmek için 1940 yılının sonrasında dil bilgisinin ses bilgisi, biçim bilgisi ve cümle bilgisini kendi bünyesinde barındıran yedi gramer kitabı incelenerek araştırmadaki amaçlanan ölçütlere ulaşabilme amacı gerçekleştirilmiştir. Ölçütlerin belirlenmesi, aktarabilmesi ve ulaşılabilmesi için belirlenen yedi gramer çalışmasının genellikle ses bilgisi bölümlerinin kısmında yer alan ses olayları ve biçim bilgisi konusunun kavramsal boyutunu açıklayan kök, ek ve gövde bölümlerinin anlatıldığı bölümler tematik içerik analizinin içinde yer alan meta analiz ve içerik analizinin yöntemlerinin bir sentezi olarak bilinen meta-sentez yöntemiyle karşılaştırılmıştır. İki farklı yöntemden bir uzlaşma sonucu ortaya çıkan bu yeni yöntemde aynı konuya değinen araştırmaların değerlendirip eleştirilmesini ve yorumlamasını amaçlayarak konuların detaylarının anlaşılmasını sağlar (Çalık ve Sözbilir, 2014). Böylelikle araştırmacılar, öğretmenler ve öğrencilerin literatürde yararlanabileceği varlıklı bir çalışmaya ulaşabilmeleri hedeflenir (Çalık; Ayas ve Ebenezer; Ünal, Çalık, Ayas ve Coll; Ültay ve Çalık'dan akt. Çalık ve Sözbilir, 2015). Çalışmanın hedefinde alandaki diğer paydaşların gramer sorunlarının, terim çeşitliliğinin örnek ile olan bağlantısını anlayabilmeleri için 1940 yılı sonrasında kaleme alınmış gramer çalışması meta-sentez yöntemiyle mukayese edilerek incelenmiştir.

İncelenen Çalışmalar

Çalışmada nitel araştırmaya yönteminin içerik analizi modeline ve sınırlıklara uygun şekilde incelenecek çalışmalar belirlenerek 1940 yılından sonra yazılmış Türkiye Türkçesi alanındaki gramer kitapları oluşturmaktadır. Çalışma, amacına uygun bir biçimde belirtilen yedi gramer kitabı ile sınırlandırılmıştır. Çünkü verilerin elde edilmesi için çalışmanın amacına uygun olan eserlerin incelenmesi nitel araştırmanın gerçekleştirilmesine olanak sağlar (Merriam, 2018). İncelenecek eserlerdeki belirli ölçütlerle sınırlandırılmış örnekler incelenmiştir. Yedi gramer kitabındaki ses bilgisi bölümlerindeki ses olayları, yapım ve

çekim morfolojisi kavramının ele alındığı kök, ek ve gövde bölümleri örnekleme oluşturmıştır. Muharrem Ergin “Türk Dil Bilgisi” kitabının ilk baskısının 1958 yılında yapıldığını söyler. Ardından bu kitabın içeriğiyle ilgili açıklamalarda bulunur. Eserin ön sözündeki üç açıklama dikkat çekicidir. Bunlardan ilki, çalışmanın ön sözünde “klışelerden” kaçındığına dair açıklamalar yer alır. (1986, s.XXVII). Ona göre klışeler, büyük göz alıcı başlıklar ve “cetvellerdir.” Ergin’in kastettiği klışeler doğrudan Banguoğlu’na atfedilebilir. Çünkü Türkçenin Grameri’nde günümüzdeki tablo kavramı onun terminolojisinde “cetvel” olarak geçer. Banguoğlu’nun eserindeki 447-448 sayfaları arasında akordiyon biçiminde bir kâğıtta fiil cetveli çıkar (1974, s.447-448). Türkçenin Gramerinde “cetvel” kavramı sıklıkla kullanılır (Banguoğlu, 1974, s.35; s.50; s.360; s.364). Ergin’in açıklamalarının üzerinde durulması gereken bir diğer husus terimlerle alakalıdır. Burada doğrudan Banguoğlu’nu eleştirir: “(...) Evvelâ terimlerin mümkün olduğu kadar Türkçe olmasına dikkat edilmiştir. Fakat uydurma, yetersiz ve yanlış Türkçe terimlere değil, makul Türkçe terimlere başvurulmuştur” (1986, s. XXVII). Banguoğlu’nun eserlerinde yer alan “sesli, sesdeş, addaş, obarık, köken” gibi kullandığı terminolojileri düşünüldüğünde Ergin’in bu açıklamasıyla bağdaştırılır. Muharrem Ergin’in üzerinde dikkat edilmesi gereken son açıklaması ise eserinin belirlediği kitle ve kaynaklarıdır. Ona göre bu gramerin asıl hitâp ettiği kitle üniversite öğrencileridir. Ergin bu kitabı hazırlarken sadece Türkiye Türkçesi dönemindeki kaynaklara değil EOT’dan Türkiye Türkçesine kadar makaleleri, sözlükleri, kitap tanıtımlarını, yazmaları incelediğini belirterek incelediği eserleri son sayfaya “kaynakça” başlığıyla eklemenin yararlı olmayacağını belirtir (Ergin, 1986).

Haydar Ediskun’un eserinin bazı baskılarında kapak adı olarak “Yeni Türk Dil Bilgisi” ibâresi yer alır. Bu yüzden çalışmada onun eseri “YTDB” kısaltılmasıyla yer alacaktır. Eserin iç kapağında yer alan nottan hareketle onun eseri 1963 yılı olarak düşünülmüştür: “Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 25.11.1963 ve 1281 sayılı Tebliğler Dergisi ile öğretmen öğrenciler tavsiye edilmiştir.” (1988, s.I). Ediskun, diğer gramercilerin aksine kitabında ön söz yerine sadece iki cümle epigraf kullanır:

Bu kitap, bugün, yüksek okullarımızda okutulmakta olan Dilbilgisi konularını daha geniş olarak incelemektedir. Yapıt, Dilbilgisi terimleri, tanımları, bölümleri konusunda bir yenilik getirme iddiasında değil, dilimize gücü yettiğince hizmet etmek çabasıındadır (1988, s.II).

Tahir Nejat Gencan’ın liseler için yazdığı eserin basım yılı 1946’dır. Ancak lisans düzeyi için olan gramer kitabının ilk baskı yılı 1966 tarihlidir. Gencan’ın 1980 yılındaki vefatına kadar olan süreçte eser gözden geçirilerek dört kere yeniden basılmıştır. Bu çalışmada asıl

değişikliklerin yapıldığı 1971 yılına ait ikinci baskı kullanılacaktır. Gencan, ön sözünde kendinden önceki gramer çalışmalarını “şu sanılar altında kalmışlardır” diyerek üçe ayırır: “Arap dilinin etkisinde kalanlar”, “Hüseyin Cahit’le Fransız etkisi”, “Batılı Türkçecilerin kendi dili”. Gencan’ın burada Arap dilinin etkisinde kalanlar olarak belirttiği kişiler Ahmet Cevdet Paşa, Şemsettin Sâmî’dir (Zülfikar, 1991). Ancak literatürdeki çalışmalara bakıldığında Fransızca terminolojinin başlangıcında Ali Suavi görülür (Zülfikar, 1991). Batıcı Türkçeciler olarak belirtilen isimler ise çalışmanın ilerleyen kısımlarından anlaşılacağı üzere Tahsin Banguoğlu ve Muharrem Ergin’dir. Çünkü Banguoğlu eserinde kendine hâs terminolojileri sıklıkla kullanır. Ergin ise Banguoğlu’ndan farklı olarak literatürdeki genel dilbilim ölçütlerince uluslararası isimleri tercih eder. Bu eleştirilere ek olarak Gencan’ın çalışmasında iki ifade dikkat çeker. Bu ifadelerden ilki: “(...) Türk dilinden dilbilgisini çıkarmak” (1971, s. VII). Gramerde örneklerden hareketle tanımlamalar oluşturulur. Bu yaklaşım ilkel bir “yapılandırıcı dilbilgisi” olarak değerlendirilebilir. Sonrasında, örnek seçiminde tarama ve derleme yolu tercih edilir. Bu tercihi, onu diğer gramercilerden ayırır. Gencan, eserinin ikinci baskısında eserindeki terim tercihinin değiştirilerek bölüm adlarının Öztürkçeleriyle değiştirir (1971, s. IV).

Kaya Bilgegil’in iki fasiküllük Türkçe Dilbilgisi kitabının basım tarihleri 1963-1964 yıllarını kapsar. Bilgegil’in ön sözü incelendiğinde o gramerini farklı bir yöntemle hazırladığını belirtir. Çalışmada incelenen beş gramer kitabında ses bilgisinden cümle bilgisine doğru bölümler ilerler. Onun eserinde cümle bilgisi birinci fasikülde, ses bilgisi ise ikinci fasiküldedir. Parça-bütün yaklaşımı “ananevî öğretim” görülerek bütün-parça ilkesinden hareket edilir. Bilgegil eserinde “bol bol örnek” verdiğini ifade eder (1963, s.3). Son olarak eserini sınava girecek öğrencilerin faydalanması misyonu ile hazırladığını ve zamanın kısıtlı olduğunu belirterek, bu kitabın “Türkçe Dilbilgisi notları” olarak görülmesi görüşündedir. (Bilgegil, 1965).

Fuat Bozkurt, “Türkçe Çağdaş Dilbilgisi” adlı eserini 1994 yılında İnkılâp Yayınları’ndan, bu kitabı daha sonrasında 1995 yılında genişleterek ismini değiştirir. Kitabın yeni adı “Türkiye Türkçesi”dir. Bu eserin ilk izlerinin 1994 yılına ait olması nedeniyle Hengirmen’in çalışmasından önce anılacaktır. Bozkurt, eserinde “ön söz yerine” başlığıyla okuru Selman Karıcı’ya gönderdiği “1 Nisan 1998” tarihli mektubu yayınlar. İlk kez bir yazar doğrudan diğer gramercilerin ismini vererek eleştirilerini sıralar. Bozkurt’a göre Banguoğlu’nun, Ergin’in, Ediskun’un ve Gencan’ın çalışmalarının asıl kaynağı Jean Deny’ye dayanır. Bütün

çalışmaları ön sözlerinden başlayarak incelediğini de belirterek ismini andığı yazarların gramer kitaplarında hiçbir yenilik taşımadığı düşüncesini belirtir. (Bozkurt, 2017).

Mehmet Hengirmen'in "Türkçe Dilbilgisi" çalışması 1995 tarihli'dir. Bu eserin ön sözünde isminin altında doğrudan Aralık-1995 tarihini belirtir. Eserin ön sözünde dikkat çeken bölüm terimlerle ilgilidir. Terimlerin Türkçe karşılıklarını kullanılmaya çalışıldığı belirtilmiştir. Ardından çalışmasına bir terim sözlüğü eklediğini belirtir (Hengirmen, 1995). Bu gramerin Terim sözlüğü incelendiğinde aslında Hengirmen, diğer gramercileri doğrudan değil dolaylı yoldan ironiyle eleştirir. Çalışmanın sonunda yer alan terim sözlükleri incelendiği zaman "ironi" ifadesi anlaşılacaktır: "Türkçe Terimlerin Türkçe Karşılıkları", "Türkçe-İngilizce", "İngilizce-Türkçe", "Türkçe-Almanca", "Almanca- Türkçe", "Türkçe-Fransızca", "Fransızca-Türkçe", "Türkçe-Osmanlıca", "Osmanlıca-Türkçe" (Hengirmen,1995).

İncelenen Çalışmalardaki Verilerin Toplanması

Etkileşimsiz nitel araştırma yöntemi, dokümanların elde edilmesi ve incelenmesi vasıtasıyla olur. Bu çalışmanın yönteminin verilerini dokümanlar oluşturur. Dokümanlar yayımlanmış kitaplar, yüksek lisans tezleri, doktora tezleri ve makalelerden oluşabilir. Veri tabanlarında yer alan yayımlanmamış yüksek lisans tezleri ve doktora tezleri de dokümanları oluşturur. Doküman incelenmesi de veriler, Google Scholar, YökTez, Scopus veri tabanlarında "gramer", "dil bilgisi" anahtar kelimeleri aratılarak taranmıştır. Ayrıca daha öncesinde literatürde yer alan makalelerin kaynakça kısmındaki çalışmalara veri tabanlarında erişilmiştir. Çalışmadaki veriler 1940 yılından sonra yayımlanmış gramer kitaplarıyla zamansal bağlamda sınırlandırılmıştır. Bu tercihin nedeni, Korkmaz'ın *Türkiye Türkçesi Üzerindeki Gramer Çalışmaları ve Günümüzde Bu Çalışmaların Günümüzdeki* makalesinde gramer çalışmalarını sınıflandırırken kullandığı zamanlamayla doğrudan ilgilidir:

Cumhuriyet hükümetinin ana dili konusundaki tutumu, benimsediği devlet felsefesi ve öncü eserlerin açtığı ufukla, ülkemizde, gramer çalışmaları daha hızlı yol almaya başlamıştır. 1940'lı yıllardan başlayarak günümüze kadar uzanan dönemde (Korkmaz, 2002, s.45).

Zeynep Korkmaz'ın 1940'lı yılları ve sonrasını işaret eden bu zaman diliminden hareketle bu dönemden sonra literatüre oldukça fazla gramer çalışması kazandırılmıştır. Çalışmada gramer çalışmalarının dört alanına da değinen, literatürdeki tartışmalarda sıklıkla başvuru alan ve Türkolojiyi kapsayan disiplinlerde kaynak kitap olarak kullanılabilecek yedi kitap incelenmiştir: Tahsin Banguoğlu'nun *Türkçenin Grameri*, Muharrem Ergin'in *Türk Dil*

Bilgisi, Tahir Nejat Gencan'ın *Dilbilgisi*, Kaya Bilgegil'in *Türkçe Dil Bilgisi*, Haydar Ediskun'un *Yeni Türkçe Dil Bilgisi*, Mehmet Hengirmen'in *Türkçe Dil Bilgisi* ve Fuat Bozkurt'un *Türkiye Türkçesi (Dilbilgisi-Anlatım)*. Bu çalışmaların ortak özelliği, gramerin tüm alanlarına değinilmiş olmasıdır. Örnekler, gramer kitaplarındaki ses olaylarından, kök, gövde ve ek bölümlerini içeren eş zamanlı şekilde açıklanmış verilerden oluşmaktadır.

İncelenen Çalışmaların Analizi

Çalışmada sınırlıklar ölçüsünde incelenen yedi gramer kitabındaki ses bilgisi, şekil bilgisindeki kurallar açıklanırken yazarlar tarafından kullanılan örnekler birbirleriyle mukayese edilmiştir. Gramer kitaplarındaki yer alan ses bilgisindeki ses olayları ve gramer kitaplarındaki kök, ek ve gövde konusunun anlatımları, bu konu başlıklarında kullanılan terimler ve tercih edilen örnekler incelenmiştir. Öncelikle incelenen gramer çalışmalarındaki ses bilgisi kısımlarındaki anlatımlar, kullanılan terimler birbirleriyle karşılaştırılmıştır. Sonrasında bu çalışmalardaki ses olaylarının anlatımında araştırmacıların eserlerindeki örnekler mukayese edilmiştir. Ses olaylarının kıyaslanmasının ardından incelenen çalışmalarda kelime türetmenin başlangıç yolu olarak bilinen kökler, ekler ve gövdeler bölümündeki incelenen eserlerdeki anlatımlar, terim tercihleri ve sınıflandırmalara ilişkin farklılıklar aktarılmaya çalışılmıştır. Ardından Köklere-eklere-gövdelere ilişkin çalışmalardaki sıralanan örneklerin sayıları isim ve fiil soylu olmak üzere sınıflandırılıp farklı kelime örneklerinin miktarları esas alınarak pasta dilimi grafiğinde gösterilmiştir. İsimler, fiiller, sıfatlar, zarflar ve zamirler gibi müstakil kelime türleri, bu kelimeleri türetimini sağlayan yapım eklerini içeren bölümler çalışmada yer almamıştır. Bunun nedeni, çalışmada incelenecek örnekler belirlenirken tematik bir tasnif tercih edilmiştir. Ayrıca art zamanlı örnekler değerlendirme kısmında göz ardı edilmiştir. Eş zamanlı örneklerin sayısı karşılaştırılmıştır. Eserlerde yer alan bağlaçlar, ünlemler, edatlar mukayese edilmemiştir. Bu sözcükler cümle içinde görevleri belirler.

Çalışmadaki görüşlerin sıralaması gramer kitaplarının ilk baskılarının tarihi esas alınarak hazırlanmıştır. Bu görüşleri yansıtmadan önce kronolojik sıralamanın nasıl yapıldığı ve yazarların iddialarının sunulması gereklidir. Banguoğlu'nun Türkçenin Grameri birleştirilmiş cildinin ilk baskısı 1974 yılındadır. Ancak bu çalışma 1940 yılında hazırladığı “Anahatlarıyla Türk Grameri” eserinin geliştirilmiş hâli olarak kabul edilmesine ilişkin görüş eserde yer alır. (1974, s.iii). Bu sebeple çalışmada yer alan diğer altı gramer kitabı birbirleriyle karşılaştırılırken Banguoğlu'nun eseri merkeze alınarak hareket edilmiştir.

Çünkü Jean Deny'den sonra literatürdeki kurucu örnek eser Banguoğlu'na aittir. Onun çalışmasından 1995 yılına kadar Mehmet Hengirmen'e kadar ilerleyen sürecin ilk adımı Banguoğlu'nun 1940 yılındaki esere dayanır. "Türkçenin Gramerinin" genişletilmesindeki amaç dünya üzerindeki Türkçe öğretmenlerine, Türkoloji öğrencilerine ve okulda Türkçe öğrenmek isteyen geniş bir kitlenin dilimizi öğrenmesini sağlamaktır (Banguoğlu, 1974). Bu kısımda onun iki iddiası vardır: Bu iddialardan ilki, Türkçenin kendine has bilgisi Arapçanın sarf ve nahiv kaidelerinden ve Fransızca terminolojiden hareketle hazırlandığıdır. İkinci iddia ise Banguoğlu, gramerindeki Türkçe terimlerinin eleştirilmesine rağmen alanda yer bulduğunu ifade eder (1974, s.7). Burada Banguoğlu'nun doğrudan eleştirisi Jean Deny'ye yöneliktir. Çünkü Deny'nin gramer kitabı "Grammaire de la Langue Turque" 1921 yılında Fransızca olarak yayımlanır. Bu kitabın isminde parantez içinde "Dialecte Osmanlı" ibaresi dikkat çekicidir. Deny'nin bu eseri 20 sene sonra "Türk Dili Grameri" şeklinde 1941-1953 yılları arasında Ali Ulvi Elöve tarafından on dört fasikül olmak üzere Türkçeye çevrilir (Deny'den çev. Elöve, 1941;1942;1943;1944;1945;1946;1947;1948;1953). Banguoğlu'nun Türkçenin Grameri eserinin oluşmasındaki ilk adımı olarak gördüğü "Anahatlarıyla Türk Grameri" 1940 yılına aittir. Türkçenin gramerinin eğitime yönelik çalışmalarda araştırmacıların aynı ses olaylarının farklı yorumunu gösterebilmek adına beş tablo hazırlanmıştır:

Tablo 1'de ünsüz olaylarına ilişkin yedi çalışmada elde edilen bulgular aktarılmıştır. Türkçede *er-* fiilinin *i-* dönüşümünde bazı araştırmacılar eserlerinde bu durumu fiil kısmında ele alırken bazıları da */r/* ünsüzünün düşmesi şeklinde yorumlamışlardır:

Tablo 1

Ünsüz Olaylarına İlişkin Ölçütler

Ünsüz Düşmesi	Ünsüz Türemesi
TG (TB) (Banguoğlu, 1974): Dört ölçüt sunar: i) /g/'nin düşmesi; <i>Kurug</i><<i>kuru</i>, <i>yegirmi</i><<i>yirmi</i> (Hiatus ve büzülme) ii) Damaksılar düşmesi: <i>Büyücek</i>; <i>bey</i>, <i>kovmak</i>; <i>hakan</i>, <i>dahi</i> iii) Bölünlüler düşmesi; a) Haploloji: <i>pekiyi</i><<i>pek</i>, -<i>yor-ır</i><-<i>yor</i> ; b) l düşmesi: <i>olturmak</i><<i>oturmak</i>. iv) /r/ düşmesi; <i>er</i>-<-<i>i</i> TDB (ME) (Ergin, 1986) Üç ölçütte inceler: i) Ses hususiyetleri; <i>Dağ</i> ii) Ses olayları; ÜNLÜLERDE-Haploloji; <i>Peki</i>yi<<i>peki</i>; Hiatus; <i>soğuk</i><<i>souk</i>; Büzülme (Kontraksiyon); <i>kahve+altı</i><<i>kahvaltı</i> iii) Değişimler; a) /g/ <-: <i>et-lig</i><<i>et-li</i> “bil-gi” üzerinden b) /g/ <y/; /g/ <v/; /k/ <h/; <i>Bey</i>, <i>güvercin</i>, <i>dahi</i>, -<i>er</i>-<<i>i</i> ses değişimi YTDB (HE) (Ediskun, 1988) Hiatus /y/, /ş/, /s/, /n/ ünsüzleriyle giderilir (ÜNLÜ) veya birleşik kelimelerde <i>kahve+altı</i><<i>kahvaltı</i>; <i>var mı ola</i><<i>var m'ola</i>, -<i>er</i>-<<i>i</i> ek fiil TD I+II (KB) (Bilgegil, 1964) Ses değişimleri üzerinden /g/ <y/; /g/ <v/ Diftong: <i>Soğuk</i><<i>souk</i> -<i>er</i>-<<i>i</i> ek fiil DB (TNG) (Gencan, 1971) Ünsüz düşmesi: <i>küçücük</i>, <i>ufacak</i>; -<i>yor</i> eki Büyük Ünlü Uyumu; -<i>er</i>-<<i>i</i> ek eylem TT (FB) (Bozkurt, 2017): <i>küçü-rek</i>; -<i>yor</i> eki Küçük Ünlü Uyumu <i>er</i>-<<i>i</i> ek eylem TD (MH) (Hengirmen 1995) Türkçe kökenli kelimelerin sonunda /g/ ünsüzü bulunmaz; <i>sıcacık</i>, <i>çabucak</i>, <i>bu ile</i>><i>böyle</i> Ünlü uyumu <i>er</i>-<<i>i</i> ek eylem	TG (TB) (Banguoğlu, 1974): <i>ikki</i>, <i>sekkiz</i>, <i>tokkuz</i>, <i>eliğ</i>; <i>tutturmak</i>, <i>his</i><<i>hissi</i> TDB (ME) (Ergin, 1986): İki ölçütte inceler: a) Konsonant ikileşmesi; <i>eliğ</i><<i>eli</i><<i>elli</i>; b) İkiz konsonant; <i>eller</i> YTDB (HE) (Ediskun, 1988) <i>ikki</i>, <i>sekkiz</i>, <i>dokkuz</i>; İstanbul Türkçesinden <i>ana</i><<i>anne</i> TD I+II (KB) (Bilgegil, 1964) Türkçede ikiz harf yoktur: <i>Millet</i>, <i>hiddet</i>; <i>ottuz</i>, <i>dokkuz</i> DB (TNG) (Gencan, 1971) Harflerle ilgili özelliştir. Türkçede iki ünsüz yanyana bulunmaz. TT (FB) (Bozkurt, 2017) <i>anne</i>, <i>elli</i> TD (MH) (Hengirmen 1995) Türkçede iki ünsüz yan yana bulunmaz. Köke aynı ses ile başlayan ek geldiğinde olur; <i>el+ler</i><<i>eller</i>

İkinci tabloda Banguoğlu'nun “ünlü” kavramına atfettiği terim farklılığı oldukça farklıdır. Ayrıca sınıflandırmada kelimelerin kategorileri veya hece sayılarına göre ayrımlar yapılmaktadır. Araştırmacıların aynı terimlere farklı durumlar atfettiği tespit edilmiştir:

Tablo 2

Ünlü Olaylarına İlişkin Ölçütler

Ünlü Düşmesi	Ünlü Türemesi	Ünlü Değişimi
TG (TB) (Banguoğlu, 1974): Üç ana ölçüt belirlenir: i) Medial hecede; dar ünlü dış dudak ve yumuşak ünsüz arasında; çevire<çevre, ii) Final hecelerinde; a) Organ adları; <i>ağız-ı<ağzı</i> ; b) Fiillerin edilgenlik yapımında: <i>devir-il-mek<devrilmek</i> c)Ödünçlemelerde: <i>Kapitano<kaptan</i> ; d) Arapça köklerde; <i>vaktinde</i> , iii) Başka sesli düşmeleri; a) İnişiyal (ilk hece); <i>ısıcak<sıcak</i> ; b) Haploloji; <i>pazartesi,biliyorur</i>	TG (TB) (Banguoğlu, 1974) İki ölçüt sunulur: i) Sesli türemesi <i>Zmirna<izmir</i> ; ii) <i>Sesdeş</i> türemesi; a) -y<yıldız; b) h-; c) Ön sessiz değişimi <i>bol-<ol-</i>	TG (TB) (Banguoğlu, 1974) İki ana ölçüt belirtilir: i) Yabancı dillerden ödünçlenen kelimelerde; a) Dereceli büzülme <i>Tabiat</i> ; b) Toplanma <i>theatre<tiyatro</i> ii) Göçüşmeler; a) Çok hecelilerde <i>kaim makam>kaymakam</i> , b) Uzaktan göçüşmeler <i>Edrine<Edirne</i>
TDB (ME) (Ergin, 1986). Üç bölümde incelenir: i) Orta hece düşmesi: <i>gönlüm</i> , ii) Kontraksiyon (Büzülme, Ünlü birleşmesi) <i>kahvaltı</i> , iii) Haploloji; <i>yorur, başlayayım</i>	TDB (ME) (Ergin, 1986) İki bölümde incelenir: i) Ses türemesi <i>sıra+ı<sırayı</i> , ii) Protez <i>fikir, film</i>	TDB (ME) (Ergin, 1986) Diftong <i>soğuk<souk</i>
YTDB (HE) (Ediskun, 1988); İki ölçüt yer alır: i)Ünlü düşmesi; <i>alın,fikrim, ben bir fikrim</i> ii) Orta hece düşmesi <i>kayı idi<kayıydı</i>	YTDB (HE) (Ediskun, 1988) <i>fikir, akıl ilim</i>	YTDB (HE) (Ediskun, 1988) İki ölçüte ayrılır: i) Ses olay ve özelliği <i>saat</i> ii)Ünlüler çatışmasının giderilmesi; a) i>y <i>radio>adyo</i> ; b) -u<v <i>trauma<travma</i> c)-y- fiyat
TD I+II (KB) (Bilgegil, 1964) İki ana ölçüt tespit edilir: i) Sesli harf düşmesi; a) İkidenden fazla heceler; <i>devirik<devrik</i> ; b) Orta hece ünlüsüne ünlü ile başlayan ek; <i>anne+im<annem</i> ; ii) Çok sesliler; <i>karındaş<kardeş</i>	TD I+II (KB) (Bilgegil, 1964) <i>istim, yılan, havlu</i>	TD I+II (KB) (Bilgegil, 1964) Ağa, soğuk diftong mevcuttur
DB (TNG) (Gencan, 1971) Örneklerde hareketle beş farklı ölçüt sunulur: i) Gövde örgeni <i>ağzım</i> ; ii) Medial hecede v/y olanlar; <i>devirim<devrim</i> iii)Arapçadan ödünçlemeler <i>fikre</i> ; iv) <i>koku-la</i> ; v) <i>sarı+armak<sararmak</i>	DB (TNG) (Gencan, 1971) Türkçe kelimelerde çift ünsüzle başlamaz. Araya bir ses eklenerek telâffuz edilir <i>Tren, gram</i>	DB (TNG) (Gencan, 1971) -
TT (FB) (Bozkurt, 2017) Üç ölçüt sunulur: i) İki seslemlı dar ünlüler <i>ağzım</i> ; ii) Orta seslem; <i>emretmek</i> iii) v+v <i>nasıl</i>	TT (FB) (Bozkurt, 2017) Türkçe kelimelerde çift ünsüzle başlamaz. Araya bir ses eklenerek telâffuz edilir <i>Tren, gram</i> . Ünlü türemesi (Bağlantı ünlüsü) <i>kop-a-r-dı, kaç-ı-r-dı</i>	TT (FB) (Bozkurt, 2017) Türkçede iki ünlü yok.
TD (MH) (Hengirmen 1995) Dört ölçüt sunulur: i) Organ adları <i>kaynı</i> ii) Yabancı kelimeler <i>aklınız</i> iii) Hecede ünlü düşmesi <i>cumartesi</i> ; iv) Eklerde düşme <i>ikinci</i>	TD (MH) (Hengirmen 1995) İki ölçüt sunar: i) Ön ses <i>statistik<istatistik</i> ii) İç seste <i>akıl,fikir</i>	TD (MH) (Hengirmen 1995) Türkçede iki ünlü yok <i>kanaat, saadet</i>

Üçüncü tabloda Banguoğlu günümüzde “kaynaşma” olarak adlandırılan ses olayını bitişme biçiminde kullanır. Ek olarak, kaynaştırma harfleri olarak atfedilen /y/, /ş/, /s/, /n/ durumlarının farklılığını vurgulamasına rağmen bu harfleri birlikte ele alır. Ergin’e göre ise kaynaştırma harfleri yalnızca /y/, /η/ ünsüzleridir. Diğer araştırmacılar /y/, /ş/, /s/, /n/’yi kaynaştırma ünsüzleri/harfi olarak ele almaktadırlar:

Tablo 3

Bitişme ve Kaynaşmaya İlişkin Ölçütler

Bitişme	Kaynaşma
TG (TB) (Banguoğlu, 1974): Dört ölçüt sunulur: i) iki seslinin çatışması <i>babayım</i> ; a) Düşmeyle eklemeye <i>babam</i> , b) Türemeye eklemeye <i>dere-yi</i> , <i>yeyici</i> c) /n/, /ş/, /s/ koruma ünsüzleri /n/ analogi, /ş/ üleştirme, /s/ iyelik zamiri	TG (TB) (Banguoğlu, 1974): iki ana ölçütte vardır. Biri ağızlarda görülür: i) Basit kaynaşma ii) Büzülme kaynaşması; a) İki kelimenin kaynaşması <i>kahvaltı</i> , b) Ellision <i>ağlar mı ola</i> < <i>ağlar m’ola</i> c) Ünlü düşmesiyle kaynaşmalar <i>koñur al</i> < <i>kumral</i>
TDB (ME) (Ergin, 1986) Üç ölçütte incelenir: i) Ses türemesi <i>sıra+y+ı</i> ; ii) Kontraksiyon; a) Darlaşma b) Bitişme(Büzülme) <i>gelemedim</i> c) kısılma sadece bir maddede örnek kullanmıştır	TDB (ME) (Ergin, 1986): İki ölçütte incelenir: a) Yardımcı vokaller -I, -U yalnızca <i>başım</i> b) Yardımcı konsonantlar -y, -η <i>bilgi-y-i</i> , <i>evdekinden</i>
YTDB (HE) (Ediskun, 1988) Orta hecedeki seslinin düşmesi sonucu oluşur: <i>arabası ile>arabasıyla</i>	YTDB (HE) (Ediskun, 1988) Ünlüler çatışmasının giderilmesi üç ana ölçüt sunar: i) /y/, /ş/, /s/, /n/ kaynaştırma harfleri, ii) /i/ < /y/ değişimi <i>kapıydı</i> iii) Birleşik kelimeler <i>kazasker</i>
TD I+II (KB) (Bilgegil, 1964) İki ölçüt mevcuttur: i) Arızî ses <i>baba-m</i> ii) Ses uyumlarına aykırılık <i>geliyor</i>	TD I+II (KB) (Bilgegil, 1964) İki ölçüt sunar: i) Yarı sesli /y/ <i>Babaya</i> ii) /ş/, /s/, /n/
DB (TNG) (Gencan, 1971) “Aşınmalar” için iki ölçüt sunulur: i) Sık kullanılan bileşik kelimeler <i>peki</i> , <i>kahvaltı</i> ii) ad takımı <i>topkapı</i>	DB (TNG) (Gencan, 1971) İki bölümde incelenir i) /y/, /ş/, /s/, /n/ kaynaştırma harfleri <i>kapı+n+ın takılması için her işçiye elli lira verildi</i> ii) /s/, /n/, /y/ zamirleri
TT (FB) (Bozkurt, 2017) -	TT (FB) (Bozkurt, 2017) Dört ölçüt kullanılır: i) /y/; a) Ünlü ile başlayan <i>anne-y-e</i> ; b) ek-eylemin eklenmesi <i>arabaydı</i> ; c) hâl ekleri ve eylemsiler <i>kayseri’ye</i> ii) örgü eki adıl n’si <i>Gelibolu’na</i> iii) /s/ <i>komşu-s-u</i> iv) /ş/ -Ar üleştirme <i>yedişer</i>
TD (MH) (Hengirmen 1995) -	TD (MH) (Hengirmen 1995) Koruma ünsüzleri /n/, /ş/, /s/, /y/

Tablo 4’te düzlük yuvarlaklık veya büyük-küçük ünlü uyumlarının Türkçenin gramerinin eğitimine yönelik eserlerde nasıl sınıflandırıldığı gösterilmiştir:

Tablo 4

Kalınlık-İncelik ve Düzlük Yuvarlaklık Uyumlarına İlişkin Ölçütler

Kalınlık-incecik uyumu	Düzlük-yuvarlaklık uyumu
TG (TB) (Banguoğlu, 1974): Dil uyumu genel hatlarıyla iki ölçüt içerir; i) Ekler; a) Tek heceli <i>iş-ler</i> b) Çok heceli c) <i>-de, -mi</i> ekleri d) İlerleyici <i>kılıbık</i> e) Gerileyici <i>öyle</i> ii) Aykırılıklar; a) Türkçede <i>şişman</i> b) Dudak ünsüzleri nedeniyle <i>kavun</i> c) Şiir dili d) Uyumu bozan ekler	TG (TB) (Banguoğlu, 1974): Dudak uyumu iki grupta incelenir; i) Medial dar b) Medial geniş
TDB (ME) (Ergin, 1986) Uyumları üç ana başlıkta inceler: vokal, vokal-konsonant, konsonant Kalınlık-incecik uyumları vokal uyumlarının alt başlığıdır üçe ayrılır i) Kalın kök ii) İnce kök iii) Uyumu bozan enklizler <i>öyle</i>	TDB (ME) (Ergin, 1986) Düzlük -yuvarlaklık uyumları vokal uyumları alt başlığında iki kısımda sunulur; i) Düz-düz a,ı>e,i ii) Yuvarlak; dar-yuvarlak,düz-geniş o,u>o,u;a,e
YTDB (HE) (Ediskun, 1988) Üç grupta incelenir; i) Kalın sıra ii) İnce sıra iii) Aykırılık	YTDB (HE) (Ediskun, 1988) İki ana ölçüte ayrılır; i) Düz-geniş ii) Dar-yuvarlak
TD I+II (KB) (Bilgegil, 1964) Uyumlar üç kategoriye ayrılır; sesli uyumları, sesli-sessiz uyumları, sessiz uyumları. Sesli uyumlarının bir alt başlığı ince-kalın sıra olarak yer alır.	TD I+II (KB) (Bilgegil, 1964) Düzlük-yuvarlaklık uyumu sesli uyumlarının alt başlığıdır.
DB (TNG) (Gencan, 1971) Dört ölçütte incelenir. Bir alt başlık “Büyük ünlü uyumu” olarak yer alır; i) Ünlülerin bölümleri ii) Kısa-uzun ünlüler iii) Büyük ünlü uyumu iv) Küçük ünlü uyumu	DB (TNG) (Gencan, 1971) Küçük ünlü uyumu alt başlık olarak kullanılır; i) Ünlülerin bölümleri ii) Kısa-uzun ünlüler iii) Büyük ünlü uyumu iv) Küçük ünlü uyumu
TT (FB) (Bozkurt, 2017) Uyumlar üç alt başlıkta incelenir; Büyük Ünlü uyumu-küçük ünlü uyumu, yuvarlaklaşma. Büyük ünlü uyumunun aykırılığına ilişkin üç ölçüt sunulur; i) Yabancı sözcükler ii) Türkçe sözcükler iii) -yor, -ken, -leyin, -imtırak	TT (FB) (Bozkurt, 2017) Küçük ünlü uyumu alt başlığında iki ölçüt mevcuttur; i) Düz-düz ii) Yuvarlak>Dar-yuvarlak; >Düz-geniş
TD (MH) (Hengirmen 1995) Büyük ünlü uyumu başlığında dört ölçüt yer alır; i) Uymayan sözcük <i>kardeş</i> ii) Uyan ek <i>duygulu</i> iii) Uymayan ekler iv) Yabancı sözcüğe gelen ek <i>Harfler</i>	TD (MH) (Hengirmen 1995) Küçük ünlü uyumu için Küçük ünlü uyumu alt başlığında iki ölçüt mevcuttur; i) Düz-düz ii) Yuvarlak>Dar-yuvarlak; >Düz-geniş

Son tabloda, ünlü ve ünsüz uyumlarının sonucunda ortaya çıkan ünsüz yumuşaması, ünlü daralması ve ünsüz benzeşmesine ilişkin çalışmadaki tespitler aktarılmıştır:

Tablo 5

Uyum Sonucundaki Ses Olayları

Gramerler	Ses uyumunun sonucundaki ses olayları (Ünsüz Yumuşaması-Ünlü Daralması-Ünsüz Benzeşmesi)
TG (TB) (Banguoğlu, 1974)	Ünsüz yumuşaması; İç seste ünlüleşme iki ölçütte verilir a) Tam incelmeye b) Katı sesdeşlerin benzeşmesi i) Taban son seslerinde /p/</b/ ii) Eklerin son seslerinde -dİ Ünlü daralması; i) İncelmeler; a) Tek heceli köklerde incelmeler -bıç,-biç b) Çok incelmelerde <i>yaşıl>yeşil, yoru>yürü ii)</i> Darlaşmalar <i>demek yiyen</i> Ünsüz benzeşmesi; i) Eski kelime kökleri ii) Eklemeler -tİ,-dAn
TDB (ME) (Ergin, 1986)	Ünsüz yumuşaması; Sedahlılaşma ve yumuşama <i>ağacı</i> , İnceltici sesler -bıç,biç Ünlü daralması uyum içinde iki ölçütte incelenmiştir i) Vokal uyumu <i>başlıyor</i> ii) e<i değişimi <i>yiyor, didim</i> Ünsüz benzeşmesi; i) Sonda bulunmayan konsonantlar ii) Konsonant uyumunun içinde incelenir <i>ağaçta</i>
YTDB (HE) (Ediskun, 1988)	Ünsüz yumuşaması; eserde süreksiz sert ünsüzlerin yumuşaması olarak ses olaylarında yer alır <i>ağaç>ağacı</i> Ünlü daralması; Ses değişimleri içinde bahsedilir <i>korkuyor</i> Ünsüz benzeşmesi eserde iki yerde incelenir; i) Süreksiz yumuşak ünsüzler hece sonunda yer olmaz; <i>kitab<kitap ii)</i> Süreksiz yumuşak olan ekler köklerde süreksiz sert ünsüz bulunan köke eklendiğinde benzeşir <i>ekmekçi</i>
TD I+II (KB) (Bilgegil, 1964)	Eserde ünsüz benzeşmesi ve ünsüz yumuşamaları sessiz harflere ilişkin tamamlayıcı bilgiler başlığında iki ölçütte incelenir; i) Yumuşama temsili ii) Sertleşme temsili Ünlü daralmaları ses değişimleri içinde incelenir <i>ağlıyor</i>
DB (TNG) (Gencan, 1971)	DB (TNG) (Gencan, 1971) Ünsüz benzeşmesi, ünsüz yumuşamaları ilişkin bilgiler eserin imlâ kurallarında, süreksiz sert harflerin yumuşaması başlığında incelenir. Ünlü daralmaları ise <i>eylem</i> bölümünde incelenir.
TT (FB) (Bozkurt, 2017)	Ünsüz benzeşmesi başlığında eklerle ilgili uyum yer alır <i>topçu</i> , ünlü darlaşmaları haploloji, olumsuzluk eki ve -yor ekine ilişkin bilgiler içerir. Ünsüz yumuşamaları ötümlüleşme olarak eserde yer alır.
TD (MH) (Hengirmen 1995)	TD (MH) (Hengirmen 1995) Ünsüz benzeşmeleri dört bölümde sıralanır; i) Sözcük içi; a) Sert <i>eski</i> b) Yumuşak <i>Tanrı</i> ii) Çekim eklerinin eklenmesi sonucu <i>açtı</i> iii) Ad durum ekleri ve ek eylemler; <i>ağaca ağaçtı</i> Ünlü daralmaları bildirme kipleri başlığında fiillerde incelenir <i>yaşıyor</i> , Ünsüz yumuşamalarında ölçütler sadece bu uyumun istisnaları göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır; i) Özel adlar <i>Turgut</i> ii) İki vokal arası <i>topu</i> iii) Çift heceli bazı sözcükler <i>anıtı, aygıtı</i> iv) Ödünçlemeler <i>org.lig</i>

BÖLÜM IV

ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN BULGULAR VE YORUMLAR

Çalışmanın bu bölümünde gramer kitaplarındaki ses bilgisinin içinde yer alan ses olaylarına ilişkin görüşler ve örnekler incelenmiştir. İlk olarak ünsüzlere ilişkin ses olayları ele alındıktan sonra ünlülere geçilmiştir. Araştırmacıların ses olaylarına ilişkin bakış açılarının ve tercih ettikleri terimlerin farklılıkları ünlü-ünsüz, kök, ek ve gövde bölümlerinin altında tablo şeklinde aktarılacaktır. Mukayese edilen ses olayları bölümün alt başlıklarının adını taşır ve şu şekilde sıralanmıştır: “Ünsüz Düşmesi”, “Ünsüz Türemesi”, “Ünlü Düşmesi”, “Ünlü Türemesi”, “Ünlü Değişimi”, “Bitişme ve Kaynaşma”, “Kalınlık-İncelik ve Düzlük-Yuvarlaklık Uyumları” ve “Ünsüz Yumuşaması”, “Ünlü Daralması” ve “Ünsüz Benzeşmesi”.

Ünsüz Düşmesi

Tahsin Banguoğlu’nun gramerinde günümüz literatüründe “ünsüz” olarak bilinen kavramın karşılığı “sesdeşlerdir”. Ancak onun eserinde “ünsüz” terimi yer almasına rağmen anlamı günümüzdekinden oldukça farklıdır. Banguoğlu, “ünsüz” kavramını alt ölçüt olarak kullanır. Diğer gramercilerin kavramlarından hareketle onun “ünsüz” kavramı açıklanabilir. Türkçenin Grameri’ndeki ünlü-ünsüz ayrımı; sedalı-sedasızın, yumuşak-sert, sürekli-süreksiz, ötümlü-ötümsüz “ünsüzlerin” ayrımındaki kavramlara eşdeğerdir. Eserde diğer gramercilerden farklı olarak sesdeşler grup hâlinde değil kendi içlerinde telaffuzda çıkarıldığı yerlere göre gruplandırılarak ayrı ayrı sınıflandırılır:

Tablo 6

Tahsin Banguoğlu'nun "ünsüz" tasnifi

		Katı Sesdeşler				Bölünlü Sesdeşler	
		Patlamalı		Sızmalı		Patlamalı	Sızlamalı
		Ünlü	Ünsüz	Ünlü	Ünsüz	Ünlü	
Dudak	Çift dudak	b	p	-	-	m	w
	Diş-dudak	-	-	v	f	-	ṽ
Diş	Asıl Diş	d	t	z ɖ	s	n	r
	Dişeti	c	ç	j	ş	-	l ɭ
Damak	Öndamak	g	k	ğ	h	n	y
	Art damak	ğ	ķ	ğ̣	ħ	ñ	-
Gırtlak		-	-	-	h	-	-

Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin grameri*. İstanbul: Baha. "Türkçenin Grameri" adlı eserden diyakritikler düzeltilerek oluşturulmuştur (Banguoğlu, 1974, s.50).

Banguoğlu'nun ünsüzlere ilişkin tasnifi diğer altı gramerle kıyaslandığında oldukça farklı ve detaylıdır. Öyle ki, diyakritikler kendi içerisinde ayrı ayrı sınıflandırılır. Banguoğlu hâricinde Ergin sadece diyakritikleri ünsüzlerin tasnifinde kullanır. Bu tasniften sonra Banguoğlu, oluşturduğu tablodan hareketle ünsüz düşmelerini dörde ayırır: "*damaksıların düşmesi*", "*damaksıların çeşitlenmesi*", "*bölünlülerin düşmesi*" ve "*başka sesdeşlerin düşmesi*". Onun tasnifinde art zamanlı, eş zamanlı değişimler ve Türkiye Türkçesi'ndeki İstanbul Ağzı'na ilişkin söyleyişlerdeki değişimler karışık olarak yer alır. Banguoğlu'nun sadece sesi esas alarak yaptığı tasnifinden ötürü diğer gramerlerin de sıklıkla kullandığı "ünsüz"- "ünlü" teriminin kapsamı ve anlamı değişmiştir. Diğer gramer eserleriyle ayrıştıkları noktalar dört maddede sıralanabilir: "hiatus", "büzülme", "damaksılar düşmesi" ve "bölünlüler". Bu farklılıklar, irdelenmeden önce Banguoğlu'nun tasnifi örnekleriyle açıklanacaktır. "Damaksıların düşmesi" iki bölümde incelenir: "Son hecedeki /g/ ünsüzü" ve "damaksının son düşümü". Son hecedeki /g/ ünsüzü Türkiye Türkçesinde mevcut değildir ve tarihî devirlerden aktarma sonucu düşmüştür. Banguoğlu'nun sıraladığı örnekler şunlardır: "*Kurug>kuru*", "*sarıg>sarı*", "*ölüg>ölü*", "*çerig>çeri*", "*yalgan>yalan*", "*emgek>emek*", "*eşkek>eşek*", "*kıska>kısa*", "*ilgerü>ileri*", "*yumurtga>yumurta*", "*tarıglag>tarla*", "*er-ig>er-i*", "*baş-lıg>baş-lı*", "*kızıl-sıg>kızıl-sı*", "*yıl-ga>yıl-a*", "*kıl-guçı>kıl-ıcı*", "*yaz-ıgıg>yazılı*", "*yat-gur-mak>yat-ır-mak*", "*al-galı>al-alı*" (1974,

s.59).Bu bölümdeki birtakım örnekleri de çatışma (hiatus) ve büzülmeleri (kontraksiyon) sıralar: “yegirmi>yirmi”, “agırsak>arsak”, “sögünmek>sönmek”, “bağırsak>barsak”, “sogurm-ak>sormak” (1959, s.59). Banguoğlu, “-cAk/-cIk/-rAk” eklerinin sonunda damaksı bulunan bir köke eklendiğinde sondaki ünsüz düşmesini “damaksıların düşmesi” olarak adlandırarak şu örneklerini sıralar: “çocu-cak”, “eşe-cık”, “büyü-cek”, “alça-cık”, “sevdi-ceğim”, “ufa-rak”, “küçü-rek”, (örneklemeye) “küçü-men” (1974, s.60). Banguoğlu’nun ünsüz düşmesi olarak belirttiği “damaksıların çeşitlenmesi” üçe ayrılır. Bu çeşitlemelerden yalnızca c maddesinin sonucu imlâda görülür: a) önlerindeki sesliyi uzatan: “iğne”, “ağlamak”, “yağmur”, “sağdıç”, “çiğ”, “dağ”. b) eriyip çatışmayı bırakan: “oğur”, “ağır”, “eğitmek”, “sığır”, “kuğu”, “yoğun” c) v<w<y’ye dönüşenler: “deyer”, “beyenmek”, “tüy”, “bey”, “dövmek”, “kovmak”, “gövde”, “kovan” (1974, s.60). Bu çeşitlenmenin ünsüzleri olarak “k,ğ>h,ğ/ h>ğ” değişimleri mevcuttur: “kagan>hakan”, “takı>dahi”, “kangı>hangi”, “kop>hep”, “yakşı>yaxşı” (Banguoğlu, 1974). Onun “Bölünlülerin düşmesindeki” ünsüz düşmelerine ilişkin üçüncü tasnifinde vurgulanması gereken iki durum vardır: “Büzülme uzunluğu” (1974, s.61) ve “Türkçenin tarihî evrelerindeki değişim sonucu /l/ konsonantı düşmesi”. Büzülme uzunluğunda yer alan örnekler dikkat çekicidir. Çünkü, buradaki yer alan bir örnek diğer gramerciler tarafından “haploloji” olarak görülür ve ünlüler yani sesliler kısmında aktarılır: “büyük>bük”, “iyi>ī”, “pek iyi>peki” (1974, s.61). /l/ konsonantının düşmesine ilişkin durum sadece Banguoğlu’nun gramerinde ünsüz düşmesi olarak yer alır: “Ol>o”, “olturmak>oturmak”, “keltürmek>getirmek” (1974, s.61).

Muharrem Ergin, Banguoğlu gibi bir tasnifte bulunmaz. Genel hatlarıyla Banguoğlu’nun ünsüz düşmelerini üç ayrı bölümde inceler. Bunlar; “Türkçede başlıca ses hususiyetleri”, “ses hâdiseleri” ve “ses değişimleri” bölümlerinde ayrı ayrı ünsüz düşmelerini ele alır. Türkçede başlıca ses hususiyeti bölümünde sonda /g/ konsonantının üç durumu: g>k, g>ğ, g>- Türkiye Türkçesinde görülür. Bu duruma ilişkin Ergin sadece üç kelime örneği verir: “dağ”, “ağlamak”, “otağ” (1986, s.63). Ergin’in gramerindeki ses hâdiseleri bölümünde Banguoğlu’nun belirttiği durumların karşılığı iki kısımda yer alır: “Haploloji (Hece Düşmesi)” ve “Hiatus”. Banguoğlu’nun ünsüz düşmesi bölümünde “bölünme uzunluğu” adıyla verdiği “pekiyi>peki” örneğini Ergin’in gramerinde iki örnek daha eklenerek beraber “haploloji (hece düşmesi)” tanımlanır: “durur<dur-“, “yorır<yor-“ ve “pekiyi<peki” (Ergin, 1986, s.52). Banguoğlu’nun ve Ergin’in “pekiyi<peki” değişimlerini farklı yorumladıkları açıkça görülür. Bu durum Banguoğlu’na göre /y/ ünsüzünün düşmesi

durumudur. Bu yüzden ünsüz düşümü, y sessizinin yarı sesli durumu, sondaki /i/ seslisine devredilerek imlâda görülme bile söyleyişte mevcuttur. Ancak Ergin, bu durumu hece sayıları bakımından yorumlar. Pekiyi’de iki hece varken artık “peki” durumuna gelerek tek hecede söylenir. Banguoğlu ve Ergin arasındaki bir diğer farklılık “hiatus” terimine yüklenen anlamda ortaya çıkar. Banguoğlu’na göre hiatus Türkçenin tarihî devirlerindeki değişimle birlikte aradaki /g/ ünsüzünün değişimiyle ilgilidir: “*etlig>etli*”, “*gel-gen>gel-en*”, “*ev-ge>ev-e*” *muhafaza eden de var bil-gi*” (1986, s.86). Ancak Ergin, literatürde bilinen doğrularla hareket ederek tarihî devirdeki bu değişimleri eserinin üçüncü bölümünde inceler. Ergin’e göre Türkçede hiatus ve diftong, iki terim kullanır, sadece “soğuk” kelimesinin telaffuzunda vardır: “*souk*” (Ergin, 1955, s.52). Çünkü dilimizdeki kurallarda iki sesli yan yana gelmez. Bu iki seslinin yan yana geldiği durumlar birleşik yapılarda ortaya çıkarak “kontraksiyon” (ünlü birleşmesi) hâlinde “büzülmenin”(bir ünlünün düşmesi) görüldüğünü ifade eder. Dil konuşuru minimum çaba ilkesiyle hareket eder. Bu yüzden birleşik yapılarda görülen ünlüyle biten kelime köküne ünlü ile başlayan başka kelime kökü eklendiğinde veya Türkçenin tarihî devirlerinde müstâkil fiil olan ancak ekleşerek enklitikleşen yapılarda bu hecelerden biri “büzülür” düşer. Ergin’in eserinde yer alan örnekler şunlardır: “*gele-umadım*”> “*gelemedim*”; “*kahve+altı>kahvaltı*”(1986, s.52). Kısacası Banguoğlu bölünmeyi /y/ ünsüzüyle ilişkilendirirken Ergin büzölmelerin bıraktığı açıklığı ünlülerden kaynaklandığını düşünür. Ergin’e göre /g/ ve /ğ/ ünsüzlerinin düşmesi hiatus değil ses değişimleridir. İki araştırmacı arasında keskin bir görüş farklılığı ortaya çıkar. Banguoğlu’na göre Doğu Türkçesi’nde var olan finaldeki ünsüzler Batı Türkçesine intikâl ettiğinde düşer (1974, s.60). Ancak Ergin, ayrı ayrı ses değişimlerini başlıklara ayırarak bu değişimleri arar. Türkçenin Grameri’nde bir arada sıralanan örnekler: “*v<w<y’ye dönüşenler: “deyer”, “beyenmek”, “tüy”, “bey”, “dövmek”, “kovmak”, “gövde”, “kovan”* (Banguoğlu, 1974, s.60). Ergin’de farklı farklı başlıklar atılarak oluşturulmuş ölçütlerde incelenir. İki yazar arasındaki en temel farklılık Banguoğlu, bu değişimleri art zamanlı olarak belirtmez. Ancak Ergin bu değişimlerin art zamanlı olduğunu belirtir. Ona göre “*tüy*”, “*bey*” kelimeleri OT’den Türkiye Türkçesi arası dönemde imlâ olarak değişmiştir. Ancak “*dövmek*” örneği Ergin’e göre EOT’de düzlük-yuvarlaklık sonucunda bu ünsüzün ortaya çıkmasına neden olur. “*Bey*” g-ğ(y) değişimiyle, “*Dövmek*” g-v değişimi olarak belirtilir (1986, s.88). Ergin’in eserinde bu durum “k-h” ses değişimi olarak geçer: *k-h;h-h “kanı”, “kangi”, “kancaru”, “kalı”, “katun” ;” katun>hatun”, “kalı>halı”, “kansı>hansı”; H-h; “han>han”, “dahi>dahi”, “kanı>hani, hani”* (1986, s.89). Ancak Banguoğlu bu durumu “*damaksı ünsüzleşmesi*” olarak Eski Türkçede görüldüğünü Türkiye Türkçesinde bu

ünsüzün düştüğünü söyler. Burada ikisinin tarihî dönemdeki değişimiyle ilgili görüşleri farklıdır. Banguoğlu'na göre bu değişim Eski Türkçe'den beri görülür (1974, s.60). Ancak Ergin bu durumun EOT'den sonra OT'de kalıcı olarak yerleştiğini savunur. Günümüz literatüründe Eski Türkçe denildiği zaman 8-15.yy'a kadar olan tarihî devir anlaşılır. İki yazar arasında görülebilecek ikinci farklılıkta bu olayın adlandırılması durumudur. Banguoğlu'na göre bu bir ünsüz düşmesi olayıdır. Ancak Ergin'e göre ses değişimidir. Bu iki gramerci arasındaki ortak görüş ise sert ünsüzle biten köke yumuşak ünsüzle başlayan +cAk, +rAk" ekleri getirildiğinde sözcüğün kökündeki sert ünsüzün düşmesidir. Banguoğlu, tasnifinde ünsüzleri tek tek sınıflandırmasından dolayı "damaksıların düşmesi" olarak adlandırır. Ergin, bu durumu "konsonant düşmesi" olarak adlandırır (1986, s.51). İki araştırmacının da örnekleri hemen hemen benzerdir. Ergin aynı köklere farklı ekler getirir: "büyü-cek", "küçü-cük", "ufa-rak" (1986, s.51).

Haydar Ediskun'un bu olaylara ilişkin yaklaşımı Ergin'inkine benzerdir. Ancak aralarında yorum farklılığı mevcuttur. Ediskun, Türkçe kelimelerin sonunda /g/ ünsüzünün bulunamayacağını belirtir. Banguoğlu'ndaki sert ünsüzleri için kullanılan "ünsüz" terimi Ediskun'un eserinde tüm sessizleri kapsar. Ediskun'da "ünsüz" terimi, bir sert-yumuşak ayırımına atfedilmez. Ardından Ergin gibi Ediskun'da bu durumu "ünsüz düşmesi" değil "ses değişimi" olarak görür (1988, s.77). Ancak Ediskun örnekler verirken Türkçenin tarihî dönemlerine atıfta bulunmaz. *K>h* değişimlerini de OT'nin sonucu değil İstanbul ağzına atfeder: "g-ğ(y) değişimi, pek azdır: "beg<bey"; eğdi<eğdi; degül<değil"; g-v değişimi pek çoktur: "güğercin<güvercin"; "kılağuz<kılavuz"; "tağuk<tavuk"; "koğan<kovan"; "koğala mak<kovala-mak"; "öğünç<övünç"; "döğen<döven..." Bugün, kimi kelimelerimizde görülen h ünsüzü, eskiden kalın k ünsüzüydü. İstanbul ağzı, bu k'ları h'ye çevirmiştir. "Kanı<hani", "kanı<hangi", "daki<dahi", "katun<hatun..." (1988, s.74). Ediskun ve Ergin arasındaki bir farklılık da "hiatus" ile ilgilidir. Ediskun'a göre Türkçede diftong hatta triftong bulunmaz (1988, s.75). Ergin'in "kontraksiyon" olarak belirttiği ünlü düşmesi Ediskun'da hiatusun oluşmaması içindir. Ona göre, Türkçede hiatus'u gidermek gerekir (1988, s.83). Bu bağlamda üç yolun olduğunu aktarır: "Kaynaştırma harfleri /y/, /ş/, /s/, /n/ kullanımı", "i>y" değişimi ve "birleşik kelimeler". Eğer sonu ünlü ile biten bir köke ünlü ile başlayan bir ek getirilirse, ki bu ekler kaynaştırma harfidir, hiatus sonlanır. Ancak günümüzde Türkçede dört kaynaştırma harfi yoktur. Sadece /y/ koruma ünsüzüdür (Ercilasun, 2000). Ercilasun'un "koruma ünsüzü" kavramı günümüz eğitim-öğretim kurumlarında kaynaştırma harfi olarak adlandırılır. Ediskun, birleşik yapılarıdaki ünlülerden

birinin düşmesinin nedenini hiatusa bağlar. Ancak Ergin birleşik yapılardaki durumu “kontraksiyon(hece düşmesi)” olarak ele alır. Ediskun, Ergin’e nazaran daha fazla örnek verir ancak hiatus kavramının olmaması için birleşik kelime örneklerinin değişimlerini sıralar: “*Kahvaltı (kahve altı)*”, “*niçin (ne için)*”, “*nasıl (ne asıl)*”, “*kazasker (kadı asker)*” (1988, s.83). Halk şiirlerindeki için kullanımlarda bileşik kelime örneklerinin arasında sıralanır: “*n’etmek*”, “*n’işlemek*”, “*n’eylemek*”, “*var m’ola*” (1988,s.83). Ancak burada amaç hiatus’un giderilmesinden daha çok Halk ozanlarının, kalem şuaralarının ölçüyü ayarlamak için kullanımlarından kaynaklanır. Ediskun, Banguoğlu’nun “bölünlüler düşmesi” olarak adlandırdığı ünsüz düşmesini Ergin’inkine benzer bir yaklaşımla terim kullanmadan ele alır. Türkçede uzun ünlü olmamasına rağmen konuşmada duyguyu güçlendirmek için söyleyişte bu ünlüler uzatılır. Bu kurala binaen /ğ/ ve /y/ ünsüzleri kendinden önceki ünlünün uzatılmasına neden olur: “*Tuğla(tuula)*”, “*yağmur(yaamur)*”, “*çiğ(çiii)*”, “*buğday(buuday)*”, “*gitmesiyle(gitmesiile)*”, “*ağacıyla(aaacile)*”. Ediskun, -yor ekinin son hecede bulunmasını bir istisnâ olarak belirtir. Bu gramatik olayın açıklaması için şimdiki zaman fiil kipleri bölümüne araştırmacıları yönlendirir. Ediskun da Ergin gibi bu olayı ünlüler içinde yer alır ancak “haploloji” kavramını başka bir olguya atfeder. Ergin’in haploloji olarak tanımladığı bu hadiseyi Ediskun çekimsel bir edayla bu terimle tanımlar: (...) hece binişmesi (haplologie) gibi -yor hecesinde toplanıp büzülmüş ve fiile ulanan -e istek eki ise ünsüzle sonuçlanan fiil kök ya da gövdelerine ı,i,u,ü yardımcı ses görevini görmeye başlamıştır: “*gel-(i)-yor*”, “*dal-(ı)yor*”, “*gül-(ü)yor*”, “*vur-(u)yor*”... (1988, s.73).

Kaya Bilgegil’e göre, yuvarlak seslilerin önünde veya ardında bulunan “ğ>v’ye” dönüşür: “*Döğ<döv*”, “*söğ<söv*”, “*koğ<kov*”, “*öğ<öv*”, “*kılağuz<kılavuz*”... Türkçede değişikliğe uğrayan sessizler çoktur: “g<y”, “d<y<z”, “g<v” değişiklikleri bunlardandır: “*Değmek-deymek*”, “*güvercin-güğercin*” (1964, s.299) Bilgegil, diğer Türk dilcilerinden farklı bir bakış açısına sahiptir. Ona göre, Türkçede diftong vardır: “*Ağa*” aa, soğuk yerine “*souk*”. (1964, s.299). Günümüz çalışmalarında ünlülere ilişkin uzun ve kısalık değişimlerine ilişkin çeşitli yorumlar mevcuttur. Ünlülere ilişkin gösterimler işaretlerle yapılmaktadır (Hazar, 2009; Yalçın, 2013). Bilgegil, Ergin’den farklı olarak -yor ekinin durumunu haploloji terimiyle karşılamaz. Ona göre, bu durum “büyük ünlü uyumunun müstesnasıdır”: “Şimdiki zaman ekinin ince kök veya gövdelerden sonrada “-yor” şeklinde kullanılmasıdır. Geliyor gibi. Bu olay, “*yorır*” kelimesinin zamanla ekleşmesinden doğmuştur(...)” (1964, s. 303).

Gencan'ın gramerinde bu önceki gramercilerde işlenen iki durum mevcuttur: /k/ ünsüzünün düşmesi ve -yor ekinin durumu: “-cik ekiyle küçültülen adların sonunda k varsa düşer: “küçü(k)cük”, “ufa(k)cık”, “alça(k)cık”...bkz. “ufa(k)-rak”, “küçü(k)rek...” (1971, s.39;s.158). Gencan'da Bilgegil'in görüşüne hemfikirdir. O da “Büyük Ünlü uyumu” kuralına istisna olarak bakar: “ ‘Geliyor(...)’ -yor eki, incelemeler gösteriyor ki, yör, yörü ya da yoru eylem kökünün ekleşmesinden doğmuştur” (1971, s.43)

Fuat Bozkurt'un Türkiye Türkçesi adlı eserinde doğrudan ünsüzlerin düşmesine ilişkin bir ölçüt yoktur. “-yor” ekinin durumunu Bilgegil ve Gencan'daki gibi işler. Bozkurt, -yor ekini hem küçük ünlü uyumuna hem de büyük ünlü uyumuna uymadığı için “Küçük ünlü uyumu” başlığında açıklar. Bu olayı “güdükleşme” adıyla halk ağızlarından aldığı bir terminoloji ile açıklar:

Küçük ünlü uyumuna girmeyen eklerin başında şimdiki zaman eki -yor gelir. Bu ek büyük ünlü uyumuna girmediği gibi, küçük ünlü uyumuna da uymaz. Bu durum ekin geçmişte “yorur” biçiminde bağımsız sözcükler olmasından kaynaklanır. Günümüzde güdükleşip dönüşmüş, ne ki, ses bağımsızlığını koruyor: “akıyor”, “gülüyor” (Bozkurt, 2017, s.91).

Hengirmen'in gramerinde doğrudan ünsüz düşmesiyle ilgili bir bölüm yer almamaktadır. Onun Türkçe Dilbilgisi adlı eserindeki başlık “Türkçenin Ses Kuralları” olarak geçer (1995, s.71). Ediskun'daki gibi sözcüklerin sonunda g sesi bulunmadığına işaret edilerek örnekler sunulur: “Türkolog”, “sosyolog”, “org”, “gong”, “miting”, “ring”, “damping”. Bu kelimelere ünlü ile başlayan ek getirildiklerinde de yumuşamamaktadırlar” (1995, s.81). Hengirmen'e göre, *Hatun*, *Hangi*, *Hani* gibi sözcükler /h/ sesi ile başladıkları halde Türkçedir. Bu sözcüklerin başında eskiden /k/ ünsüzü bulunuyordu. Sonradan k>h'ye dönüşmüştür: “katun>hatun”, “kangi>hangi”, “kanı>hani” (1995, s.85). Hengirmen, Ergin ve diğer gramercilerin bakış açısıyla yaklaşarak sondaki /k/ ünsüzünün değişimini “ünsüz düşmesi” olarak adlandırır. Örnekleri ise Banguoğlu'nunki ile aynıdır: “sıcacık”, “küçücük”, “çabucak”, “büyücek” (1995, s.81). Hengirmen, Banguoğlu'ndan farklı bir yaklaşımla ünsüz düşmesi olarak adlandırılan bölünlülerin düşmesini “Ünlülerde tüm benzeşme” bölümünde ele alır: “o bir>öbür”, “bir yıldır>bıldır”, “kıl ibik>kılıbık”, “o ile>öyle”, “bu ile>böyle”, “bu gün ki>bugünkü” (1995, s.90). Hengirmen'in “-yor” ekiyle ilgili yaklaşımı Bilgegil, Gencan ve Bozkurt ile ortaktır. Ancak -yor eki'ni art zamanlı incelenmemiştir: “-yor<geliyor”, “gidiyor”, “gülüyor” (1995, s.72; 1995, s.219).

TG(TB): “Akıcılardan r sesi de Eski Türkçeden beri yer yer düşmüş, hatta bazan kelime kökü olarak kaybolmuştur: “birle<bile”, “berk<pek”, “kurşamak<kuşamak”, ermek<-i

çekimleri: “*ermiş<imiş*”, ise -se diğer verilen örnekler ağızlarda rastlanır” (1974, s.61). TDB(ME), Doğrudan /r/ ünsüzüne ilişkin başlığın altında açıklanmıştır: “(...) Meselâ Eski Türkçedeki *er-fiili* Batı Türkçesinde *i-şekline* geçmiştir. “Konuşma dilinde bazen düşme temayülü gösterir. (...) (1986, s.69)” Ergin, bu durumun nedenini iki şarta bağlar. Bunlardan ilki, Türkçedeki en zayıf ünsüz /r/’dir. Ayrıca /r/ ünsüzü titrek ve söylenişi zordur (1986, s.69) YTDDB(HE), Ediskun, bu ünsüz düşmesini fiiller kısmında *ek fiil* başlığı altında art zamanlı bir incelemeyle açıklar. Art zamanlı incelemesini 8-11.yy arası Türk dilinin hazineleri arasında yer alan Divânü Lügât-it Türk’ten, Oğuz Destanı, Orhun Kitabeleri ve Kutadgu Bilig’den cümlelerle tanıklar. Ediskun, *ermek< imek* dönüşümünde ünsüz düşmesini açıklamasına rağmen bunu eserin ses kısmında değil fiil bölümünde açıklar: “Ermek mastarı Batı Türkçesi’ne geçerken /r/ düşmüş, /e/’de /i/ olmuş; böylece “*imek*” biçimini almıştır” (s.187). TD I+II (KB), Bilgegil’in bu hadiseye bakış açısı Ediskun ile aynıdır. O da ermek fiilini *ek fiil (cevheri fiil)* başlığında açıklar. Ancak Ediskun’a kıyasla bakış açısı üstünkörüdür ve bu değişimdeki /r/ düşmesini ifade etmez: “Ek fiil, eski irmek ve turmak masterlarının fiil hâlindeki peszindeliktir (=survivance) (s.271). DB (TNG), Gencan’ın bu /r/ ünsüzünün düşmesine ilişkin bakış açısı Ediskun’a benzer. Ancak Gencan’ın art zamanlı bakış açısı Ediskun’un art zamanlı bakış açısından iki yönüyle ayrışır: Gencan, ünsüz düşmesine ilişkin hiçbir bilgi sunmaz ve “*imek*” fiilinin kullanıldığını gösteren bir belgeye rastlanmadığını bundan dolayı *idi*, *imiş*, *ise*, *iken* sözcüklerini bir mastara bağlamak isteğinden dolayı böyle bir durumun yaşanacağı ihtimalini belirtir. Fiilin aslının *ermek* olduğuna ilişkin savını Orhun (Sücü) ve DLT’den tanıklamalarla ortaya koyar (Gencan,1971). Ancak Sücü yazıtını Orhun dönemiyle ilişkilendirmek hatalı bir bakış açısidir (Aydın, 2012). TT(FB), Bozkurt, Bilgegil, Gencan ve Ediskun’un bakış açılarından bütünüyle ayrılır. Ek fiili “*eylem tümcesi*” başlığının dışında tutarak bir kısmını “*ad tümcesi*” ve “*süreç*” adı altında ayrı başlıklar altında sunarak karmaşık bir yola başvurur. Bu yola başvururken art zamanlı değil eş zamanlı bakış açısını tercih ederek ekeylemleri üç başlığa ayırır: *-idi(öykülü)*, *-imiş(söylentili)*, *-ise (koşullu)* (Bozkurt, 2017,s.81-85). TD(MH), Hengirmen *er->i-* değişimine ilişkin yaklaşımı Bozkurt’a benzer. Hengirmen, *er->i’mek* değişimindeki ünsüz düşmesinden bahsetmeyerek değişimi eş zamanlı inceler. Kendi terminolojisini kurmak yerine ü öncülü gramercilerin “ek eylem” terimini kullanmayı tercih eder: “Ek eylem Türkçede çok kullanılır ve Türkçenin yapısına büyük bir esneklik verir. Ek eylem eklerden oluşur. Bu ekler şunlardır: “*-im*”, “*-sin*”, “*-dir*”, “*-iz*”, “*-siniz*”, “*-dirler*”, “*-iken*”, “*-ken*”, “*-sa*”, “*-se*” (1995, s.240). Banguoğlu’nun ünsüz düşmesindeki

Birleşim ve öbekleşme konusu diyalektoloji alanına ilişkin saptamalar olduğundan dolayı incelenmemiştir.

Ünsüz Türemesi

TG(TB): “Türkçede kökten ikiz sesdeşler (consonne gemince) yoktur Organik İkizleşme(gemination) ise nadirdir: ET. “İkki”, “sekkiz,”tokkuz”, “ottuz”,“ellig” gibi (Banguoğlu, 1974). Ancak içseste üretim, birleşim, ses değişmesi yollarıyla gelmiş oldukları belli, veya çekimle karşılaşmış aynı cinsten iki sesdeşe rastlanır: “belli”, “yassı”, “anne” “gömme”, “akkuyruk”, “tutturmak”, “kireççi”, “yolluk”, “ıssız”, “yuttum”(…) İkiz sesdeşler sonseste genellikle tekleşmeye uğrarlar: “hiss>his”, “zam”, “zan”, “ret”, “zıt”, “tıp”, “hak” gibi. Bunlar hemen hepsi ekleme veya birleşme sırasında bir sesli önünde yeniden ikizleşme ile kendilerini gösterirler: “hiss-im”, “zamm-ı”, “zann-etmek”, “redd-etmek”, “hakk-ımız” gibi. (Banguoğlu, 1974, s.63). Bu bölümün devamında verilen örnekler diyalektoloji ile ilişkilidir

Ergin, Banguoğlu’nun ünsüz türemelerinde incelediği durumları “konsonant ikileşmesi” ve “ikiz konsonant” bölümlerinde ele alır. “Konsonant ikileşmesi” bölümünde bir gramer birliğinde bir ünsüzün iki defa söylenmesi hadisesi olan konsonant ikileşmesi de Türkçede çok nadirdir. “Yedi-yeddi”, “sekiz-sekkiz”, “dokkuz”, “ana-anne” gibi. “İkiz konsonant” bölümünde ise Banguoğlu’na nazaran daha detaylı örnekler vererek art zamanlı bir bakış açısı sunar. Bu örnekler “anne”, “elli” ve “ıssı” kelimeleridir. Ergin’e göre *anne* sözcüğü, “ana” VCV (tek ünlü çift ünsüz) söyleniş biçimi çocuklar için oldukça güçtür. Çocuk tek heceyi ikiye bölerek “VC-CV” söylenişini kolaylaştırır. Muharrem Ergin, “elli” ve “ıssı” örneklerini art zamanlı bir bakış açısıyla Eski Türkçenin tanıklığında açıklar. Bu iki örneğin aslı “elig” ve “ısığ” biçimindedir. Hecelerin /g/ ve /ğ/ sonundaki ünsüzler düşme eğilimindedirler. Bu sondaki ünsüzün düşmesine ek olarak, /l/ ve /s/ ünsüzlerinin türemesine neden olmuştur. /l/ ve /s/ ünsüzlerinin türemesi “elli” sayısının sondaki söylenişinin uzamansına neden olur. Bu örneklerden sonra Ergin, ünsüz türemelerini sadece tarihî devirlerde inceler. ET’deki *asığ* kelimesi EOT’de *assı* şekline dönüşür. ET’deki *idi* “sahip” anlamına gelen örnek EOT’de “issi”ye olarak değişimi neticesinde ünsüz türemesi devam eder. Ergin, Batı Türkçesine “iyi” olarak geçen bu kelimedeki tarihî devirdeki güçlü etkiyi CVVC’de hem sondaki hem baştaki ünsüzleri uzun okuttuğunu geçiş sürecinde olmasına rağmen bu izin sürdüğünü belirtir. “Konsonant ikileşmesi” bölümünde “yeddi”, “sekkiz”, “dokkuz” olarak verdiği örnekleri “ikiz konsonant” başlığı altında daha detaylı bir şekilde irdeler. Bu örnekler ağızlarda bazı sayıların ünsüz türemesiyle söylenişine bağdaştırılır.

Ancak Banguoğlu, Türkçenin Grameri'nde Ergin'in ağız örnekleri olarak verdiği rakamların önüne "ET" ibaresini düşer (1974, s.63). Türk Dil Bilgisi'nde ünsüz türemesine ilişkin açıklamalar devam eder; Türkçe kelimelerin kökünde iki ünsüzün kullanılmasını bu örneklerle istisnâ tutar. Köklerde ikiz ünsüz bulunan kelimeler yukarıda tanıklananlar haricinde yabancı kökenlidir. Ancak Ergin, Banguoğlu'nun aksine bu yabancı kelimelerden örneklendirmeler sunmaz. Türkçe kökenli kelimelerde çift ünsüzler kökteki son ünsüzle ekin inisyal hecesindeki ilk ünsüzün ortaklığının gerekliliğini şart koşar: "(...)'eller', 'emmek', 'attu', 'bıkkın' örneklerinde olduğu gibi." (1968, s.52; s.66). Ancak Banguoğlu'nda ünsüz türemelerinin bu tür ortaklığına ilişkin açıklamalar ve örneklendirmeler yer almamaktadır (s.63).

YTDB(HE)-Ediskun'un bakış açısı Banguoğlu ile kıyaslandığında daha detaylıdır. Fakat Ergin'e kıyasla üstünlüktür. YTDB(HE)'de ünsüz türemeleri "*Ses Olayları ve Özellikleri*" başlığının 16. Madde'sinde açıklanır. Ediskun, bu olaya: "Türkçe'de kök biçimindeki kelimelerde ünsüzler ikizleşmesi (=gemination) yoktur." Sonrasında Ediskun, "ikki", "sekkiz", "ottuz", "anne" kelimelerini örneklendirir. Ünsüz türemesine ilişkin herhangi bir dönemi işaret edecek dönem ve tanıklık ortaya koymaz. Sadece *ana* örneğinin anne kelimesine evrilmesine ilişkin bir açıklamada bulunur: "*ana*" kelimesinin de İstanbul ağzında önce "*âne*'ye", sonra da "*anne*'ye" çevrildiğini görmekteyiz." Ardından dilimize geçen yabancı sözcükler için ya da anlatıştaki vurguyu ifade etmek için ünsüz türemelerinin kullanıldığını belirtek diyalektoloji'ye ilişkin örnekleri Mehmet Âkif Ersoy'un iki manzumesinden tanıklar (1988, s.75).

TD I+II (KB), Bilgegil, Ünsüz türemesini "*sessiz harf düşmesi*" alt başlığının "*ikinci maddesinde*" değinir: "*Ottuz*", "*dokkuz*", "*sekkiz*" gibi bazı kelimeler; "*otuz*", "*dokuz*", "*sekiz*" hâlini almıştır." (s.301). DB (TNG), Gencan; Banguoğlu, Ergin, Ediskun ve Bilgegil'den farklı olarak bu olayı bir ünsüz türemesi değil "*harflerle*" ilgili özellikler başlığı altında tanıklığa başvurmadan açıklar: "Türkçe sözcüklerin köklerinde ikiz harf bulunmaz. Bu kurala uymayan "*anne*", "*elli (sayı)*" gibi bir iki sözcüğün asılları "*ana*", "*eliğ'dir*". "*Millet*", "*hiddet*", "*muḥakkak*", "*iddia*", "*hürriyet*", "*şiddet...*" sözcükleri yabancı dillerden gelmiştir (1964, s.52).

TT(FB), Bozkurt'un görüşü Gencan'ın görüşüyle ve örnekleriyle birebir örtüşür. Türkiye Türkçesi kitabında "*Türkçenin ses dizgesi*" alt başlığında ünsüz türemesi bir harf olayı şeklinde açıklanır: "Sözcük köklerinde, aynı ünsüz yan yana bulunmaz. Türkçe sözcüklerden "*anne*, *elli (50)*" örnekleri sonradan değişme yüzündendir. Bunlar dışındaki örnekler yabancı kökenlidir: "*millet*", "*hiddet*", "*muḥakkak*", "*iddia*", "*hürriyet*", "*şiddet*" (2017, s.97).

TD(MH), Hengirmen’in görüşü Gencan ve Bozkurt’unki ile ortaktır. Ancak onun örnekleri diğer araştırmacılara nazaran farklılık taşır: “Türkçe sözcük köklerinde aynı cinsten iki ünsüz yan yana bulunmaz. “*Millet*”, “*tellâl*”, “*tellâk*”, “*tereddüt*”, “*ümmî*”, “*ümme*” gibi sözcüklerde aynı cinsten iki ünsüz yan yana bulunduğu için yabancıdır. “*Anne*” ve “*elli*” sözcükleri Türkçe olup bu kuralın dışındadır. Türkçe sözcüklerde ikiz ünsüzler sözcükler köküyle eklerin birleştiği yerde bulunur: “*diller*”, “*yummak*”, “*sattı*”, “*bıkkın*” gibi (1995, s.86). Farklı yorumlamalar farklı terim adları kullanımlarıyla gramer çalışmalarında bağdaştırılmıştır. Tablo 7’de bu farklılar kısaca şu şekilde gösterilebilir:

Tablo 7

Ünsüzler İçin Kullanılan Terimler

Gramerler	Terimler
TG (TB) (Banguoğlu, 1974)	Ana ölçüt: Sesdeş, Birinci alt ölçüt: Dudak (Çift dudak, dış-dudak), Diş (Asıl Diş, Dişeti), Damak (Ön- Art), Gırtlak İkinci alt ölçüt: Katı, Bölümlü Üçüncü alt ölçüt: Patlama, sızma Dördüncü alt ölçüt: Ünlü, ünsüz
TDB (ME) (Ergin, 1986)	Ana ölçüt: Konsonant, Birinci alt ölçüt: Sedalı, Sedasız, İkinci alt ölçüt: Sedasız, sedasız karşılığı olan sedalılar, sedasız karşılığı olmayan sedalılar
YTDB (HE) (Ediskun, 1988)	Ana ölçüt: Ünsüz, Birinci alt ölçüt: Dudak, diş, damak, gırtlak, İkinci alt ölçüt: Sert, Yumuşak Üçüncü alt ölçüt: Sürekli, süreksiz
TD I+II (KB) (Bilgegil, 1964)	Ana ölçüt: Sessiz, Birinci alt ölçüt: Teşekkül, Mahreç, İkinci alt ölçüt: Tanınan, sürekli, süreksiz, dudak, dişli, boğazlı, gırtlaklı, ünleli, Dördüncü alt ölçüt: Boğuk, çınlak
DB (TNG) (Gencan, 1971)	Ana ölçüt: Ünsüz, Birinci alt ölçüt: Dudak, diş, damak, gırtlak, İkinci alt ölçüt: Sert, Yumuşak Üçüncü alt ölçüt: Sürekli, süreksiz
TT (FB) (Bozkurt, 2017)	Ana ölçüt: Ünsüz, Alt ölçüt: Ötümlü, ötümsüz
TD (MH) (Hengirmen, 1995)	Ana ölçüt: Ünsüz, Birinci alt ölçüt: Dudak, diş, damak, gırtlak, İkinci alt ölçüt: Sert, Yumuşak Üçüncü alt ölçüt: Sürekli, süreksiz

Ünlü Düşmesi

TG(TB), Banguoğlu’na göre ünlü düşmesi: “kelimede bir seslinin düşmesi bir hecenin ortadan kalkması demektir. Bunun sonucu olarak da o seslinin birleştirdiği sesdeşler komşu hecelere mal olur “(Banguoğlu, 1974, s.69). Banguoğlu ünlü düşmelerini eserinde “*hece düşmesi*” olarak isimlendirip tanımını yaptıktan sonra ünlü düşmelerini kendi içinde üç kategoriye ayırır: “*medial*”, “*final*” ve “*başka sesli düşmeleri*”. Sonrasında “*Orta Hece*

Düşmesi” başlığı altında ünlüleri *dar, sızmalı, geniş, öndamak* ve *artdamak* gibi özelliklerine göre sınıflandırarak örneklendirir: “Türkçede en önemli ve yaygın *sesli düşmesi* (chute de voyelle) olayı da üç heceli kelimelerde orta *hece düşmesidir* (syncope).(...) *Dar seslilerle, bölünlü ve sızmalı sesdeşler* bu düşmeyi kolaylaştırır: “*dirilik>dirlik*”, “*ilerilemek>ilerlemek*”, “*içerirek>içerek*”, “*derinek>dernek*”, “*çevire>çevre*”, “*karışu>karşı*”, “*kavuşak>kavşak*”, “*kokulamak>koklamak*”, “*süpürüntü>süprüntü*”. Orta hecede geniş ünlülerin düşmesi daha seyrek: “*değenek>değnek*”, “*yatası>yatsı*”, “*sağanak>sağnak*”, “*burada>burda*”, “*nerede>nerde*”, “*geyesi>geysi(>giysi)*”, “*nese ne>nesne*” gibi. Ayrıca ön ve artdamak ünlülerin yarattığı büzüşmelerde hem damaksıların hem de medialdeki geniş ünlülerin beraber düştüğünü ifade ederek art zamanlı bakış açısıyla ünlü düşmesini açıklar: “*tawışgan>tawışan>tavşan*”, *bunun gibi* “*tarıglag>tarla*”, “*belgüliug>belli*”, “*yapurgak>yaprak*”, “*karangulık>karanlık*”. *Final ekiyle* yani köke ekleme yoluyla ünlü düşmeleri için beş ayırım mevcuttur: *Çoğunlukla organ adlarının orta ünlüsündeki düşmeler, yabancı köklere Türkçe eklerin gelmesi sonucundaki ünlü düşmeleri, isim ve fiil eklemeleri sonucunda düşenler, fiil çatı eklerinde orta hecedeki “bölünlülerin” (ünlülerin) düşmesi ve yabancı kelimelerin Türkçe diyalektolojiye uygun olarak düşen ünlülerin yazı diline geçmesidir*. Çoğunlukla organ adlarındaki ünlü düşmeleri örnek olarak sıralanır: “*benz-i*”, “*ağz-ın*”, “*burn-um*”, “*aln-ınız*”, “*genz-ime*”, “*koyn-unda*”, “*beyn-in*”, “*karn-ından*”, “*gönl-üme*”, “*oğl-unuz*”, “*çığır-ından*” gibi. Yabancı köklere Türkçe ekler gelmesi sonucu ünlü düşmeleri: “*fıkr-iniz*”, “*akl-ıma*”, “*vakt-inde*”, “*zapt-etmek*”, “*zehr-ini*”, “*film-inde*”. İsim ve fiil eklemelerindeki ünlü düşmeleri Türk dilinin ağızlarındaki söylenişine has özellikler olduğundan dolayı yazı diline geçmemiştir. Onun için çalışmada yer almayacaktır. Fiil çatı eklerindeki orta hecedeki ünlü düşmeleri: “*ayır-ıl-mak>ayrılmak*”, “*devir-il-mek>devr-ilmek*”, “*geç-ir-it-mek>geç-ir-t-mek*”, “*yap-tır-t-mak kıvr-ışmak*”; “*savruk*”, “*ayrı*”, “*kıvrım*”, “*uçurtma*”, “*sıyrık*”, “*buyrultu*”. Yabancı kökenli kelimelerde Türk dili diyalektolojisine uyarlandığı için ünlü düşmeleri: “*âyîne>ayna*, *capitano>kaptan*, *Fâtima>Fatma*, *telegraf>telgraf*”. Son alt başlık olan başka ünlü düşmelerinde iki ayırım mevcuttur: *ilk hecedeki ünlünün düşmesi* ve *hece binişmesi (haplologie)*. İlk hecedeki ünlü düşmeleri dar seslilerde meydana gelir ve bu olaya “*aphrese*” denir: “*ısıcak>sıcak*, *ısıtma>sıtma*, *umutlu>mutlu*, *ışol>şol*”. Hece binişmesi veya haploloji ise kelime içindeki iki adın birleşmesi veya eklemelerde meydana gelir. İki adın birleşmesiyle yazına etki eden sadece tek bir örnek Banguoğlu tarafından verilir: “*Pazar ertesi> pazartesi*”. Eklerde görülen haploloji örnekleri ise şunlardır: “*çok turur>çok-tur*”,

“bili-yorur>bili-yor” (Banguoğlu, 1974, s.63-65). Banguoğlu, gramerinde haploloji terimini hem ünsüz düşmelerinde hem de ünlü düşmeleri için kullanır.

TDB (ME), Ergin, ünlü düşmelerini Banguoğlu’nun tasnifinden farklı olarak ses olayları ana başlığı altında yer verir. Onun eserinde 41, 43 ve 46 numaralı maddeler Banguoğlu’nun tasnifindeki ayrımlarla örtüşür. Ergin’in ünlü düşmeleri tasnifi bu üç madde çerçevesinde açıklanabilir: *Orta hece vokalinin düşmesi, vokal birleşmesi (kontraksiyon) ve hece düşmesi (haplologie)*. Türk Dil Bilgisi’nde orta hece vokalinin düşmesine ilişkin tanımda iki heceden fazla olan ve ilk hecesinin sonunda “C” olmayan orta hecedeki ünlü düşer: *gönül-üm>*gönülüm*> gönüm*. Ünlü birleşmesi veya diğer adıyla kontraksiyon, “gramer birliklerinde” yan yana birleşen iki ünlüden birinin düşmesinde tek ünlü görünür. Bunun sonucunda darlaşma, kısılma, büzülme hadiseleri meydana gelir. Ergin, bu hadiseleden sadece büzülmeye ilişkin örnekleri bu maddenin altında verir: “*gele+umadım> gelemedim*”, “*kahve+altı>kahvaltı*”. Son olarak hece düşmesi, haploloji, bir gramer birliğinde arka arkaya gelen ve ses bakımından birbirine benzeyen iki heceden biri bazen eridğin bazen de düştüğü şeklinde açıklanır. Ergin’in haploloji’ye ilişkin örnekleri şunlardır: “*durur-dur*”, “*yorur-yor*”, “*pekiyi- peki*”, “*başla-ya-(y)-ı-m>başlayım*” (1986, s.51, s.52).

YTDB (HE), Ediskun’un gramer kitabında “Orta Hece Düşmesi” ana bir başlık altında 35,36,37,38. maddeler olmak üzere dört madde hâlinde sıralanmıştır. 35. Madde Banguoğlu’nun final eklerindeki ünlü düşmelerine paralellik gösterir. Ergin’de ise orta hece vokalinin düşmesi olarak isimlendirilen tanımlarla örtüşür. Ediskun, bu hecelere eklerin getirilmesini “yapım veya çekim ekinin ulanması” olarak tanımlar. Ek heceye “ulanınca” ortadaki ünlü düşer ve imlâda bu ünlü düşmesiyle yazılır: “*Alını yerine alını*”, “*göğüsün yerine göğsün*”, “*fikirin yerine fikrin*”, “*kıvrak yerine kıvrak*”, “*yayılım yerine yayılım vb.*” Ancak Ediskun’un burada sunduğu “*yayılım*” örneğine ilişkin imlâ kurallarını aydınlatmak araştırmacılar için güçlük teşkil eder. Yine Ediskun, şayet heceye iyelik eki eklendiyse orta hecedeki ünlünün düşeceğini ancak şahıs eki geldiğinde orta hecedeki ünlünün düşmeyeceğine ilişkin ilginç bir ayrımda bulunur: “Orta hece düşmesi olayını (*benim*) *fikrim*’de görüyoruz, ama (*ben bir*) *fikirim*’de göremiyoruz. Hece düşmesi olayı eklerin cinsine de bağlı bir olaydır (1988, s.84). 36. Maddede Ediskun, Banguoğlu’ndan farklı düşünerek Türkçe veya yabancı kökenli heceye eklendiğinde orta hecedeki ünlünün düşeceğini belirterek örneklendirir: “*Bura-da>burda*”, “*nere-de>nerde*”, “*salın-acak>salıncak*”, “*âhiret>ahret*”, “*Fatıma>Fatma*”, “*dakika>dakka*”, “*têlêgraphe>telgraf*... vb. 37. Madde’de ise *idi, imiş, ise, iken* ek-fiileri, ile edatının ünlü ile

sonlanan bir kelimenin ön vokalleri /y/’ye dönüşür. Bu kuralları Ediskun hem *Yazım Kuralı* bölümünde hem de *ses değişimleri* ana başlığının içinde “kurala bağlı ses değişimleri” adıyla inceler. Bu üç bölüme bakarak Ediskun’un örneklemeleri anlaşılabilir: “*Kapı idi>kapıydı*”, “*Bahçe imiş>Bahçeymiş*”, “*iğne ise>iğneyse*”, “*evde iken>evdeyken*”, “*sopa ile>sopayla*”, “*kapısı ile>kapısıyla*”, “*uğultu ise>uğultuysa*”, “*sokakta iken>sokaktayken*”, “*üzüntü ile> üzüntüyle*”. Buradaki /i/’nin yardımcı ses kullanarak değişimleri Ediskun tarafından *orta hecedeki ünlünün düşmesi* şeklinde açıklanır. 38. Madde’de isim tamlamalarındaki iyelik eki’ne sahip tamlanan kısım’daki iyelik ekleri “ile” edatı getirildiğinde ortadaki ünlünün düşeceğini belirtir. Bir önceki maddedeki gibi “*kurala bağlı ses değişimleri*” bölümündeki maddeye’de not düşerek örneklerini sunar: “*(evin) kapısı ile>kapısıyla*”; “*(yangın) korkusu ile>korkusuyla*”; “*(erik) ağacı ile>ağacıyla*”; “*elbisesi ile>elbisesiyle*”, “*(onun) arabası ile>arabasıyla*”, “*(kedinin) gözü ile ya da gözüyle*”, “*kapısı ile ya da kapısıyla*”, *bahçe ile>bahçeyle*”, “*kapı ile>kapıyla*” (Ediskun, 1988, s.83-84-85;s.78).

TD I+II(KB), Bilgegil, Ses Düşmesi kısmında orta hece ünlüsünün düşmesine ilişkin kuralları iki alt başlığa ayırır: “*sesli harf düşmesi*”, “*çok seslilerin düşmesi*”. Sesli harf düşmesini iki kısımda inceler. Bunlardan ilki hece sayısı ikiyi aşan köklerdir. İkincisi ise orta hecesinde ünlü bulunan bir kökü yine ünlü ile başlayan bir ekin takip etme durumudur. Hece sayısı ikiyi aşan köklere ilişkin Türkçe Dilbilgisi kitabında belirtilen örnekler mevcuttur: “*(Devirik yerine) devrik*”, “*(süpürüntü yerine) süprüntü*”, “*(alınım yerine) alnım*”, “*(kıvrık yerine) kıvrık*”, “*(hepsi yerine) hepsi*”. Ünlü ile biten köklere ünlü ile başlayan bir ek getirilmesi sonucundaki düşme kısmına ilişkim örnekler şunlardır: “*Baba-m*”, “*anne-m*”. Sonrasında vereceği örnekte aslında iyelik eki’nin sadece -m fonem’inden oluşmadığı aslının “VC” bir morfem olan “-im” şeklinde olduğunu anlatarak sadece “*kalem-im*” örneğini verir. “*Çok seslilerin düşmesi*” başlığı altında hem Türkçe ağızlara hem de imlâ kurallarında yer alan örnekleri karma biçimde sunar: “*karındaş*” yerine *kardeş*, “*hastahane*” yerine *hastane*, “*Ay oğul*” yerine *ayol*, “*eyi vallah*” yerine *eyvallah* (1964, s.301,s.302).

DB(TNG), Gencan, ünlü düşmesi olayını Banguoğlu’na benzer bir bakış açısıyla detaylı bir şekilde tasniflendirir. “*Kaynaşma-Düşme-Aşınma*” ana başlığı altında “*düşme*” alt başlığında sekiz farklı maddenin beşi ünlü düşmesine ilişkin sınıflandırmayı içerir. Bu

sınıflandırmaya dâhil edilen alt başlıklar şunlardır: “Gövde örgenine¹ ilişkin dar ünlü düşmeleri”, “ikinci heceleri v/y+dar ünlü+r olan kökler -im, -im, -inti, -ik yapım ekleri ve edilgenlik eki -il gelince düşen dar ünlüler”, “Arapçadan Türkçeye geçen sözcüklerden kaynaklanan orta hece yutumu”, “koku, sızı gibi birkaç kelimeye -le türetme ekinin gelmesi sonucu düşme”, “sarı+er”. Gövde örgenine ilişkin dar ünlü düşmesi hususunda üç farklı ayırım mevcuttur. Bunların ilki “tamlama takısı” alanlardaki düşüşlerdir. Ancak son iki ayırimda ünlü düşmemelerin istisnaî durumları belirtirler: “İkilemelerde kullanılan “örge adları” ve “bazı örge adları”. Gencan, “gövde örgenine” ilişkin örneklerini cümle hâlinde aktarır: “Çocuğun ağzı, burnu...”, “Karnım tok....”, “Omzunuz ağrıyor mu?”, “Yürek, göğsün sol alt yanındadır”. “Ağza alınmaz sözler...” Bu cümlelerin haricinde üç kelimeyi müstakil olarak örnek verir: “ağzın”, “burnu”, “oğlu.” İstisnaî durumlara ilişkin örneklerden “ikilemelerde örge adını” Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın Billur Kalp romanından bir cümle ile sunar: “... başını dışarı çıkarır. İki genç kadınla burun buruna gelir” (Gürpınar’dan akt. Gencan, 1971). İstisna olarak örge adları şunlardır: *Baldır, topuk, boğum.... Baldırı, topuğuna...* ikinci heceleri v/y+dar ünlü+r olan kökler -im, -im, -inti, -ik yapım ekleri ve edilgenlik eki -il gelince düşen dar ünlüler kısmında ise örnekler şunlardır: “Devirim>devrim”, “kivırım>kıvrım”, “çeviri>çevri”, “ayırıntı>ayrıntı”, “sıyrık>sıyrık”, “buyuruk>buyruk”, “kavuruk>kavruk”; “devirilmek>devrilmek”, “sıyrıldı>sıyrıldı”, “savurulmak>savrulmak”. Arapçadan Türkçeye geçen sözcüklerden kaynaklanan *Orta Hece Yutumu* başlığında yer alan ünlü düşmesi örnekleri şu şekilde sıralanır: “fikre”, “zikri”, “aklın”, “zihni”, “resme”, “keşfin”, “ömür”, “şükretmek”, “sabrediniz”. Koku, sızı gibi birkaç kelimeye -le türetme ekinin gelmesi sonucu düşme için üç kelime örneklendirilir: “Koklamak”, “sızlıyor”, “yumurtlamış”. Tasnifin son maddesi olarak sarı sıfatından sonre -er i.f.y.e ile beraber orta hece vokali düşer: “sar(i)armak” (1971,s.38-39).

TT(FB), Fuat Bozkurt’a göre ünlü düşmeleri ünlü ve ünsüz düşmeleri olarak ikiye ayrılır. Orta hecedeki ünlünün düşmesi durumu Bozkurt’un gramer kitabının terminolojisinde “orta seslemin yok olması” biçiminde kullanılır. Ayrıca yine farklı terminolojik teklifler olarak “ünlü düşmesi”, “orta seslem yutumu” ibâreleri eserde yer alır. Bozkurt’a göre ünlü düşmeleri üç farklı kategoride incelenir. Bunlar; “iki seslemlî sözcüklere bir ek geldiğinde -ı, -i, -u, -ü dar ünlülerin düşmeleri”, “Türkçedeki yabancı sözcükler” ve “ünlü ile başlayıp

¹ Gencan gramerinde “organ” yerine örge ismini kullanır. Güncel Türkçe Sözlük, Tarama ve Derleme sözlükleri incelendiğinde yalnızca Güncel Türkçe Sözlük’te organ maddesi işaret edilir. Bu sözcük tarama ve derleme sözlüklerinde çeşitli ağızlarda çoğunlukla ip, yular anlamında kullanıldığını bazı ağızlarda “öksürük” kelimesinin karşılığı işaret edilir.

ünlü ile biten sözcüklerin birleşmesi” olarak ele alınmaktadır. “İki seslemlili sözcüklere bir ek geldiğinde -ı,-i,-u,-ü dar ünlülerin düşmeleri kısmında” eserde yer alan örnekler şunlardır: “ağız>ağzım”, “alın<alınım”, “burun>burnum”, “göğüs>göğsüm”, “bağır>bağrım”, “akıl>aklım”, “sıyr>sıyrık”, “ayır>ayrık”, “isim>ismi”. Türkiye Türkçesi eserinde kuralın doğal dil konuşurlarında “en az emek kuralı” yani “minimal effort” ilkesinin işlediğini ekler. Türkçedeki yabancı sözcüklerdeki “orta seslem yutumlarına” ait kelime örnekleri ve yardımcı eylemlerle kurulan örnekler bu işleyişte verilmiştir: “emir>emri, emretmek”, zehir>zehri, zehirlenmek”, kahr>kahrın, kahretmek”, “kayıp>kaybetmek”, “seyir>seyretmek,seyirci”, “akıl>aklım”, “keyif>keyfi”, “bahis>bahsi”. Bu iki grupta “akıl” kelimesinin yer alması gramercinin bir çelişkisi olarak yorumlanabilir. Üçüncü ve son grubun, ünlü ile başlayıp ünlü ile biten sözcüklerin birleşmesi, birleşik kelimelerine ilişkin dört örnek kitapta yer alır: “nasıl<ne asıl”, “cumartesi<cuma ertesi”, “niçin<ne için”, “pazartesi<pazar ertesi” (2017, s.95-s.96).

TD(MH), Hengirmen’in Türkçe Dilbilgisi gramerinde “ünlü düşmeleri” dört alt başlık altında incelenir. Bunlar sırasıyla; “organ adlarında ünlü düşmesi”, “yabancı sözcüklerde ünlü düşmesi”, “hece düşmesi (bileşik sözcüklerde ünlü düşmesi)” ve “eklerde ünlü düşmesi”. Hengirmen, “organ adlarında ünlü düşmesi” başlığı altında organ adlarının ikinci hecesinde yer alan “dar ünlülere” ünlü ile başlayan ekler getirildiğinde ikinci hecedeki ünlünün düşeceğini belirtir. Ancak bu organ adları bahsine ilişkin iki istisnâî durum mevcuttur. İlk olarak baldır, topuk gibi bazı adlar organ adları olmasına karşılık yukarıda belirtilen kurala uyulmaz. Son kısımda da “kayın, oğul” gibi akrabalık adları organ adları olmamasına rağmen bu organ adlarına ilişkin hususi kuralın içine dâhil edilirler. Hengirmen, Gencan’ın tavrını takınarak sadece isim örneklerini değil tamlamalar ve cümleleri de kurallarına ilişkin tanıklamalarda kullanır. Ancak Hengirmen’in Gencan’ın örneklerine nazaran doğal konuşma dilinde yer alan cümleleri eserinde verir:

Ağız- İki gündür ağzıma tek bir lokma girmedim.

Alın- Hastanın alnına ıslak bir bez koydular.

Omuz- Çocuğun omzunda büyük bir yara çıkmıştı.

Göğüs- Doktor Bey, göğsüm çok ağrıyor.

Bu gruba eklenen akrabalık adlarına ilişkin kelimeler cümlelerle örneklendirilir:

Oğul-İki yıldan beri oğlumu görmedim.

Kayın- Senin kayın ne iş yapıyor ?

“Tamlama ekine sahip organ adlarında ünlü düşer” :

Çocuğun beyni, annemin ağzı, Ahmet’in karnı, Serpil’in boynu....

Organ adları içinde yer alan bazı kökler bu kurala uymamaktadır:

Sokakları baldırı çıplaklar doldurdu.

Dünden beri topuğum çok ağrıyor (1995, s.74).

Ünlü düşmeleri içinde yer alan ikinci kısım “*yabancı sözcüklerde ünlü düşmesi*” başlığıdır. Hengirmen, bu kısımdaki kural tanımısını yapar: “Arapçadan dilimize geçen bazı sözcükler ek alınca hecedeki -ı,-i,-u,-ü dar ünlüleri düşer.” (1995, s.75) Tanıma ilişkin sunulan örnekler aşağıdadır: “*fikir>fikriniz*”, “*akıl>aklınız*”, “*ömür>ömrünüz*”, “*zihin>zihniniz*”, “*resim>resminiz*”, “*emir>emri*”, “*zehir>zehri*”, “*bahis>bahsi*”, “*keyif>keyfi*”, “*keşif>keşfi*” (Hengirmen, 1995). Ayrıca bu sözcüklere eklenen etmek-olmak yardımcı fiileri birleşince aynı hadise gerçekleşir: “*Sabır>sabretmek*”, “*kasıt>kastetmek*”, “*bahis>bahsetmek*”, “*hüküm>hükmetmek*”, “*meyil>meyletmek*”, “*nakil>nakletmek*”, “*hapis>hapsetmek*”, “*keşif>keşfetmek*”, “*kayıp>kaybolmak*”, “*emir>emretmek*”, “*seyir>seyretmek*”, “*zehir>zehrolmak*”, “*fikir>fikretmek*”, “*şükür>şükretmek*”, “*resim>resmetmek*” (Hengirmen, 1995, s.74). Üçüncü kısım “*hece düşmesi*” başlığıdır. Türkçe sözcüklerin imlasına ilişkin VV gelmemesi kuralında V+V birleşmelerinde ünlünün biri kaybolmaya mahkumdur. Bu duruma hece düşmesi olarak adlandırılabilceği gibi hece yutumu da denilir: “*Cuma+ertesi>cumartesi*”, “*Pazar+ertesi>pazartesi*”, “*ne+asıl>nasıl*”, “*kahve+altı>kahvaltı*”, “*sütlü+aş>sütlaç*”, “*güllü+aş>güllaç*”, “*ne+için>niçin*” (Hengirmen, 1995, s.75). Hengirmen’in gramerinde ünlü düşmesine ilişkin son bölümü “*eklerde ünlü düşmesi*” kısmı oluşturur. Ünlü ile biten bir sözcüğe eklenen şahıs ekleri, iyelik ekleri ve sıralama ekleri ünlülerden birinin düşmesiyle sonuçlanır. Türkçe Dilbilgisi’nde belirtilen örnekler şunlardır: “*anne+im>annem*”, “*masa+ımız>masamız*”, “*baba+ınız>babanız*”, “*bahçe+imiz>bahçemiz*”, “*iki+inci>ikinci*”, “*yedi+inci>yedinci*”, “*elli+inci>ellinci*” (1995, s.76).

Ünlü Türemesi (Anaptyxe)

TG(TB), Banguoğlu’nun gramerinde ünlü türemelerine ilişkin açıklamalarda bu durumun ünlü düşmesinin tersi bir durumu teşkil ettiğini, ünlü düşmesiyle kıyaslandığında ünlü türemelerinin çok az görüldüğüne işaret edilir. Burada genellikle yabancı sözcükler Türkçenin ses ve söyleniş yapısına uydurulmaya çalışılır. Banguoğlu ünlü türemelerini; “*Sesli*” ve “*Sesdeş*” türemesi olarak iki başlık altında toplar. Sesdeş türemeleri de kendi içinde iki bölümlendirmeye sahiptir: “*öntüreme*” ve “*içtüreme*”. Banguoğlu, “*ünlü türemelerini (anaptyxe vocalique)*” dört hususta incelenir. Bu hususlardan ağızlara ilişkin açıklamalar ve örneklenen kısımlar çalışmanın sınırlılıklarından dolayı çalışmada yer almayacaktır. Türkçe yazılışa geçen kısımlar göz önüne alındığında ünlü türemeleri iki yoldan incelenir. Bunlar; “*Türkçeye geçen yabancı kökenli sözcükler*” ve “*berkitme*” yahut “*küçültme*” *sıfatlarının kullanım durumlarındaki ünlü türemeleridir*. Türkçeye geçen

yabancı sözcüklerde ünlü türemeleri iki farklı yolla olur. “Ünlü türemeleri; geniş ünlüler başta” türeyebilir veya iki “CC” ünsüzün yan yana geldiği Arapça kökenli sözcüklerin “söyleniş zorluğundan” dolayı bu çift ünsüz içeren yapılarda ünlü türemelerine tanıklık edilir. Türkçenin Grameri’nde ünlü türemelerinin (anaptyxe consonantique) nedeni sözcüklerdeki çatışmaları engellemek için kullanıldığı belirtilir. Ünlü türemelerinin içinde yer alan “*ıçtüreme*’ye” ilişkin kurallar, tanımlamalar diyalektolojik farklılıklar ve entonasyonla alakalıdır. Bu yönüyle ünsüz türemeleri de Türk dilinin imlâsına etki eden “*öntüremler*” arasında belirtilir. Banguoğlu’na göre “*öntüreme (prothese)*”, sözcüklerin önlerinde yarı ünlü sayılabilecek sesler türetilmesine denir. Banguoğlu, “*öntüretmeleri de*” türetilen ünsüzlere ve yöntemine göre üçe ayırır. Bu ayrımın ilk iki maddesi önsesde türetilen ünsüzleri kapsar: “*-y/-v ön türemeleri*”, “*/-h/ ön türemeleri*”. Son madde ise aynı kelimelerle türetilen ikilemeleri söyleyişte ikinci kelimelerin ön ünsüzünün değişmesi esasına bağlanır. Özetle “*-h ön türemeleri*” ve “*ikilemelerde, taş maş gibi*”, ikinci kelimenin ön ünsüzünün değişmesi ağız çalışmalarının konusudur. “*-y/-v ön türemeleri*”, Türk yazı dilinde görülür. “*-y ön türemelerinde*” sözcüğün başında yer alan -ı/-u dar ünlülerin önüne gelen -y ünsüzü kelimenin imlâsını değiştirir. “*-v ön türemelerinde*” ise Türkçenin farklı kollarına ilişkin coğrafi tespit, dönemlendirme ve tartışılacak konularına yol açar. (Canpolat, 1967; Tekin, 1974). Türkçeye geçen yabancı sözcüklerde geniş ünlülere ilişkin Banguoğlu’nun eserinde yer alan örnekler şunlardır: “*rüçik>oruç*”, “*rişte>erişte*”, “*rûspî>orospu*”. Türkçenin Grameri’nde, Türkçeye geçen yabancı sözcüklerde iki ünsüzün yer aldığı söyleyiş zorluğundan ötürü yapılar arasında türetilen ünlülere ilişkin şuradaki örnekler yer alır. Ayrıca Banguoğlu, bu örneklerin bir kısmını da “*Türkçenin heceleri ve düzensiz heceler*” bölümünde: “*akıl*”, “*sabır*”, “*zehir*”, “*filim*”, “*Skumbri>Uskumru*”, “*station>İstasyon*”, “*stupa>Üstüğü*”, “*scala>iskele*”, “*sprito>ispirito*”, “*squclette>iskelet*”, “*scutari>Üsküdar*”, “*sbandito>izbandut*”. “*Zahr>zehir*”, “*naql >nakil*”, “*hukm>hüküm*”, “*tohm>tohum*”, “*wakf>vakıf*”, “*amr>emir*”, “*şahr>şehir*”, “*lutf>lütuf*”, “*film>filim*”, “*terme>terim*”, “*waşf>vasıf*”, “*kayd>kayıt*”, “*rabf>rabıt*”, “*Zmirna>İzmir*”, “*schlepp>işlep*”, “*trompa>tulumba*”, “*shrapnel>şarapnel*.” Sesli türemelerinin ikinci kısmında “*berkitme*” yahut “*küçültme*” sıfatlarının kullanım durumlarında ses türemelerine ilişkin Banguoğlu’nun verdiği örnekler şunlardır: “*sap sağlam>sapasağlam*”, “*düpedüz*”, “*güpegündüz*”, “*çepeçevre*”, “*yapayalnız*”, “*darcık>daracak*”, “*azacak*”, “*biricik*”. Yarı ünlü sayılabilecek “*-y öntüremlerine*” ilişkin Banguoğlu’nun gramerinde buradaki örneklerle rastlanmıştır: “*ılan>yılan*”, “*ılduz>yıldız*”, “*ilkı>yılkı*”, “*ıpar>yıpar*”, “*ırak>yıracık*”, “*utmak>yutmak*”. Bu kısımda yer alan örneklerde sadece “*ıpar*” ve “*ırak*”

kelimeleri imlâ özelliklerini “-y protezi” almadan korumaları ilginç bir husustur. “-v protezlerine” ilişkin durum artık Türk dili çalışmaları ekseninde yoğunlaşır. Bu protezin eklenmesine ilişkin Türkçenin gramerinde yer alan kelimeler şunlardır: “*urmak>vurmak*”, “*olta>volta*”, “*?olmak>wolmak>DT. bolmak*” (1974, s.66-68). (Bkz. olga-bolga meselesi: Canpolat, 1967; Tekin, 1974).

TDB (ME), Ergin’in ünlü türemelerine ilişkin bakış açısı oldukça farklıdır. “*Ses hadiseleri*” ve “*Türkçe kelimelerdeki başlıca ses hususiyetleri*” başlıkları altında ikişer bölüm Banguoğlu’nun konuyu ele alma sistematığına benzerlik gösterir: “*Ses türemesi*”, “*başta konsonant türemesi (protez)*”, “*başta çift konsonant bulunmaması*” ve “*sonda çift konsonant*”. Muharrem Ergin’e göre ünlü türemesi, doğrudan doğruya bağlanamayacak seslerin aralarına bağlanmak için bir ünü alması olarak aktarılır. Türk Dil Bilgisi’nde ses türemesine ilişkin bir örnek yer alır: “*sıra+ı>sırayı*”. Ergin, sonrasında okurları için ses türemesinin en iyi örneklerinin “*yardımcı sesler*” olacağını ve ayrı bir bölümde bu hususu ele alacağını belirtir. Banguoğlu, yardımcı sesi “*kaynaşma*” bölümünde ayrı bir başlıkta ele alır. Ergin ünsüz protezlerin sadece ağızlarda kullanımına işaret ederek birkaç örneğini bu ölçütte verir. Türk Dil Bilgisi’nin ilerleyen bölümlerinde yer alan alt başlıklar: “*başta çift konsonant bulunmaması*”, “*sonda çift konsonant*”. Ergin’e göre Türkçe kelimelerde başta çift ünsüz bulunmaması ve sonda çift ünsüz bulunan kelimelerdeki son ünsüz çiftlerinin belirli olmasından, “*LÇ, LK, LP, LT*”, hareketle yabancı kelimelerin başına veya sonuna ünlüler eklenir: “*grup>gurup*”, “*stasyon>istasyon*”, “*traş>tıraş*”, “*fıkr>fikir*”, “*film>filim*”, “*cebr>cebir*”, “*medh>medih*” (1986,51-52; 1986, s. 67- s.68).

YTDB (HE), Ediskun’un ünlü türemelerine ilişkin görüşü Ergin’inkine oldukça yakındır ama sınırlıdır. Onun gramerinde “*Ses Olayları ve Özellikleri*” bölümünün “17. ve 18. maddelerinde” örneklere rastlanır. Ancak Ediskun, bu değişimler için herhangi bir terim kullanmadan ünsüzlerin arasına ünlü getirildiğini belirtirek açıklamalarda bulunur. Ediskun’un bu maddelerde kullandığı örnekler şunlardır: “*groş(Slavca)>kuruş*”, “*stasyon>istasyon*”, “*statistik>istatistik*”, “*fıkr>fikir*”, “*zehr>zehir*”, “*hükkm>hüküm*”, “*haps>hapis*”, “*devr>devir*”, “*hüzn>hüzün*”, “*film>film*” (1988, s.76).

TD I+II (KB), Kaya Bilgegil’in ünlü türemelerine ilişkin bakış açısı Muharrem Ergin’le örtüşür. Bilgegil, “*ses türemesi (intercalation)*”, olayını *kaynaştırma sesi* olarak görür ve “*baba-a>baba-y-a*” örneğiyle açıklar. Türkçe Dilbilgisi’nin ikinci cildinde Banguoğlu’nun ünlü türemelerine bakış açısı “*Heceler*” kısmında görülür. Bilgegil’e göre Türkçede iki ünsüz harfin yan yana gelmesi mümkün olmadığından ünlü harf ilâve edilir. Ayrıca iki sesli

harfin söyleniş zorluğundan “-y yarı ünlü protezi” söyleyişi kolaylaştırmak için kullanılır. Örnekler şunlardır: “havlu”, “yılan”, “yiğit”, “istim”, “frenk”, “pırlanta”, “akıl”, “şehir”, “kavim”, “isim”, “hazım”, “emir”, “meyil”, “ömür”, “ilim”, “iyi imiş>iyiymiş” (1964, s.298;s. 300;s.302).DB(TNG), Tahir Nejat Gencan’ın Dilbilgisi’nde ünlü türemesine ilişkin bir açıklama, terim tercihi yoktur. Sadece “Harflerle İlgili Özellikler” bölümü başlığında Türkçe sözcüklerin ilk iki hecelerinin “CC” şeklinde başlamayacağını belirtir ve örnekleri burada sunar: “Tren”, “gram”, “spor”, “tramvay”, “frank” (1971, s.52). TT(FB), Fuat Bozkurt’un bakış açısı Gencan’ın gramatik yaklaşımıyla birebir örtüşür. Türkiye Türkçesi adlı eserde “Türkçenin Ses Dizgesi” başlığı altında Bozkurt, Türkçe sözcüklerin çift ünsüzle başlamayacağı kuralını ifade ederek aşağıdaki kelimelere yer verir: “Tren”, “gram”, “spor”, “tramvay”, “traktör” (2017, s.97).”

TD (MH), Mehmet Hengirmen’in bu gramatik kurala yaklaşımı Banguoğlu’nun kurala ilişkin yaklaşımını anımsatır. Hengirmen “Ünlü Türemesi” olarak isimlendirdiği bu durumu ikiye ayırır: “ön seste ünlü türemesi” ve “iç seste ünlü türemesi”. “İç seste ünlü türemelerini” ikiye ayırır: “konuşma dilinde görülenler” ve “yazı dilinde görülenler”. Hengirmen’in gramerindeki “ön seste ünlü türemesine” ilişkin yer verilen isimler şunlardır: (Fr.) “stasyon>istasyon”, (İt.) “skala>iskele”, (İt.) “stempa>istampa”, (İt.) “scarto>iskarta”, (İt.) “scarpina>iskarpın”, (Fr.) “statisgue>istatistik”, (İng.) “steam>istim”, (Lat.) “spinatum>Ispanak”. Yazı dilinde görülen “iç ses türemeleri” genellikle Arapçadan Türkçeye aktarılan bazı sözcüklerdedir: “akl>akıl”, “hükm>hüküm”, “azm>azim”, “satr>satr”, “şükr>şükür”, “kibr>kibir”, “bahs>bahis”, “emr>emir”, “meyl>meyil”, “fıkr>fikir”, “seyr>seyir”, “devr>devir”, “vakf>vakıf”, “keşf>keşif”, “hacz>haciz”, “ömr>ömür”, “nakş>nakış”, “neşr>neşir” (s.76-s.77).

Ünlü Değişimi

Türkçenin Grameri’nde, ünlü değişimine ilişkin belirtilen tespitler ve örnekler Türk diyalektolojisiyle ilgilidir. Çalışmada, Türk yazı diline dair tespitlerden hareketle bir çıkarım yapılacaktır. Banguoğlu, “ünlü değişimlerini” ikiye ayırır. Bunlar; “yabancı kelimelerde çatışma” ve “göçüşme”dir. Yabancı kelimelerde çatışmalar da iki unsura yer verilir: “Dereceli büzülme” ve “toplanma”. “Göçüşmeler” kendi içerisinde üç sınıfta toplanmıştır: “çok heceli kelimeler”, “yabancı kelimeler” ve “uzaktan göçüşmeler”. Türkçenin Grameri adlı eserde “çok heceli kelimeler” ve “uzaktan göçüşmeler” başlığında yer alan tespitler ve örnekler konuşma diline ait veriler içerdiğinden dolayı çalışmaya dâhil edilmemiştir. “Yabancı kelimelerde çatışma” başlığı altında yer alan dereceli büzülmelerde çatışma

hâlinde yer alan “VV” fonemli kelimeler yazı dilimizde muhafaza edilmektedir. Banguoğlu bu duruma ilişkin genellikle Arapça kökenli kelimeler verir : “*tabiat*”, “*ait*”, “*şiiir*”, “*maaş*”, “*reis*”, “*rauf*”, “*muaf*”, “*şuur*”, “*müesses*”, “*kauçuk*”, “*flüör*”, “*fuar*”, “*selüloit*” (1974, s.69). “*Yabancı kelimelerde çatışma*”, unsuruna ilişkin bir diğer kısım da “*toplanma’dır*”. Banguoğlu (1974), “toplanma” terimine ilişkin tanımlamasını yapar: “Yabancı kelimelerde çatışma bazan da bir toplanma (synêrese) ile, yani seslilerden dar olanın, zayıf seslinin (voyalle faible) bir yarım sesliye dönmesiyle giderilir, kuvvetli sesli (voyelle forte) kalır (...)” Türkçenin Grameri’nde “*toplanma*”ya ilişkin örnekler aşağıdaki gibidir: “*faide>fayda*”, “*sahife>sayfa*”, “*taife>tayfa*”, “*kaim>makam>kaymakam*”, “*station>istasyon*”, “*italian>italyan*”, “*fireup>fayrap*”, “*techicien>teknisyen*”, “*naulon>n avlun*”, “*Europa>Avrupa*”, “*Équateur>Ekvator*”, “*labaratoir>laboratvar*”. Yine yabancı kökenli kelimelerde çatışmayı giderebilmek adına “yarım sesli”, koruma sesi ilâve edilir: “*theatron>tiyatro*”, “*gardien>gardiyan*”, “*christianus>hristiyan*”, “*katâif>kadayıf*”, “*ciha z>çeyiz*”, “*toilette>tuvalet*”, “*Austria>Avusturya*”. “*Göçüşmeler*”, başlığı altında yabancı kökenli kelimelerde Türkçenin söyleyişine uyumlu hâle getirebilmek için “CCV” hecesi “CVC” morfemine dönüştürülür: “*Brussa>Bursa*”, “*Edrine>Edirne*”, “*triphullon>tirfil*”, “*prinari>pınar*”, “*brisiola>pirzola*”, “*brillante>pırlanta*”. (1974, s.68-71).

TDB(ME), Ergin ünlü değişmelerini, Banguoğlu’ndan çok farklı bir şekilde bu hususu ele alır. Onun gramerinde, “*Türkçe Kelimelerdeki Başlıca Ses Hususiyetleri*” bölümünün “*diftong*” alt başlığında bu durumu açıklar. Türkçede diftong yoktur. Türkçede diftonglara ender bir şekilde çok az küçük Türk şivelerinde mevcuttur. Ancak büyük şivelerde ve edebî dillerde diftong söz konusu değildir. Ergin, eserinde bu Türk şivelerinde bahsetmez. Sonrasında “soğuk” kelimesi üzerinde “diftong” terimini tartışır. Söylenişte /ğ/’nin zayıflamasın sonucunda *hiatusa* çok benzer bir durum görülebilir. Ancak imlâ “*souk*” şeklinde söylenmesine karşılık yazıda /ğ/ morfeminin yazılması ve bazı ağızlarımızda “-y-sesi” eklenerek söylenmesini belirterek dilimizde *diftong*’un yaşanamayacağını belirtir (1986, s.65-66).

YTDB(HE), Ediskun’un ünlü değişmelerine ilişkin tavrı Banguoğlu’nun yorumlarıyla oldukça örtüşür. Yeni Türk Dilbilgisinde iki bölümde ünlü değişimleri incelenir. İlk olarak, “*Ses Olayları ve Özellikleri*” kısmının “*on beşinci maddesine*” bakılmalıdır. Ediskun, burada Türkçede birleşik kelimeler haricinde “*ünlülerin çatışmasının*” görülemeyeceğini dolayısıyla iki ünlünün yan yana gelemeyeceğini söyleyerek bu bölümde eserinin “34. maddesine” bakınız notu düşer. Sonrasında “VV” yapısının yan yana geldiği yabancı kökenli

kelimelere ilişkin örnekler verir: “*saat*”, “*şair*”, “*şür*”, “*jeoloji*”, “*arkeoloji*”, “*fil*”, “*küül*” (=içki) (1988, s.75). Ediskun, ünlü değişimlerini Banguoğlu’nun görüşüne benzer sistematikte ele aldığı bölüm “*Ünlülüler Çatışmasının Giderilmesi*” adlı başlıkta ele alarak bunları sınıflandırır. Ediskun’a göre yabancı kelimelerdeki bu çatışmayı gidermek için beş farklı yol mevcuttur: “*Çatışan ünlülerden ikincisini -y’ye çevirmek*”, “*çatışan ünlüler arasına bazen bir -y fonemi kullanmak*”, “*çatışan ünlülerin ikincisinde -u fonemini -v’ye çevirmek*”, “*çatışan ünlülerde “VV” bulunan diftongların arasına -v fonemi kullanarak VCV fonemlerine dönüştürmek*” ve “*çatışan ünlülerden birini eritmek*” olarak bu yollar sıralanabilir. Eserde, “Çatışan ünlülerden ikincisini -y’ye çevirmek” maddesine ilişkin örnekler şunlardır: “*Radio=radyo*”, “*camion=kamyon*”, “*physiologie=fizyoloji*”, “*theatre=tiyatro*”, “*faide=fayda*”, “*taife=tayfa*”, “*kaim ana= kaynana*”, “*kaim makam=kaymakam*”. İkinci yol, “çatışan ünlüler arasına bazen bir -y fonemi kullanmak” ilişkin bu örnekler mevcuttur: “*Zaif=zayıf*”, “*gaip=gayıp*”, “*fiat=fiyat*”, “*kadaif=kadayıf*”, “*gardien=gardiyan*”, “*biologie=biyoloji*”, “*pièce=piyes*”. Üçüncü kısım, “çatışan ünlülerin ikincisinde -u fonemini -v’ye çevirmek” örnekleri: “*Maune=mavna*”, “*naulon=navlun*”, “*Europa=Avrupa*”, “*fault=favl/favul*”, “*out=avt,avut*”, “*trauma=travm a*” biçiminde sıralanmıştır. Yabancı sözcüklerdeki orijininde yer alan diftongların arasına bir ünsüz eklenebilir: “*Austria= Avusturya*”, “*toilette=tuvalet*”, “*point=puvan*”, “*conservatoire=konservatuvar*”, “*laboratoire=laboratuvar*”, “*mai=mavi*”. Çatışan ünlülerin giderilmesi için son yol “çatışan ünlülerden birini eritmek” idir. Ediskun’un gramerinde yer alan örnekler üç adettir: “*Maalkara=Malkara*”, “*muaraza=maraza*”, “*ahzüita=aksata*” (s.83, s.84). TD I+II (KB), Kaya Bilgegil’in gramerinde “*ünlü değişimleri*” hâdisesine ilişkin herhangi bir örnek veya açıklama yer almaz. Sadece “*diftong’un*” tanımını yaparak “*ağa*” ve “*soğuk*” kelimelerinin ağız bilgisindeki söylenişleri yer alır. (1964, s.299).

DB (TNG), Gencan’ın gramerinde “*ünlü değişimlerine*” ilişkin herhangi bir açıklama ve örnek yer almaz. Dilbilgisi adlı eserde, “*Harflerle İlgili Özellikler*” bölümünde Türkçede iki ünlünün yan yana olmayacağını, olan sözcüklerin ise yabancı dillerde dilimize intikâl edilmiş olduğunu belirterek şu örnekler sıralanır: “*Şair*”, “*şür*”, “*fil*”, “*sair*”, “*saat*”, “*muamele*”, “*müessir*”, “*kooperatif*”, “*kauçuk*” (1971, s.52).

TT(FB), Bozkurt’un gramerinde ünlü değişimlerine ilişkin ortaya koyduğu perspektif Gencan’ınki ile aynıdır. Türkçede kullanılan bu yabancı ödünçlenen kelimelere “az sayıdaki” ifadesi dışında Gencan’dan hiçbir farkı yoktur. Onun örnekleri ile kıyaslandığında

tek bir sözcükte farklılık görürüz: “*Şair*”, “*şiir*”, “*fil*”, “*sair*”, “*saat*”, “*muamele*”, “*muaşeret*”, “*müessir*”, “*kooperatif*”, “*kauçuk*” (2017, s.97).

TD(MH), Hengirmen’in bu hadiseye ilişkin görüşü Gencan ve Bozkurt ile denk düşer. Onlardan farklılaştığı yer Türkçede çift “VV” yapıların birleşik sözcüklerde olduğunu açıklayarak örneklendirmesi, Gencan ile Bozkurt’a nazaran üç farklı örneği değiştirmesidir: “*şuur*”, “*şiir*”, “*fil*”, “*saat*”, “*saadet*”, “*kanaat*”, “*matbaa*”, “*Karacaoğlan*”, “*Kocaeli*” (1995, s.77).

Tablo 8

Ünlüler İçin Kullanılan Terimler

Gramerler	Terimler
TG (TB) (Banguoğlu, 1974)	Ana ölçüt: Sesli, Birinci alt ölçüt: Düz, yuvarlak, kalın, ince İkinci alt ölçüt: Geniş, dar
TDB (ME) (Ergin, 1986)	Ana ölçüt: Vokal, Birinci alt ölçüt: Kalın, ince, geniş, dar, kapalı, açık, düz, yuvarlak, uzun,kısa
YTDB (HE) (Ediskun, 1988)	Ana ölçüt: Ünlü, Birinci alt ölçüt: Düz, yuvarlak, kalın, ince İkinci alt ölçüt: Geniş, dar
TD I+II (KB) (Bilgegil, 1964)	Ana ölçüt: Sesli, Birinci alt ölçüt: Mahreç, damak aralığı, dudak durumu, süreklilik İkinci alt ölçüt: ön, art,dar, geniş, düz, yuvarlak, uzun, kısa
DB (TNG) (Gencan, 1971)	Ana ölçüt: Ünlü, Birinci alt ölçüt: Düz, yuvarlak, kalın, ince İkinci alt ölçüt: Geniş, dar
TT (FB) (Bozkurt, 2017)	Ana ölçüt: Ünlü, Birinci Alt ölçüt: Dil durumu-ses çıkışı, dudak durumu, alt çene durumu, uzun-kısa İkinci alt ölçüt: kalın, ince, düz, yuvarlak, geniş, dar
TD (MH) (Hengirmen, 1995)	Ana ölçüt: Ünlü, Birinci alt ölçüt: Düz, yuvarlak, kalın, ince İkinci alt ölçüt: Geniş, dar

Bitişme ve Kaynaşma

TG(TB), Banguoğlu, ünlülerin “*Bitişme ve Kaynaşma*” hâdisesini birlikte ele alarak tanımlar. Ona göre, “*Bitişme (agglutination)*” ton ve vurgu ile ilgilidir. Bu söyleniş özelliklerine göre ünlüler bazen kaynaşır bazen de birleşebilirler. Sonrasında bitişme durumları dört başlık altında incelenir. Bu başlıkların üçü diyalektolojinin çalışma sahası olan ton ve vurgu olaylarıyla ilişkili olduğundan çalışmanın sınırlıkları hâricindedir. Ancak dördüncü madde, “*iki seslinin çatışması*” ,Yeni Türk Dili çalışmaları için önemli bir durum olan “*kaynaştırma harfi*” meselesidir. Banguoğlu da bu dört madde içindeki durumun neden önemli olduğunu örneklendirerek açıklar:

Demek ki gözden geçirdiğimiz dört hâlin yalnız sonuncusunda özel bir durum vardır. Yukarıda gördüğümüz gibi Türkçe seslileri yan yana getirmekten hoşlanmaz. Kelime içinde sesdeş düşmesiyle meydana gelen çatışmayı da hemen daima büzülme yoluyla ortadan kaldırır; (...). İşte bu yapı özelliği sebebiyle dilimiz yukarıda ekleme sırasında-sistem gereği-ortaya çıkan çatışmayı da kurallı olarak giderecektir. Eklemede çatışmanın giderilmesi türlü durumlarda özel usullere göre olur” (Banguoğlu, 1940,s.72).

Akabinde Banguoğlu, bu özel durumu “çatışma” terimiyle anlatarak örneklerini sunar: “baba+-im”, “dene+-en”, “söyle-+-ir”, “sarı+-imsi”, “yürü-+-iş”. Türkçenin Grameri’nde, “kaynaşma’ya” geçilmeden önce “çatışmanın giderilmesi” esasları anlatılır. Aslında araştırmacının tasavvurundaki “Kaynaşma” bahsî bu bölümde irdelenmeye başlanmıştır. Kaynaşma bölümünde ise bu terim, “crate”, kelimelerin birleşimi olarak görülür. Türkçede hem sözlü iletişimin “minimal effort” hem de imlâ kurallarının gerekliliğinden dolayı çatışmanın giderilmesi kaçınılmazdır. “Çatışma’nın” giderilmesinin iki yolu mevcuttur: “Düşmeyle ekleme (suffixation par chute)” ve “türemeyle ekleme (suffixation par anaptyxe).” Banguoğlu, bu sınıflandırmaya ek üçüncü bir madde olarak “ekleme şeklinin değişmesi” başlığını açar. Bu kısımda, eklemeye “yardımcı sesliler” adının verilmesinin hatalı olduğunu ET’den “başla-p” ve “başla-yur” fiilimsi ve şimdiki zaman çekimlerini örneklendirerek Jean Deny ve A.von Gabain’i de tanık göstererek “çatışmanın giderilmesi” terimini savunur. “Çatışmanın giderilmesinin” ilk yolu olan “düşmeyle ekleme” “baba-m” örneğinde mevcuttur. İkinci yol ise “türemeyle eklemedir”. Bu metodun örneği “başla-yan” yapısında görülür. Banguoğlu’na göre “düşmeyle ekleme” yolunun olması için köke gelen ekler dar ünlü olmalıdır. Kitapta bu “dar sesli başlı ekler” tamlamasıyla terimleştirilmeye çalışılarak örneklendirilir: “teyze-n”, “nine-m”, “iki-z”, “altı-ncı”, “yika-n-mak”, “ekşi-msi”, “dayı-mız”, “tanı-ş-mak”, “oku-t-mak”, “benze-r”, “dinle-yor”, “kara-mak”, “ele-k”, “depre-m” gibi. İkinci kısım olan “türemeyle ekleme” kendi içinde de üç farklı olaya göre tasniflendirir. Bunlar; “çoğunlukla geniş sesli başlı ekler”, “bazı takılar ve fiillerin özellik göstermeleri” ve “/n/, /ş/, /s/, seslerinin koruma sesdeşinin yerini almasıdır.” Banguoğlu, “türemeyle ekleme” yolunun ilk farklı durumu olan “çoğunlukla geniş sesli başlı ekler” kısmında örneklerini dar ünlülerden sunması ilginçtir: “dere-yi”, “tepe-ye”, “anla-yış”, “üşü-yen”, “ye-yici”, “susa-yacak”, “sına-yınca”, “kapa-yalı”, “döşe-yelim”, “uzlaş-malı-yız” ve “ev-de-yim”. İkinci yol olarak belirtilen “bazı takılar ve fiillerinin özellik göstermelerine” ilişkin eserde yer alan çekimlemeler buradadır: “emek-le” fakat “iğne-y-ile>iğne-yle”, “gece-ydi”, “ince-ymiş”, “kuru-ysa”, “orada-yken”, “sez-miş-ti”, fakat “dik-se-y-idi>dikse-ydi”, “yaz-malı-ydı”, “düşün-e-ymiş”, “bırak-malı-ysa-m”. Son ayırım ise “/n/, /ş/, /s/, seslerinin koruma sesdeşlerinin yerini alması” durumudur. Banguoğlu, -n, -ş, -s ünsüzlerine ilişkin örnekleri ayrı ayrı verir. Ancak bu ölçütte “-n” ünsüzünü ayırır.

Çünkü bu ayırmda **-n** üçüncü şahıs eki, analogi yoluyla yapımı içerir. Banguoğlu, **-n** sesinin bu özel durumunu “yapılık genişlemesi” (*extension de morpheme*) adıyla terimleştirir. **-ş** sesine ilişkin örnekler üleştirme sıfatlarında mevcuttur: “iki-şer”, “altı-şar”, “yedi-şer”, “yirmi-şer”, “elli-şer”. **-s** sesi iyelik zamirleri örneklerinde mevcuttur: “kapı-sı”, “çatı-sı”, “arka-sı”, “yenge-si”. Önceki bölümde, Banguoğlu’nun **-n** ünsüzünün **-ş** ve **-s** ünsüzlerine nazaran özel durumunu “analogi” terimle açıklar. Buna göre **-n** ünsüzünün türemesini ikiye ayırabiliriz: “İlgi eki olarak” ve “yapılık genişlemesi”. “İlgi eki olarak” **-n** ünsüzüne ilişkin dört örnek mevcuttur: “devenin”, “tarla-nın”, “koru-nun”, “sürü-nün”. “İlgi eki olarak” **-n** sesine ilişkin örnekler şunlardır: “o-nu”, “bu-na”, “saç-ı-nı”, “kendi-ne”, “önde-ki-ni”, “altı-nda”, “şu-ndan”, “bunca”, “o-nlar”, “bu-nsuz”, “şimdi-kindin”. Banguoğlu’nun gramerini kaleme aldığı tarihi göz önünde bulundurursak bu tespit doğrudur. Ancak günümüzde doğru yaklaştığımızda Yeni Türk Dili Anabilim Dalı, Türkçe Eğitimi Anabilim Dalı ve Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı danışmanlarının verdikleri “Türkiye Türkçesi” derslerinde bu yapıların morfolojisinde “prominal n̄” veya “zamir n̄’si” olarak öğrencilere aktarılmaktadır. Çünkü Türkçedeki yardımcı ses olarak kabul edilmesi gerek unsur /y/’dir (Ercilasun, 2000). Banguoğlu, bitişme bölümünden sonra “Kaynaşma” hadisesini ele alır. Bugünkü koşullarla bu terminolojiyi düşünmek araştırmacıları yanıltabilir. Türkçenin Grameri’ndeki bağlaşıklığı yani metnin bütünsel anlamını göz önünde bulundurabiliriz. Çünkü Banguoğlu, “yardımcı sesler” adlandırmasını yanlış bulur. Ona göre, “Kaynaşmalar” ikiye ayrılır: “Basit birleşme yoluyla kaynaşmalar” ve “Büzülmeyle birleşme kaynaşmalar”. İlk kısım, “Basit birleşme yoluyla kaynaşmalar” vurgu ve tonlamalarla ilgilidir. İkinci yol, “Büzülmeyle birleşmede” üç kısımda incelenir: “İki kelimedenden birinin son veya diğerinin başındaki hecenin düşmesiyle büzülmesi”, “Halk ve Divân edebiyatlarında hece ve aruz veznini sağlayabilmek ya da yine Divân edebiyatında mahalli üslubundaki söyleyişin sağlanması için büzülmeler” veya “elision” ve “Orta hece düşmeleriyle birleşen kelimeler.” Çalışmanın sınırlıklarında bu ikinci kategori daha önce Banguoğlu’nun eserlerinde diyalektoloji ile ilişkilendirilmişti. Ancak Türk edebiyatının tarihî devirlerinde imlâya aksetmesinden ötürü bu kısımda yer alan örnekler dâhil edilmiştir. Banguoğlu, ikinci yolun açıklandığı maddede şu ifadeyle açıklamalarına başlar: “Halk edebiyatından gelen, divan edebiyatında da görülen bir büzülme hâli (...)” (1974, s.77). İlk kategori olan “İki kelimedenden birinin son veya diğerinin başındaki hecenin düşmesiyle büzülmesi” Banguoğlu için biricik kategoridir. Çünkü Fuat Bozkurt ve Mehmet Hengirmen, Banguoğlu’nun bu kategoride belirli olarak verdiği örnekleri “ünlü düşmesi” olayında eserlerinde yer vermişlerdi.

Türkçenin Gramerindeki örnekler şunlardır: “*ne için>niçin*”, “*ne asıl>nasıl*”, “*kahve altı>kahvaltı*”, “*Cuma ertesi>cumartesi*”, “*sütlü aş>sütlaç*”, “*kara îsi>karası²*”. İkinci yolda Halk ve Divân edebiyatlarında hece ve aruz veznini sağlayabilmek ya da yine Divân edebiyatında mahalli üslubundaki söyleyişin sağlanması için büzülmelerde” yani diğer terimleştirilmiş adıyla “*elision*’da” Banguoğlu’nun tutumu şaşırtıcıdır. Çünkü, Türk edebiyatının tarihî devirlerine bağlamasına karşılık bu duruma ilişkin örnekleri sunarken edebiyatımızdaki hiçbir şiirden, gazellerden beyitlerle kaynaşmayo örneklememiştir: “*ne olur>n’olur?*”, “*ne eylesin>n’eylesin?*”, “*deli oldum>del’oldum*”, “*ağlar mı ola>ağlar m’ola?*”, “*ki ola>k’ola*”. Üçüncü ve son ölçüt “*ünlü düşmesiyle kaynaşanlardır*”: “*biri birine>birbirine*”, “*gide gide>gitgide*”, “*kayın ana>kaynana*”, “*koyu vermek>koyvermek*”, “*dokuz on>doksan*”, “*ne ise ne>nese ne>nesne*”, “*koñur al>kumral*”, “*Emir Ali>İmralı*” (1974, s.71;s.77).

TDB(ME), Ergin eserinde “*Bitişme ve Kaynaşma’yı*”; “*ses türemesi*”, “*kontraksiyon*”, “*orta hece vokali*”, “*kök ve eklerin en sonuna aldığı yardımcı sesler bölümünde*” bu durumu inceler (s.51,52,53,57; s.143-146). Banguoğlu’nun tasnifinden yola çıkarsak, Ergin’in gramerinde yer alan bu dört ses olayı bitişme ve kaynaşmaya karşılık gelir. Türk Dil Bilgisi’nde 39. maddede yer alan ses türemesi kısmında bir ayırma bulunulur. Bazı “*gramer birlikleri*” doğrudan birleşebilir. Ancak bazıları da birleşemezler. Bu birleşemeyenler, bütünleşmek adına medial hecede bir ilâve ünlü alırlar. Ergin bu ayrımı iki örnekle açıklar. İlk örnek, *atı+ı* biçiminin *atı* olmasıdır. Bu gramer birliği zorlanmadan, doğrudan birleşebilir. Ancak ikinci örnekte bu durum olamaz: “*sıra+ı>sırayı*”. İkinci örneğin tek gramer birliği oluşturabilmesi için ilave olan “*-y*” ünsüzü türetilir. Akabinde Ergin, bu ayrımı açıkladıktan sonra okurunu bu “*-y*” ilâve ünsüzünün örneği için ilerleyen sayfalarda işleyeceği yardımcı sesler bölümüne yönlendirir. Çünkü ona göre *yardımcı sesler, ünlü türemelerinin* en güçlü örnekleridir. İkinci denk gelen kısım ise ünlü birleşmesi(kontraksiyon) bölümüdür. Ergin, bu bölümde ünlü birleşmesinin tanımını ayrıntılı yapar fakat iki adet örnek sunar. Ona göre bitişme, ara sıra yan yana gelen vokaller gramer birliği oluşturduğunda ses öncekine ya da ardılına benzemek mecburiyetindedir. Bu birleşme esnasında “*darlaşma*”, “*kısılma*” veya “*büzülme*” olayları göze çarpar. Türk Dil Bilgisi’nde yer alan örnekler şunlardır: “*gele+umadım>gelemedim*”. Bu örnekte “*-e*” ve “*-*

² Bu örnek oldukça ilginçtir. Banguoğlu’nun gramerinde isinin önündeki “*İ*” sesi transripsiyonlu olarak yer almaktadır. Kara îsi>Karasi yer ismine atıftır. Ancak burada Banguoğlu, “*karesi*” olarak yazmaması ve i’nin önünde transkripsiyon koyması başka bir ihtimali de doğurur: İstanbul’daki karailerin yani karaylıların yaşadığı yer anlamında. Kara+ îşiğ> Karasi.

u” ünlüleri birleşerek “bitişir.” Yine bir başka “bitişme” sonucundaki ses olayına şu örnek de eklenebilir: “kahve+altı>kahvaltı”. Ergin’in gramerinden hareketle ele aldığımız üçüncü hipotetik model “orta hece ünlüsüdür.” Türk Dil Bilgisi’nde bu bölüm “Türkçenin Başlıca Ses Hususiyetleri” ana bölümünde yer alır. Ergin’in burada verdiği örnekler ve açıklamalar Türkiye Türkçesinin diyalektolojisinin çalışma alanıdır. Dördüncü ve en son bölüm “yardımcı ünsüzlerdir.” Ergin, ses türemesinin en iyi örnekleri olarak belirttiği yardımcı sesleri, ekler bölümünden sonra “Netice” başlığı altında okuruna aktarır. Ses türemesi kısmındaki tanımlamalara çok benzer bir şekilde yardımcı sesler anlatılır. Bazı kök ve ekler birleşirken vasıtaya ihtiyaç duyarken bazıları da birleşirken vasıtaya ihtiyaç duymazlar. Yardımcı seslerin ortaya çıkış kaidelerinin belirli bir sebebi yoktur. Bunlar Ergin’e göre öylesine olagelmışlerdir. İzâfî bir yaklaşım olarak bunların analoji yoluyla olabileceğini belirterek sadece şu örneği açıklama yapmadan sunar: “içi-n-de”. Bu kısımda yardımcı sesleri ele alırken ses türemesi kısmında ele aldığı örneklerle iki farklı örnek daha ekler: “dere-y-e” ve “at-ı-m”. Sonrasında yardımcı sesler ile ilgili bir görüşe vararak onları iki bölüme ayırır: “Yardımcı vokaller” ve “yardımcı konsonantlar”. Yardımcı seslerdeki bu iki başlığı aktarmadan önce Muharrem Ergin’in görüşüne yer verilmelidir. Ergin, “bilicisi-y-idi” örneğinde yola çıkarak görüşünü aktarır:

Demek ki kelime bünyesinde kök ve eklerden başka bazan, yardımcı ses adını verdiğimiz üçüncü bir unsur da bulunur. Yardımcı ses şüphesiz ek değildir. Çünkü hiç bir gramer vazifesi yoktur, kök ve eklerle eklenmez, sadece araya girer. Bu vasıfları ile yardımcı ses türeme bir sestem ibarettir (1986, s. 144).

Ardından bu görüşünü kanıtlamak adına iki örnek daha kullanır: “gel-ip” ve “ev-i”. Aslında “gel” fiil köküne gelen “-ip” gerundium (zarf fiil) ekinin aslı “-p”dir. Bu ekte yer alan “-i” sadece yardımcı sestir. Diğer bir örnek olan “ev-i” morfeminde ise bu morfemin ek-kök ayrımı “ev-i-η” biçimindedir. Buradaki çekim eki “-η” olmasına rağmen sonrasında düşme ile “-i” yardımcı sesi çekim ekini görevini üstlenir. Yardımcı seslerin gramatik rolü yoktur. Yardımcı sesler iki kategoriye ayrılır: “Yardımcı vokaller” ve “Yardımcı konsonantlar”. Ergin, “yardımcı vokalleri” ele alırken Türkçedeki tüm ünlüleri ele alarak başlar: “-a”, “-e” düz ünlüleri yardımcı ses olarak kullanılamaz. Türkçenin özelliğinden ötürü “-o”, “-ö” yuvarlak ünlüleri sadece ilk inisyal morfeminde yer alabildiklerinden hecenin medialinde kullanılamaz. Dilimizde dört dar ünlü yardımcı ses olarak kullanılabilir: “-ı”, “-i”, “-u”, “-ü”. Ergin bu hususu ele aldıktan sonra bu dört ünlüye ilişkin ayrı ayrı örnek verir:

I= “-ı,-i” yardımcı sesi için örnekler: “al-ı-r”, “baş-ı-m”, “kaç-ı-n”, “yık-ı-m”, “bil-i-n”, “gel-i-r”, “iç-i-m”, “el-i-m”.

U= “-u,- ü” yardımcı sesi için örnekler: “yol-u-m”, “uç-u-ş”, “otur-u-r”, “kork-u-t”, “söz-ü-m”, “gör-ü-ş”, “öl-ü-r”, “dök-ü-n”.

Ergin, yardımcı ünlüleri sınıflandırdıktan sonra art zamanlı bir yolla bu eklerin EOT’de düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymadığını ancak OT ve Türkiye Türkçesi ile bu seslerin uyuma girdiğini açıklar. Türkçenin tarihî devirlerinin tamamında kalınlık-incelik uyumunun sağlamlığını da ekleyerek bu hususu belirttiğinin altını çizer. Türk Dil Bilgisi’nde yardımcı seslerin ikinci kategorisi “yardımcı konsonantlardır.” Türkiye Türkçesinde iki adet yardımcı ünsüz mevcuttur: “-y”, “- ɲ”. “-y” yardımcı ünsüzü daima iki vokal arasına getirilir. “- ɲ” yardımcı sesi de görevi bakımından kendi içinde ikiye ayrılır: “iyelik ekleri” ve “-ki” âitlik eki+isim çekimi durumunda araya gelerek şu dizgeyi oluşturur: “-ki” âitlik eki+ - ɲ +isim çekimi. “-y” yardımcı ünsüzüne ilişkin Ergin’in gramerinde yer verilen örneklerin sıralamaları şunlardır: “ana-y-a”, “bilgi-y-i”, “tanı-y-an”, “başla-y-ıp”. “- ɲ” yardımcı sesi iyelik ekini içeren yapılarda CɲC veya VɲC aralarına gelir: “el-i-n-den”, “kendi-si-n-e”, “yan-ı-n-da”, “evdeki-n-den”. Ergin’in belirttiği bu -ɲ ünsüzü zamir çekimlerinde gelen, bir türeme ses olarak, prominal veya zamir n’si olarak adlandırılmalıdır. Ancak Türkiye Türkçesinde konuşma dilinde -y yardımcı sesi ile değiştirilebilir. Bu açıklama da Ergin’in -ɲ ünsüzüne ilişkin ikinci görevine işaret eder.

YTDB(HE), Haydar Ediskun’un sınıflandırması Ergin’den ziyâde Banguoğlu’nun tasnifini hatırlatır. Haydar Ediskun, Banguoğlu’nun “Bitişme” ve “Kaynaşma” olgularını iki başlık altında inceler. Bunlar; “Ünlüler Çatışmasının Giderilmesi”, “Orta Hece Düşmesi” olarak sıralanır. Ediskun, “Ünlüler Çatışmasının Giderilmesi” ana başlığının altına “yazım kuralı” alt başlığını açar ve bunları kendi içerisinde a-b maddeleri ve birleşik kelimeler olarak üçe ayırır: “Dilimiz, bileşik kelimeler dışında, iki ünlünü çatışmasından, yani yan yana gelmesinden(=hiatus) hoşlanmamaktadır(...) Bu nedenle, ünlüler çatışması iki yolla önlenir ve giderilir(...) (1998, s.83)”. Ediskun “a)” maddesinde kelimenin sonunun ünlü ile bitip o kelimeye yine ünlü ile başlayan bir ek getirilirse -y,-n,-ş,-s “kaynaştırma harfleri” veya “koruma ünsüzlerinin” görünümüne işaret eder: “Kapı-y-ı”, “bahçe-y-e”, “abla-s-ı”, “yayla-n-ın”, “yedi-ş-er”, “başla-y-ınca”. Ediskun’un buradaki kullandığı terimler ile görüşleri Banguoğlu’na ve Ergin’e yaklaştırmış gibi görülse de bu konuda net bir şekilde tavır takınmaz ve onlar gibi tanıklarla savını belirtmez. “b)” maddesinde “idi”, “imiş”, “ise”, “iken” ek-fiillerinin veya “ile” edatı ulanıp bitişik yazıldığında ek-fiilin başındaki ekin ya da ile edatının başındaki i vokalinin boğulup -y’ye dönüştüğünü ifade ederek bu tezini destekleyen örnekler verir. Ayrıca buna istinaden okurunu “ses değişimleri”

maddesine “bkz.” işareti vererek yönlendirir: “*Kapıydı*”, “*bahçeymiş*”, “*iğneyse*”, “*evdeyken*”, “*sopayla*”, “*kapısıyla*”. Ünlüler çatışmasının giderilmesindeki son alt başlık bileşik kelimelerle ilişkilidir. Bileşik kelimeler kendi içerisinde bu hâdise göz önünde bulundurularak ikiye ayrılır: “*Türkçe bileşik kelimelerde sık sık rastlanan çatışmalar*”, “*Kimisinde yan yana gelen ünlülerden birinin eridiği bileşik kelimeler*”. Türkçede yer alan şu bileşik kelimelerde sık sık çatışmaya rastlanır: “*Yavruağzı*”, “*Karlıova*”, “*ortaokul*”, “*karaağaç*”. Bazı bileşik kelimelerde ise ünlülerin eridiği görülür: “*Kahvaltı (kahve altı)*”, “*niçin (ne için)*”, “*nasıl (ne asıl)*”, “*kazasker (kadı asker)*”, “*yastağaç (yastı ağaç)*”. Halk şiirlerinde hece vezninin yakalanması için de erimeler mevcuttur: “*n’etmek (=ne etmek)*”, “*n’işlemek (=ne işlemek)*”, “*n’eylemek (=ne eylemek)*”, “*var m’ola (=var mı ola)*”. İkinci başlık olan “orta hece düşmesinde” bir önceki başlık olan “*ünlüler çatışmasının giderilmesindeki b) maddesinde* yaptığı açıklamaları bu sefer şahıs zamirlerine iyelik ekleri getirerek örneklendirir ve burada bir hece düşmesinin görüldüğünü ifade eder: “*(Onun) arabası ile ya da arabasıyla*”, “*(kedinin) gözü ile ya da gözüyle*”, “*(bahçe) kapısı ile ya da kapısıyla*”. Ediskun’un tasnifinde hem ikilikler hem de savını ileriye sürerken tanıklamalardan faydalanmadığı görülür. Bunun için Ergin ile kıyaslandığında konuyu ele alış biçimi karmaşık ve temelsizdir.

TD I+II (KB), Bilgegil’in gramerinde kaynaşmalar ve bitişmeler üç ayrı bölümde işlenir. Eğer bunları toplu bir biçimde ele almak istersek üç bölüme ayırabiliriz: “*Sesli biten kelimeyi arızî sesli başlayan ek takip ettiğindeki hece düşmesi*”, “*Ses türemesi (Intercalation)*” ve “*Büyük ses uyumunun müstesnası*”. İlk başlık altındaki ses düşmesinde temel koşul ünlü ile biten köke arızî ses ile başlayan ek gelmesidir. Kamus-ı Türki’de arızî şu şekilde tanımlanır: Arapça sıfat. Zâtî(özel) ve hılki (doğuştan) olmayıp sonradan zuhur (açık olan) ve taallük(bağ) eden. (2015, s. 65). Bilgegil’in burada arızî ses olarak tanımladığı şahıs ekindeki “i” yardımcı ünlüsüdür. Şahıs eki “-Im” morfemlidir. Ancak bazı biçimlerde bu düşer bazılarında korunur: “*Baba-m*”, “*anne-m*”. “*kalem-im>kalemim*”. İkinci bölüm “*ses türemesi’dir*” (*intercalation*). Dilbilgisi’nin ikinci cildinde ses türemelerinin nasıl meydana gelebileceği şöyle anlatılır: “Birlikte telâffuzları güçlük arzeden iki ses arasına yardımcı bir ses katılır ki bu olaya ‘ses türemesi’, türeyen sesin yazıdaki karşılığına da kaynaştırma harfi denir. (Bunun eski adı, harf-i vikayedir.)”. (1964, s. 302). Bilgegil, kaynaştırma harflerini kendi içinde ikiye ayırır: yarı sesli “*/y/*” harfi, “*/s/*”, “*/ş/*”, “*/n/*”, harfleri. TD I+II’de sadece bir örnek mevcuttur: “*baba(y)a*”. Bilgegil’in son ölçütü ise “*büyük ses uyumunun müstesnası’dır*. “*-yor*”, “*-ki*”, “*-ken*”, “*-leyin*”, “*-imtirak*” ve “*ile*” ekler kaynaşarak

büyük ünlü uyumuna istisnalar oluşturur. Eserde yer alan örnekler şunlardır: “*geliyor*”, “*yanımdaki*”, “*yazarken*”, “*sabahleyin*”, “*mavimtırak*”, “*arabasiyle*”.

DB (TNG), Gencan’ın Dilbigisi’nde “*Bitişme ve Kaynaşma*” bölümleri çatışmanın giderilmesinin üç yolunu işaret ederek anlatılır: “*Kaynaşma*”, “*Düşme*”, “*Aşınma*”. Gencan, tasnifini genel hattıyla belirtse de “*Kaynaşma*” bölümü ele alınınca hem kavram hem tasnif karmaşası karşımıza çıkar. Kaynaştırma harflerinin tanımı yapılır: “İki ünlünün arasına uygun bir ünsüz girer. Buna ‘KAYNAŞTIRMA’ harfi denir. Kaynaştırma harfleri dört tanedir: s,y,ş,n (1971, s. 37)”. Ancak, burada ilginç olan kısım tanımlamanın ardından gelen ifadededir: “Bu, kaynaştırma harflerinden her birinin nerelerde kullanılacağı gelecek konularda görülecektir (1971, s. 37)”. Gencan, burada herhangi bir dipnot veya kaynaştırma harflerini işleyeceği konulara “bkz.” ibaresini kullanmaz. Gencan’ın grameri incelendiği zaman “gelecek konular” ifadesi anlaşılır. Dilbilgisi’nde kaynaştırma harfleri “*zamirler*” başlığı altında incelenmiştir. /n/ *kaynaştırma harfi*, üçüncü teklik kişi zamiri “o”nun ardına gelen eklerde yer alır. /s/ *harfi*, isim tamlarında “tümlenen” takısında kullanılır. /y/ *kaynaştırma harfinin* sadece tümlenenlerde kullanıldığını belirterek “Ad Tümlemesi” bölümünde durumunu anlatır. Ancak “su” kelimesini art zamanlı incelemeye t’âbî tutarak ad tamlamalarında hem “tümlen” (iyelik) hem “tümlenen” (ilgi) durumlarında “/y/” *kaynaştırma harfi*’ni alır. Buradan da anlaşılabilen üzere Gencan’ın “kaynaştırma harfi” durumuna ilişkin bakış açısı karmaşıktır. Her ne kadar terimlendirmede “kaynaştırma harfi” kullanımı tercih edilse de tasnifteki karmaşıklıktan ötürü konuların hem “zamir” hem de “isim” kısmında incelenmesi bakış açısının anlaşılabilmesine neden olur. Bu sebeple, tezimizin sınırlılıklarını göz önünde bulundurursak Gencan’ın sadece “*Kaynaşma*” bölümünde belirttiği tek bir örnek göz önünde bulundurulmalıdır. Bu örnekte tek bir cümle üzerinden işlenir: “*Kapı+n+ın takılma+s+ı için her işçi+y+e iki+ş+er lira verildi*”. İkinci ayırım olan “*Düşme*” bölümünde Banguoğlu’nun, Ergin’in, Ediskun’un ve Bilgegil’deki ölçütlere benzer açıklamalar ve bu yönüyle örneklemeler olmadığı için bu tasnif iki yönüyle düşünülmelidir. Gencan, düşmelerde *ünlü ve ünsüz düşmelerini* ele alır. Üçüncü ve son başlık “*Aşınma*”dır. “*Aşınma*’lar” kendi içerisinde iki farklı kategoriye ayrılır. Bunlardan ilki; “*sık kullanılan bileşik sözcükler*”, ikincisi ise; “*ad takımlarıdır*”. Ad takımları’nı da kendi içinde ikiye ayırır: İlk durum, Türkçenin tarihî devirlerinde *-iğ’in aşınıp ğ’ye dönüşmesidir*. Gencan’a göre zamir veya prominal n’nin ortaya çıkışını Osmanlı Türkçesinden Âşıkpaşazade Tarihi’nden örneklendirerek aktarır. İkinci durum ise *isim tamlamalarında oluşan yer adlarının ve yemek adlarıyla* ilgilidir. Bu tamlamalardaki iyelik eki veya takıları

aşınır: “Kadıköy(ü)”, “Topkapı(sı)”, “Tekirdağ (eskiden: Tekfurdağı)”, “Mecidiyeköy”, “Gayrettepe”(İstanbul semt adları), “Hasankale”, “Şiş kebab”, “Izgara köfte”, “Kuzu pırzola”. Gencan’ın “sık kullanılan bileşik sözcükler” olarak adlandırdığı örnekler Banguoğlu’nun ve Ergin’in gramerinde de karşımıza çıkar: “pek-iyi=peki”, “kahve-altı=kahvaltı”, “ey-oğul=ayol”, “pazar-ertesi=pazartesi”, “cumaertesi=cumartesi”.

TT(FB), Fuat Bozkurt’un tasnifi Muharrem Ergin’inkine oldukça benzer. “Kaynaştırma Ünsüzü” bölümü altında dört ayrı alt başlık altında /y/, /ş/, /s/, /n/ türemelerini ayrı ayrı inceler. Ancak Banguoğlu’nun “Bitişme”, Gencan’ın “Kaynaşma” olarak nitelendirdiği iki farklı birleşik kelimenin bir araya gelişmesiyle oluşan yapıyı o “ünlü düşmesi” olarak okuruna aktarır. İşte buradan başlamak üzere Türkiye Türkçesi’nde sadece sınıflandırmalar önceki gramercileri anımsatır. Bozkurt, Türkçenin söyleyiş kolaylığından dolayı ünlü ile başlayan bir köke ünlü ile başlayan başka bir ek geldiğinde araya bir bağlayıcı ünsüzün girdiğini belirtir. Sonrasında da sesbilim’inde bu olayın ‘ses türemesi’ başlığı altında incelendiğini bunun da ünlü ve ünsüz olarak ikiye ayrıldığını ünsüzler için “kaynaştırma ünsüzü” kullanılırken ünlüler için ise ‘bağlantı ünlüsü’ teriminin kullanıldığını belirtir. Özetle, Bozkurt için kaynaştırma harfleri bir harf değil ünsüz türemesi olayına neden olan ünsüzlerdir. Yani bu iki ünlüyü bağlayabilmek adına kullanılan bağlayıcı ünsüzleri “kaynaştırma ünsüzü”³ olarak adlandırır. Yaşasın sözcüğü ile kaynaştırma ünsüzlerinin okurunun aklında kalması için bu sözcükteki ünlüleri atarak bir akronomi oluşturur. Türkiye Türkçesi’nde /y/ türemeleri kendi içerisinde üç farklı kategoride incelenir: “ünlü ile başlayan sözcüğe yine ünlü ile başlayan ek getirilmesi”, “ekeylemin ekleşmesi durumu” ve “eylemsi ya da hâl ekinin gelmesi durumu”. İlk ayırım olan V+y+-V ilişkin örnekler cümle hâlinindedir: “Anne-y-e parayı kim verdi ? ”, “Baba-y-a bütün durum-u anlattık”. İkinci başlık olan ekeylemin ekleşme durumlarına Bozkurt yine cümle örneklerini sunar: “Gün boyu ev-de-y-iz.”, “İyi bir araba-y-dı”, “Sokakta alma-lı-y-mışız. Çocukları sevmesi-y-se tümünden yalanmış.” Üçüncü ve son başlık eylemsiler ve hâl eklerine ilişkin durumlardır. Bu kısımda yer alan örnekler şunlardır: “Kayseri’-y-e”, “Adana’-y-a”, “bilgi-y-i”, “bekle-y-en”, “gel-me-y-ecek”, “seçme-y-i”, “görme-y-e”, “açmağı>açmaya”, “kaçmağa>kaçmaya”, “gelme-y-ecek”, “görme-y-ecek”, “bulma-y-acak”, “bekle-y-en” “demek>diyerek”, “yemek>y-i-y-ip”. İkinci başlık /n/ kaynaştırma ünsüzlerini kapsar. Bozkurt, bu alt başlığın

³ Günümüzde kaynaştırma harfine ilişkin durum bu yedi gramercinin teklifinin yanlış olduğunu ortaya koyar. Ercilasun’a göre Türkçede kaynaştırma harfi olarak tanımlanabilecek tek konsonant /y/ harfidir. Bu duruma ilişkin Ahmet Bican Ercilasun’un görüşü alanın başat görüşüdür. Bkz. Ercilasun, A. B. (2000). “Türkiye Türkçesinde Yardımcı Ses”. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2000/II- 585, s. 219-225.

yanına parantez içinde (Adıl n'si) ifadesini ekler. Bu kaynaştırma ünsüzünü çoğunlukla üçüncü teklik şahıs iyelik ekleri ile ad eklerinin arasına girdiğinden bahseder ve bu durum için kendi terminolojisini oluşturur: “örgü eki”. Bozkurt’un “örgü eklerine” ilişkin hem kelime hem konuşma cümleleri örnekleri verir: “*ev-i-n-i*”, “*ev-i-n-e*”, “*yer-i-n-de*”, “*başı-n-da*.” “*O-n-u gördü.*” “*Bu-n-da küsecek ne var?*” “*Şu-n-lar sessizce aramızdan ayrıldılar. Kendi-n-i yeterince tanımıyoruz.*” Akabinde bu bölümün altında örgü eklerinin birleşik iki adla oluşmuş yer adlarında /y/ koruma ünsüzünün mü yoksa /n/ koruma ünsüzünün mü kullanılması gerekliliğini tartışır. Bozkurt’un bakış açısına göre bu birleşik kelimeler iki farklı addan oluştuğu için tek başına müstâkil kelimeler olarak görülmeden /n/ koruma ünsüzü ile kullanılmalıydılar: “*Beyoğlu’na mı?*”, “*Tanyeli’ne mi?*”, “*Gelibolu’na mı?*”, “*Eminönü’ne mi?*”. Üçüncü kısım /s/ türemeleri ile ilgilidir. Türkiye Türkçesi gramer kitabında, bu türemelerin sonu ünlü ile biten üçüncü teklik kişi iyelik eki geldiğinde mediyal hecede bir /s/ ünsüzü girer. Eserde cümleler üzerinden örneklendirilir: “*Komşu kapı-s-ı-nı açan kim?*” , “*Araba-s-ı-n-dan kara dumanlar yük-selmeye başladı.*” “*Komşu-s-u bize daha yakın davranıyordu.*” Son ölçüt /ş/ türemeleri ile ilgilidir. Sonu ünlü seslerle biten sayılara -ar/-er üleştirme ekleri geldiğinde bu türeme görülmektedir: “*İkişer*”, “*altışar*”, “*yedişer*”, “*yirmişer*”. (1998, s. 95-97).

TD(MH), Hengirmen’in sınıflandırılması Bozkurt’unkine oldukça benzer. Ancak o “*Kaynaştırma*” yerine bu bölümün başlığına “*koruma ünsüzleri*” terimini kullanmayı tercih eder. Türkçede iki ünlünün yan yana gelememesinden dolayı ünlü ile başlayan bir kelimeye yine ünlü ile başlayan ek geldiği için /n/, /s/, /ş/, /y/ ünsüzlerinin türeyeceğini belirterek bu olaya “koruma ünsüzleri” denileceğini belirtir. Ardından tıpkı Bozkurt gibi bu ünsüzlerin “yaşasın” akronomisiyle aklımızda tutabileceğimize ilişkin bir dipnot düşer. Hengirmen, bu tanımlamanın dışında başka bir ölçüt belirtmez. Koruma ünsüzlerine ilişkin verdiği koruma ünsüzlerin örneklerini ayrı ayrı verir. Sadece /y/ koruma ünsüzünde özel adlara ilişkin yazımında imlâ kuralı gereği kesme işaretinin gerekliliğini cümlelerle belirtir: /n/: “*pencere+in>pencerenin*”, “*kapı+ın>kapının*”, “*ütü+ün>ütünün*”, “*komşu+un>komşunun*”. /s/: “*bahçe+i>bahçesi*”, “*araba+ı>arabası*”, “*ütü+ü>ütüsü*”, “*komşu+u>komşusu*”. /ş/: “*iki+er>ikişer*”, “*yedi+er>yedişer*”, “*yirmi+er>yirmişer*”, “*elli+er>ellişer*”. /y/: “*bahçe+e>bahçeye*”, “*bahçe+i>bahçeyi*”, “*kapı+a>kapıya*”, “*kapı+ı>kapıyı*”, “*ütü+e>ütüye*”, “*ütü+ü>ütüyü*”, “*komşu+a>komşuya*”, “*komşu+u>komşuyu*” “*istemek: iste+ecek>isteyecek*”, “*koklamak: kokla+arak>koklayarak*”, “*yaşamak:*

yaşa+ınca>yaşayınca". Özel adların yazımına ilişkin örnek cümleler: "*Ayşe'yle gitmiş.*" "*Bu işi yapan Fatma'yımış.*" "*Gelen Ali'yse, bana haber verin.*" (1999, s. 78).

Kalınlık-İncelik ve Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu (Ses Olayları)

TG(TB), Tahsin Banguoğlu ses olaylarını üç ana başlık, onun terminolojisiyle "*dilim*", hâlinde inceler. Bunlar; "*Seslilerin Benzeşmesi*", "*Seslilerle Sesdeşlerin Benzeşmesi*" ve "*Sesdeşlerin Benzeşmesi*" olarak üç bölüme ayırır. Türkiye Türkçesi çalışmalarında "*benzeşme*" terimi genellikle ünsüzlerin son hecedeki b,c,d,g'nin p,ç,t,k'ya dönüşümünü içeren bir ses olayına atfedilir. Ancak Banguoğlu, "*benzeşme'yi*" fonetik alanına ilişkin dilbilgisel bir terim olarak görür. Türkçede "en az emek kanunu" mevcuttur. Bu kanun, Türkçenin kurallı özelliklerinden söyleyişten başlayarak imlâ'ya da aksedebilen birtakım özelliklerden ferâgat edilmesi durumudur. İşte bu fedâkarlığı sağlayan terimin adı "*benzeşme*"dir (assimilation). Benzeşmelerle birlikte Batı Türkçesindeki yazım söyleyişe daha yatkın hâle gelir. Bu benzeşmelerle birlikte sesleşmeler, yani ses hâdiseleri, boğumlanmalar, telaffuz ile bir uyum içinde "uzlaşmalar" (accomodation). Bu uzlaşmanın uzantısı gramere de yansır. Türkçenin eklemeli yapısından dolayı yeni kelimeler türetilirken bu ses kanunlarının geçerliliği devam eder. Özetle, Banguoğlu'nun savı, fonetiğe ilişkin olgular ve kurallar sadece diyalektolojilerde değil gramatik kurallarda da devam ettirir. Banguoğlu'nun diğer gramercilerden ayrılan başka bir terminolojisi ise seslere ilişkindir. Çalışmada yer alan gramerciler göz önünde bulundurulduğunda Ergin, vokal-konsonant terimlerini tercih eder. Bilgegil bunları sesli-sessiz olarak ayırır. Haydar Ediskun, Tahir Nejat Gencan, Fuat Bozkurt ve Mehmet Hengirmen ise ünlü-ünsüz olarak kullanır. Banguoğlu ise bu gramercilerden ayrılan bir terminoloji ortaya koyar. Bu terminoloji yapısı itibariyle oldukça girifttir. Sesler hem vokali, ünlüyü, sesliyi hem de konsonantı, ünsüzü ve sessizleri kapsar. Banguoğlu'nun terminolojisinde sesli Bilgegil'e eşdeğerdir. Sesliler, vokalleri ve ünlüleri kapsar. Ancak sesdeş terimiyle sadece Bilgegil'den değil öteki gramercilerden de farklılığı anlaşılır. Türkçenin Grameri'nde sesdeş konsonantları ve ünsüzleri kapsar. Çalışmanın kapsamını oluşturan 1940 yılından sonraki gramer çalışmalarında Banguoğlu'nun 1974 tarihli Türkçenin Grameri'ndeki tasnifini ve terminolojisini anlamak önemlidir. Çünkü ondan sonra gelen bütün gramer çalışmalarında amaç bu eserde gördükleri eksiklikleri tamamlamak, savlarını sunmak ve hatta onu aşarak Türkçeye biricik eşsiz katkıyı sunmaktır. Bunun için Banguoğlu'nun gramerine bir "paradigma" veya "kanon" demek hâtalı olmaz. Türkçenin Grameri'nde yer alan ses olaylarını anlayabilmek için bu eserin

terminolojisini ve diğer gramerler içindeki yerini anlamak kritiktir. Banguoğlu'nun "Seslerin Benzeşmesi" bölümünde ilk dilim "Seslilerin Benzeşmesi'dir". Seslilerin Benzeşmesi de kendi içinde altı kola ayrılır. Bunlar; "*dil ve dudak benzeşmeleri*", "*eklerde sesli uyumu*", "*sesli uyumu kanunları*", "*sesli uyumunun sonuçları*", "*sesli uyumunun tarihçesi*" ve "*sesli uyumuna aykırı haller*". Seslilerin Benzeşmesi bölümünün beşinci alt başlığı olan "*sesli uyumunun tarihçesi*" art zamanlı incelemeler ve örnekler içerdiğinden tezin sınırlılıkları dışında kalmaktadır. Bundan dolayı çalışmaya dâhil edilmemiştir. Öncelikle Banguoğlu, dilbilimsel "benzeşme" terminolojisini açıklamak için köke gelen -di ekiyle hareketle kontrastı belirleyebilmek adına sekiz farklı çekimde ünsüz benzeşmesini gösterir: "*ver-di*", "*yaz-dı*", "*ör-dü*", "*doğ-du*", "*es-ti*", "*sap-tı*", "*düş-tü*", "*uç-tu*". (1974, s. 78). "Seslilerin Benzeşmesi" ilk dilimi yine aynı adla "*seslilerin benzeşmesi'dir.*" Seslilerin Benzeşmesinin ilk kolu "dil ve dudak Benzeşmeleridir." Bu benzeşmeler de kendi içinde ikiye ayrılır: "*dil benzeşmeleri*" ve "*dudak benzeşmeleri*". Banguoğlu "*dil ve dudak benzeşmelerinin*" ilerleyici benzeşme, "*assimilation progressive*", olarak adlandırır. İlerleyici benzeşmelerin anlaşılması için ilk heceden son heceye kadar söylenişin takip edilmesi gerekliliği kastedilerek takip sürecini vurgulanır. Banguoğlu "*dil ve dudak benzeşmelerini*" ayırırken "boğumlanmalara", mahreç, göre bu kategoriye başvurduğunu belirtir. Eğer dilimizi esas alarak bir takip sürecine giriyorsak kalınlık-incelik uyumu esastır. Fakat ilerleyici benzeşmede dudaklarımızın hecelemedeki şekillerini esas alarak bu sürecin içindeyse düzlük-yuvarlaklık uyumu aranır. Banguoğlu, Türkçe için ilerleyici benzeşmenin çenede aranamayacağını belirterek bu süreçte genişlik ve darlıktan bir kural oluşamayacağını belirtir (1974, s. 79). Banguoğlu, "*dil benzeşmelerinden*" bahsederken parantez içinde "Büyük sesli uyumu" ifadesini de ekler. Burada büyüklükten kastedilen ilerleyici benzeşmedeki süreci takip edebileceğimiz önceliktir. Fonetik'te kelimelerin telaffuzu, söylenişi için öncelikle dilimizi yuvarlamaya ardında ünsüzleri de çıkartmak için dudaklara başvururuz. Burada süreci ele alacağımız öncülden dolayı büyük-küçük ayrımı yapılır. Banguoğlu, Dil benzeşmelerini örneklendirirken kendi içinde ikiye ayırır: "kalın sesliler" ve "ince sesliler". Kalın ünlülerin dil benzeşmelerinde ilk hecede kalın varsa ilerleme sürecinde diğer hecelerde de kalınlık mevcuttur. Banguoğlu'nun kalın ünlüler için verdiği örnekler şunlardır: "*Balık*", "*kısrak*", "*odun*", "*kurak*", "*kırlangıç*", "*onarmak*". Dil benzeşmelerinde ikinci ayırım ise "ince seslilerdir". Burada hecelerdeki ilerleme sürecinde vurgulanan ilk hecedeki ince sesleri takip etme üzerinedir: "*yele*", "*ipek*", "*ekşi*", "*üzüm*", "*örümcek*", "*çilemek*", "*gidermek*". Türkçenin Grameri'nde Dil-Dudak Benzeşmelerinin diğer bölümü "Dudak Benzeşmeleri'dir." Türkçenin Grameri'nin yazarı

dudak benzeşmelerimi tıpkı dil benzeşmelerinde olduğu gibi parantez içinde “Küçük sesli uyumu” ifadesiyle anar. Dudak Benzeşmeleri kendi içinde iki bölüme ayrılır: “Düz sesliler”, “Yuvarlak sesliler.” “Yuvarlak sesliler” bölümü de medial hece takip sürecinden dolayı ikiye ayrılır: “İkinci hecedeki darlık” ve “ikinci hecedeki genişlik”. Banguoğlu’nun “düz seslilere” ilişkin şu kelimeleri sıralar: “kazık”, “sıcak”, “erken”, “bilek”, “karaca”, “belirmek” (1974, s. 79). “Yuvarlak Seslilerin” ilk bölümü “ikinci hecedeki darlıktır”. Bu bölümde iki ayrımda da mutlaka ilk hecelerde yuvarlak ünlüler yer almalıdır. İlk heceden sonraki ünlü dar bir ise ondan sonra takip eden ünlüler de darsa yuvarlak olur. Ancak ikinci hecede bir genişlik mevcut ise ondan sonra devam eden ünlüler düz kalır. Ayrıca Banguoğlu, “yuvarlak seslilerin”(o,ö) Türkçede sadece ilk hece, inisyal’de, olabileceğini mediyal ve finalde olamayacağını belirterek iki istisnâ durumu belirtir: şimdiki zaman -iyor eki ve bazı birleşik kelimeler. Yuvarlak ünlülerde “ikinci hecedeki darlığa” ilişkin şu kelimelere yer verilir: “bodur”, “öküz”, “türlü”, “kuzu”, “tokurcun”, “bürümcük”. İkinci hecede dar ünlüler içeren ilerleyici benzeşmeler Türkçenin Grameri’nde şunlarla örneklendirilir: “ördek”, “börek”, “boza”, “yumurta”, “dolay”. Ancak Banguoğlu, bu benzeşmenin olmadığı bazı örnekleri de okuruna aktarır: “~~günöş~~<güneş”, “~~oğlok~~<oğlak”, “~~kurnoz~~<kurnaz”, “~~üzöngü~~<üzengi”, “~~bulanık~~<bulanık”, “~~görümeö~~<görümce” Türkçede ikinci ve sonraki hecelerde “o,ö” yuvarlak ünlülerin bulunduğu müstesnalar şunlardır: “cingöz”, “başıboş”, “Beykoz”, “Söğütözü”, “dereotu”, “alakoymak”, “iste-yor”. (1974, s. 80).

Seslilerin Benzeşmesi’nin ikinci anabaşlığı “eklerdeki sesli uyumdur”. Eklerdeki ünlü Uyumları ikiye ayrılır: “eklerin seslilenmesi” ve “eklerin sınıflanması”. Banguoğlu, önceki bölümde ele aldığı “dil-dudak benzeşmelerini” (büyük sesli ve küçük sesli uyumlarını) Türkçenin eklemeli yapısına uygun olarak devam ettiğini belirtir. İster yapım ister çekim eki alsın bu uyum devam eder. Banguoğlu, Türkçenin Grameri’nde kullandığı terimleri de örnek göstererek dilin doğal veya yapay sürecinde bu uyumun devamlılığını aktarmaya çalışır. Yabancı kelimelerde, kaynaşan bazı bileşik kelimelerde de dil dudak benzeşmeleri devam eder. Bazı bileşik kelimeler de ise benzeşme sürecinin takibi inisyal’dan final’e doğru değil final hecelerden inisyal’e doğru olur. Buna “gerileyici benzeşme” adı verilir. Türkçenin Grameri’nde “eklerin seslilenmesi” bölümünde yer alan örnekler şu şekilde sıralanabilir: “yapım eki alanlar”, “Banguoğlu’nun terimlerindeki benzeşmeler”, “çekim eki alanlar”, “çekim eklerinin çoğaltılması hâlinde”, “yabancı kökenli kelimeler”, “kaynaşan ilerleyici benzeşebilen bileşik kelimeler” ve “müstesna gerileyici benzeşebilen bileşik kelimeler” olarak yedi farklı sınıfa ayrılabilir. Yapım eki alanlara ilişkin örnekler şunlardır: “kapıcı”,

“*korkak*”, “*bezginlik*”, “*başlangıç*”, “*üzüntülü*”. Türkçenin Grameri’nde yer alan terimler şunlardır: “*sesleşme*”, “*dudaksı*”, “*sızmalı*”, “*göçüşme*”, “*duyulurluk*”, “*karşıtlama*”. Sınıflandırmanın üçüncü kısmında çekim eklerinin dil-dudak benzeşmeleri mevcuttur: “*taş-lar*”, “*tepe-de*”, “*sırt-ı*”, “*düş-ecek*”, “*kalk-ın*”, “*denemeli*”. Çekim ekleri çoğaltılırsa bile bu benzeşmenin kuralları devam eder: “*bekle-yecek-se-n-iz*”, “*gör-me-meli-ymiş-im*”, “*benim-se-me-diğ-im-iz-den-dir*”. Yabancı kökenli kelimelerde Türkçe ekler kullanıldığında bu benzeşmelere tâbî olurlar: “*insan-lık*”, “*kooperatif-çi-lik*”, “*fosfor-lu*”, “*zede-le-mek*”, “*hava-dan*”, “*memur-lar-ın*”, “*şoför-ü*”, “*kutup-lar-da*”. Bazı bileşik kelimelerde bu ünlü uyumu devam eder. Bu uyumu çoğunlukla “ilerleyici benzeşme” olarak adlandırabilmek mümkündür: “*hay demek>haydamak*⁴”, “*kıl ibik>kalıbık*”, “*yaltıñ öz>yaluñuz>yalnız*”, “*sekiz on>sekizen>seksen*” (1974, s. 82). Banguoğlu, bu örneklerin arasına “bir az” kelimesinin benzeşerek “birez” olduğunu belirtir ancak günümüz imlâ kurallarında bu iki kelime herhangi bir benzeşme olmadan kaynaşmıştır. Bazı birleşik kelimelerde bu benzeşme ikinci ve sonraki heceleri değil ilk heceyi değiştirir. Buna da “gerileyici benzeşme” denir: “*sü başı>subaşı*”, “*o ile>öyle*”, “*o bir>öbür*”, “*iç kur>uçkur*”.

Türkçenin Grameri’nde eklerdeki kalınlık incelik uyumlarını açıklandıktan sonra “*eklerin sınıflanması*” başlığı ele alınır. Ekler sınıflandırılırken üç başlık altında ele alınır: “*tek heceli ekler*”, “*çok heceli ekler*” ve “*Bağlaç durumunda olan -de ve soru edatı olan -mi*”. “*Tek heceli ekler*” kendi içinde ikiye ayrılır. Bu ayırım sese göre yapılır: “geniş” ve “dar”. Dar eklerde de ayırım “kalınlık” ve “incelik” esasına göre yapılır. Banguoğlu’nu geniş sıradan verdiği tek heceli eklerin örnekleri şunlardır: “*el-le*”, “*iş-ler*”, “*göz-de*”, “*üz-mek*”, “*baş-la*”, “*kız-lar*”, “*oy-mak*”, “*buz-dan*”. Dar sıradan tek heceli örnekler de yer alır: “*el-im*”, “*iş-siz*”, “*göz-cü*”, “*üz-dün*”, “*baş-ım*”, “*kız-ı*”, “*oy-dum*”, “*buz-lu*”. Eklerin sınıflandırılmasında ikinci ölçüt “çok heceli eklerdir”. Türkçenin Grameri’nde yer alan çok heceli örnekler şunlardır: “*birik-inti*”, “*at-ıçı*”, “*sor-uştur-mak*”, “*üç-üncü*”, “*kes-mece*”, “*yırt-acak*”, “*koş-arak*”, “*gör-enek*”, “*yer-ceğiz*”, “*öldür-esiye*”, “*deli-cesine*”, “*uzun-lamasına*” Bu örneklerle yer verildikten sonra ayrı bir kategori için gramerde dipçe düşülür. Bağlaç olan -de, soru edatı olan mi cümlelerde ayrı yazılmalarına rağmen benzeşmelerdeki kuralı devam ettirirler: “*Dursun da bilmeyor*”. “*O da, sen de.*”, “*Ben de giderim.*”, “*Doğru mu ?*”, “*Değil mi?*”, “*Hasta mısın?*”, “*Görüşür müsünüz ?*”. Banguoğlu, Seslilerin Benzeşmesi bölümünün üçüncü dilimi “Sesli Uyumu” kanunlarına ayırır. İlk iki bölümde

⁴ Haydamak kelimesi ağızlardan sözlüğe geçmiştir. Hayvan gütmeye anlamında kullanılır. Argo ifadelerde “kovmak” anlamına gelir. Bkz. Türkçe Sözlük, TDK. “Çakır gözlü, sarışın bir şoför tam hareket edeceği sırada öte yandan manda sürüsü haydayan bir köylü göründü.” - **Safiye Erol, Cığerdelen.**

işlediği örneklerden genel bir kural çıkarmaya çalışır. Üç madde hâlinde bu kuralları özetleyebiliriz:

- 1) Dil uyumları veya büyük sesli uyumları için ilk hecedeki kalınlık ve incelik belirleyicidir.
- 2) Dudak uyumlarında ikinci heceden ve sonraki seslilerde darlık mevcutsa ilk hecenin düzlük veya yuvarlak olması benzeşmenin seyrini belirler.
- 3) Özetle, kalınlık-incelik ya da düzlük-yuvarlaklıkta devam eden benzeşmeler ilk heceye uyarlar.

Bu bölümde Banguoğlu, herhangi bir örneğe yer vermeden bir sonraki dilime geçer. Seslilerin Benzeşmesinin bir sonraki başlığı “*sesli uyumunun sonuçlarıdır*”. Türkçenin Gramerinde bu bölümü iki kola ayırmadan önce tek heceli kelimeler üzerinden dil ve dudak uyumlarının yeniden üzerinde örneklerle durur:

Tablo 9

Dil ve Dudak Benzeşmelerinin Tek Heceli Köklerde Gösterimi

İlk Hecede	İkinci Hecede	
<i>a</i> baş	<i>a</i> baş-a	<i>ı</i> baş-ı
<i>e</i> el	<i>e</i> el-e	<i>i</i> el-i
<i>ı</i> sırt	<i>a</i> sırt-a	<i>ı</i> sırt-ı
<i>i</i> diş	<i>e</i> diş-e	<i>i</i> diş-i
<i>o</i> kol	<i>a</i> kol-a	<i>u</i> kol-u
<i>ö</i> göz	<i>e</i> göz-e	<i>ü</i> göz-ü
<i>u</i> tuz	<i>a</i> tuz-a	<i>u</i> tuz-u
<i>ü</i> yük	<i>e</i> yük-e	<i>ü</i> yük-ü

Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin grameri*. İstanbul: Baha.Tahsin Banguoğlu'nun Türkçenin Grameri adlı eserinden doğrudan alınmıştır (1974, s.85).

Banguoğlu, tek hecelilerde bu benzeşmeyi ele aldıktan sonra kelimeleri iki gruba ayırır: “*Düz sıradan kelimeler*” ve “*Yuvarlak sıradan kelimeler*”. Düz sıradan kelimelerde önemli olan ilk hecedeki seslidir. İlk hecedeki seslilere göre kalın düz sıra veya ince düz sıra oluşur. Kalın düz sıraya ilişkin gramerde yer alan örnekler “baş” isim kökünün çekimleridir: “*baş>başlık>başlıklar>başlıklarım>başlıklarımı*”. İnce düz sıra için “ter” isim kökünün çekimlerinden hareket edilir: “*ter>terlik>terlikler>terliklerim>terliklerimi*”. Yuvarlak sıradan kelimelerde ölçüt iki gruba dağıtılır. Bu dağılım köke gelen ekin ünlünün “dar” veya “geniş” olması üzerinedir: “Seslisi dar ekler”, “seslisi geniş ekler”. Ünlüsü dar eklerde

sıralamalarda U seslisinde ötürü örnekler ‘kalın yuvarlak’ ve ‘ince yuvarlak’ olmak üzere sınıflandırılır. Kalın yuvarlak sıralı benzeşme örnekleri ‘kol’ kökünün çekimlerine eserde yer verilir: “kol>kolluk>kolluğum>kolluğumuz>kolluğumuzu”. İnce yuvarlaklar için ‘göz’ kelimesinin çekim ve yapım gövdeleri karmaşık hâlde yer alır: “göz>gözlük>gözlüğüm>gözlüğümüz>gözlüğümüzü”. Yuvarlak sıralamalar için ‘seslisi geniş eklerde’ durum değişkenlik içindedir. Çünkü ikinci hecede gelen ekler yuvarlaklaşamaz. Onun için ilk hecedeki benzeşmenin belirleyiciliği görevini ikinci hece üstlenir. Bu görev değişikliğine “karma sıra” adı verilir. Seslisi geniş eklerde örnekler bu değişiklik göz önünde bulundurularak iki sıra belirlenir: “Kalın karma sıra” ve “ince karma sıra”. Banguoğlu, kalın karma sırayı “suç” kökünün çekimiyle anlatır: “Suç>suçlar>suçlular>suçluluklar>suçlulukları”. İnce karma sıra “söz” gövdesinin çekimiyle örneklendirilir: “Söz>sözler>sözcüler>sözcülükler>sözcülükleri”. Akâbinde Banguoğlu, yuvarlak sıradan geniş eklerin karma benzeşimlerini bir tablo hâline getirerek kurallarını açıklar:

Tablo 10

Karma Sıralamalarda Benzeşmeler Değişir

	1.hece		2. hece		3. hece		4. hece		5. hece		6. hece		
Düz sıra	a	ı	a	ı	a	ı	a	ı	a	ı	a	ı	
	e	i	e	i	e	i	e	i	e	i	e	i	
Yuvarlak	o	u	u		u		u		u		u		
sıra	ö	ü	ü		ü		ü		ü		ü		
Karma	o	u	a	u	a	u	ı	a	u	ı	a	u	ı
sırada	ö	ü	e	i	e	ü	i	e	ü	i	e	ü	i

Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin grameri*. İstanbul: Baha. Tahsin Banguoğlu’nun Türkçenin Grameri adlı eserinden doğrudan alınmıştır (1974, s.85).

Türkçenin Gramerinde beşinci dilimde “sesli uyumunun tarihçesi” incelenir. Bu kısım çalışmanın sınırlıkları dâhilinde olmadığından dolayı örnekleri dâhil edilmemiştir. Kısacası bu bölümde, kalınlık- incelik ve düzlük-yuvarlaklık uyumları Batı Türkçesi ve Doğu Türkçesi arasında mukâyese edilerek Batı Türkçesinde OT’den Türkiye Türkçesi’ne ünlü uyumlarındaki değişimler okura aktarılır. Banguoğlu’nun “Seslilerin Benzeşmesi” bölümünün altıncı ve en son bahsi “sesli uyumuna aykırı haller’dir.” Ünlü uyumuna aykırı

haller incelenirken ve örneklendirilirken sözcüklerin kökeni bakımından sınıflandırılarak ikiye ayrılır: “Türkçe Kelimeler” ve “Yabancı Kelimeler”. Türkçe kelimelerde kalınlık incelik uyumlarını bozan dört ölçüt mevcuttur. İlk olarak çeşitli sebeplerle ilk veya ikinci hecelerde düz sesliler inceleyebilirler. İkinci ölçütte, eğer kelimeler hecelenirken bir dudak ünsüzü mevcutsa bundan etkilenecek ilerleyici benzeşme sürecine giremez yani uyumu bozar. Üçüncü ölçüt, şiir dili ile ilgilidir. Eğer uyaklar veya kâfiyeler için Farsça kökenli kelimelerle bu uyumun yakalanması için Türkçe kelimelerdeki benzeşim kuralına bilinçli bir şekilde uyulmaz. Son ölçüt ise eklerle ilgilidir. Türkçenin bazı ekleri benzeşme sürecine uyuşmamaktadır. Banguoğlu, yabancı kelimelerde farklı terminolojilere başvurur. Arapça ve Türkçe arasındaki ödünçlemeler eşliğinde terminolojisini kurar. Burada iki ölçüt önemlidir: ünlüler ve ünsüzler. Arapça kelimelerde kısa ve uzun ünlülerin durumu ünlü uyumunu bozar. Arapçadaki ünsüzler için de ayırım mevcuttur. Arapçada yer alan dört vurgulu ünsüz vardır: “ص” “ط” “ظ” “ض”. Arapçadaki ünsüzlerin imlâdaki farklılığı Türkçe ile kıyaslandığında detaycılık içerir. Örneğin dilimizde k,t vb. gibi sesdeşler vurgu ve tonlamada değişiklik gösterir. Ancak imlâda, transkripsiyonda diyakrtiklere başvurulmadığı sürece, bu ayırım yapılmaz. Ancak Arapçada ton ve vurgulardaki farklılıklar imlâya da aksettirilir. Bu farklılığı anlatabilmek adına Banguoğlu, bu dört sesliyi “obarık sesdeşler” olarak terimleştirir. “Obarık” kelimesi esasında Türkçe sözlüğe ağızlardan intikâl eden “aparmak” kelimesinin ve Fransızcanın İngilizceden ödünçlediği “obstruct” (engellemek), İngilizceye de 16.yüzyılda klasik Latince'den geçer (bkz. <https://www.etymonline.com/word/obstruct>), fiilinin birleştirilerek uydurulmuş hâlidir. Banguoğlu'nun bu terimine ilişkin bir ihtimalden daha söz edilir. Arapçadaki bu ünsüzler vurgulu söylenişi içerdiklerinden vurguludur, abartılıdır. Banguoğlu'nun eserinin yazım tarihini düşündüğümüzde abartma kelimesi imlâda “obartma” şeklinde de yer alır. Bu durum 1974 yılına kadar “obartmak” olarak kullanıldığı tespit edilebilir (Hatiboğlu, 1974, s. 149). Bu dört sesdeşin çıkarım zorluğundan ve Türkçenin Arapçadan ödünçlediği yani apardığı ve vurgulu kelimeler “obarık sesdeşler” adıyla Banguoğlu'nda terminolojiye dönüşür. Türkçe kelimelerde uyumu bozan ilk ölçüt olan “çeşitli sebeplerle ilk veya ikinci hecelerde düz sesliler incelenmesi” ilişkin Türkçenin Gramerinde yer alan kelimeler şunlardır: “*şişman*”, “*kardeş*”, “*çiban*”, “*inanmak*”, “*hani*”, “*hangi*”, “*elma*” (1974, s. 90). İkinci ölçüte ilişkin şu örnekler yer alır: “*kabuk*”, “*çabuk*”, “*çapul*”, “*yağmur*”, “*armut*”, “*kavun*”, “*savruk*”, “*avutmak*” (1974, s.90). Şiir diline

ilişkin üçüncü ölçütte Banguoğlu, “Aliş’imin kaşları kare”⁵ türküsünde bir örnek sunar: “*Aluşumun gözü kâre, Sen açtın sineme yâre. /Bulamadım derde çâre, Görmedin mi Aluşumu, Tuna boyunda?*”. Son ölçüt ise ilerleyici benzeşmelerden süregelen kurallardan kaçan eklerle ilgilidir: “*uyanık-ken*”, “*yarın-ki*”, “*din-daş*”, “*yeşil-imtrak*”, “*akşam-leyin*”. Yabancı kelimelerde uyumun kaynak dilin, Arapçanın, gramatik kuralını Türkçeye adaptasyonu ile ilgili şu örnekler yer alır: “*aķıl*”, “*emir*”, “*ömür*”, “*âdet*”, “*memur*”, “*sığa*”, “*îman*”, “*sōfî*”, “*tövbe*”, “*Nûri*”, “*rüya*”, “*dikkâtsiz*”, “*sıhhâtli*”, “*saatte*”, “*hârbîn*”, “*gâ rbe*”, “*idrâksiz*”, “*iştirâkiniz*”, “*ihmâlcî*”, “*alkollü*”, “*kabullenmek*”, “*normalleşmek*”, “*kalbi m*”, “*sulhe*”, “*hâlimiz*”, “*valste*” (1974, s. 92-93). Ayrıca bu örneklerde gelen eklerdeki düşmeler bir sonraki sesliye aktarılır: “*vakti*”, “*zulme*”, “*kabrinde*”, “*kavmin*”, “*hacze*”, “*ahdimiz*”.

Arapçadan Türkiye Türkçesine ödünçlenen kelimelerde “obarak sesteşlerden” ötürü uyum bozulur. Banguoğlu’nun eserinde şu kelimeler kullanılır: “*zafar>zafer*”, “*zavca>zevce*”, “*ışlâh>ıslah*”, “*isnâd>isnât*”, “*tılsim>tılsım*”, “*talaf>telef*”. Öyle ki birçok Arapçadan ödünçlenen kelimelerde eş sesli yazımlarda Türkçede benzeşememe durumu devam eder. Arapçadaki imlâları aynı olsa bile Türkçede uyumsuzluğa veya uyumluluğa göre ödünçlenen kelimelerin anlamı değişir. Banguoğlu, bu duruma Kûr’ân kıraatinden örnek vererek “İstanbul tilaveti”⁶ terimiyle örnekendirir: “*zam>zam (ekleme,katma)*”, “*zam>zem(çekiştirme)*”, “*şafar>safer(Muharrem ayından sonraki ay)*”, “*şafar>sefer (yolculuk)*”, “*mamûr>ma’ mûr (düzenli)*”, “*mamur>memur (Devlet işinde görevli kişilerin meslek adı)*”, “*râtib>ratıp (nemli)*”, “*Râtîp>Ratîp (Özel ad: Düzenli)*”. Özetle bazen uyumlaşıp uyumlaşmamasına göre anlamının değişmesi ‘İstanbul Tilaveti’ ile ilgilidir.

TDB(ME), Muharrem Ergin Türk Dil Bilgisi adlı eserinde Banguoğlu’nun eserinden farklı olarak kalınlık-incelik, düzlük yuvarlaklık uyumlarına müstâkil bir bölüm ayırmaz. “*Türkçe Kelimelerin Başlıca Ses hususiyetleri*” bölümünün alt başlığı olan 22. maddesi “ses uyumlarını” içerir. Ergin, ses uyumlarını kendi içinde üçe ayırır. Bunlar; “*vokal uyumu*”, “*vokal-konsonant uyumu*” ve “*konsonant uyumudur*”. Bu üç başlığın içinde vokal uyumları da ikiye ayrılır: “*Kalınlık-incelik uyumu*” ve “*düzlük-yuvarlaklık uyumudur*”. Türk Dil

⁵ Kâfiye uyumunu sağlamak için “Aliş’imin kaşları kara” olması gereken türkü “Aliş’imin kaşları kare” olarak bilinir. Hicâz ve Uşşak makamında seslendirilen bu Rumeli Türküsü Muzaffer Sarısözen tarafından derlenmiştir. Mustafa Kemal Atatürk’ün de Safiye Ayla’nın yorumuyla en sevdiği türkülerden birisidir.

⁶ Kûr’ân-ı Kerîm’in tilâveti için okuma, seslendirme ilmine “kıraat” adı verilir. Kıraat ilminde iki yol yani târik mevcuttur. Bunlar; Mısır ve İstanbul târikleridir. (bkz. Birişik, A.(2022). TDVİA “Kıraat” maddesi.C:XXV. s. 425-432). Tilâvetteki târik farklılıkları Arapça kelimelerin tecvidlerinden anlaşılır. Burada Banguoğlu, bu terimi Arapça kökenli kelimelerdeki sesli uyumlarının aykırılığında söyleniş zorluğu için kullanır. Bu söylenişteki “en az çaba” ilkesine aykırılığı içerir.

Bilgisi’nde vokal uyumlarına ilişkin ilk kısım kalınlık-incelik uyumudur. Tahsin Banguoğlu’nun “dil-dudak benzeşmeleri” olarak tanımladığı benzeşme süreci Ergin’de kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık şeklinde “vokal uyumlarının” altında incelenir. Ona göre bu uyumlar arasında hiyerarşi mevcuttur. Banguoğlu, parantez içerisinde “dil uyumları” için “büyük sesli uyumu” yazarken dudak uyumları içinse “küçük sesli uyumu” ifâdesini düşer. Ancak aralarındaki hiyerarşiyi doğrudan ele almaz. Ergin ise bu hiyerarşik ayrım için bir terminolojiye başvurmaz. Kalınlık-incelik uyumunun Türkçenin tüm devirlerinde kalıcı olduğunu ve birkaç müstesna durumu hâricinde bu uyumun bozulmadığını belirtir. Banguoğlu’ndan farklı olarak bu uyum için ilk hece değil doğrudan kökler üzerinde ölçüt oluşturulur. Türkçede iki kök mevcuttur: “kalın kökler” ve “ince kökler”. Eğer kalın köke bir ek gelirse o ekin kalın şekli, ince köke bir ek gelmesi durumundaysa o ekin ince şekli kullanılmaya başlar. Banguoğlu’nun ilk heceden itibaren atfettiği durumu Ergin’de “kalınlık-incelik” uyumu içinde de bir ast-üst ilişkisiyle yaklaştığını görürüz. Kök, eklerden üst rütbededir. Köke göre eklerin durumu belirlenir. Ergin, bu teorisini oluşturduktan sonra bu duruma ilişkin hiçbir örnekleme sunmaz. Kalınlık-incelik uyumuna aykırı hallerin nedeni açıklanırken örnekler belirtilir. İlk aykırı durum, birleşik kelimede Banguoğlu’nun “gerileyici benzeşme” olarak terimleştirdiği duruma “enkliz” terimini kullanır. Bu terim “enclisch”, Almancaya Grekçeden oradan İngilizceye XVI.yy’da “enclitic” adıyla geçmiştir. İngilizcede can not (-amaz) yeterlilik fiilinin olumsuz çekimi, birleşerek “can’t” yapısına bürünür. Ergin’de bu terminolojiyi farklı bir dilden ödünç alır. Türkçedeki enkliz durumuna ilişkin şu iki örneği verir: “o+bir>öbür”, “bu+ile>böyle”. Ardında kalınlık-incelik uyumunu bozan iki durumu daha ele alır. Bu iki durum: “yabancı kelimeler”, “bazı Türkçe kelimeler ve -yor ekinin kalın köke;-ki, -ken eklerinin ince köke gelmesi durumu. Özetle “-yor,-ki,-ken” ekleri. Ergin’e göre yabancı kelimelerde kelimenin alındığı kaynak dilin kök okumasına göre dilimizden bu ödünçlenen köklere kalın veya ince ek getirilir. Bu duruma ilişkin dört örnek verir: “tarih-e”, “insan-ı”, “hakikat-i”, “dikkat-e”. İkinci kategoride bazı Türkçe kelimeler, -yor,-ki,-ken eklerinin kalınlık-incelik uyumunu bozmasına ilişkin şu örnekler sıralanır: “anne”, “inanmak”, “hangi”, “hani”, “dahi”, “geliyor”, “buradaki” ve “olurken”. Ergin, bu örnekleri neden uyumu bozduğuna ilişkin durumu art zamanlı örneklerle ve Türk dilinin tarihî gelişim seyriyle açıklar (1986, s. 70-72). Bir diğer ünlü uyumu “düzlük-yuvarlaklık” uyumudur. Ergin, düzlük-yuvarlaklık uyumunun sadece Türkiye Türkçesinde olduğunu belirtir. “Kalınlık-incelik” uyumundaki köklerin önemli oldupı görüşü sentez süreciyle aktarılır. Banguoğlu, daima ilk heceye odaklanılması gerekliliğinin ünlülerin benzeşmesi sürecinde aktarırken Ergin, bu uyumu

kurallaştırmak adına ünlülerin bir sıralamaya tabii olduğunu söyler. Sıralamada düz ünlüleri düz ünlüler takip eder. Yuvarlak ünlülerde bu durum çeşitlenir. Yuvarlak ünlüyü takriben dar-yuvarlak hüviyetine sahip bir ünlü ya da düz-geniş bir ünlü gelmelidir. Bu kural açıklandıktan sonra düz ünlüler *a, ı, e, i* olarak sınıflandırılıp bunların kendi arasında da *a, ı* veya *e, i* çiftinin gelebileceğini söyleyerek örneklerini sıralar. Bu çiftleri de kalın kökler veya ince kökler olarak ikililere göre ayırt eder. Kısacası, “kalınlık-incelik” uyumunda kökün önemini ele aldığı durumda düzlük-yuvarlaklık uyumundaysa kuralı açıkladıktan sonra bu kalın-ince çiftlerinden yola çıkarak kökleri ayırt eder. Bu düşünce sistemini bir sentez süreci olarak adlandırabiliriz. Düz-kalın köklere (*a, ı*) ilişkin şu örnekler sıralanır: “*ayak*”, “*acı*”, “*yılan*”, “*sıkıntı*”, “*yalvarış*”, “*alınan*”. Düz-ince köklerin (*e, i*) ise örnekleri şunlardır: “*etek*”, “*gelin*”, “*gidenler*”, “*evsizler*”, “*ikilik*”(1986, s.73).Ergin, sonrasında düzlük-yuvarlaklık uyumunu bozan örneklerle geçer. O da Banguoğlu’yla aynı görüştedir. Eğer hecelerde dudak konsonantı mevcutsa bu uyumu bozar. Buna ilişkin gramerde üç örnek yer alır: “*çamur*”, “*karpuz*”, “*avuç*”. Bu uyumun bozulmasının ardından düzlük-yuvarlaklık uyumuna geçilir. Ünlülerin ayrımını verdikten sonra kural açıklanır:

(...) Kalınlık incelikleri de göz önüne alınırsa Türkçede bir kelimeye *o, u*’dan sonra *a, u* vokalleri; *ö, ü*’den sonra ise *e, ü* vokalleri kullanılıyor demektir: “*ocak*”, “*odun*”, “*doyurdular*”, “*duran*”, “*duyuldu*”; “*gözlük*”, “*güzel*”, “*ödemek*”, “*gülünç*” (1986, s. 73).

En sonunda bu uyumun geniş ünlü köklere getirilmesinde iki farklı ekin, dar ünlüye sahip köklerde dört ek çeşidine neden olduğunu belirtir: “*-lar*”, “*-ler*”; “*-mış*”, “*-miş*”, “*-muş*”, “*-müştü*”.Ergin’in eserinde ses uyumlarına ilişkin ikinci kısım ünlü-ünsüz uyumlarıdır. Ergin’e göre tüm ünlüler ancak bazı ünsüzler ile uyum içindedir. Türk Dil Bilgisi’nde bu kuralı ince *l* ve kalın *l*, ince-kalın yerine ön damak-art damak olarak da adlandırır, arasındaki ayırım ile açıklar. Ancak bunlara ilişkin hiçbir örnek sunmadan “*h*”, “*h*” arasındaki ayırım ve “*ķ* (ق)”, “*k* (ك)“ arasındaki ayrımlara analogi yoluyla geçer. Aslında ünlü-ünsüz uyumları Banguoğlu’nun benzeşmelerindeki “yabancı kelimelerin” uyumları bozmasıyla ilgili olan son kategori ile örtüşür. “*h*”, “*h*” arasındaki ayırma ilişkin örnekler: “*dahi*”, “*hani*”, “*hangi*”. Ergin, “*ķ* (ق)”, “*k* (ك)“ arasındaki ayrımlarda Arapça’dan ödünçlenme sırasında Türkçenin imlâda karmaşıklık yaşadığını belirterek tam zıttı ile telâffuzunu yapmasının “sun’î gayret” olarak adlandırılır. Bu durum Banguoğlu’ndaki “en az çabaya aykırılık” ilkesi ile örtüşür: “*tenkid*”, “*zevk*”, “*şevki*”, “*inkılâb*”, “*idrâk*”, “*pâk*”, “*helâk*”.Türk Dil Bilgisi gramerinde ünlü uyumlarının son ve üçüncü kısmında ünsüzlerin uyumundan bahsedilir. Ergin burada ünsüzleri üç farklı bölümde sınıflandırır: “*sedasız konsonantlar*”, “*sedasız karşılığı olan sedalı konsonantlar*” ve “*sedasız karşılığı olmayan sedalı konsonantlar*”

olarak üçe ayırır. Türkçedeki sedasız konsonantlar: /ç/, /f/, /h/, /k/, /p/, /s/, /ş/, /t/ olarak sedasız karşılığı olan sedalı konsonantlar; /b/, /c/, /d/, /g/, /ğ/, /j/, /v/, /z/ ve sedasız karşılığı olmayan sedalı konsonantlar: /l/, /m/, /n/, /r/, /y/ olarak sınıflandırılır. Sedasız karşılığı olmayan /l/, /m/, /n/, /r/, /y/ sedalı konsonantlar ise konsonantlar içinde en güçlüleridir. Ergin, ünsüzlerin sınıflandırmasında gramerin ilk bölümünde başlığı “sedalı” ve “sedasız” olarak aktarsa da (bkz. 1986, s.46) hem bu bölümün içinde hem de ünsüzlerin uyumunda kategoriyi üçe çıkartır. “Sedasız konsonantlar”, “sedasız karşılığı olan konsonantlar” ve “sedasız karşılığı olmayan konsonantlar”. Ergin, bu bölümde köke gelen eklere ilişkin sedasız karşılığı olan sedalılara dönüşmesini Türk Dilinin tarihî perspektifinde ele alarak bu değilimleri tanıklandırma çabasındadır. Ergin’in belirttiği hususlar ünsüz benzeşmelerini içerdiğinden ve bu art zamanlı örnekler çalışmanın sınırlılıkları dışında kaldığından dolayı ilerleyen bölümlerde örnekleriyle ele alınacaktır. Kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklıkla kısımlara ilişkin Ergin’in görüşleri ve örnekleri bu bölümde incelenmiştir. Türkçenin Arapçadan ödünç aldığı kelimelerin Türk imlâsındaki değişimlerini bu başlık altında da inceler ve dört örnek sunarak Türkçedeki ünlü uyumlarının birkaç istisnâ dışında güçlü olduğu savıyla ünlü uyumlarına ilişkin konu anlatımını sonlandırır: “*tağdim>tağtim*”, “*müsbet>müspet*”, “*tezkire>teskere*”, “*tarafdar>tarafdar*” (Ergin, 1986).

YTDB(HE), Haydar Ediskun, Banguoğlu ve Ergin’in incelediği benzeşme sürecini ve ünlü uyumunu “ünlüler uyumu” başlığında ele alır. Onun gramerinde ünlüler uyumu ikiye ayrılır: “*Büyük Ünlü Uyumu*” ve “*Küçük Ünlü Uyumu*”. Bu ayrım önemlidir. Çünkü Ediskun’un belirlediği terimler bugün ilk ve ortaöğretimin Türkçe, Türk Dili ve Edebiyatı derslerinde hatta Türkoloji’ye ilişkin Türk Dili ve Edebiyatı, Çağdaş Türk Lehçeleri Edebiyatları, Türkçe Eğitimi, Türk Dili ve Edebiyatı, Halk Bilimi bölümlerinin müfredatında yer alan Türkiye Türkçesi derslerinin “Ses Bilgisi” konusunda kendine yer bulan, kabul görmüş bir terminolojidir. Ediskun bu terimleri kullansa da burada neden büyük neden küçük denildiğini anlatmaz. Banguoğlu ve Ergin’in görüşlerinden hareketle büyük-küçük ayrımı açıklanabilir. Banguoğlu’nu esas alırsak büyük ünlü uyumu terimini dil benzeşmelerinde parantez içinde “büyük sesli uyumu” olarak belirtirken dudak benzeşmelerini ise “küçük sesli uyumu” altında bölüm sonuna ekler. İşte burada Banguoğlu, dil konuşurunun konuşma aygıtını esas alır. Öncelikle dili konuşan kişilerde ses telleri boğumlanırken dil, dudak ve çeneyi düşünmek gerekir. Türkçede köklerde en az bir ünlü bulunduğundan dolayı dilin ağız içindeki hareketleri önemlidir. Kişinin dili hareket ettirememesi durumunda, burada odyoloji bilimini göz ardı etmek oldukça sakıncalıdır, dil ve kulak uyumunu yakalayamayan

bireylerde pelteklik, kekemelik, rotasizm ve prozodi⁷ bozuklukları görülebilir. Konuşmada dil, dudak ve çene organlarını göz önünde bulundurulursa dil benzeşmeleri “büyük”, dudak benzeşmeleri “küçük” olarak düşünülebilir. Ergin’in ünlü uyumlarını göz önüne alırsak Ediskun’un “büyük ünlü uyumunu” kalınlık-incelik uyumu olarak ifade ederken bu uyumun Türkçede oldukça güçlü olduğunu ve istisnalarının oldukça az olduğunu belirtir. “Küçük ünlü uyumunda” yani Ergin’de düzlük-yuvarlaklık olarak belirtilen uyumlarda hiyerarşik olarak ve uyumun sirâyet gücü bakımından astı olarak kalır. Yani özetle her iki gramercinin de görüşü esas alındığında Türkçe ses bilgisinde çok sık başvurulmuş bu terimlerdeki “Büyüklik ve “Küçüklük” mevzuu anlaşılabilir. Zülfikar’a göre ise büyük-küçük ayrımı geniş ve dar kapsamıyla ilgilidir. Çünkü, büyük ünlü uyumu Türkçenin en eski devirlerinde beri süregelir (1991, s. 27). Bu ayrımın açıklanmasından sonra Haydar Ediskun’un Ünlüler uyumu konusuna ilişkin görüşler ve örneklerin irdelenmiştir. YTDB’de büyük ünlü uyumunu kısaca “kalınlık-incelik” uyumu olduğunu belirttikten sonra iki boyutuyla ele alır. İlk boyutta büyük ünlü uyumunu ele alır ikinci boyutta ise bu uyumun önemi için ayrı bir madde açar. Küçük ünlü uyumunda ise yalnızca uyumu ve aykırı hâlleri anlatır. Büyük ünlü uyumunun ilk boyutunu kendi içinde üçe ayırır: “kalınlık”, “incelik” ve “aykırılıklar”. Ediskun, “kalınlık” bölümünde ilk hecenin ünlüsünün kalın olması durumunda ona “ulanan” eklerin, “*de*”, “*mi*”, “*ile*” edatlarının da kalın olması gerekliliğini belirterek örneklendirir: “*akmak*”, “*akıncılarımızdan da*”, “*okullarınızda mı?*”, “*arabastıyla*”. İkinci bölüm olan “incelik” konusunda ilk hecedeki ünlünün ince olmasını belirterek bu duruma uygun örneklerini belirtir: “*Ekmek*”, “*ekincilerimizden de*”, “*öğrenecekler mi?*”. Ardından büyük ünlü uyumuna aykırı durumları kendi içinde ikiye ayırır. Bunlar; “İstanbul ağzından kaynaklananlar” ve “-yor,-ken,-ki,-leyin,-(i)mtırak ekleridir”. İstanbul ağzından dolayı büyük ünlü uyumuna aykırılık yaratan kelimeler şunlardır: “*Elma*(=*alma*)”, “*anne*(=*ana*)”, “*kardeş* (= *karındaş*, *kardaş*)”, “*hangi*(=*kangı,kanı*)”, “*inanmak*(=*ınanmak*)”, “*dahi*(=*dakı*)”. -**Yor,-ken,-ki,-leyin,-(i)mtırak** ekleri büyük ünlü uyumuna aykırı hâllere neden olur: “*Gül-(ü)-yor*”, “*yazar-ken*”, “*akşam-ki*”, “*sabah-leyin*”, “*pembe-mtırak*”. Sonrasında Ediskun, büyük ünlü uyumunda çelişkiye düşerek birleşik kelimelerde bu uyumun aranmayacağını belirtir. Ancak kalınlık ve incelik uyumlarında “*ile*” edatlı örneklerle ispatlarını güçlendirmeye çalışırken bu bölümde de tam aksi istikâmette hareket eder: “*Duatepe*”, “*arayabilmek*”, “*denizaltı*”, “*korkusuyla*”, “*yardımıyla*”. (Ediskun, 1988:

⁷ Prozodi kavramı hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Altınok, Ş. (2018). *Türk dili ve edebiyatı eğitiminde prozodik kazanımların değerlendirilmesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü:Ankara.

79). Son iki örnekte bu çelişki açık net biçimde görülür. Ardından “büyük ünlü uyumunun önemi” başlığı altında ele alır. Banguoğlu’nun “en az çaba”, Ergin’de “sun’î gayret” olarak adlandırılan durum Ediskun’da “boyun eğdirmek” olarak tanımlanır. Ediskun’un terim seçimi ne kadar doğruysa “boyun eğdirmek” ifâdesi bir o kadar hatalıdır. Diller arası ilişkilerde “ödünçlemeler” kaçınılmaz, tâsfiye edilemez bir süreçtir. Ediskun’un bu grameri kaleme aldığı 1963 yılını göz önünde bulundurursak Türkiye Cumhuriyeti’nin ulus devlet olma süreci doğrultusundaki bir tavır takınmasından kaynaklı olsa da hatalı olduğu gerçeği yadsınamaz. Kalınlık-incelik uyumunun öneminde Ediskun’un çelişkili yaklaşımı devam eder: “Bundan başka, yabancı kelimelere ulanan Türkçe ekler, çoğu kez, o kelimelerin son hecelerindeki ünlülere uyarak, büyük ünlü uyumunu yürütürler: *tahlil-den, tahkikat-a, memur-lar-ın, zalim-in*” (Ediskun, 1988: s. 79). Ediskun’un bu bölümde yabancı kelimelerden Türkçeye intikâl edip büyük ünlü uyumuna tâbiî olan kelimelerde bir hata görülmez ve ilk kez Ediskun tarafından kökenleriyle belirtilir: “*Âdem (adam)*”, “*bâr-gîr (beygir)*”, “*cânâver (canavar)*”, “*çâbük (çabuk)*”, “*çirkâb (çirkef)*”, “*hecâ (hece)*”, “*nemaz (namaz)*”, “*suret (surat)*”, “*mikraz (makas)*”, “*doktör (doktor)*”, “*sûhte (softa)*”, “*heman (hemen)*”, “*ebdal (aptal)*”, “*ahz ü ita⁸ (aksata)*”, “*bâdingan (patlıcan)*”, “*çeharşenbih (Çarşamba)*”, “*çep ü rast (çapraz)*”, “*çâr-yek (çeyrek)*”, “*çâşni (çeşni)*”, “*divâr (duvar)*”, “*kâski (keşki, keşke)*”, “*gönce (konca)*”, “*kumrî (kumru)*”, “*nerdübân (merdiven)*”, “*tebâşîr (tebeşir)*” (Ediskun, 1988).

YTDB’de düzlük-yuvarlaklık uyumunun önemi yer almaz. Yer almamasının nedenini varsayımsal olarak ele alırsak bu uyum sadece Batı Türkçesinde OT’den başlayarak TT’de görülür. Ediskun, düzlük yuvarlaklık uyumunu üç başlığa ayırır: “düzden sonra düz”, “yuvarlaktan sonra düz-geniş ya da dar-yuvarlak” ve “aykırı durumlar”. Düz ünlülerden (a,e,ı,i) sonra köke “ulanan” ekler, “*de*”, “*mi*” edatlarından sonra düz ünlüler gelmesi şu çekimlerle örneklendirilir: “*Araba-cı-lık-tan da*”, “*incir-ler-(i)miz-den mi?*” İkinci başlık yuvarlak ünlülerden biri (o,ö,u,ü) ilk hecede mevcutsa ondan sonra düz-geniş (a,e) veya dar-yuvarlak (u,ü) ünlü gelir. Ediskun bu hususa ilişkin şu çekimleri sıralar: “*öl-en*”, “*kömür-cü de*”, “*süz-ül-müş-sünüz mü?*”, “*koğulan da*”. Bu örnekleri sıraladıktan sonra küçük ünlü uyumuna aykırı hâlleri üç maddeye ayırır. Bunlar; “Türkçe kelimelerin pek azı”, “yabancı kelimeler” ve “-yor ekidir”. İlk maddede yer alan küçük ünlü uyumuna uymayan pek az Türkçe kelimenin dudak ünsüzlerinden olduğunu Banguoğlu ve Ergin açıklamıştır.

⁸ Arapça “almak” kökü anlamına gelen sıfat-ı müzekker çekimi “ahz’dan” türetilir. Ahz maddesinin altında yer alan ahzüita;alışveriş, alım satım, dâd u sitâd (Dâd: Farsça sıfat “vergi”, Sitâd: Farsça sıfat “alım”) anlamlarına gelir (Şemsettin Samî, haz. Paşa Yavuzarslan (2015)., Kâmus-ı Türkî, m.1901 baskısından).

Ancak Ediskun, bu durumun nedenini açıklamadan örneklerini doğrudan sıralar: “*kavuk*”, “*armut*”, “*çamur*”, “*avuç*”, “*yağmur*”. Düzlük-yuvarlaklık uyumuna aykırı ikinci durum fiil kök veya gövdelerine gelen -yor ekiyle ilintilidir: “*Diyor*”, “*dinliyor*”, “*uzanıyor*”. Aykırılık hususuna ilişkin son başlık yabancı kelimelerle ilgilidir: “*alkol*”, “*metot*”, “*memur*”, “*radio*”, “*ümit*”. Bu ayrımlara ek benzer şekilde küçük ünlü uyumunun bileşik kelimelerde aranmayacağı belirtilir: “*Ebegümece*”, “*ön söz*”, “*içduyu*”, “*başçavuş*”, “*Hadımköy*”. Özetle, Haydar Ediskun’un terimleri literatürde kabul görmesi bakımından oldukça önemlidir. Ancak Ergin’in enkliz ve Banguoğlu’nun birleşik kelimeler için incelediği uyumlar Ediskun tarafından bileşik kelimelerde uyumun aranmayacağı savı da Türk diline ilişkin eğitim veren her düzeye sirâyet etmiştir. Onun bu bakış açısı temelsiz ve diğer iki gramerciyle mukâyese edildiğinde oldukça hatalıdır. Ancak, yabancı kelimelerdeki uyumu ele alış biçimi, tutarsızlıklar mevcut olmasına karşın, yerindedir.

TD I+II (KB), Kaya Bilgegil’in tasnifi diğer gramercilerden ayrışır. “Türkçe Dilbilgisi” adlı eserinde “ses uyumları” üç şekilde sınıflandırılır. Bunlar; “*Sesli Harflerle İlgili Ahenk Kanunları*”, “*Sesli Harflerin Sessiz Harfler Üzerindeki Etkileri*” ve “*Sessiz Harflerin Karşılıklı Etkileri*” olarak ayrılır. “*Sesli harflerle ilgili ahenk kanunları*” kendi içerisinde de iki başlık altında sınıflandırılır: “*İncelik-kalınlık bakımından*” ve “*Düzlük-yuvarlaklık bakımından*”. İkinci kategori olarak belirlenen “Sesli harflerin sessiz harfler üzerindeki etkiler” üç gruba ayrıştırılır. Bunlar; “*son sesteki değişiklikler*”, “*iç sesteki değişiklikler*” ve “*damak atlaması*” şeklinde isimlendirilir. Son başlık olan “*Sessiz harflerin karşılıklı etkileri*” iki ölçüt esas alınır. Birincisi “*çınlaklık-boğukluk benzeşmesi*”, ikincisi “*iç seste durum*” olarak sıralanmıştır (Bilgegil, 1964). Bilgegil’in âhenk kanunlarında ilk ölçüt olarak belirtilen “*Sesli Harflerle İlgili Ahenk Kanunları’nın*” ilk alt başlığı “*incelik-kalınlık bakımından*” incelenmiştir. Onun görüşünde, bir kelime ve ona bağlı olan ekler ya kalın ya ince olarak ayrılırlar. Bundan ötürü bir ekin de ince ve kalın olmak üzere iki şekli olduğunu; “-lık”, “-lik” olarak belirtir. Ardından kalın ve ince şekillere dair sadece birer örnek sunar. Bilgegil’in kalın şekil için tek örneği; “*ağaçlık*” gövdesiyken ince form için “*gölgelik*” çekimi sadece birer adet olarak sunulur. Sonrasında incelik-kalınlık uyumunu bozan durumu iki başlığa ayırır. Bunlar; “-yor,-ki,-leyin,-imtırak ve -ile ekleri” ve “çeşitli sebeplerden kalından inceleşen kelimelerdir”. Uyumu bozan eklerle ilişkin sırasıyla şu çekimler gramerde yer alır: “*Geliyor*”, “*yanımdaki*”, “*yazarken*”, “*sabahleyin*”, “*mavimtırak*”, “*arabasıyle*”. Bilgegil, çeşitli sebeplerden kalından-inceleşen eklerin nedenini açıklamadan sadece bu

duruma ilişkin örnekleri belirtir: “elma”, “işbu”, “Timur”, “irak”, “hangi”, “hani” “haniya” “anne” “kardeş”, “inanmak”, “dahi”. Sesli harflerle ilişkin ahenk kanunları’nın ikinci altbaşlığı “düzlük-yuvarlaklık” bakımından ele alınır. Bilgegil, bu alt başlıkta sadece tespitlerini sunarak uyuma aykırı hâller dışında örneklerle başvurmaz. Örneklerle başvurmaması çalışmamız için bir eksiklik olarak görülmesi olağandır. Ancak Bilgegil’in teorisi bu konuda oldukça güçlüdür. Türkçe Dilbilgisi adlı eserde düzlük-yuvarlaklık bakımına ilişkin dört tespit mevcuttur:

- 1) Seslerin takip sıralaması vardır: “e>e,i”, “i>e,i”, “ü>e,ü”, “ö>e,ü”, “a>a,ı”, “ı>a,ı”, “o>a,u”, “u>a,u”.
- 2) Düzlük-yuvarlaklık uyumu dört farklı ek morfemine sebep olur: “-lik”, “-lık”, “-lük”, “-luk”.
- 3) Yukarıda da belirlenen büyük, küçük ayrımının ortaya çıkışına ilişkin bir görüş de Bilgegil’e aittir. Düzlük-yuvarlaklık uyumu sadece Türkiye Türkçesinde yer aldığından “küçük ses uyumu” olarak bahsedilir.
- 4) /o/ ve /ö/ geniş-yuvarlak sesleri Türkiye Türkçesi’ne ait kelimenin ilk hecesinde mevcuttur. Nâdiren bu kuralın dışında örnek mevcuttur.

Bilgegil, Ediskun’a benzer bir şekilde düzlük-yuvarlaklık uyumunun dışında kalan örneklerin nedenini açıklamadan istisnâî örneklerin olduğunu belirterek bunları sıralar: “Kabuk”, “savurmak”, “çamur”, “armut”, “kavurmak” (Bilgegil, 1964). TD I+II’de âhenk uyumlarının ikinci kısmı “Sesli Harflerin Sessiz Harfler Üzerindeki Etkileri” olarak belirtilir. İkinci kısmın ilk grubu “son sesteki değişikliklerdir”. Ergin’in sedasız karşılığı olan sedalı ; /b/,/c/, /d/,/g/ olarak ele aldığı ünsüzleri Bilgegil “süreksiz çınlak” adıyla terimleştirir. Bu sesler son seste yani final hecelerinde /p/,/ç/,/t/,/k/ sert ünsüzlere Bilgegil’in terminolojisiyle “boğuk süreksizlere” dönüşür. Bilgegil, bu duruma ilişkin tespitlerini ağızlardan örneklendirir. İkinci grup olarak “iç sesteki değişiklikler” durumu anlatılır. Bu durumda eğer kökteki final boğuk süreksizlerden (p,ç,t,k) biri iki sesli harf veya bir “ünlek” bir sesli arasında kalırsa /b/,/c/, /d/,/g/’ye evrilerek “çınlaklaşır”. Burada Kaya Bilgegil’in “ünlek” olarak tanımladığı sedasız karşılığı olmayan sedalı konsonantlar’a (/l/,/m/,/n/,/r/,/y/) eş değerdir. Bilgegil’in “çınlaklaşma”(=sonnorasition) diye bahsettiği hâdis Türkçe ses hâdiselerinde “ötümlüleşme veya tonlulaşma” olarak bilinmektedir. Burada ilginç olan durum Bilgegil, bu olayı ses uyumu kanunları arasında olarak ele alır. Diğer gramerciler bu konuyu benzeşmeler içinde okurlarına, araştırmacılara sunmayı tercih ederler. Eserde yer alan örnekler şunlardır: “sütlaç-sütlacı”, “orak-orağı”, “erik-eriği”,

“dört-dördü”(1964, s. 304). Bu kısmın son grubu “damak atlamalarıdır”. Türkçe Dilbilgisi’nde kelimelerin telâffuzlarının ağızlarda ince veya kalın harflere göre iki tür /l/ harfi mevcuttur: “Kalın /l/” ve “ince /l/” . Bilgegil, diyalektolojiye ilişkin bir durumu aktarırken “/l/ harfi” olarak adlandırması yanlıştır. Âhenk uyumlarının üçüncü ve son kısmı “Sessiz harflerin karşılıklı etkileri” olarak adlandırılır. Bu kısım kendi içinde iki gruba ayrılır: “Çınlaklık-boğukluk benzeşmesi” ve “iç seste durum”. “Çınlaklık-boğukluk” benzeşmesinde art zamanlı bir bakış açısı benimseyen Bilgegil, burada tarihî dönemlerde eklerle beraber sedasız karşılığı olan ünsüzler (**b,c,d,g**), yani “çınlaklarla” çınlaklar ya da boğuk süreksizler (**p,ç,t,k**) yan yana bulunabilir. Burada ya çınlak boğuklulaşır ya boğuk süreksiz çınlaklaşır. Bilgegil, bu değişime “ilerleyici uyum” adını verir. Banguoğlu ilerleyici benzeşmeyi dil benzeşmesi yani uyum olarak tanımlamaktaydı. Ancak Banguoğlu’nun görüşüyle örtüşmemektedir. İlerleyici uyum dışında bir de “gerileyici uyum” vardır. Gerileyici uyumda Türkçenin Tarihî devirlerinde çınlaklık-boğukluk uyumu olmasına karşılık Türkiye Türkçesinde bu süreç bozularak çınlak ve boğuk süreksizler bir arada bulunur. Bilgegil, “ilerleyici uyum” sürecine ilişkin şu gövdeleri örnek gösterir: “Atkı”, “eski”, “iğde”, “buğday”, “işçi”, “içki”, “ekşi”, “sinsi”, “çapkın”, “yufka”, “başsız”, “sessiz”. “Gerileyici uyum” için Bilgegil, dört örnek yer sıralar: “özsüz”, “kızsa”, “gezsın”, “kazsa”. Bu kısmın ikinci grubu “iç sesteki durumdur.” Bilgegil, bu kısımda hiçbir örnek vermez. Eklerin “çınlaklığı veya “boğukluğuna” göre eklerin çiftleri olacağını belirtir. Çift olarak şu ekleri belirtir: “Çe-ce”, “ça-ca”, “çi-ci”, “ti-di” ve “te-de”, “ta-da”, “tı-dı”, “ti-di”. Özetle Bilgegil, âhenk kanunlarını diğer gramercilerden farklı olarak farklı bir sınıflandırma içerisinde aktarır. Bazı başlıklar için örnek belirtirken bazıları için ise örneklere başvurmaz. Bu bir tutarsızlık içerir. Onun konuyu ele alma sistematığı kendi içinde tutarlı olsa da kullandığı terminolojiler günümüz literatüründe kâbul görmemiştir.

DB (TNG), Gencan kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık uyumlarını “Ünlü Uyumu” başlığı altında ayrı bir ana başlıkta inceler. Bu konu metodolojik bir biçimde dört alt başlıkta sıralanır: “Ünlülerin bölünmesi”, “kısa ve uzun ünlüler”, “büyük ünlü uyumu” ve “küçük ünlü uyumu”. Bu alt başlıklar içinde sadece “küçük ünlü uyumları” kendi içinde iki gruba ayırır: “Düz ünlüler” ve “yuvarlak ünlüler”. Dilbilgisi adlı gramer çalışmasında uyumların ilk bölümü “Ünlülerin Bölünmesidir.” Gencan, uyumlara geçmeden önce Türkçedeki sekiz ünlünün durumunu ele alır. Bu sekiz ünlünün her birini üç ölçüt altında değerlendirir. Üç ölçütü de kendi içerisinde olmak üzere iki kategoriye ayırır. Gencan’ın belirlediği üç ölçüt ve bu ölçütlerin her birini üç maddede aktarabiliriz:

- I) Söyleniş özelliğine ve dilin durumuna göre; “Kalınlar” :**a,ı,o,u**, “İnceler”:**e,i,ö,ü**.
 II) Alt çenenin durumuna göre; “Geniş ünlüler”: **a,e,o,ö**, “Dar ünlüler”: **ı,i,u,ü**.
 III) Dudakların durumu; “Düz ünlüler”:**a,e,ı,i**, “Yuvarlak ünlüler”: **o,ö,u,ü**

Akabinde Gencan, Türkçedeki bu sekiz ünlünün durumu anlatan bir tablo vererek özetler. Onun bu hazırladığı tablo önemlidir. Bugün Türkoloji’nin ele alındığı her alanda ünlüler sınıflandırılırken bu tabloya başvurulur:

Tablo 11

Ünlüler Bölümlerinin Toplu Hâlde Gösterimi

	Düz		Yuvarlak	
	Geniş	Dar	Geniş	Dar
Kalın	<i>a</i>	<i>ı</i>	<i>o</i>	<i>u</i>
İnce	<i>e</i>	<i>i</i>	<i>ö</i>	<i>ü</i>

Tahir Nejat Gencan’ın Dilbilgisi adlı eserinden doğrudan alınmıştır (1971, s. 41).

Ünlü uyumlarının ikinci başlığı “*kısa ve uzun ünlülerdir*”. Gencan, burada diyalektoloji alanından örnekler sunar. Bu bölümü ele alırken Türkçede aslî uzun ünlülerin genelde olmadığını belirtir. Ünlü uyumlarının üçüncü başlığı “*büyük ünlü uyumu’dur*”. Bu konuyu ele almadan önce tek cümle hâlinde ilk başta örneği verilir: “*Yarın kıra gidecek, güzel çiçekler toplayacağız. Siz de gelmez misiniz?*”. (1971, s. 42). Gencan, bu cümleden hareketle kalınlık-incelik uyumlarında kalın ünlülerden sonra kalın ince ünlülerin ardından ince ünlülerin gelebileceğini belirtir. Ardından Türkçe kökenli olmasına karşılık ünlü uyumuna aykırılık yaratan sözcükleri sıralar. Bu aykırılığın nedeni İstanbul ağzı veya başka durumların olabileceğini belirtir: “*Elma* (aslî: *alma*)”, “*anne* (aslî: *ana*)”, “*kardeş* (aslî: *kardaş* daha doğrusu: *karındaş*)”, “*hangi* (*kangı*)”, “*inanmak*”, “*şişman*”, “*dahi*”. Ardından eklerin durumunu ele alarak Türkçede eklerin son hecelere uyduğunu dolayısıyla da kalınlık-incelik uyumuna göre hareket edeceğini belirtir: “*Çiçek-li*”, “*taş-lık*”, “*siz-den*”, “*olgunluk*”, “*asker-ler*”, “*kitap-çılar*”. Ancak Türkçedeki “*-yor*”, “*-ken*”, “*-ki*”, “*-leyin*”, “*-(im)tırak*” eklerinin uyumu bozduğunu belirtir: “*Geliyor*”, “*koyarken*”, “*yarınki*”, “*akşamleyin*”, “*ekşimtırak*”. Gencan, Anadolu ağızlarında bu eklerin köklere uydurularak bilinçli bir şekilde çatıştırıldığını belirtir. Kalınlık-incelik uyumunu bir dipnot ile sonlandırır. Türkçeye yabancı dillerden geçen sözcüklerde o dilin kaynağında kalın olmasına karşılık dilimizde bu kelimelere ince ekler getirilerek uyum bozulmuştur: “*Harf-Harfler*”, “*emsal-emsalsiz*”, “*rol-rolü*”, “*dikkat-dikkatli*”. Ünlü uyumlarına ilişkin dördüncü ve son başlık “*küçük ünlü uyumudur*”. Düzlük-yuvarlaklık uyumuna ilişkin ilk alt başlık “*Düz*

ünlülerdir". Düz ünlülerden (a,e,i,i) sonra düz ünlülerin gelip yuvarlak ünlülerin gelemeyeceği açıklanara tekrardan bir cümle üzerinde bu açıklama için örnek sunulur: "*Avcılar, karlı dağdan inerek pınara yaklaştılar*" (1971, s. 44). Sonrasında kalınlık incelik uyumunu bozan örnekleri bu cümlenin ardından sıralar: "*Armut*", "*çamur*", "*kavun*", "*kabuk*", "*savunmak*", "*kavuşmak*", "*yavuz*", "*avuç*", "*kavurmak*", "*çabuk*", "*avutmak*", "*yağmur*". Gencan, bu örneklerin ardından bütün dudak ünsüzlerinden sonra yuvarlak ünlülerin gelebileceği çıkarımında bulunulmaması uyarısında bulunur. Bu öneri oldukça yersizdir. Banguoğlu ve Ergin'in çalışması incelendiğinde dudak ünsüzlerinin benzeşme sürecinden ötürü düzlük-yuvarlaklı uyumunda aykırılıklar görülür. Düzlük-yuvarlaklık uyumuna ilişkin ikinci alt başlık "*yuvarlak ünlülerdir*". Bilgegil'deki bölüme ilişkin örnek eksikliği Gencan'da da karşımıza çıkar. Düz ünlülerde tek cümle olsa da kurallar örneklendirilirken ondan sonra gelen alt başlık olan "*yuvarlak ünlülerde*" sadece kural açıklanır. Gencan, kural olarak yuvarlak ünlülerden (o,ö,u,ü) sonra düz, geniş (a,e) veya dar, yuvarlak (u,ü) gelebileceğini belirtir. Yuvarlak ünlülerden sonra düz, dar (ı,i) ve yuvarlak, geniş (o,ö) ünlüleri gelemmez. Gencan, düzlük- yuvarlaklık uyumunun kuralını açıkladıktan sonra sadece uyuma aykırı olan kelimeleri belirtir: "*Horoz*", "*ümit*", "*alkol*", "*sinüs*", " *radyo*", "*konsol*", "*etüt*", "*mühim*", "*kabul*" (1971, s. 44). Bu bölüme de bir dipnot düşülmüştür. Kalınlık-incelik uyumuna aykırı olan "-ki" eki son hecesinde ü ünlüsünü barındıran köklerde düzlük-yuvarlaklık uyumuna uyar: "*Dünkü*", "*bugünkü*", "*öbürkü*", "*Gönülünkü*". Onun bu uyuma ilişkin verdiği son örnek günümüz imlâsında karşımıza çıkmaz. Ancak diğer kelimeler imlâya geçmiştir.

Tahir Nejat Gencan'ın konuyu ele alma biçimi Türkoloji'ye ilişkin tüm öğretim kademelerinde ilk tercih edilen yoldur. Onun metodolojisi aslında son derece akla yatkındır. Öncelikle ünlüleri tanıtır akabinde uyumlardan bahseder. Gencan'ın gramerinin yazıldığı tarihin üzerinden 53 yıl geçmiştir. Anakronizme düşmemek adına Gencan'ın yapılandırıcı yaklaşımı benimsediği savı oldukça hatalıdır. Ancak Gencan'ın tercih ettiği metodoloji bir nevi "*yapılandırıcı yaklaşımın*"⁹ primitif örneğidir. Büyük ünlü uyumu ve küçük ünlü uyumu terimlerini ilk kullanan Haydar Ediskun olsa da bu terimin kâbul görmesinde Tahir Nejat Gencan'ın grameri etkilidir. Onun metodolojisi çağdaşlarına göre farklı olsa da konuyu ele alış bakımından eksiklikler mevcuttur. Konuya ilişkin örnekleri bazı başlıklarda verip bazı

⁹ "Yapılandırıcı yaklaşım" kuralları açıklamadan konuyu öğrenen kişinin tekniği veya öğreneceği konunun nüansları fark etmesini benimseyen bir yoldur. "Yapılandırma" terimi gelişim psikolojisi alanında ilk defa ortaya çıkar. Genellikle "yeni dil bilgisi" öğretiminde sıklıkla tercih edilen metottur. Daha detaylı bilgi için bkz. Güneş, F. (2013). "Dilbilgisi öğretiminde yeni yaklaşımlar". *Journal of Language and Literature*, c. 2(7).s.71-92.; Güneş, F. (2013). "Yapılandırıcı yaklaşımla dilbilgisi öğretimi". *JTPE*, c. 9(3), s.171-187.

başlıklarda vermemesi, bazı çıkarımlardaki hatası, Türkçede aslî uzun ünlü olmamasını belirtmesine rağmen bunu konu başlığında kullanması onun eksiklikleri olarak sıralanır.

TT(FB), Fuat Bozkurt'un gramerinde düzlük-yuvarlaklık, kalınlık-incelik uyumları farklı alt başlıklar altında birbirinin ardı sıra işlenir. Bu sıralamayı göz önünde bulundurursak ünlü uyumu konusu onun gramerinde üçe ayrılır. Bunlar sırasıyla; "*Büyük Ünlü Uyumu*", "*Küçük Ünlü Uyumu*" ve "*Yuvarlaklaşma*". İlk konu başlığı olan "*Büyük ünlü uyumunda*" kuralın ilk ünlünün ince ya da kalınsa sonraki ünlülerin bu ilk ünlünün durumuna göre ince veya kalın olarak devam eder. Bozkurt, bu uyumun Türkçenin bütün devirlerinde ve kollarında görüldüğünü belirtir. Ayrıca kalınlık incelik uyumuna "dil benzeşmesi" denildiğini görüşlerine ekler. Burada etkilenme endişesiyle bu terim "denildiği" ifadesiyle aktarılmıştır. Sonrasında kalınlık-incelik uyumuna ilişkin dört çekim sıralar: "*yol-cu-luk-lar*", "*güzel-lik-ler*", "*kon-uş-la-n-dır-mak*", "*güç-le-n-dir-mek*" (Bozkurt, 2017, s. 90). Kalınlık-incelik uyumu açıkladıktan sonra bu uyumu bozan dört kategori belirler: "*Yabancı sözcükler*", "*pek az Türkçe sözcükler*", "*kimi birleşik sözcükler*" ve "*-ken, yor, -leyin, -imtirak, -ki ekleri*". Türkiye Türkçesi gramer kitabında genellikle yabancı sözcüklerin kalınlık-incelik uyumuna uymadığı belirtilerek üç örnek yer alır: "*İnsan*", "*taksi*", "*telefon*". İkinci kategori pek az Türkçe sözcüğün uyumu bozmasıyla ilgilidir. Bu sözcüklere ilişkin örneklerden "hangi" ve "anne" sözcüğünün art zamanlı seyrini belirterek bu iki sözcüğü "açıklanabilir kural dışılıklar" olarak adlandırır: "*Hani*", "*hangi*", "*anne*", "*elma*", "*şişman*". Üçüncü kategoriye ilişkin üç tane birleşik kelime örneği sıralanır: "*Salkımsöğüt*", "*önyargı*", "*gecekondu*". Bozkurt, dördüncü kategorideki eklerin uyumu bozduğunu belirterek bunlara ilişkin herhangi bir örnek belirtmez.

"*Küçük Ünlü Uyumu*" başlığında Bozkurt, Banguoğlu'nun görüşüne yakın bir sav ortaya koyar. Bu uyuma göre ünlülerin çıkış sırasında dudağın durumuna göre ayrışan ünlülerin dizilimi düzlük yuvarlaklık uyumunu belirler. Bu uyuma dudak benzeşmesi denir (Bozkurt, 2017). Sonrasında ilk ünlü düzse (a,e,i,i) sonrasında yuvarlak ünlülerin (o,ö,u,ü) gelemeyeceğini belirterek sadece düz ünlülerin gelemeyeceğini belirtir. Üçüncü ve son başlık olan "yuvarlaklaşma" bölümünde düzlük yuvarlaklık uyumuna ilişkin kuralları aktarmasına rağmen bu bölüme ayrı başlık açar. Küçük ünlü uyumu başlığında OT'deki değişimi ele alırken bu bahsi aniden kapatarak yeni bir bölüme geçer. Sözüünü kestiği bahsin ardından /b/,/m/,/v/ dudak ünsüzlerinin yanındaki ünlüleri "yuvarlaklaştığını" belirtir: "*kabuk*", "*savurmak*", "*kavuşmak*", "*yağmur*", "*çamur*", "*avuç*", "*kavurga*", "*avutmak*", "*kavurmak*", "*armut*". Sonrasında "küçük ünlü uyumu" başlığında yarım bıraktığı bahsi

“yuvarlaklaşma” bölümünde ele almaya devam eder. Türkçe sözcüğün ilk ünlüsü yuvarlaksa (o,ö,u,ü) sonraki ünlüler dar-yuvarlak (u,ü) veya düz geniş olur (a,e). Bu sıralamaya ilişkin sadece iki örnek sıralanır: “*olgunluk*”, “*büyüklik*”. Bozkurt, Türkçede o,ö ünlülerin birinci “sesleminde” bulunabileceğini belirtir. Onun gramerinde ileri “seslemde”, hece terimi yerine kullanılır, o, ö mevcutsa bunlar birleşik sözcük veya yabancı kökenli kelimelerdir: “*çörekotu*”, “*doktor*”, “*profesör*”, “*horoz*”, “*otomobil*”, “*lokomotif*”, “*vapur*”, “ *radyo*”, “*vagon*”. (2017:91). Bunların ardından -yor ekinin kalınlık incelik uyumuna uymadığı gibi düzlük yuvarlaklık uyumuna da uymayacağını belirtir. Bu bölümün sonunda da düzlük yuvarlaklık uyumunun kurallarını kalınlık-incelik bakımından örnekleriyle sıralayarak bunları üç başlığa ayırır:

- i) /o/ ünlüsünü /u/ veya /a/: “*oluşumculuk, olanaklarımız*”; /u/ ya da /a/ sonrası /ı/,/a/: “*ulaşım*”, “*alacaklı*”, ünlüleri takip edebilir.
- ii) /ö/ seslemini /ü/ veya /e/ takip edebilir: “*ötüşüp*”, “*öterek*”.
- iii) /u/ seslemini /u/ veya /a/ ardından /ı/; /ü/ seslemini /ü/ veya /e/ ardından /i/ gelebilir: “*bulunup*”, “*sürüngenler*”, “*bulanık*” (Bozkurt, 2017).

Fuat Bozkurt’un gramerinde tasnif tutarsız ve karmaşıktır. Ayrıca yuvarlaklaşmaların nedeni belirtilmesine rağmen Banguoğlu’nda, Ergin’de ve Bilgegil’deki gibi bunların düzlük yuvarlaklık uyumuyla ilişkileri belirtilmemiştir. Buradaki sıraladığı örneklerin bazıları uyuma aykırı hâller içerirken bazıısı içermez. Örneklemelelerde herhangi bir ikileme rastlanılmamıştır. Yani Bozkurt, açıkladığı durumlara ilişkin aynı fiil kökünden, gövdesinden farklı çekimleri kullansa da, bu örneklerin yaratıcılığını ve çeşitliliğini kısıtlar, ancak o açıkladığı kurallara mutlaka örnek belirtir. Konu tasnifinde “küçük ses uyumları” ve “yuvarlaklaşma” durumlarının iç içe geçmesi araştırmacıların ve okurların zihninde karmaşıklık yaratır.

TD (MH), Mehmet Hengirmen, bu uyumları “*Türkçenin Ses Kuralları*” ana başlığı altında detaylı olarak incelerken “*Türkçenin Ses Kuralları ve Yabancı Sözcükler*” bölümünde “*büyük ve küçük ünlü uyumu*” alt başlığı altında ele alır. Türkçe Dilbilgisi adlı eserde Türkçenin Ses Kuralları’na ilişkin on bir adet alt başlık mevcuttur. Şu anlık bu bölümde iki adet alt başlığı ele alınacaktır: “*büyük ünlü uyumu*” ve “*küçük ünlü uyumu*”. Hengirmen, “*büyük ünlü uyumu*” başlığını dört alt başlığa ayırır: “*büyük ünlü uyumuna uymayan sözcükler*”, “*büyük ünlü uyumuna uyan ekler*”, “*büyük ünlü uyumuna uymayan ekler*” ve “*yabancı sözcüklere gelen ekler*”. Düzlük yuvarlaklık uyumunda herhangi bir ayırım yapmaz. Diğer müstâkil bölümde de yabancı sözcüklerin bu uyumlara uymadığını belirterek

örnekler sıralanır. Hengirmen, Büyük Ünlü Uyumunun tanımını kalın ünlülerden sonra kalın; ince ünlülerden sonra ince ünlülerin geldiğini belirterek bu uyumun polijenist görüşe bağlı kalarak Ural-Altay dillerinde de mevcut olduğunu belirtir. Ancak bu bilgi yanlıştır. Ural-Altay dillerindeki kurallar “büyük ünlü uyumu” olarak adlandırılmaz. Çünkü “büyük-küçük” ayrımı Türk dilinin söylenişi ve tarihî dönemlerindeki süreçleriyle ilgilidir. Bu dillerdeki uyum yasaları için “vowel harmony” (ses uyumu, ses benzeşmesi) ¹⁰ terminolojisi kullanılır. Akâbinde Hengirmen, kalın ünlülerden (a,ı,o,u) sonra kalın ünlülerin; ince ünlülerden(e,i,ö,ü) sonra ince ünlülerin geleceğini belirterek bu iki durum için ayrı ayrı örnekler verir. Kalın ünlülerin takibi için: “*anlam*”, “*açık*”, “*barış*”, “*okul*”, “*okşamak*”, “*yumurta*”, “*yoğurt*”, “*uçak*” sıralanırken ince ünlülerin yine inci ünlü takipleri için: “*erkek*”, “*eğitim*”, “*öğretmen*”, “*ödev*”, “*özgür*”, “*yüzmek*”, “*işçi*”, “*yönetici*”, “*yöntem*” (1995, s. 70). Bu örnekleri sıralandıktan sonra büyük ünlü uyumu için Banguoğlu’nun sistematığına benzer bir tablo sunulur:

Tablo 12

Büyük Ünlü Uyumuna Göre Seslerin Sıralanışı

Sesler	Seslerin sıralanışı	Örnekler
a	a, ı	Alçk, açık
e	e, i	Ekmek, ekin
ı	a, ı	Islak, ılık
i	e, i	İçecek, içki
o	a, u	Ocak, okul
ö	e, ü	Özel, öykü
u	a, u	Uçak, uyku
ü	e, ü	Üçgen, ütü

Türkçe Dilbilgisi kitabından doğrudan alınmıştır (Hengirmen, 1995).

İkinci alt başlık olan “*büyük uyumuna uymayan sözcüklerde*” Türkçe kökenli uyuma uymayan sözcükler örneklendirilir. Hengirmen, uyumun olmamasının nedenini Tahir Nejat Gencan’ın açıklamasının aynısını yaparak “İstanbul Ağzına ya da sebebini açıklamadığı başka nedenlere bağlar” (Hengirmen, 1995)”. Türkçe Dilbilgisi kitabında yer verilen örnekler şunlardır: “*anne(ana)*”, “*elma(alma)*”, “*kardeş (kardaş, karındaş)*”, “*hangi (hangı)*”, “*inanmak*”, “*şişman*”, “*dahi*”. Sonrasında Ediskun’un görüşünde olduğu gibi bu uyumun birleşik sözcüklerde aranmayacağını belirterek bunların örneklerini verir:

¹⁰ Daha detaylı bilgi için bkz. Vago, Robert M. (1973). “Abstract Vowel Harmony Systems in Uralic and Altaic Languages”. *Linguistic Society of America*, c. 49 s.3, ss.579-605.

“çiçektozu”, “biçerdöver”, “gecekondu”, “karabiber”, “başkent”, “Karadeniz”, “hanımeli”, “güneybatı”, “akciğer”.

Kalınlık-incelik uyumuna ilişkin üçüncü alt başlık “büyük ünlü uyumuna uyan ekler’dir”. Hengirmen, genellikle Türkçedeki eklerin kalınlık incelik uyumuna uyduğunu belirterek bu örneklerini ‘anlam’ isim gövdesinin; “anlam”, “anlam-lı”, “anlam-sız”, “anlam-sız-la-ş-tır-mak” ‘duy’ fiil kökünün; “duy-mak”, “duy-gu-lu”, “duy-gu-la-n-mak”, “duy-gu-la-n-dır-mak” ve ‘çiçek’ isim kökünün çekimleri aracılığıyla örnekendirir: “çiçek-li”, “çiçek-siz”, “çiçek-lik”, “çiçek-çi-lik” (Hengirmen, 1995).Dördüncü alt başlık “büyük ünlü uyumuna uymayan ekler” başlığıdır. Bu hususta Hengirmen, Türkçedeki “yüzlerce” ek içinde sadece beşinin uymadığını belirterek bunları örnekendirir:

Tablo 13

Büyük Ünlü Uyumuna Aykırı Türkçe Ekler

Türkçedeki Büyük Ünlü Uyumuna Aykırı Ekler	Çekim Örnekleri
-yor	Geliyor, gidiyor, gülüyor
-ken	Açarken, bakarken, yaşarken
-ki	Akşamki, sabahki, arabanınki
-leyin	Akşamleyin, sabahleyin
(i)mtırak (Bazı bölge ağızlarında büyük ünlü uyumuna uydurulmaya çalışılır).	Yeşilimtırak, ekşimtırak, mavimtırak

Türkçe Dilbilgisi kitabından doğrudan alınmıştır (Hengirmen, 1995).

Kalınlık incelik uyumuna ilişkin beşinci ve son alt başlık “yabancı sözcüklere gelen ekler’dir”. Hengirmen, bu başlık altında Arapçadan dilimize intikâl eden beş sözcüğe Türkçe ekler getirerek örneklerini sıralar: “dikkat; dikkat+li, dikkat+siz”, “emsal; emsal+i, emsal+siz”, “harf; harf+ler, harf+li, harf+siz”, “hâl; hâl+i, hâl+siz”, “saat; saat+çi, saat+ler”. Buradaki ünlülerin telâffuzu kaynak dilden farklılaşarak incelik. Kalınlık-incelik uyumu bu beş alt başlık altında sıralandıktan sonra düzlük yuvarlaklık uyumuna geçilir. Banguoğlu, Ergin ve Bilgegil’in hâricinde diğer gramercilerin bu uyuma ilişkin tanımlamaları birbirlerinin aynısıdır. Hengirmen’de bu uyumu, düz ünlülerden (a,e,ı,i) düz ünlülerin (a,e,ı,i); yuvarlak ünlülerden (o, ö, u, ü) sonra ise ya dar-yuvarlak(u,ü) ya da geniş-düz (a,e) gelebileceğini belirterek bu terkibi kelime örnekleriyle tablo hâlinde sunar:

Tablo 14

Küçük Ünlü Uyumu Tablosu

Düz ünlülerden sonra örnekler			Yuvarlak ünlülerden sonra örnekler		
a	a, ı	Anlam, açık	o	a, u	Oynamak, okul
e	e, i	Elemek, eğitim	ö	e, ü	Öğretmen, öğüt
ı	a, ı	İsmler, ısınmak	u	a, u	Uyanmak, uyku
i	e, i	İzlemek, izin	ü	e, ü	Üretmek, ütü

Türkçe Dilbilgisi adlı eserden doğrudan alınmıştır (Hengirmen, 1995).

Düzlük yuvarlaklık uyumun kuralı anlatıldıktan sonra uyumu bozan yabancı sözcüklerin nitelikleri anlatılır. Bu nitelikler üç başlık altında sınıflandırılır. Bunlar; “*ikinci hecesinde geniş-yuvarlak ünlülerin bulunması*”, “*yuvarlak ve dar ünlülerin bir arada olması*” ve “*sadece uyumun medial heceden itibaren görülmesidir*”. Eğer bu üç nitelikten herhangi biri mevcutsa o sözcük Türkçe kökenli olamaz. Hengirmen, bu niteliklere ilişkin ayrı örnekler sunar. İkinci hecesinde, medialde, geniş-yuvarlak ünlülerin bulunan sözcükler şunlardır: “*horoz*”, “*alkol*”, “ *radyo*”, “*profesör*”, “*konsolos*”, “*aktör*”, “*daktilo*”, “*doktor*”. İkinci nitelik olarak yer alan medial hecelerden itibaren uyumu içeren yabancı sözlükler sıralanır: “*doktorluk*”, “ *radyoculuk*”, “*konsolosluk*” ve “*aktörlük*”. Son ölçüt ise “yuvarlak ve dar ünlülerin” bir arada bulunması ile ilgilidir: “*ümit*”, “*mühim*”, “*sinüs*”, “*hürriyet*”, “*jüri*”, “*enstitü*” (Hengirmen, 1995). Türkçe Dilbilgisi kitabında “*Türkçenin Ses Kuralları ve Yabancı Sözcükler*” başlığı altında kalınlık incelik ve düzlük yuvarlaklık uyumlarına uymayan sözcükler örneklendirilir. Hengirmen, bu tespitlerle beraber sözcüğün yabancı kökenli olduğunun anlaşıldığını belirtir. Eğer bir sözcüğün içerisinde kalın ve ince ünlüler bir arada bulunuyorsa bu kalınlık incelik uyumunu bozar. Bu tespite ilişkin örnekler şunlardır: “*ahenk*”, “*afiş*”, “*oksijen*”, “*valide*”, “*tabiat*”, “*edebiyat*”; eğer sözcük düzlük yuvarlaklık uyumuna uymuyorsa ve medial’den itibaren geniş yuvarlak ünlüler mevcutsa bu sözcük yabancı kökenlidir: “*Toros*”, “*doktor*”, “*ağustos*”, “*profesör*”, “ *radyatör*”, “*horoz*”. Özetle, Mehmet Hengirmen’in tasnifleri oldukça nettir. Ancak Kalınlık incelik uyumu’ndaki konuyu ele aldığı anlatım ağırlığı düzlük yuvarlaklık uyumuyla kıyasla oldukça ağır basar. Ayrıca Tahir Nejat Gencan’ın 1971 yılında uyguladığı konuyu ele alış biçimi Hengirmen’in perspektifiyle oldukça örtüşür. Buradan şu anlaşılabılır; Hengirmen uyumları ele alırken Gencan’ın perspektifini kendine uygun bulur. Günümüzdeki

Türkoloji'ye ilişkin kurumlarda Türkiye Türkçesi derslerinde, geneli düşünürsek, Hengirmen'in işleyiş tavrı çoğunluğa sirâyet eder. Çünkü çalışmada ele alınan gramerler içinde en geç tarihli çalışma ona aittir. Örnekler bakımından durum ele alınacaksa, nicelik olarak Hengirmen'in örnekleri oldukça fazladır. Ancak nicelik bakımından ziyâde nitelik olarak düşünüldüğünde Banguoğlu'nun örneklerinin arasında Türkü de mevcuttur. Hengirmen'de ise örnekler fiil veya isim eklerinin, gövdelerinin çekimleri üzerinden ilerler. Ergin'in örnekleri nicelik olarak oldukça azdır. Ancak onun tasnifi ve terminolojisi Türkiye Türkçesi alanında lisansüstü çalışmalarda kâbul edilir. Ediskun'un örnekleri hem nitelik hem nicelik bakımından çelişen durumlar göz önüne alındığında yetersiz ve eksiktir. Ancak onun kullandığı “Büyük Ünlü Uyumu”, “Küçük Ünlü Uyumu” terimi bir fenomen hâline gelmiştir. Her ne kadar Banguoğlu, bölüm sonlarına “küçük-büyük sesli uyumu” ibârelerini belirtse de doğrudan bu terimler Ediskun'da görülür. Kaya Bilgegil'in benzeşmeler konusundaki konuyu ele alış biçimi son derece karmaşıktır. Onun terminolojisinde yer alan “çınlaklık”, “boğukluk” kelimeleri alanda kabul görmemiştir. Ayrıca teorisini kurarken nicelik bakımından en az örnek Bilgegil'de tespit edilmiştir. Bilgegil'in tasnifindeki karmaşıklık Bozkurt'ta da mevcuttur. Ancak en azından Bozkurt, kendi teorisini kurmaya çalışırken Bilgegil'e nazaran daha fazla örnek verir. Gramercilerdeki terim kullanımları kıyaslandığında Banguoğlu, Bilgegil ve Bozkurt'ta bir terim üretme çabası hâkimdir. Ergin ise terim kullanırken oldukça hassas davranır. Ana dili dışındaki bildiği dilin bilim mantığıyla kullanmayı tercih eder. Son olarak, uyumlara ilişkin teorik düzlemde Banguoğlu ve Ergin'in bu düzlemi oluşturma süreci diğer gramercilerden oldukça ayrışır. Çünkü onlar tasniflerini oluştururken bunları kanıtlamaya ilişkin açıklamalar yaparlar ve Türkçenin tarihî devirlerinden tanıklık göstermeye çabalarlar. Ancak bütün gramercilerin örneklerinde uyuşmaların bozulduğu durumlara ilişkin örneklerin hepsi alfabetik sıralamada verilir. Bu Türkçenin tarihinde rastlanan kelimelerin bu kadar olmasıyla ilintili olabilir. Ancak uyumun olmadığı düşünülen yabancı kelimelerde de aynı durumun geçerli olması gramercilerin örnek seçiminden daha çok durumu anlatma isteğidir. Kısacası, bir dilin gramer kuralları sabit gibi görülse de alanın uzmanları tarafından ele alma biçimindeki yorumun göz ardı edilmemesi gerekliliği anlaşılmaktadır. Bunun için, eserler arasındaki mukayeseli çalışma metodu kavramlar ve örnekler arası bu ilişkinin bağımlı arttırmaktadır.

Ünsüz Yumuşaması, Ünlü Daralması, Ünsüz Benzeşmesi (Uyum Sonucunda)

TG(TB), Türkçenin Grameri'nde ses olaylarına ilişkin konu anlatımı iki alt başlıkta daha devam eder. İlk dilim olan “seslilerin benzeşmesi” ünlü uyumları kısmında bahsedilmiştir.

İkinci dilimi “*Seslilerle Sesdeşlerin Benzeşmesi*” ve üçüncü son dilim “*Sesdeşlerin Benzeşmesi’dir*”. Seslilerle sesdeşlerin benzeşmesini kendi içinde beş alt başlık altında inceler. Bunlar; “*içseste ünlüleşme*”, “*sesdeşlerde atlama*”, “*seslilerde darlaşma*”, “*seslilerde incelme*” ve “*dudak seslerinin benzeşmesi*” olarak sınıflandırılırlar (Banguoğlu, 2015, s. 93). Üçüncü ve son dilim olan “*Sesdeşlerin Benzeşmesi*” başlığıdır. Bu başlığı da bir önceki başlıkta olduğu gibi üç alt gruba ayırır: “*sesleşme benzeşmesi*”, “*boğumlanma benzeşmesi*”, “*ayırışma*”. Çalışmanın sınırlıkları ölçüsünde bu konu başlıkları altında yer alan olaylar, konu anlatımları ve örnekler içerisinde incelenmiştir. Bundan dolayı, çalışmamızla örtüşen kısımlardaki teoriler ve örnekler ele alınacaktır. Çıkarılan bölümler çoğunlukla Türkçenin Tarihî devirlerinden itibaren bu hâdiselerin gelişimi ve imlâyâ geçmeyen ağızlardaki farklılıkların aktarılmasıyla ilişkilidir.

Bu başlık altında ele alınacak dört kısım mevcuttur: “*İçseste Ünlüleşme’nin*” sadece iki alt başlığı, “*seslilerde darlaşma*”, “*seslilerdeki tam incelmeler*” ve “*Eklemede katı sesdeşlerin benzeşmesi*”. İkinci dilim olan “*Seslilerle Sesdeşlerin Benzeşmesi*” konusu “*içseste ünlüleşme*” ile başlar. İçseste Ünlüleşme olayı kendi içinde dört farklı biçimde incelenir: “*tabanların sonseslerinde*”, “*eklerin sonseslerinde*”, “*birleşiklerde*” ve “*eklerin önseslerinde*”. Bu kısımda eklerin birleşik kelimeler ve eklerin önseslerindeki örnekler, konu anlatımları incelenmemiştir. Çünkü bu başlıkta tartışılan konular diyalektolojinin çalışma alanlarıdır. Banguoğlu “*içseste ünlüleşme*” olayını Türkçenin tarihî devirleri içerisindeki değişimleri aktarır. Sonrasında bu durumun Türkiye Türkçesinde eklemeler sırasında kökün sonunda veya ekin başında görüleceğini belirtir. Çalışmanın sınırlılıkları düşünüldüğünde mukâyese için ele alınması gereken bu noktadır. Bundan sonra Banguoğlu, “*Tabanların Sonseslerinde*” başlığı altında “*içseste ünlüleşme*” olayını anlatır. Türkçede, kelime köklerinin sonunda sadece patlamalı katı sesdeşlerin ünsüzleri (/p/,/ç/,/t/,/k/) bulunabilir.

Eğer bu kökler ekleme sonunda “C-V-C” veya “V-V-C” formunda olursa iki şekilde hareket ederler. İlk hareket şekli değişmeden ünsüz kalmalıdır. İkinci hareketteyse “patlamalı katı sesdeş ünsüzler” “patlamalı katı sesteşlere” (/b/,/c/,/d/,/g/) dönüşürler (Banguoğlu, 1974, s. 93). Onun, bu konu anlatımını anlayabilmek için terminolojisini anlamamız gerekir. Ergin hâricindeki diğer gramercilerde “ünlü” ve “ünsüz” terimleri ortak kullanılır. Ancak Banguoğlu’nda ünlü ve ünsüzün yaygın olarak bilinen karşılığı ünlüler için “sesli”, ünsüzler için “sesdeştir. Onun ünsüz kavramı Ergin’in kavramlarıyla daha rahat açıklanabilir. Ergin’in konsonantlar, yaygın adıyla ünsüzler, için yaptığı ayırmda “sedasız” tanımlamasıyla

eşdeğerdir. Yani Banguoğlu, “ünsüzü” konsonatlar için “sedasız” olarak tanımlar. Patlamalı katı sesdeş ünsüzler Ergin’de sedasız konsonantlar olarak geçer. Banguoğlu’nun “patlamalı katı sesdeşi” ise Ergin’de sedasız karşılığı olan sedalı konsonantlar denk düşmektir. Ardından “içseste ünlüleşmede” belirtilen iki hareketin birbirinden ayırt edilmesinin bir kuralı olmadığı çalışmada belirtilir. Bu hareketlerin ayırt edilmesinin yolunun diyalektoloji çalışmalarına ilişkin “vurgudan” anlaşılabileceğini belirtir. Son olarak da çokhecelilerde genellikle bu “içseste ünlüleşmeye” ilişkin daha az rastlanıldığını belirtir. “İçseste ünlüleşmeye” ilişkin ikinci alt başlık “eklerin sonseslerinde” adıyla. Banguoğlu’nun burada ilginç bir tespiti vardır. Ona göre, köklere eklenen ek sayısı arttıkça ünlüleşme düzenli hâle gelir. Yani daha önceki belirttiği iki hareketlilik artık çoğunlukla ünlüleşme yönüyledir. Banguoğlu “içseste ünlüleşmenin” ilk bölümünde örneklerini sınıflandırmaz. Çünkü ünlüleşme hareketlerinin tespitinin diyalektolojiyle ilgili olduğunu belirtir. Sadece örneklerini belirtirken kökenlerine göre Türkçe ve yabancı kelimeler olarak ayırır. Türkçe kökenli kelimeleri de kendi içerisinde tek heceli veya çok heceli olmak üzere ikiye ayırır. Örnekleri sıralarken iki harekete de ilişkin örnekleri verir. Ses hâdisesinin gerçekleştiği örneklerin başına “fakat” diye belirtir (Banguoğlu, 1974, s. 84). İçseste ünlüleşmeye ilişkin Türkçe kökenli verdiği tek heceli kelimelerin örnekleri şunlardır; “yapan”, “çarpiş”, “otu”, “altında”, “sürçer”, “eki”, “kalkar” yumuşamaya uğrayan örnekler ise şunlardır: “dibi”, “kabın”, “giden”, “dördü”, “ucunda”, “hıncı”, “çoğu”, “dengi”. Türkçenin Grameri’nde yer alan çok heceli Türkçe gövdeler şunlardır: “kanadı”, “yoğurdu”, “sepeti”, “ağacı”, “çelengi”, “bırakır”, “çocuğa”. Bu sıralamada ünlüleşme gerçekleşip gerçekleşmemesine ilişkin bir ayırım söz konusu değildir. Yabancı kökenli kelimelerde ise örnekler üç başlık altında ayrıştırılır; “Ünlüleşmeye tâbi olanlar”, “ünsüzleşerek imlâya geçenler” ve “hareketin belirlenemediği durumlar”. Ünsüz yumuşamasına tâbi olanlarla ilişkin şu örnekler sıralanır: “sebebi”, “senedi”, “ilâci”, “çırağı”, “celbi”, “derdi”, “harcı”, “ahengi”. Yumuşayarak imlâya geçenler: “dost-um”, “millet-in”, “hiç-e”, “maç-ı”, “tip-inde”, “halk-a”, “tebrik-i”. Son olarak hareketin belirlenemediği durumlara ilişkin yumuşayan ve aynı kalan örnekler bir arada belirtilir. Banguoğlu bu örnekleri sıralarken “buna karşılık” bağlacıyla ayırır: “hap-ı”, “tüp-ü”, “kümbet-in”, “Sedat-a”, “Perizat-a”, “zamk-ın”, “zaç-ı¹¹”, -buna karşılık- “mesleğiniz”, “Sadığın”, “şeridi”, “grubu”, “vinci”, “tekniği”

¹¹ Zaç kelimesi Arapça sıfat-ı müzekker çekiminden gelir. Anlamı Kâmus-ı Türk’i de şöyle geçer: “Hâmız-ı kibrit ile demirden hâsıl olan ve ıstılâh-ı kimyevîde kibrîtiyyet-i hâdîd denilen maddenin ticaretteki ismidir. “(Kükürt ve oksitten oluşan kimyasal tepkimelerde kükürt oksit denilen maddenin ticaretteki ismidir.) Bu madde sülfürik asit veya “zaç yağı” olarak bilinir. Genellikle tuvalet, lavabo giderlerinin tıkanıklığını açmak

(Banguoğlu, 1974, s. 94). “Eklerin sonseslerinde” başlığına ilişkin uyan ve uymayan örnekler bir arada verilerek ‘fakat’ bağlacıyla ayrılır: “geç*idi*”, “ayır*d-t*”, “dalgı*ci*”, “sevin*ci*”, “tanıdı*ğı*”, “gelece*ği*”, “kalınlı*ğı*”-fakat- “akı*tır*”, “kanatı*r*”, “akı*tır*”, “çıkartı*r*”, “gecik*ir*”, “birik*ir*”.

“Seslilerle Sedeşlerin Benzeşmesi” diliminde iki bölüm birbiri ardına sıralanır: “seslilerde darlaşma” ve “seslilerden incelme”. “Seslilerde darlaşma’nın” tanımı verildikten iki kısma ayrılır: “Düz seslilerde” ve “Yuvarlak seslilerde”. Düz sesliler ise “ilk hece”, “orta hece” olmak üzere kendi içinde iki kısımda incelenir. “Seslilerden incelmede” iki yol mevcuttur: “Tam incelme” ve “Yarı incelme”. Bu kısımda yarı incelme Türkçe kökenli olup kalınlık incelik uyumuna uymayan sözcükleri içermektedir. Çalışmanın önceki kısımlarında uyumlar aktarıldığı için burada detaylı bir şekilde söz edilmemiştir. Banguoğlu seslilerde darlaşmanın tanımlamasını “ünlü ön damak seslerinin /g/,/ğ/,/y/ çevresinde olduğu zaman etkisi” şeklinde yapar. Burada “ünlü öndamak sesler”i olarak /e/,/i/ dar ünlüleri olarak anlaşılabilir. Genellikle diğer gramerciler seslerin tasnifinde dudakların ve dil şekline göre ayırt ederken Banguoğlu, sesliler için de bir öndamak-artdamak ayrımında bulunur. Sonrasında ilk hecede darlaşmasına ilişkin örneklerini sıralar ve teklifte bulunur. Normalde imlâda bu darlaşma neticesinde e>i değişimi yaşanan kelimeler /i/ sesiyle yazılır. Ancak o bunun yerine imlâda kapalı e olmasının doğru olacağını belirterek sonrasında darlaşmaya ilişkin sıraladığı bütün örnekleri “kapalı e” ile yazar: “Bunlardan bir takımı yazılışt*a* *i* ile gösterilmiştir. Hepsini *e* ile yazmak doğru olurdu (...)” (Banguoğlu, 1974, s. 99). Bu teklifini “-de” ve “-ye” fiil köklerine getirdiği çekimlerle örneklendirir: “de-mek” fakat “d*e*yen”, “d*e*yecek”, “d*e*yerek”, “deyin*ce*”, “d*e*yor”; “ye-mek” fakat “y*e*yen”, “y*e*yecek”, “y*e*yerek”, “y*e*yince”, “y*e*yor” (1974, s. 99). Ardından düz seslilerde darlaşmasında ikinci alt başlık olan “Orta hece” kısmına geçer. Burada da aynı hâdisenin gerçekleştiğini belirterek orta hecedeki ünlü daralması için “silik sesli” terimin kullanır. Burada da ilk hecede olduğu gibi bir imlâ teklifinde bulunur. Silik seslilerin /i/,/ı/, /ü/,/u/ ile yazılmasını doğru bulmaz: “Bu sesi yer yer i,ı,u,ü harfleriyle vermeye çalışmak faydasızdır. Buralarda da fiilin tabanındaki *e* ve *a* harflerini muhafâza etmek doğru olur” (1974, s. 100). Aslında Banguoğlu, imlâda bu değişimleri ifade etmek için e ve a harfleriyle yazılmasından ziyâde farklı bir yola başvurur. Örneklerinde Türkiye Türkçesi’ndeki bu sesleri doğrudan vermek yerine IPA’da¹²

veya boyama işlemlerinde kullanılır (Şemsettin Sami, haz. Paşa Yavuzarslan (2015)., s. 1364 Kâmus-ı Türkî, m.1901 baskısından).

¹² Daha detaylı bilgi için bkz. International Phonetic Association, (Çev. Pekacar, Ç., Güner-Dilek, F. (2009), “Uluslararası Fonetik Alfabe- I”. *Dil Araştırmaları*, s.4, ss.135-150.

(International Phonetic Alphabet- Uluslararası Ses Alfabeti) “yarı açık ön düzlü” e seslerini ifade eden “ɛ” sembolünü kullanmayı ifade eder. “ɛ” yarı açık ön düzlü sembolü Banguoğlu’nda dar ünlüleri (ɪ/,i/,u/,ü/) kapsar. Orta hecedeki daralmalar için verdiği bütün örneklerde sadece bu sembolü kullanır. Banguoğlu’nun ilk gramerini yazdığı tarih 1940 yılını göz önüne alırsak o yıllarda IPA alfabesi mevcuttur. Çünkü IPA alfabesi 1886 yılında Fransa’daki Ses Bilgisi Öğretmenleri Derneği tarafından geliştirilmiştir (Pekacar ve Güner-Dilek, 2009). Yarı açık ön düzlü sembolü genellikle Rusça kelimelerdeki telaffuzun gösterilmesi için sıklıkla kullanılır. Orta hecedeki ünlü daralmalarında “bekle-“, “gözle-“, “başla-“, “bilme-“, “gülme-“ ve “bozma-“ fiil gövdelerinin çekimlerini kullanarak daralmalar için teklif ettiği imlâ kuralı olan “ɛ” sembolüyle gösterir; “*beklemek*, fakat *bekleyen, bekleyecek, bekleyor*”, “*gözle-di*, fakat *gözleyen, gözleyerek, gözleyor*”, “*başla-mak* fakat *başlayan, başleyarak, başleyor*”, “*bilme-mek*, fakat *bilmeyecek, bilmeyerek, bilmeyor*”, “*gülme-sin*, fakat *gülmeyen, gülmeyecek, gülmeyordu*”, “*bozma-malı* fakat *bozmeyan, bozmeyarak, bozmeyorum*” (1974, s. 100). Ünlü daralmasının ikinci kısmıysa “yuvarlak seslilerle” ilgilidir. Bu kısımda Türk dilinin Türkiye Türkçesi döneminde bu yuvarlak sesler darlaşıp imlâda kabul görmüştür: “*oğur>uğur*”, “*yokarı>yukarı*”, “*koyumcu>kuyumcu*”, “*oğmak>uğmak*”, “*yoğurmak>yuğurmak*”, “*böyük>büyük*”, “*yörümek>yürümek*”, “*gözel>güzel*”, “*öğütmek>üğütmek*”, “*göğenmek>gügenmek>güvenmek*” Bu örnekler arasında “öğütmek” kelimesi günümüz imlâsında yuvarlaklaşma olmadan kullanılmaktadır. “Seslilerle sesdeşlerin benzeşmesine” ilişkin dördüncü dilim “seslerde incelmedir”. Banguoğlu, seslerde incelmenin tanımını şu şekilde yapar: “Öndamak ve dişeti seslerinden /y/,ç/,ş/ çevrelerindeki sesliler üzerinde inceltici bir etki yapar” (1974, s. 100). Ergin’de bu sessizler ayrı ayrı sınıflandırılır. /ç/,ş/ sedasız konsonant iken /y/ sedasız karşılığı olmayan sedalı konsonant olarak sınıflandırılır. Banguoğlu ise ünsüz terimi yerine “ses” kelimesini tercih ederken bu harfleri ağızdaki çıkarım yerlerine göre tasnifini oluşturur.

İncelmeler kendi içerisinde “tam” ve “yarı” olmak üzere iki gruba ayrılır. Önceki bölümde de bahsettiğimiz gibi “yarı” incelmeler Türkçe kökenli olup büyük ünlü uyumuna aykırı olan kelimelerdir. Banguoğlu, tam incelmeleri kendi içerisinde iki gruba ayırır “tek heceli” ve “çok heceli”. Tek hecelilere ilişkin dört inceleme örneği belirtir: “*ış>iş*”, “*şış>şiş*”, “*pış->piş*”, “*biç->biç*”. Çok hecelilerde de dört örnek belirtir: “*yaşıl>yeşil*”, “*yana>yine*”, “*yori->yörü->yürü-*”, “*ayıt>eyit*”. Ardından Banguoğlu kalından inceleşen yani hem asli hem inceleşen örneklerin bir arada kullanımının devam edeceğine dair üç farklı örnek sunar:

“bıçkı, bıçak, bıçkın fakat bıçki, bıçım”, “yaşa-mak, yaşarmak fakat yeşil, yeşermek”, “yan-ılmak, yanlış fakat yine” (Banguoğlu, 1974).

Türkçenin Grameri’nde ses bilgisine ilişkin son kısım üçüncü dilim olan “Sesdeşlerin Benzeşmesi’dir”. Bu kısmın ilk bölümü “sesleşme benzeşmesi” olarak başlar. “Sesleşme Benzeşmesi’ni” üç ana başlığa ayırır. Bu ana başlığın ilki “katı sesdeşlerin benzeşmesi” başlığıdır. Katı sesdeşlerin benzeşmesini de kendi içinde iki parçada inceler. Bunlar; “eski kelimeler” ve “eklemede” olarak ikiye ayrılır (Banguoğlu, 1974). Eklemedeki benzeşme için kökün sonunun “katı sesdeşle bitip” bu köke eklenecek eklerin de “katı sesdeşle bitmesi” şartı sunulur. Böylelikle bu iki sesdeş bir ilerleyici benzeşme sürecine girerek ünsüzleşir. Burada Banguoğlu’nun katı sesdeş (/ç/, /f/, /h/, /k/, /p/, /s/, /ş/, /t/) olarak tanımladığı Ergin’in terminolojisinde “sedasız konsonantlar” olarak bilinir. Banguoğlu, bu katı sesdeşlerin benzeşmelerinin imlâya da aksettirildiğinin belirtir. Ayrıca bugün derslerde katı sesdeş, sedasız konsonant veya “süreksiz sert ünsüzler” olarak günümüzde ‘fıstıkçı şahap’ akronimiyle ezberletilen bu konsonantların Banguoğlu’nun devrinde de öğrencilerin öğrenimini kolaylaştırabilmek için akronimi yoluna başvurulduğu anlaşılır: “(...) Bu son 8 sesi belletmek için okul kitaplarında *sepet şafak haç* harfleri diye anarız (1974, s. 105). Türkçenin Grameri’nde eklemede katı sesdeşlerin benzeşmesi için bu sürece uğramayan örnekler ve uğrayan örnekler birlikte sıralanır: “dağ-dan, bagaj-da, ev-ci, sez-gi” -fakat- “*carp-tı*,” “*yet-ki*”, “*giriş-ken*”, “*raf-tan*”, “*çocuk-çağız*”, “*ruh-ta*”, “*genç-çe*”, “*küs-kün*”. Buradaki yer alan örneklerden sadece “çocukçağız” kelimesinin örneği farklıdır. Günümüz Türkiye Türkçesinde “çocukçağız” şeklinde benzeşme sürecine uğramadan yazımı geçerli ve yaygın olarak bilinir. Son olarak, Benzeşme teriminin bu kısımda da kullanılmasının nedeni Banguoğlu, bu değişimleri sadece ses hâdisesi olarak değil Türkçenin değişimi perspektifinde bakar. Yani bu değişimler olay merkezli değil ses uyumlarının art zamanlı ve eş zamanlı bir arada değerlendirilme süreci olarak yorumlanması doğru olacaktır.

Muharrem Ergin, Banguoğlu’nun iki dilimde ele aldığı konuları üç ayrı bölümde inceler. Bunlar; “Türkçe kelimelerdeki başlıca ses hususiyetleri”, “Seslerin birleşmeleri bölümünün alt başlığı içinde yer alan ses hadiseleri” ve “Türkçe kelimelerdeki başlıca ses değişimleri”. Banguoğlu’nun seslilerle sedeslerin ve sesdeşlerin benzeşmesi dilimlerin yer aldığı konuları yukarıda sıralanan bu ana bölümlerde görülür. Bu kısımda Ergin’in gramerinde Banguoğlu’nda işlenen kısımlar birebir eşleştirilmeye çalışılacaktır. Çünkü çalışmanın metodolojisinde gramer kitapları kronolojik sıralama içerisinde incelenmiştir.

Ergin, Banguoğlu'na benzer şekilde birçok durumu “*Türkçe kelimelerdeki başlıca ses hususiyetleri*” başlığı altında şuradaki alt başlıklar altında incelenmiştir; “*Sedalılaşıma ve yumuşama*”, “*İnceltici sesler*”, “*Sonda bulunmayan sesler*”, “*Ses uyumlarının en son alt başlığı olarak konsonant uyumu*”. En sık bu bölümde durumları incelese de Ergin seslerin birleşmeleri bölümünün alt başlığı içinde yer alan ses hâdiselerinde “*orta hece vokalinin değişmesi*” başlığı altında ve “*Türkçe kelimelerdeki başlıca ses değişimleri*” kısmının içerisinde; “*e-i*”, “*ı-i*” başlıkları altında inceler (Ergin, 1986).

Banguoğlu'nda “içseste ünlüleşme” diye belirtilen durum Ergin'de “sedalılaşıma ve yumuşama” olarak ele alır. Sedalılaşıma ve yumuşama iki şekildedir: “Sedalılaşıma” ve “yumuşama”. Ergin'in sedalılaşıma olarak tanımladığı durum /ç/, /p/, /t/ sedasız konsonantlarıyla ilişkilidir. Bu üç konsonant yerlerini sedalı karşılıklarına (ç>c, p>b, t>d) bırakılırsa bu olaya “sedalılaşıma” adı verilir. “Yumuşama” olayı ise sedasız /k/, /ğ/ konsonantlarıyla ilintilidir. Eğer bu iki ünsüz sedalı karşılıkları olan (k>g, ğ>ğ) bırakmaları durumunda “sedalılaşırlar”. Ancak bu değişim /g/, /ğ/ sedalılaşımasıyla kalmayarak bu konsonantlar (ğ, g>ğ *diyalektoloji*'de y) hemen “yumuşarlar”. İşte bu iki sesin sadece sedalılaşıma değil ardından yumuşama sürecine girmesine “yumuşama” adı verilir. Ergin'e göre sedalılaşıma ve yumuşama için genel kural bu belirtilen konsonantların iki vokal V+C+V arasında kalma durumuyla ilgilidir. Sonrasında sedalılaşıma ve yumuşama için istisnâî durumları sıralar. Eğer karışıklığa neden olacak durumlarda ve özel isimlerde bu hâdiseler gerçekleşmez. Ayrıca bu kural fiil köklerinde de çok işlemez. Şâyet sedalılaşıma ve yumuşama fiil köklerinde görülüyorsa bunun iki nedeni vardır. Bunlardan ilki fiil kökü aslını unutup başka bir kavramı karşılaması durumunda ya da istisnalar (Ergin, 1986).

Türk Dil Bilgisi'nde sedalılaşıma için üç örneğe yer verilir: “*ağaç-ı>ağacı*”, “*dip-e>dibe*”, “*geçit-i>geçidi*”. Yumuşama için şu örnekler kullanılır: “*bilek-i>bileği>bileği*”, “*ayak-a>ayağa>ayağa*”. Bu örneklerden sonra istisnalar için yer alan örnekler verilir. Karışıklığa neden olabileceğinden ve özel isim olmasından mütevellit şu örneklerde sedalılaşıma ve yumuşama görülmez: “*at-a>ata*”, “*aç-ı>açı*”, “*turgut-a>turguta*”. Aslını unutup sedalılaşılarak anlamı değişen fiil kökleri şunlardır: “*kuç-ağ>kucağ*”, “*geç-e>gece*”. Müstesna durumda sedalılaştıran bazı fiil kökleri de mevcuttur: “*git-en>giden*”, “*dit-ik>didik*”, “*güt-er>güder*”. Ergin, yabancı kökenli kelimelerde sedalılaştırmanın az olduğunu belirterek örnek göstermez.

Türkçenin Grameri'nde “*seslilerde darlaşıma*” olarak incelenen durum Ergin'in eserinde iki yerde karşımıza çıkar: ses hâdiselerinin içinde “*orta hece vokalinin değişmesi*” ve ses

değişimleri içinde yer alan “e>i” değişimleridir. Banguoğlu’nun “darlaşma” olarak isimlendirdiği duruma Türkçe Dil Bilgisi adlı gramerde “orta hece vokalinin değişmesi” olarak adlandırılır. Ergin, bu durumu oldukça yüzüstü anlatır ve sadece tek bir örnek belirtir. Eğer ikiden fazla morfeimlerde medial’de kalan vokal değişir. Bu bölümde tek örnek yer alır : “başla-+-yor>başlıyor” (Ergin, 1986).

Orta hece vokalinin değişimi bir de ses değişimleri kısmı içerisinde “e>i” ses değişimi içerisinde işlenir. Muharrem Ergin, Türkiye Türkçesinin gelişiminin tarihî içerisinde bu ses değişiklikleri üzerinden inceleyerek devirleri belirler. Ona göre, EOT’de inisyal’de i’li durumlar OT’nin son devrinde ve Türkiye Türkçesi’nde e olarak değişmişlerdir. Ancak bazı fiil köklerinin gövdelerinde OT ve Türkiye Türkçesi’nde i’li durumlarını muhafaza ederler. Ergin bu duruma ilişkin -ye, -de fiil köklerinin gövdelerini örnek gösterir: “yedim>yiyor”, “dedim>diyor” (Ergin, 1986). Banguoğlu’nun “yuvarlak seslilerle” ilgili tasnifini Ergin, ağız ve lehçelerdeki farklılık ölçütü olarak o,ö-u,ü değişimiyle belirler (Ergin, 1986, s. 82).

Türkçe Dil Bilgisi’nde inceltici sesler hem Türkçenin başlıca ses hususiyetlerinde hem de i-e değişimlerinde incelenmiştir. Banguoğlu ve Ergin’in burada kullandığı “inceltici” terminolojisi ve bu seslere ilişkin tanımlamaları ortaktır. Ergin’e de göre /ç/, /ş/, /y/ ünsüzleri içindeki bulundukları kalın vokalli oluşmuş yapıları inceltirler. Ancak Banguoğlu ve Ergin arasındaki farklılık “incelmeye” ilişkin örnekleri verdiğinde ortaya çıkar. Banguoğlu Türkiye Türkçesi’nde bu yapıların ikisinin bir arada kullanıldığının tespitini yaparken Ergin sadece süreçleri örneklendirerek sıralar: “bıçmak > bıçmek (‘bıçak ve bıçkı kelimesinin kalın şeklinden, bıçkı ince şeklinden yapılmıştır’), “şış>şiş”, “yaşıl>yeşil”, “yañı>yeñi>yeni, yana>yine(Ergin, 1986, s.68).” Ayrıca Ergin, inceltme durumlarında “ı-i” ses değişimleri başlığı altında belirterek aynı örnekleri yineler: “bıç->bıç-“, “yaşıl>yeşil” (Ergin, 1986, s.81).

Banguoğlu’nun “sesleşme benzeşmesi” olarak terimleştirdiği durum Ergin’in gramerinde tek bir ana bölümdedir. Ancak Ergin’in eserinde aynı bölümün iki farklı alt başlığında bu bölümler sıralanır. Bu iki başlığın ana bölüm “Türkçe kelimelerdeki başlıca ses değişimi hususiyetleri’dir”. Alt başlıkları ise; “sonda bulunmayan sesler” ve “konsonant uyumu’dur”. Ergin, öncelikle Türkiye Türkçesinin oluşumundaki art zamanlarda sonda /b/, /c/, /d/, /g/, /ğ/ “seslerinin”, burada konsonant terimini kullanmaz, yer aldığını belirterek özellikle Türkiye Türkçesinin edebî dilinde, tematik sınıflandırmaya başvurulur, hiçbir kelimenin sonunda yer almadığını belirtir. Bu sesler edebî eserlerde ise sedasızları (/p/, /ç/, /t/, /k/, /ğ/) kabul edildiği görülür. Banguoğlu bu durum için “seslerin sedasızlaşması”

olarak bir terminolojiyi satır arasında kullanarak yalnızca Türkçeye yabancı dillerden ödünçlenen kelimeleri örnek olarak alır: “*kitab>kitap*”, “*ilac>ilaç*”, “*derd>dert*”, “*aheng>ahenk*”, “*çerağ>çırak*”. Ergin, Banguoğlu’ndan farklı olarak Türkçe kelimeler perspektifinde benzeşmeyi bir “konsonant uyumu” olarak görür. Ona göre ünsüzler üç sınıfa ayrılır. Bunlar; sedasız, sedasız karşılığı olan sedalı ve sedasız karşılığı olmayan sedalı konsonantlardır. Türkçede aynı eklerin birbirinin farklı şekilleri olduğunu savunur. Bir ekin hem sedasız karşılığı olan sedalı ve sedasız konsonantı mevcuttur. Ergin, sedasız karşılığı olan sedalı konsonant ek şekillerini sıralar: “-ça,-çe”, “-ta-, -te”. Sedasız konsonant ek şekilleri ise; “-ca,-ce”, “-da, -de” sıralamasında mevcuttur. Bu ek şekillerinin gelişleri köke bağlıdır. Eğer kökün sonunda bir ünlü veya yumuşak ünsüz ile sonlanırsa “sedalı konsonant” ek şekli köke eklenir. Ancak kökün sonunda sert ünsüz mevcutsa sedasız karşılıklarından biri gelir. Sedalı kök ve konsonantlar ilişkin şu örnekler sıralanırken; “*oda-dan*”, “*yol-cu*”, “*yan-dı*”, sedasız karşılıkları olarak da üç örnek belirtilir. Bunlar: “*ağaç-tan*”, “*süt,çü*” ve “*yap-tı*” çekimleridir. Bunların ardından Ergin, Türkiye Türkçesinin art zamanlarında bu eklerin durumunu değerlendirmeye devam eder. Kısacası, Banguoğlu bu durumu bir konsonant uyumu olarak değerlendirir ve Banguoğlu gibi bir terim tercihinde bulunmaz. Ancak Ergin, Arapçadan ödünçlenen kelimelerin Türkçe kuralına adaptasyonunda satır arasında “sedasızlaşma” terimini bir kez kullanır.

YTDB (HE), Haydar Ediskun, Banguoğlu ve Ergin’de incelediğimiz durumları toplam dört ana başlık altında inceler. Bunlar; “*Süreksiz Yumuşak Ünsüzler*”, “*Süreksiz Sert Ünsüzlerin Yumuşaması*”, “*Ünsüzler Benzeşmesi*” ve “*Ses Değişmeleri*” olarak sıralanmaktadır (Ediskun, 1988). Ediskun, Türkçe kelimelerin sonunda “süreksiz-yumuşak ünsüzlerin (/b/,/c/,/d/,/g/)” bulunamayacağını onların yerine “süreksiz-sert (/p/,/ç/,/t/,/k/)” ünsüzlerin” kelime sonlarında bulunabileceğini belirtir. Onun “süreksiz-yumuşak ünsüzler” terimi Banguoğlu’nda “patlamalı katı sesdeş” terimi kullanılır. Ergin’de ise “sedasız karşılığı olan sedalı konsonantlar” olarak isimlendirilir. “Süreksiz-sert ünsüzlerin” karşılığı ise Banguoğlu’nda “patlamalı katı sesdeş ünsüzleri” iken Ergin’deyse “sedasız konsonant” olarak geçer. Ediskun’un terminolojisi farklı olsa da Ergin ile aynı fikirdedir. Türkçenin yabancı dillerden ödünçlediği kelimelerde bu durum geçerlidir. Süreksiz-yumuşak ünsüzler sadece sesteş, sesdeş değil, köklerde imlâda mevcudiyetini korurlar. Ediskun, yabancı dillerden ödünçlemelere ilişkin ödünçlenen dilleri ile örneklerini sıralar: “*Kitap (Arapçası kitab)*”, “*metot (Fransızcası méthode)*”, “*renk (Farsçası reng)*”, “*ihtiyaç (Arapçası ihtiyac)*” (Ediskun, 1988:80). Sonrasında sesteş köklere ilişkin farklılıklar sıralanır: “At

(“bilinen” hayvan)”, burada bir yazım hatası vardır “binilen” yazılmak istenmesi güçlü bir ihtimal, **ad** (isim)”, “**hac** (kutsal yeri ziyâret), **haç** (salip¹³, put)”. Yeni Türk Dilbilgisi’nde, ikinci bölüm “*Süreksiz Sert Ünsüzlerin Yumuşaması’dır*”. Ediskun, süreksiz sert ünsüzle biten köklere yapım veya çeki eklendiğinde bu yumuşamanın görüldüğünü bildirir. Bu yumuşamay ve örneklerini dört kategoriye ayırır: “**p>b**”, “**ç>c**”, “**t>d-t>dd-t>tt**” ve “**k>ğ-k>kk-nk>ng-C+k-k**”. “**p>b**” durumuna ilişkin gramerde iki örnek belirtilir: “*dolap-dolabı*”, “*kitap-kitaba*”. “**ç>c**” durumunda ise üç örnek yer alır: “*harç-harcetmek*”, “*kireç-kireci*”, “*ağaç-ağaca*”. “**t>d-t>dd-t>tt**” ilintili altı örnek kullanılır: “*git-gidiş*”, “*dert-derdi*”, “*umut-umudu*”, “*sepet-sepete*”, “*cet-ceddi*”, “*hat-hattın*” Dördüncü ve son ölçüte “**k>ğ-k>kk-nk>ng-C+k-k**” ilişkin altı çekim sıralanmaktadır: “*sokak-sokağı*”, “*gecik-gecikiş*”, “*iştirak-iştirakin*”, “*hak-hakkın*”, “*renk-rengi*”, “*aşk-aşka*”. Ediskun, bu dört ölçütü sıraladıktan sonra bu kuralın görülmediği durumları açıkladıktan sonra örneklendirir. Ona göre, “tek heceli kelimelerin” çoğunda ve süreksiz sert ünsüzle biten fiil gövdelerinde bu yumuşama görülmez: “*iç-içi*”, “*kork-korkunç*”, “*haç-haçın*”, “*koç-koça*”, “*et-etin*”, “*ak-akın*”, “*gözük-gözükecek*”, “*korkut-korkutarak*”. Ancak bu yumuşamanın görülmediği durumlar çerçevesinde istisnalar da belirtilir: “*gök-göğ*”, “*çok-çoğu*” ve “*et-eden, eder, ederek*” (Ediskun,1988). Buna ilaveten Ediskun, bazı kelimelerde iki türlü imlâ yazımının mevcut olduğunu söylese de günümüz Türkiye Türkçesinde bu yazımlarla karşılaşılmaz: “*göke ya da göğ*”, “*işitir ya da işidir*”, “*sütün ya da südün*”. Ancak bu farklı yazımlar Eski Anadolu Türkçesinde veya Türkçenin başka lehçelerinde görülebilir. Ediskun’un üçüncü konu başlığı “*Ünsüzler Benzeşmesi’dir*”. Banguoğlu’nun “sesleşme benzeşmesi” ve Ergin’in konsonant uyumu olarak bahsettiği durum “ünsüzler benzeşmesi” olarak Ediskun tarafından terimleştirilir. Ediskun’un bu tercihi eğitim-öğretim kurumlarında sıklıkla tercih edilir. Buradaki benzeşme kavramı çoğunlukla “sertleşme” anlamına geldiği öğretmenler tarafından düşünülür. Ancak bu durum Türkçenin ses uyumuyla ilgilidir. Bu durum Ediskun’un teriminin kabul görmesinden kaynaklanır ve bir yanlış anlaşılma sonucu galât-ı meşhur hâlini almıştır: “(...) ikinci kuralda ise ekin ilk ünsüzü kelimenin sonundaki sert ünsüze uymak için yumuşaklık niteliğini yitirip sertleşmektedir. Bu kurala *ünsüzler benzeşmesi* adı verilir (1988, s. 81).” Buradaki sertleşmeden kâsıt uyum için süreksiz-yumuşak ünsüzlerin süreksiz-sert ünsüzlerden birine dönüşme hâlidir. Ediskun, bunları ünsüz uyumu olarak görmemesi bu durumu ortaya çıkartır. Burada bir karmaşıklık

¹³ Salip kelimesi Arapça “salîbî” sıfatından ‘sıfat-ı müzekker’ çekimidir. “Salîbî”, Hristiyan anlamına gelir. Salip ise “haç” anlamında kullanılır (Şemsettin Sami, haz. Paşa Yavuzarslan (2015)., s. 1035 Kâmus-ı Türkî, m.1901 baskısından).

mevcuttur. Uyum belirtilmemesine rağmen gramerde bu konu başlıkları büyük ve küçük ünlü uyumlarının hemen sonrasında incelenmektedir. Ediskun “ünsüzler benzeşmesini” iki kurala ayırır. İlk kuralda süreksiz-yumuşak ünsüzler, Ergin’de sedasız karşılığı olan sedalı konsonantlar, ile biten köklere yine “yumuşak” ünsüzlerden biriyle, bu durumda Ergin’de hem sedasız karşılığı olan ve olmayan sedalı konsonantlar birlikte düşünülmeli, biten ekler getirildiğinde hiçbir değişiklik olmaz: “*ev-ci*”, “*yan-dı*”, “*çamur-dan*”, “*sil-gi*”, “*bil-gin*” (Ediskun,1988). Ancak ikinci kuralda durum değişiklik gösterir. Eğer ki kökte süreksiz-yumuşak ünsüzlerden biri mevcutsa ona sert ünsüzlerden, Ergin’in “sedasız konsonantı”; Banguoğlu’nun “patlamalı katı sesdeş ünsüzü”, bir ek “ulandığı”, Ediskun’da ekler eklenmez “ulanır”, takdirde o zaman eklerin ilk ünsüzü sertleşir. Bu sertleşme hâdisesine “ünsüzler benzeşmesi” adı verilir. Ünsüzler benzeşmesine ilişkin Ediskun şu örnekler sıralanmaktadır: “*kebab-çı*”, “*balık-çıl*”, “*süt-ten*”, “*yulaf-çı*”, “*pişkin*”, “*çalışkan*”, “*sabah-tır*”, “*kümes-te*”, “*çocuk-çağız*”, “*kireç-çi*”. Bu örnekler yer arasında hem Banguoğlu’nun hem de Ediskun’un eserinde “çocukçağız” kelimesinde benzeşme hâdisesi olduğu belirtilmektedir. Bu iki eserin yazılış tarihleri 1940 ve 1963 tarihlerini esas alırsak günümüz zaman diliminden takribi altmış bir sene öncesinde “çocukçağız” yazımı kâbul edilirken günümüzde “çocukçağız” yazımı kabul görmektedir.¹⁴ Ediskun, bu kuralı açıkladıktan sonra diyalektoloji perspektifinde kuralı inceler. Ediskun, Ergin’in ve Banguoğlu’nun “incelme” olarak terimleştirdikleri durumu açıklamaz. Sadece ‘ses değişimleri’ başlığı altında **ı>i** ses değişimi için ‘incelmelerde’ yer alan bir örneği kullanır: “yaşıl=yeşil” (Ediskun, 1988:77). Yeni Türkçe Dilbilgisi gramerinde Banguoğlu’nun sesli daralması, Ergin’in ‘orta hece vokali değişmesi’ terimi kullandıkları benzeşme durumları için Ediskun “kurala bağlı değişimler” adını kullanmayı tercih ederek herhangi bir terminolojiye başvurmaz. Bu değişmeye ilişkin iki kural belirlenir. Bu duruma ilişkin ilk kural fiil kök veya gövdesinin sonu geniş-düz ünlü (a,e) ile bitiyorsa ve “-yor”, “-erek”, “-ecek”, “-en”, “-e” ekleri bu kök veya gövdelere getirilirse yazılışta değişim olmayacağını belirtir. Burada da aslında Banguoğlu’nun yaptığı teklif gibi, “e”li yazım, Ediskun’un da bir teklifi mevcuttur. Bu değişimler sadece söyleyişte olur yazıda değişmez: “*ağla-yor*” yazılır; *ağlı-yor* okunur; *ele-(y)ecek* yazılır; *eli-(y)ecek* okunur” (Ediskun, 1988:78). Geçmişte Ediskun’un teklifi kabul görmüş ve bu yazım tercih

¹⁴ Bu durum sadece bu sözcükle ilişkili değildir. Yabancı sözcüklerin yazımı da imlâlarımızda bir karmaşıklık meselesidir. Özetle doğrusu “çocukçağız” yazımı olmalıdır. Neden bu görüşün esas alındığı ve farklı bir bakış açısı için bkz. Çolak, G. (2009). “‘Kraliçe’yi’ Hecelemek”. *Türk Dili 2009 c.1*(690), ss. 548-552. Türkiye Türkçesinde +CAĞIZ eki isimden isim yapma bu ek birleşik bir ektir. “Çocuk+çağız” yapısındaki ses olayı benzeşme değil yumuşamadır (Korkmaz, 2007). +çA+Ok>+çAk+~>CAk+Az>+Iz>+Cağız ekinin durumu için bkz. Korkmaz, Z. (2007). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK, Keskin, E. G. (2020). *Türkçede Birleşik Ekler*. İstanbul: Kesit.

edilimiş olabilir ancak günümüz imlâsında bu yazım tercih edilmemektedir. İkinci kural ise eğer bu geniş düz ünlüler fiil kök veya gövdelerinde iki yuvarlak ünlü arasına düşerse geniş düz değil dar-yuvarlak olurlar. Burada Ediskun'un, kuralında bir hata görülmektedir. Aslında geniş düz ünlü iki yuvarlak ünlü arasına düşmemektedir. Burada Banguoğlu'nun hece tasnifi daha akla yatkındır. Ediskun bu açıklamasının ardından iki örnek verir ve yazım veya söylenişle ilgili ayrı ayrı durumlar belirtmez: “*korkma-yor*” değil “*korkmu-yor*”, “*üfle-yor*” değil “*üflü-yor*” (1988, s. 78).

TD I+II (KB), Kaya Bilgegil'in Türkçe Dilbilgisi adlı gramerinde Banguoğlu'nun, Ergin'in ve Gencan'ın ele aldığı durumu farklı başlıklar altında birçok yerde işler. Genel olarak bunları dört farklı ana başlıkta ele alır: “*Sessiz Harflere Dair Tamamlayıcı Bilgiler*”, “*Benzeşme*”, “*Ses Uyum*” ve “*Ses Değişmesi*”. “*Sessiz Harflere Dair Tamamlayıcı Bilgiler*” konusunda ‘yumuşama’ terimiyle ele alır. Banguoğlu’nda “içseste ünlüleşme”, Ergin’de “sedalılaşıma” ve Ediskun’da da “süreksiz sert ünsüzlerin yumuşaması” olarak adlandırılan durum Bilgegil’de sadece ‘yumuşama’ olarak belirtilir. ‘Yumuşama’ kuralı için eğer /ç/, /k/, /p/, /t/ harflerinden biriyle biten Türkçe kelimelere sesli bir harf ile başlayan ek gelmesi durumunda bu harfler yumuşayarak /c/, /ğ/, /b/, /d/’ye dönüşür. Bilgegil bu duruma şu örnekleri gösterir: “*Ağac+a*”, “*dib+e*”, “*söğüd+e*”. Yine bu konuyu “*Benzeşme*” başlığı altında inceler. Ancak burada farklı bir açıklama getirir. İki sestten birinin diğerine benzemesi olayını ‘temsil’ kelimesiyle terimleştirir. Sesli harflerden biri süreksiz sert harften, Bilgegil bu harfleri uyumlarda ele alırken ‘boğuk süreksiz’ olarak terimleştirmişti, sonra gelirse bu sessiz harf ‘yumuşama temsiline’ girer. Önceki bölümde ele aldığı örnekleri sadece bir örnek ekleyerek devam ettirir: “(oyuncakı yerine) *oyuncağı*” (1964, s. 302). Bilgegil’in tasnif karmaşası burada devam ederek bu durumu bir de “sesli uyumları” arasında alarak ‘yumuşama temsili’ olarak adlandırdığı durumu ‘çınlaklaşma’ olarak bu kısımda değiştirir. Çınlaklaşmalara diğer bölümlerden farklı dört yeni örnek ekler: “*sütlaç-sütlacı*”, “*orak-orağı*”, “*erik-eriği*”, “*dört-dördü*”. Bu durumdan hareketle Bilgegil’de bir tasnif ve terminoloji kararsızlığı hâkimdir. Banguoğlu’nun “sesleşme benzeşmesi” ve Ergin’in konsonant uyumu Ediskun “ünsüzler benzeşmesi”, Kaya Bilgegil’de birçok bölümde işlenir. Öncelikle buradaki yaklaşım bize Ediskun’u hatırlatır. Bilgegil, “*Sessiz Harflere Dair Tamamlayıcı Bilgiler*” konu başlığında Türkçe kelimelerin sonlarında b,c,d,g harfleriyle, ses uyumu bölümünde bu harfler için “süreksiz çınlak” terimini kullanır, bitemeyeceğini belirtir. Bu yaklaşımdan ötürü Türkçenin yabancı dillerden ödünçlediği kelimelerin sertlikle telâffuz edildiğini belirtir. Ancak bunların yazımıyla ilgili hiçbir görüş belirtmeden okurunu

muallakta bırakır: “*Reng yerine renk*”, “*derd yerine derd*”, “*hisâb yerine hesap*”, “*muhtac yerine muhtaç*” deriz (Bilgegil, 1964, s. 299). Bu bölümün ardından bu değişim “Benzeşme” bölümünde de işlenir. Benzeşme başlığında tercih edilen ‘temsil’ teriminden hareketle burada ‘sertleşme temsiline’ tanımı yapılır. Sert sessizlerden sonra, /c/, /d/, /g/ harfleri gelmesi durumunda bu harfler sertleşme temsiline görünürler. Bu olaya ilişkin Bilgegil’in gramerinde dört örnek yer alır: “(ağaçda yerine) *ağaçta*”, “(ocakcı yerine) *ocakçı*”, “(olukdan yerine) *oluktan*”, “(çalışgan yerine) *çalışkan*”. Ancak bir önceki bölümde ele aldığı yabancı kelimeler ve bileşik kelimelerin bu durumun dışında kalacağını belirtir (Bilgegil, 1964). Bu durumdan da Bilgegil’in yabancı kelimelerin ödünçlendiği dilin şeklinde yazılması arzusu içerisinde olduğu varsayımında bulunulabilir. Bilgegil bu benzeşmeleri ses uyumu konusunda da devam ettirerek bir tespitte bulunur: “(...) Yabancı dillerden aldığımız kelimeleri de, aynı şekilde telâffuz ederiz: “Bâb” yerine *bap*, “renc” yerine *renç*, “sad” yerine *sat*, “neng” yerine *nenk* deriz. Bu kelimelerin yazılışı da söyleyişimize ayarlanmıştır. Bu olaya “son seste boğuklaşma (assourdissement)” adını vereceğiz (Bilgegil, 1964, s. 304). Buradan iki sonuç ortaya çıkar. İlk olarak, ödünçlenen kelimeler Türkçenin uyum kurallarıyla bütünleşerek imlâya te’sir ettiğinin bir tespiti yapılmıştır. Önceki bölümden de anlaşılacağı gibi Bilgegil, imlâda ödünçlenen dilin yazımının teklifini çekimsiz bir tavırla yapar. İkinci sonuç ise Bilgegil’in terim karmaşıklığı bu alıntıyla birlikte ortaya çıkar. Bilgegil, eklerin benzeşmesi durumuyla ilgili Ergin ile aynı görüştedir. Bir ekin çift şekli mevcuttur. Ancak Bilgegil bu durumu örneklenmez: “Çe-ce, ça-ca,çı-cı, çi-ci gibi çift şekli bulunan ekler, (...)” (1964, s. 305). Tahsin Banguoğlu’nda ve Muharrem Ergin’de “incelme” terimiyle karşılanan değişim Bilgegil’de “Sessiz Harflere Dair Tamamlayıcı Bilgiler’de” bir cümle ile anlatılır. Hemen hemen durum tespiti Ergin’in görüşüne yakındır. /ç/, /ş/, /y/ sessizleri “ara sıra” kalın sesler inceltir. Bu duruma Banguoğlu’nda ve Ergin’de tespit edilen örnekler okura sunulur: “*Yaşıl>yeşil*”, “*yanı>yeni*”. Kaya Bilgegil’in Türkçe Dilbilgisi gramerinin ikinci cildinde Banguoğlu’nun ünlü daralması, Ergin’in ‘orta hece vokali değişmesi’ ve Ediskun “kurala bağlı değişmeler” adıyla kavramlaştırdıkları durum onda “ses değişmesi” olarak ayrı bir terim ve müstâkil bölüm başlığıyla yer alır. “Ses değişmesine” ilişkin üstünkörü bir tanımlama çerçevesi çizilmeden verilir. İki den fazla hecesi olan kelimelerde “ses değişmesi” durumu orta hecelerinde görülür. Burada Bilgegil’in hem konuyu ele alış biçimi hem de örneğin sonlarında “denilmesi” ifadesinden bu değişim o zamanlarda imlâda yer almadığı veya Bilgegil’in bu değişimi imlâ kuralı olarak tanımlamaması çıkarımı yapılabilir. Onun bu duruma ilişkin verdiği örnekler diğer gramercilerle kıyasla oldukça sınırlıdır: “(Ağlıyor yerine) *ağlıyor*”, “(çağlıyor yerine)

çağlıyor”, “(anlıyor yerine) *anlıyor*”. Sonuçta, Bilgegil’in tasnifleri ve terminoloji seçimleri arasında tutarsızlıklar görülmektedir. Onun verdiği birkaç örnek diğer gramercilerde yer almayan orijinal örnekler olmasının hâricinde bu tutarsızlık literatürdeki araştırmacıları ve okurların işini oldukça zorlaştırmaktadır.

DB (TNG), Gencan’ın tasnifi önceki paragraflarda ele aldığımız önceki gramercilerden farklıdır. Diğer gramercilerde işlenenleri o farklı üç ana bölümde işler. Bunlar; “*Ünsüzler*”, “*Eylemler*” ve “*Yazım (İmlâ) Kuralları*”. Ünsüzler ana başlığı kendi içerisinde iki alt başlığa ayrılır: “*Ünsüzlerle ilgili yazım (imlâ) kuralları*” ve “*süreksiz sert harflerin (ç,k,p,t) yumuşaması*”. Eylemler kısmının alt başlığı altında yer alan “*Şimdiki zaman kipi’nde*” Banguoğlu’nun Seslerde Darlaşma ve Ergin’in “orta hece vokali değişimini” bu bölümün içinde iki maddede inceler. Bu iki bölümü tekrardan “*Yazım (İmlâ) Kuralları*” bölümünde “*Geniş ünlülerin darlaşması*” ve “*Ünsüz harflerle ilgili yazım kuralları*” alt başlıklarında yeniden ele alır.

Gencan’ın Dilbilgisi kitabı diğer gramerler arasından ayrılan bir yönü vardır. Bu yön, eserde müstâkil bir Yazım (İmlâ) Kuralları içermesidir. Diğer gramerciler imlâyâ ilişkin tekliflerini teorilerini, yerleşik kuralları açıklarken ya da örneklerini sıralarken belirtirler. Ancak Gencan, 1966 yılında yayımlanan ilk baskısı ve 1971’de terminoloji değişikliklerinde bulunduğu, Öz Türkçe terminolojilere yönelir; *fil*>*eylem*, *isim*>*ad*. İkinci baskısında kitapta ayrı bir ana bölüm içinde yazım(imlâ) kuralları yer almaktadır. Gencan, bazı ses hâdiselerine ilişkin bölümleri “ses bilgisi” başlığında incelerken bazılarını da “imlâ” kuralları içerisinde işler. Çalışmada incelenen gramerler içinde ilk defa böyle bir başlığa Gencan’ın eserinde rastlanır. Bunun nedeni TDK’nin 1965 yılında Prof. Dr. Vecihe Hâtiboğlu başkanlığında köklü değişiklikler getirerek yeni bir imlâ kılavuzu yayınlamasıdır. Tıpkı Gencan’ın gramerinde olduğu gibi imlâ kılavuzunun başında “TDK Genel Yazmanı” sıfatıyla Ömer Asım Aksoy’un ön sözü yer alır. Gencan’ın Dilbilgisi kitabının gözden geçirilmiş ikinci baskısının yapıldığı 1971 yılından bir sene öncesi 1970 yılında imlâ kılavuzunda köklü bir değişikliğe gidilerek kitap kapağı “Yazım (İmlâ) Kılavuzu” şeklinde değiştirilir (Balyemez, 2023). Gencan’ın kitabındaki terminoloji değişikliği, “yazım (imlâ) kılavuzunun” gramer kitabında bu ibâreyle müstâkil bir bölüm olarak yer almasının anlamı ortaya çıkmaktadır. Bu bilgilerden de anlaşılabilirce üzere Ömer Asım Aksoy’un etkisi doğrudan Tahir Nejat Gencan’ın eserinde karşımıza çıkar. Banguoğlu’ndan, Ergin’den, Ediskun’dan ve Bilgegil’den bu yana 1971 yılına gelindiğinde Türkiye Türkçesinin imlâsındaki günümüzde de kabul gören değişiklikler için bu tarih mihenk taşıdır. Gencan’ın gramerinde yer alan bu

bölümde onun eklemelerinin olup olmadığı tespitini yapamayız. Ancak bu duruma ilişkin iki güçlü varsayımda bulunabiliriz. Bunlardan ilki, Gencan'ın gramerindeki yazım(implâ) kuralları bölümü doğrudan Prof. Dr. Vecihe Hâtipoğlu başkanlığında hazırlanan ve 1970 yılında güncellenen implâ kılavuzundaki görüşlerin doğrudan aktarıldığıdır. İkincil bir varsayım olarak ise Gencan'ın 1971 yılında hazırladığı bu gramerde hem kendi görüşlerini aktarıp hem de Vecihe Hatiboğlu'nun yazım (implâ) kılavuzundaki görüşleri benimseyerek gramer kitabında müstâkil bir bölüm hazırlayabileceği ihtimalidir. İkincil varsayımın güçlülüğüne ilişkin literatürde üç bilgi mevcuttur. Bu bilgilerden ilki 1970'den 1973'e kadar yazım (implâ) kılavuzunun yeni bir baskısı yapılmamıştır. Bu da Gencan'ın eserindeki değişikliklerin kurum tarafından değerlendirme aşaması olarak düşünülebilir. İkinci bir bilgi olarak 1977'de "Yeni Yazım Kılavuzu" yayımlanır. Bu kılavuzda bir dizi değişiklik yapılır. Kılavuz'u hazırlayan kişiler arasında artık Vecihe Hatiboğlu yer almamaktadır ve görev alan kişilerden birisi de "Tahir Nejat Gencan'dır". Üçüncü son bilgi olarak 1970'den 1977'ye hem yazım kılavuzlarında hem de Gencan'ın gramerinde "Ömer Asım Aksoy'un" ön sözü yer alır (Balyemez, 2023). Yani Aksoy tasvip etmeseydi Gencan'ın gramerinde ve bu kılavuzlarda ön söz yazmazdı. Burada Aksoy'un amacı yapılan bu köklü değişikliklerin Türkçenin kurallarının öğretildiği eğitim kurumlarına da sirâyet etmesi arzusudur. Bu arzu düşünüldüğünde Gencan'ın eserinde diğer gramerlerden farklı olarak implâ kurallarına ayrı bir bölümde detaylı bir şekilde ele alınması anakronizme düşmeden doğal bir çıkarımdır. Dilbilgisi adlı gramerde Ediskun'un "Süreksiz Sert Ünsüzlerin Yumuşaması" olarak bahsettiği terimleştirme tek bir değişiklikte doğrudan bölümün başlığıdır. Burada "ünsüz" yerine harf terimi tercih edilir. Gencan, diğer gramercilerden farklı olarak kuralı açıklamadan hemen örneklerini sıralar: "*Ağaç-ağacı*", "*taşlık-taşığa*", "*kitap-kitaba*", "*dört>dördü*" (Gencan, 1971, s. 50). Akâbinde tek cümleyle bu "süreksiz sert harflerin (ç,k,p,t) ünlülerle karşılaşınca yumuşadığını kural olarak belirtir. Sonrasında Ediskun'un yaptığı şekilde harflerin yumuşama biçimlerine göre dört kategoriye ayırarak; "**ç>c**", "**k>ğ**", "**p>b**", "**t>d**", örneklerini sıralar: "**ç>c:** *kerpiç-kerpice, ardiç-ardıcın, kulaç-kulacı*", "**k>ğ:** *ekmek-ekmeği, tabak-tabağa*", "**p>b:** *mektep-mektebin, cevap-cevabın, kâtip-kâtibi*", "**t>d:** *dört-dördü, icat-icadı, söğüt-söğüdü*". Ardından kurala uymayan kök ve gövdeleri üçe ayırır. Bunlar; "*bir heceli birçok sözcük*", "*eylem tabanları*" ve "*yabancı sözcükler*". Ancak burada da ilginç bir durumla karşılaşılır. Gencan, bu kategorilerin hemen altlarına da "kimi" ifadesiyle başlayan az da olsa yumuşamanın görüldüğü örnekleri sıralar. Süreksiz sert ünsüzlerin yumuşamadığı bir heceli sözcüklere yumuşama gösterilmeden sadece kök biçimleri örnek olarak sıralanır: "*İç*", "*ok*", "*sap*", "*koç*", "*ak*", "*dik*", "*kork*", "*et*", "*uç*", "*kırk*", "*tat*". Ancak

bu tek heceli köklerden eylem türetilmesi durumunda yumuşamalar görüldüğünü belirten Gencan “-ak”, “-aç” köklerini kanıt olarak sunar: “AK: *akı, aka; ağarmak*”, “AÇ: *açız, aç; acıkmak*”. Kurala uymayan ikinci kategori eylem tabanlarına ilişkindir. Eylem tabanlarındaki süreksiz sert harfler yumuşamaz: “*Birik-en*”, “*gerek-irse*”, “*acı-ınca*”, “*çık-acak*”, “*fırlat-ır*”, “*akıt-ıyor*”, “*okut-ur*”, “*kaç-ar*”, “*uç-uyor*”, “*yap-an*”, “*tap-ar*”, “*sat-ar*”, “*unut-ur*”. Gencan, bu duruma ilişkin eylem tabanına “-an” türemiş sıfatın anlam nüanslarına göre farklı yazılmasını ve bazı eylem köklerinde **t>d** yumuşamasının olabileceğini kural dışı durumlara olarak not örneklendirir: “*Yaratan Sanatçı*”, “*Yaradan’a sığındım.*”; “*Git-gidecek, et-eder, dit-diderler* (yünü)”. Son olarak ise yabancı sözcüklerin bazılarında da bu yumuşamanın görüldüğünü belirtir: “*Aşk*”, “*gayret*”, “*ehemmiyet*”, “*merhamet*”, “*hukuk*”, “*millet*”, “*not*”.

Kurala uymayan kategoriler işlendikten sonra yabancı dillerden ödünçlenen sözcüklerdeki yumuşama durumları ele alınarak iki kategoride incelenir. Gencan bu sözcüklerde de “*harflerin*”, Gencan bu bölümde terminolojisini harf olarak belirler, yumuşama durumlarına göre ikiye ayırır: “**nk>g**”, “**g>ğ**”. “**nk** fonemlerinin yan yana gelip **ğ** harfine yumuşadığı durumlar şunlardır: “*Denk-dengi*”, “*çelenk-çelengi*”, “*renk-renge*”, “*künk¹⁵-küngün*”, “*hevenk¹⁶-heveni*”, “*kepenk-kepenge*”, “*cenk-cenge*”, “*mihenk-mihengi*”, “*ahenk-ahengi*”, “*külünk¹⁷-külünge*”, “*frank-franga*”, “*Felemenk-Felemengin başkenti*” Bu örnekler sıralanırken tüfek ve fişek kelimelerinin “*tüfenk*” ve “*fişenk*” şeklinde yazılmamasını belirterek bu kelimelerdeki harflerin **k>ğ** yumuşaması görüldüğünü belirtir. “**g>ğ**” yumuşaması içinse ünlü ile başlayan bir ek geldiğinde görülür: “*Türkolog-Türkoloğa*”, “*monolog-monoloğu*”, “*sosyolog-sosyoloğun*”. Gencan, sonunda “**g**” ve “**ng**” olan yabancı sözcüklerde yumuşama görülmeyeceğini belirtir: “*Org*”, “*lig*”, “*morg*”, “*gong*”; “*Şezlongu*”, “*mitingi*”, “*ringe*”, “*dampingin*”. Banguoğlu, Ergin’de “*incelme*”, Bilgegil’de /ç/, /ş/, /y/ sessizleri ve Ediskun’da **ı-i** olma durumunda örneklenen kökün incelenerek değişmesine Gencan’ın gramerinde yer almamaktadır. Dilbilgisi adlı gramerde “Ünsüzlerle İlgili Yazım (imlâ) kuralları” bölümünde harfler Ediskun’daki gibi “*Süreksiz*

¹⁵ “Künk” isim türünde bir sözcüktür. Kâmus-ı Türkî’de şu anlama geldiği açıklanır: “Kiremitten su yolunda müstamel üstüvâne-biriketten yapılmış su borusu. (Şemsettin Sami, haz. Paşa Yavuzarslan (2015)., s. 707 Kâmus-ı Türkî, m.1901 baskısından)

¹⁶ “Hevenk” veya “avenk” isim türünde sözcüklerdir. Anlamı Kâmus- Türkî’de: “Asılıp muhafaza olunmak üzere bir sapa geçirilmiş meyve bağıdır” (Şemsettin Sami, haz. Paşa Yavuzarslan (2015)., s. 459 Kâmus-ı Türkî, m.1901 baskısından).

¹⁷ “Külünk” isim türünde bir sözcüktür. Kâmus-ı Türkî’de ilk maddede; “Sivri ve uzun demirli taşçı kazması” olarak geçmektedir (Şemsettin Sami, haz. Paşa Yavuzarslan (2015)., s. 706 Kâmus-ı Türkî, m.1901 baskısından)

sert” ve “Süreksiz yumuşak” olmak üzere ikiye ayrılır. Ancak Gencan, burada imlâ kurallarını okuruna aktardığı için sesdeş, vokal, ünsüz yerine ‘harf’ kullanmayı tercih ederken süreksiz yumuşak harflerin benzeşme olayında ‘ünsüz’ terimini kullanmayı tercih eder. Bu kısımda harflerin ayrımını belirten Gencan, sözcük sonlarında bu süreksiz yumuşak harfin kullanılamayacağını belirtir. 1966 yılında yeni imlâ kılavuzundaki yapılan köklü değişikliği aktararak artık c,b,d ile sözcüklerin yazılmaması gerekliliği savını açıklar. Bunun nedeni bu sözcüklerin yalın halde telâffuzları ortak, söylenişi bağlamdan ayırt edilebilir ve çekimlerde değişmektedir (Gencan, 1971). Sıraladığı nedenlere ilişkin sadece çekimlerdeki değişiklikleri örnek gösterir: “Çocuğun saç-borunun sacı”, “Paranın kalpî-hastanın kalbî”. Eğer “b c d” sözcük sonlarında kullanılacaksa yalnızca farklı anlamlara geldiği içindir. Gencan, bunları yabancı ve Türkçe olmak üzere ikiye ayırır. Eserde Türkçe için; “Ad=isim, at=hayvan”, “yed(mek)=yedeğinde götürmek, yet(mek)=kifayet etmek”, “Yad=başka, yat=yat-“, yabancı sözcükler içinse; “Hac=kutsal yeri ziyaret- haç=sâlip”, “Had=sınır, hat=çizgi” (Gencan, 1971). İmlâ kuralı değişikliğine ilişkin açıklamadan sonra “ünsüzlerin benzeşmesi” bölümüne geçilir. Gencan, burada diğer gramercilerden farklı bir şekilde paragraf örneği vererek bütün- parça ilişkisiyle hareket eder ve ardından kuralı açıklar: “Askerlerden, izcilerden sonra esnaf grupları geçti: Fırıncı, dokumacı, kebabçı, kayıkçı... Alay Çemberlitaş’tan, Sultanahmet’ten, Sirkeci’den Taksim’e yürüyor; her tarafta sevgilerle, coşkun alkışlarla karşılanıyordu” (1971, s.49). Ardından burada değişmeyen örnekleri belirttikten sonra sert harflerle karşılaşan /d/,/c/,/g/ süreksiz harflerin sertleştiğini belirterek bu parçadaki değişimleri gösterir. Ancak bu değişimler için “tarafta” gövdesinin sertleştiğini belirtmeyi unuttur: “**d>t:** Geçti, Çemberlitaş’tan, Sultanahmet’ten”, “**c>ç:** Kebabçı, Kayıkçı”, “**g>k:** Coşkun”. Gencan, **b>p** benzeşmesinin Türkçede “b” harfiyle başlayan ek olmadığından dolayı olamayacağını belirtir. Buradaki tespit son derece akla yatkındır. Çünkü sadece Ergin bu benzeşmeye ilişkin “kitab>kitap” örneğini belirtir. Bu kelime Arapçadan ödünçlemedir. Ancak bu benzeşmenin en nihâyetinde fonetiğin içerisinde yer aldığı unutulmamalıdır. Gencan, süreksiz yumuşak harflerle başlayan eklerin süreksiz sert harfler içeren köklerden sonra geldiğin sertleşerek “ünsüz benzeşmesi” denildiğini belirtir. Ardından bu benzeşmenin yabancı ve bileşik sözcüklerde aranmayacağını belirtir. İşte Gencan’ın bu tanımlamasından sonra “benzeşme=sertleşme” fenomeni iyice yaygınlaşır. Burada aslında benzeşme ek yapısının uyum süreciyle ilgilidir. Türkçede sadece uyumlar ünlüler için değil ünsüzler için de geçerlidir. Özetle, Gencan’ın gramerindeki dönemi göz önünde bulundurursak imlâ kurallarındaki yer alan köklü değişikliklerle literatürde kendine farklı bir yer edinmiştir. Banguoğlu’nda “Seslilerde darlaşma”, Ergin’de

“orta hece ünlü değişimi, Ediskun’un “kurala bağlı değişmesi” ve Bilgegil’in “ses değişmesi” olarak ayrı bölümlerde ele aldıkları olgu, Gencan’da başka bölümlerde dolaylı yoldan aktarılır. Öncelikle “eylem” bölümünde ‘şimdiki zaman kipinin altında bu konu işlenir. Aslında Gencan’ın eserinin 1966 yılına ait ilk basımında bu bölüm için kullanıla terim “fiil”dir. Ancak 1971’de Gencan gramerinin terminolojisini değiştirerek Öztürkçe olan “eylem” adını kullanmayı tercih eder. Değişikliğin nedeni yeni baskıya ait eserin ön sözünde açıklanır: “Bugüne kadar, Türk dilinin kurallarını derleyip yazanlar, şu sanılar altında kalmışlardı: 1) Görüşler, arayışlar, bölümlemeler, anlatışlar ve ana düşüncüler Arap dilinin etkisiyle oluşmuştur (1971, s. VII). Burada doğrudan Tahsin Banguoğlu, Muharrem Ergin, Haydar Ediskun ve Kaya Bilgegil eleştirilir. Çünkü onlar gramerlerinin bölüm adlandırmalarında “fiil” veya Türkçenin sarf geleneğinden gelen terimlerin birçoğunu devam ettirirler. Ancak burada durum bir hayli ilginçtir. Çünkü Tahir Nejat Gencan, 1966 yılında kitabının ilk baskısında aynı terminolojileri kendisi de kullanır.

Dilbilgisi adlı gramer çalışmasında ‘Eylem’ başlığı altında yer alan *III numaralı Şimdiki Zaman Kipi bölüm başlığının b, c ve ç maddelerinde* durumu açıklar. *B maddesi’nde* -yor şimdiki zaman ekinin ünlüler uyumu kuralına aykırı olduğunu belirtirken “c” bendi’nde bu ekin taban sonlarındaki geniş ünlüleri darlaştırdığını; “ç” bendi’nde ise bu darlaşan seslilerin iki yuvarlak ünlü arasında kalarak ‘yuvarlaklaştığını’ belirtir (Gencan, 1971). Darlaşmaya ilişkin şu örnekleri sıralar: “Bekle-bekliyor”, “iste-istiyor”, “gitme-gitmiyor”, “yazma-yazmıyor”. Yuvarlaklaşmaya ilişkin gramerde şu örnekler yer almaktadır: “Söyle-söylüyor”, “durma-durmuyorum”, “kokla-kokluyorlar”, “gürle-gürlüyor”. Gencan, bu bölüme ek “Yazım (İmlâ) Kuralları” bölümünde “Geniş Ünlülerin Darlaşması” başlığı altında ortaya çıkar. Gencan, bu bölüme başlamadan önce üç ilkeyi hiyerarşik olarak sıralar; *Fonetik, etimoloji ve gelenek* (Gencan, 1971). Bu üç ilke içerisinde hiyerarşik olarak en üstte fonetik yer alır. İşte buradan itibaren bir gerçek ortaya çıkar. Sadece 1966 yılında yapılan köklü yazım kuralı değişikliğine binaen Gencan’ın da katkıları mevcuttur. Gencan burada gerekçelerini belirterek kendinden önce Banguoğlu ve Bilgegil’in tekliflerinin neden reddettiğine dair doğrudan olmasa bile dolaylı yoldan açıklama zarureti hissederek. Geniş ünlülerin darlaşması başlığında darlaşmayı ve yuvarlaklaşmayı farklı örneklerle bir kez daha açıklanır: “Anla-anlıyor”, “dinle-dinliyor”, “ara-arıyor”; “Kokla-kokluyor”, “söyle-söylüyor”, “kutla-kutluyor”. Sonrasında darlaşma ve yuvarlaklaşma meselesini kaynaştırma harfiyle bağdaştırır. Şimdiki zaman kipinde “-yor” ekine bağlanan bu durum imlâ bölümünde kaynaştırma harfiyle ilişkilendirilmiştir. Gencan, burada imlâ kuralını ortaya

koyar: “de-“, “ye-“ fiil kökleri, darlaştırma ve yuvarlaklaşma dışında y kaynaştırma harfinin neden olduğu darlaştırmanın bütün örnekleri sadece diyalektolojide kalır. “de-“ ve “ye-“ fiil köklerine ilişkin bu bölümde bir tablo üzerinden bu istisnâi durum örneklendirilir:

Tablo 15

“de-“ve “ye-“ Eylemlerindeki Darlaştırma Etkisini Yazım (İmlâ) Kuralında Görünümü

Sözcüğün aslı	Yazılışı	Söylenişi, Okunuşu
<i>ye-y-ecek</i>	<i>yiyecek</i>	<i>yiyecek</i>
<i>de-y-en</i>	<i>diyen</i>	<i>diyen</i>
<i>ye-y-ebilmek</i>	<i>yiyecek</i>	<i>yiyecek</i>
<i>de-y-emedi</i>	<i>diyemedi</i>	<i>diyemedi</i>

Dilbilgisi adlı eserinden doğrudan alınmıştır (Gencan, 1971).

Yine bu bölümde Gencan, ünsüz benzeşmesi, ünsüz yumuşamaları için farklı örnekler kullanır: “*Kitapçı geçti*”, “*küskün*”, “*çalışkan*”, “*ağaçtan düştü*”; “*Ağaç-ağacı*”, “*toprak-toprağı*”, “*kitap-kitaba*”, “*geçit-geçide*”. Özetle, günümüzde yaygın olan ve kabul gören imlâ kurallarının çıkış noktası Tahir Nejat Gencan’ın gramerinin yayımlandığı süreç ve eseriyle ilgilidir. Onun kendi döneminden önceki tarihlerinde yazım kurallarına ilişkin kökten değişiklik teklifinden dolayı diğer gramer kitaplarında yer almayan “Yazım (İmlâ) Kuralları” bölümünün yer almasına neden olmuştur. Buna binâen gramer terimlerine ilişkin Türkçe ve Arapça terim meselesinin çıkış noktası Gencan’ın Dilbilgisi adlı gramer çalışmasıyla doğrudan doğruya ilgilidir. Ancak günümüz öğretiminde ünsüz benzeşmesinin sertleşme hâdisesiyle aynı kavramı karşılama yanlışlığı da yine bu çalışma ile doğrudan ilintilidir. Ayrıca bu eserde gerek tasnif gerekse olayların açıklanmasında birçok ikilik mevcuttur. Ses Bilgisinde işlenen olgular aynı zamanda Eylemler ve Yazım Kuralları bölümünde işlendiği görülür. Eylem bölümünde “-yor” şimdiki zaman kipiyle açıklanan darlaştırma ve yuvarlaklaşmalar Yazım Kuralları bölümünde /y/ kaynaştırma harfiyle ilişkilendirilmesi tespit edilebilen ikiliklerdir. Ancak bunlara rağmen günümüz Türkiye Türkçesinde kabul edilen, yaygınlaşan kavram ve yazım kuralları Tahir Nejat Gencan’ın gramerinin yazıldığı dönemle onun eserinin etrafında şekillenmesinden dolayı literatürdeki yeri asla yadsınamaz.

TT (FB), Fuat Bozkurt’un sınıflandırmasına geçmeden önce terimlerini belirtmek gerekir. Banguoğlu’nda “patlamalı katı sesdeş ünsüzleri”, Ergin’de “sedasız konsonant”, Ediskun ve Gencan’da “Süreksiz-sert ünsüzler (harfler) ve Bilgegil’in terminolojisiyle “boğuk

süreksizler” olarak adlandırılabilen /p/,/ç/,/t/,/k/ sessizleri Bozkurt’ta “ötümsüz ünsüzler” terimleriyle karşılanır. Bunların sessizlerin karşılığı olarak Banguoğlu’nun “patlamalı katı sesdeş” terminolojisi, Ergin’in “sedasız karşılığı olan sedalı konsonantlar”, Ediskun ve Gencan’da “süreksiz-yumuşak ünsüzler (harfler) ve Bilgegil’in gramerinde “süreksiz çınlaklar” olarak adlandırılan /b/,/c/,/d/,/g/ konsonantları Bozkurt’un gramerinde “ötümlü ünlüler” veya “ötümlü ünsüzler” olarak adlandırılır. Diğer gramer kitaplarında yer alan olgular Türkiye Türkçesi’nde üç başlık altında sınıflandırılır. Bunlar; “Ötümlüleşme”, “Ünlü, Ünsüz Benzeşmesi” ve “Daralma” olarak Söyleyiş bölümünün alt başlıklarıdır. Gencan’da olduğu gibi Bozkurt’un gramerinde de “incelme” olayı ve ı-i değişimi yer almamaktadır. “Ötümlüleşme” başlığında Bozkurt, Türkçede sözcüklerin sonunda “ötümsüz ünsüzlerin” (/p/,/ç/,/t/,/k/) bulunduğunu belirterek sözcük sonlarında “ötümlü ünlülerin” (/b/,/c/,/d/,/g/) olmayacağını belirtir. Ancak bu sözcükler “ünlü” ile başlayan bir ek aldıklarında ötümsüz ünsüzler ötümlü ünsüzlere dönüşürler. Bu dönüşüme “ötümlüleşme” denmektedir. Ötümlüleşmenin görülebileceği örnekler şunlardır: “kılıç>kılıcımız/ yurt>yurdum/ant>andımız/ tanık>tanığımız/ sonuç>sonucumu” (Bozkurt, 2017). Sonrasında tek heceli bazı Türkçe ve yabancı sözcüklerin son hecelerinde ötümlüleşmenin görülmeyeceğini belirtir. Ancak bu durumu örneklendirirken sadece Türkçe sözcükleri kök hâlinde isim ve fiil ayırt etmeksizin sıralar: “at”, “et”, “tek”, “üst”, “süt”, “alt”, “çit”, “ilk”, “ip”, “iç”, “kaç”, “göç”. Sonrasında Türkçeye geçen yabancı kökenli ödünçlemelerde bu kelimelerin aslında sonlarının ötümlü ünsüz hâlinde görüldüğü ancak Türkçenin ödünçleme esnasında bu kelimelerin sonların ötümsüzleriyle değiştirildiğini belirtir. Ancak bu kelimelere ünlü ile başlayan bir ek getirildiğine asıllarındaki gibi ötümlüleşirler: “kitab>kitap”, “üslub>üslup”, “icad>icat”, “cevab>cevap”; “kitabımız”, “rakibe”, “tahribi”, “cenge”. Bozkurt’un gramerinde ikinci alt başlık “Ünlü-Ünsüz Benzeşmeleridir”. Öncelikle Bozkurt, Türkçenin bir benzeşme-uyum dili olduğu tespitinde bulunur (Bozkurt, 2017). Ardından kök ve gövdelere getirilen eklerin benzeşmesi gerekliliğini bahsederek ötümsüz ünsüzlerle biten sözcüklere ötümsüz seslerle başlayan eklerin getirilerek söyleyişin ve yazımın değiştiğini belirtir. Sadece başlıkta “ünsüz benzeşmesi” ifadesini kullanır. Belirlediği tespitleri örneklendirir: “top-çu”, “kaç-tı”, “kat-ki”, “baş-kan”; “top-cu, kac-dı, kat-gı, baş-gan şeklinde ne söylenir ne de yazılır”. Türkiye Türkçesi adlı gramerde üçüncü ve son başlık daralmalardır. Bozkurt, daralmalar ve örneklerini dört ayrı durumda ele alır. Bunlar; “Olumsuzluk ekinin -mı/mi,-mu/mü biçimleri”, ”y ünsüzünün daraltma etkisi”, “haploloji” ve “-(i)yor ekinde önceki e>i,ü veya a>ı,u. Bozkurt’a göre bu ölçütler arasında yer alan y ünsüzünün daralma etkisi yazımda değil diyalektolojide görülür. “Daralmaların”

ilk ölçütünü olumsuzluk eki üzerinden aktarır: “gel-me-yorum>gel-mi-yorum”, “anlamak ve anla-ma-mak; anla-ya-mı-yor-um”, “duymak ve duy-ma-mak; duy-mu-yorum”. Banguoğlu’nun Bitişme ve Kaynaşma, Ergin’in haploloji başlığında incelediği olguyu Bozkurt daralmalar arasında aktararak bir örnek verir: “~~babayla~~>babayla”. Son ölçüt ise –(i)yor eki ile ilgilidir: “bekleyor değil bekliyor”, “~~başlayor~~>başlıyor”, “okumayor>okumuyor” “-de” ve “-ye” ile ilişkili durumu ise bu bölümün dışında tutarak “/y/ türemesi” bölümünde belirtme tercihinde bulunur(Bozkurt, 2017). Kısacası Bozkurt’un tasnifi oldukça yerinde ve tutarlıdır. Özellikle kullandığı “ötümlüleşme” terimi literatürde araştırmacılar tarafından tercih edilmektedir. Ancak diğer gramer çalışmaları yapan araştırmacıların eseriyle mukayese edildiğinde örnekler niceliksel bağlamda oldukça azdır.

TD(MH), Hengirmen’in terminolojisi Ediskun ve Gencan’da izler taşır. /p/,/ç/,/t/,/k/ konsonantlarını “sert ünsüzler”, /b/,/c/,/d/,/g/ konsonantları da “yumuşak ünsüzler” terimler olarak kullanılır. Daha önceki gramercilerde aktarılan olgular, Türkçe Dilbilgisi’nde üç ana bölümde incelenir. Bunlar; “Sert Ünsüzlerin Yumuşaması”, “Ünsüz Benzeşmesi” ve “Bildirme Kipleri” başlıkları altında yer alır (Hengirmen, 1995). Gencan’ın çalışmasındaki benzer durumlar bu eserde de görülür. İlk olarak Banguoğlu’nun ve Ergin’in “incelme”, Bilgegil’in “ı>i” ses değişimi olarak alt başlıklar açtıkları durumlar Hengirmen’in eserinde yer almamaktadır. Ardından, Banguoğlu’nun “darlaşma” ve Ergin’in “orta hece değişimi” olarak örneklendirdiği durumlar Hengirmen’de, “Şimdiki zaman” başlığı altında söz edilir. Hatırlanacağı üzere, Gencan’da bu olguyu “Eylemler” ana bölümünde okuyucularına aktarmaktaydı.

İlk ana bölüm başlığı olan “Sert Ünsüzlerin Yumuşaması’nda” doğrudan “yumuşama” kuralı aktarılır. Türkçe kökenli sözcüklerin sonlarındaki /p/,/ç/,/t/,/k/ ünsüzleri iki ünlü arasında olduğu takdirde yumuşayarak /b/,/c/,/d/,/ğ/ ünsüzlerine dönüşür. Hengirmen, durumun tanımlamasını yaparken diğer gramercilerden farklı olarak /g/ ünsüzünü değil /ğ/ harfini ünsüz olarak kabul eder. Bu dönüşümü Ediskun ve Gencan’da olduğu gibi dört başlıkta belirterek bu başlıklarda örneklerini sıralar: “p>b, kitap; kitabı, kitaba, kitabın”, “ç>c, ağaç; ağacı, ağaca, ağacın”, “t>d, yurt; yurdu, yurda, yurdun” ve “k>ğ, çocuk; çocuğu, çocuğa, çocuğun” (Hengirmen,1995). Yumuşama kuralını ele aldıktan sonra istisnaları dört ölçütte özetler. Bu ölçütlerden ilki özel adlarda aynı durum yaşansa bile imlâ kuralında bu değişiklik olmaz. İkinci ölçüt olarak, tek heceli sözcüklerin sonlarında bu sert ünsüzler iki vokal arasında olsa bile yumuşamanın görülmeyeceğini belirtir. Hengirmen’in üçüncü ölçütü “çift heceli bazı sözcüklerdir”. Bu bazı sözcüklerin sonlarındaki sert ünsüzler

yumuşamamaktadır. Son ölçüt ise yabancı sözcüklerle ilgilidir. Tıpkı çift heceli bazı sözcükler gibi yabancı kelimelerin bazıları da yumuşamaz. Özel adların imlâ durumu ile ilgili şu örnekler sıralanır: “**p**, *Serap*; *Serap’ı*, *Serap’a*, *Serap’ın*”, “**ç**, *Aytaç*; *Aytaç’ı*, *Aytaç’a*, *Aytaç’ın*”, “**t**, *Turgut*; *Turgut’u*, *Turgut’a*, *Turgut’un*”, “**k**, *Burçak*; *Burçak’ı*, *Burçak’a*, *Burçak’ın*”. İkinci ölçüt olarak belirtilen tek hecelilerin sonundaki sert ünsüzlerin yumuşamaması ile ilgili şu örnekler yer almaktadır: “**p**-*Top*<*topu*, *küp*<*küpü*, *çöp*<*çöpü*, *çap*<*çapı*”, “**ç**- *kaç*<*kaçı*, *saç*<*saçı*, *suç*<*suçu*, *üç*<*üçü*, *iç*<*içi*, *koç*<*koçu*”, “**t**- *et*<*eti*, *süt*<*sütü*, *it*<*iti*, *bit*<*biti*, *at*<*atı*”, “**k**- *kök*<*kökü*, *tek*<*teki*, *tok*<*toku*, *ak*<*akı*”. Yine yumuşamanın görülmediği üçüncü durum olarak belirtilen ‘çift heceli bazı sözcüklere’ ilişkin köklerin hâl ekleriyle çekimlenmiş gövdeleri sıralanarak örnekleştirilmiştir: “*anıt*<*anıtı*”, “*konut*<*konutu*”, “*aygıt*<*aygıtı*”, “*yapıt*<*yapıtı*”, “*boyut*<*boyutu*”, “*yakıt*<*yakıtı*”, “*kanıt*<*kanıtı*”, “*taşıt*<*taşıtı*”, “*kesit*<*kesiti*”, “*ölçüt*<*ölçütü*”. Bazı yabancı sözcüklerin sonlarında sert ünsüzler olmasına rağmen yumuşama olayı görülememektedir: “**p**- *kamp*<*kampı*, *teleskop*<*teleskopu*”, “**ç**- *maç*<*maçı*, *briç*<*briçi*”, “**t**- *adalet*<*adaleti*, *edebiyat*<*edebiyatı*”, “**k**-*aşk*<*aşkı*, *ırk*<*ırkı*, *mark*<*markı*”. Hengirmen başta sert ünsüzlerin yumuşaması olayını aktarırken yumuşak ünsüzler arasında /ğ/ harfini kullanmaktaydı. Bu bölümü sonlandırmadan önce /g/ konsonantın yumuşamada görüldüğü duruma ilişkin bir açıklama gereğinde bulunur. Eğer /ç/,/k/ ünsüzlerinin öncesinde bir n ünsüzü mevutsa bu ünsüzlerin /c/,/g/’ye dönüşeceklerini belirtir: “**ç**-*genç*<*genci*, *basınç*<*basıncı*, *sevinç*<*sevinci*”, “**k**-*denk*<*dengi*, *renk*<*rengi*, *cenk*<*cengi*, *ahenk*<*ahengi*”. (Hengirmen, 1995). Bu yumuşamaların bir kısmı da “Yumuşak Ünsüzler” adlı bölüm başlığında da görülür. Hengirmen, burada yabancı sözcüklere ilişkin tespitlere yer verir. Ancak burada yer alan durumların ve örneklerin sıralaması da Gencan’ın grameriyle birebir aynıdır: “*Türkologu*”, “*sosyologu*”, “*org*”, “*lig*”, “*gong*”, “*miting*”, “*ring*”, “*damping*” (Hengirmen, 1995:81). Mehmet Hengirmen’in ikinci ana bölümü “Ünsüz Benzeşmesidir”. Hengirmen, benzeşmenin Türkçedeki uyumun olduğu bilincindedir. Ünsüz benzeşmelerinin tanımını sert ünsüzlerden sonra sert, yumuşak ünsüzlerden sonra yumuşak ünsüzler geldiğini belirterek bu bölümü dört başlık altında inceleyeceğini belirtir. Bu başlıkları sırasıyla; “*sözcük içinde ünsüz benzeşmesi*”, “*sözcük sonunda ünsüz benzeşmesi*”, “*çekim eklerinde ünsüz benzeşmesi*” ve “*ad durum eklerinde ve ek eylemde ünsüz benzeşmesi*” dört tanedir (Hengirmen, 1995, s. 78). İlk başlık “*sözcük içinde ünsüz benzeşmesi’dir*”. Sözcük içindeki ünsüz benzeşmelerini ikiye ayırarak örneklerini sıralar ve yabancı sözcüklerin çoğunluğunda bu uyumun olamayacağı belirtir: “Sert ünsüzler: ‘*eski*’, ‘*başka*’, ‘*çift*’, ‘*yufka*’, ‘*tepsi*’, ‘*ıssız*’”, “Yumuşak ünsüzler: ‘*Tanrı*’, ‘*yıldız*’, ‘*iğne*’, ‘*gündüz*’, ‘*gövde*’,

‘çığdem’. Örnek olarak gösterilen yabancı sözcükler şunlardır: “*diplomat*”, “*direksiyon*”, “*kompozisyon*”, “*ipnotizma*”. Ancak Mehmet Hengirmen’in sıraladığı örnekler arasında yer alan kelimenin imlâdaki karşılığı “hipnotizma” şeklindedir.

Gramer kitabındaki ikinci başlık “*sözcük sonunda ünsüz benzeşmesi’dir*”. Köklerin son hecelerine göre bir önceki bölümde olduğu “sert” ve “yumuşak” olarak ikiye ayırarak bunların altlarına ‘bazı eklerin uymadığını’ belirtir: “Sert ünsüzler: *Türk-çe, dış-çı, bas-kı, yurt-taş, çalış-kan*”, “Yumuşak ünsüzler: *bil-gi, av-cı, İngiliz-ce, gör-gü, demir-ci*”. Hengirmen burada bazı eklerin uymadığını gövdeler üzerinde gösterir: “Sert ünsüzlere uymayan ekler: *üç-gen, dört-gen, ağaç-lık, üç-lü, dört-lü, güç-lü*”. “Yumuşak ünsüzlere uymayan ekler: *tuz-suz, sevim-siz, Ürgüp-lü, yaş-lı, akşam-leyin*”. Ancak bu sıralamada yer alan “Ürgüplü” çekimi kategoriye aykırıdır. Çünkü kökün sonundaki ünsüz sert bir ünsüzdür. Hengirmen bu bölümün sonunda birleşik sözcüklerde ünsüz benzeşmesinin aranmayacağını belirtmektedir. Bölümün üçüncü alt başlığı “*çekim eklerinde ünsüz benzeşmesi’dir*”. Hengirmen bu bölümde “aç-, yaz-, gör- ve konuş-“ fillerin gövdeleriyle örneklerini sıralar: “**aç-mak**; *aç-tı-m, aç-tır-dı-m, aç-tır-ıl-dı*”, “**yaz-mak**; *yaz-dı-k, yaz-dır-dı-k, yaz-dır-ıl-dı*”, “**gör-mek**; *gör-dü-nüz, gör-üş-tüler, gör-üş-tür-ül-dü-ler*”, “**konus-mak**; *konus-tu-lar, konuş-tur-ul-du-lar, konuş-tur-ul-duk*”. Son alt başlık “*ad durum eklerinde ve ek eylemde ünsüz benzeşmesi’dir*”. Ad durum ekleri (-dA, -dAn) ve ek eylem(-dIr, -dUr) ünsüz benzeşmelerine uyarak sözcük sonlarındaki yumuşak ünsüz’ün /d/, /t/’ye dönüştüğünü belirterek bu değişimi tablo üzerinde örnekleriyle gösterir:

Tablo 16

Ad durum eklerinde ve ek eylemde ünsüz benzeşmesi

Sert Ünsüzler	Ad durum ekleri	Ek eylem
ç-ağaç	ağaçta-ağaçtan	Bu ağaçtır.
f-sınıf	sınıfta-sınıftan	Bu sınıftır.
h-Fatih	Fatih’te-Fatih’ten	Bu Fatih’tir.
k-çocuk	çocukta-çocuktan	Bu çocuktur.
p-kitap	kitapta-kitaptan	Bu kitaptır.
s-otobüs	otobüste-otobüsten	Bu otobüstür.
ş-kuş	kuşta-kuştan	Bu kuştur.
t-yurt	yurtta-yurttan	Bu yurttur.

Hengirmen,M. (1995). *Türkçe Dilbilgisi*. Mehmet Hengirmen’in Türkçenin Dilbilgisi adlı eserinden doğrudan alınmıştır (s.80).

Bu bölümün dışında “*Türkçenin Ses Kuralları ve Sözcükler*” bölümünde “*sözcük sonundaki ünsüzler*” alt başlığında Türkçenin yabancı dillerden ödünçlediği sözcüklerin sonlarında

/b/,/c/,/d/,/g/ ünsüzlerinin sert /p/,/ç/,/t/,/k/ ünsüzlerine dönüştüğünü belirtir. Ancak bu durumu örneklendirirken sözcüklerin âsıl hâllerini sıralar: “Yakub”, “muhtac”, “derd”, “aheng” (1995, s. 86).

Hengirmen’in gramerinde ele alınacak son başlık “bildirme kipleri’dir”. “Eylem Çekimi ve Kipler” ana başlığı altında yer alan bölümde Ergin’in orta hece değişimi ve Banguoğlu’nun darlaşma olarak bahsedildiği durum ile karşılaşılır. Ona göre *a, e* sesleriyle biten fiil kökleri /y/ kaynaştırma ünsüzünün etkisiyle /i/,/ı/,/ü/,/u/ ünlülerine dönüşür. Burada diğer gramercilerle mukayese edildiğinde bir anlayış farklılığı vardır. Çünkü Hengirmen, ünlü ile biten eklerde şimdiki zaman kipinin “-iyor” biçiminden “-yor” biçimine dönüştüğünü görür. Bu şekilde yaklaşımı Gencan’ın imlâ kuralları bölümünde karşımıza çıkmaktaydı. Hengirmen’in bu yaklaşımı bizce yanlıştır. Çünkü ekin asıl biçimi “-iyor” değil “-yor”dur. Buradaki (i) yardımcı sestir. Genellikle Türkçede eklerdeki değişimler sesler ilgilidir. Bir ekin köküne göre birden fazla biçimi mevcuttur. Burada ünlü dönüşümünden ziyade kökün durumu elzemdir. Eğer kökün sonu vokal veya sesli ile bitiyorsa bu yardımcı sese ihtiyaç duyulmaz. Ancak eğer kök isimden fiil yapan eklerle (-IA,-şA) gövde durumuna geldiğinde eklerde yer alan /I/,/ş/ seslerinin durumundan ötürü bu yardımcı ses değişerek darlaşır veya yuvarlaklaşır. Özetle, bu durumu değerlendirirken Banguoğlu ve Ergin’in yaklaşımlarıyla hareket etmek daha uygundur. Hengirmen ünlü dönüşümleriyle ilgili şu örnekleri sıralar: “anla-mak<anlı-yor”, “yaşa-mak<yaşı-yor”, “dinle-mek<dinli-yor”, “izle-mek<izli-yor”, “özle-mek<özlü-yor”, “gözle-mek<gözlü-yor”, “otla-mak<otlu-yor”, “okşa-mak<okşu-yor” (Hengirmen, 1995, s. 220).

Sonuç olarak Mehmet Hengirmen, benzeşmenin yumuşak harflerin sertleşmesiyle aynı olguyu kapsamadığının farkındadır. Bunun için benzeşmeleri kök ve eklerin ses durumuna göre farklı başlıklar altında inceler. Ancak “Sert ünsüzlerin yumuşamasında” tasniflendirmede bir dağınıklık söz konusudur. Yumuşamayı kapsayan birtakım olguları “yumuşak ünsüzler” başlığında işledikten sonra ünsüz düşmeleri ve ünsüz türemelerini işledikten sonra yumuşama hadisesine geri döner. Yine yabancı sözcüklerin yumuşamasını da farklı bir bölümde ele alır. Darlaşma ya da orta hece değişimi olarak bilinen durumu ise eylemlerin kipliğinde incelemiştir. Gencan’da ikilik görülmesine rağmen bu durumun yuvarlaklaşma ve daralma olduğu yine onun tarafından bahsedilmişti. Ancak Hengirmen, burada ekin biçiminin değiştiğini düşünerek kaynaştırma harfinden dolayı ünlülerin dönüştüğünü düşünür. Ancak burada değişim orta hecede ve yardımcı sesler üzerinde görülmektedir. Hengirmen’in örnekleri niceliksel olarak fazla olsa da niteliksel ölçütlerde

problemlidir. Çünkü aynı kökün farklı çekimleri çeşitliliği etkilememektedir. Ayrıca yabancı sözcüklerde yumuşama durumunda alınan örnekler, bu örneklerin sırası dâhil Gencan ile aynıdır. Örneğin Hengirmen'in kitabında yer alan Özel Adların yumuşamamasına ilişkin örnekte "Turgut" ismi yer almaktadır. Bu Turgut adına biz hem Ergin'de hem Gencan'da karşılaşırız (Ergin, 1986, s.64; Gencan, 1971, s.48). Ergin'in gramerinden Hengirmen'e kadar olan süreç otuz yedi yılı kapsar. Otuz yedi yılda /t/ konsonantının son hecede yer aldığı en güzel isim Turgut'tur. Burada Hengirmen, örneklendirirken farklı bir isim tercih edebilirdi. Burada her ne kadar bir gramerci öncekilerinin eksikliğini tespitini yaparak 'dört başı mamur' bir eser oluşturmaya çalışsa da aslında kendisinden öncekilerden de esinlenir.

Kısacası, Türkiye Türkçesinde 1940-1995 yılları arasında yazılmış yedi gramer kitabındaki sesbilgisi bölümü incelendiğinde ortaya iki sonuç çıkar. İlk sonuç bu çalışmalardaki terim sorunlarıdır. Literatürde kendisine sağlam bir yer bulan Prof. Dr. Zeynep Korkmaz'ın "Türkiye Türkçesi Üzerindeki Gramer Çalışmaları ve Bu Çalışmaların Günümüzdeki Durumu" makalesindeki terim sorunları tespiti gramer kitaplarının çoğunlukla daha ilk bölümü olan sesbilgisi, Bilgegil ve Bozkurt hâric onların gramerlerinde sesbilgisi son bölümde, bölümlerinde doğrudan karşımıza çıkar. Banguoğlu, Bilgegil ve Bozkurt Korkmaz'ın da belirttiği gibi kendi terminolojilerini türetme arzusundadırlar. Ayrıca yer yer Banguoğlu'nda Fransızca terimlerin etkisi görülürken Ergin'de ise Almanca terminolojinin tesiri oldukça fazladır. Ediskun'ndan başlayan süreçte en kritik kırılma noktası Gencan'ın eserinde görülür. Tahir Nejat Gencan'ın 1966 yılındaki ilk baskısındaki terimleri 1971 yılında tamamen Türkçeleştirir. O dönemdeki köklü imlâ değişiklikleriyle beraber Ediskun'daki terminoloji Gencan aracılığıyla onun kurallarıyla literatürü kapsamaya başlar. Ancak bu değişikliğin sonucunda bazı yanlışlamalar öğrencilerde kodlanır. Bu kodlanmaya ilişkin iki örnek verilebilir. Bunlardan ilki sesin ve harfin birbirlerinin yerine kullanılabilecek terimler olması iken bir diğeri de benzeşmenin sadece yumuşak ünsülzerin değişerek "sertleşmesi" durumunda açıklanmasıdır. İkinci sonuç ise çalışmanın ana konusu olan örneklerle ilgilidir. Gramercilerin örnekleri üç aşağı beş yukarı aynı paralellikte seyreder. Çalışmanın kapsamında yer alan yedi gramer kitabının altısında örnekler yer alırken sonlarında muhakkak üç nokta işareti veya vb. ibaresi yer alır. Her ne kadar gramerciler bu örneklerin çoğaltılabileceğini işaret etse de kronolojik ilerlemede bu örnekler bir yerde sınırlandırılır. Banguoğlu'ndan başlayarak Hengirmen'e uzanan süreçte bütün yumuşamalarda muhakkak bütün gramerciler "kitap" örneğini kullanır. Çorap, Kebap, Ahbab kelimeleri ünlü ile başlayan hâl eklerinden birini aldıklarında "kitaptaki" gibi

benzeşme sürecine uğrayamazlar mı ? Buradaki örneğin tekrar edilmesindeki neden örneklemenin kaynağıyla ilgilidir. Türkçenin söyleyiş özelliklerinde doğal dil konuşmaları ve diyalektoloji önemli bir yerdedir. Ancak gramer çalışmalarında örnekler sadece söyleyiş ve doğal dil sürecinden değil aynı zamanda Türkçenin farklı kaynaklarından da örneklendirilmesi gerekir. Banguoğlu ve Ediskun gramerlerinde bu örnekleri verirken çok çok az sayıda da olsa kaynaklarını değiştirmişlerdir. Ancak bu çeşitlilik onların eserlerinin tamamına sirâyet etmemiştir. Bu örneklerin kaynak çeşitliliği başta edebî metinlerimizden başlayarak arttılsaydı durum değişkenlik gösterirdi. Bu konuda Korkmaz'ın ve Ercilasun'un "Türk Grameri Sorunları Bildiriler I-II'de" görüşü bu tespitimizi tamamlamaktadır: Zeynep Korkmaz: "(...) Biz metinleri takip ederek metinlerden kurallara ve metinlerdeki görevlerden şekillere gittiğimiz zaman, herhâlde gramerimiz çok daha başka bir görüş açısından ve kapsamlı şekilde, ufku genişletilmiş olarak karşımıza gelecektir" (TDK, 2011: 10). Ahmet Bican Ercilasun: "(...) Bunları metinlerden hareket ederek bulup ona göre, onların üzerine bina ederek gramerimiz yazmıyoruz. Galiba en önemli konu bu. Hatta yalnız yazılı metinler değil, karşılıklı olarak konuşurken de çok değişik anlamlarda bazı ekleri, yapıları kullanıyoruz (...)" (2011:11)

Kökler, Ekler ve Gövdeler

Çalışmamızın ikinci kısmında bu yedi gramer çalışmasında Türkçede kelime türetme yolunun başlangıç noktasından gelişim noktasına kadar olan kökler, ekler ve gövdeler kısmındaki gramercilerin görüşleri tasnifleri özellikle aralarındaki farklılıklar vurgulanarak aktarılmaya çalışılacaktır. Bu bölümde yer alan kavramlardan anlaşılması gereken durumun sınırlılıklarını belirlemek gerekir. Türkçede ekler genel ana hatlarıyla sınıflandırılırken genelde görev ölçütüyle hareket edilerek ikiye ayrılır. Bunlar; kelime türetme görevine ilişkin tanımla "*Yapım ekleri*" ve "*Çekim ekleri*" olarak sınıflandırılmaktadır. Ancak Banguoğlu ve Ergin, detaylarında farklılıklar olsa da, ekleri sınıflandırırken düşünülmesi gereken ana sınıflandırmalarını "yapım ekleri" üzerinden kurarlar. Bu tasnife göre yapım ekleri yine görevleri ve oluştukları gelişim bağlantısından hareketle dört ana başlık altında ayrıştırırlar. Bunlar; "isimden isim yapan ekler", "isimden fiil yapan ekler", "fiilden fiil yapan ekler" ve "fiilden fiil yapan ekler". Çalışmanın bu bölümünde yedi gramer kitabındaki kök, ek ve gövdelerin işlendiği bölümler üzerinde durulacaktır. Yapım eklerinin listelendiği bölümlerdeki örnekler göz ardı edilmiştir. Çünkü Bilgegil'in, Ediskun'un ve Gencan'ın çalışmalarında yapım ekleri isim, fiil, sıfat bölümlerinde işlenmektedir. Bu da çalışmalar arasındaki karşılaştırma kıstasının örtüştürülmesine engel teşkil eder. Kökler, ekler ve gövdeler kısmındaki örnekler incelenirken "isimler" ve "fiiller"; "adlar" ve "eylemler"

bölümünde yer alan örneklendirmeler dikkâte alınmayacaktır. Çünkü çalışmanın sınırlılıkları içerisinde belirtildiği gibi bu örnekler müstâkil olduklarından dolayı örnek kıyaslamasında hem nitelik hem de nicelik bakımından mukayese güçlüğüne neden olabilir. Buradaki mukâyese gücünden bir kaçınma olarak düşünülmemelidir. Çünkü çalışmadaki ölçütler neticesinde örneklerin kapsamı mevcuttur. Şâyet bu örneklerin alındığı çalışmaları alalâde arttırıldığı zaman örneklerin karşılaştırmasındaki ölçütün bozulmasının yanı sıra niteliksel ve niceliksel bağlamda yorumlarken tutarsızlık görülür. Bu bölümler tek başlarına bir olguyu doğal olarak bütün-parça veya parça-bütün yoluyla ele almak mecburiyetindedirler. Bu mecburiyetten dolayı örnekler niceliksel olarak artmakta niteliksel olarak da çeşitlenmişlerdir.

TG(TB), Banguoğlu Türkçedeki kökleri eserinde ikinci bölüm olan “Yapı Bilgisi” başlığı altında inceler. Burada üç alt başlık sunar; “kelime dağarcığı”, “kelimelerin yapısı” ve “kelimelerin sınıflandırılması”. İlk bölüm olan “kelime dağarcığını” üç bölüme ayırır; “Eski Türkçenin varlığı”, “Orta Türkçeye Doğru” ve “Yeni Türkçede”. Burada Türkçenin tarihî gelişimini göz önünde bulundurarak kavramların gelişim sürecinden hareketle ödünçlemelerin hangi dillerde yapıldığını belirtir. Bu ölçütlemeler çalışmamızın sınırlılıklarının dışında kalmasına rağmen kısaca aktarmak hem tez yazarının hem de literatürdeki araştırmacıların öğrenme süreçlerine katkı sağlayabilir. Kısacası, Banguoğlu Eski Türkçenin Varlığı’nda ödünçleme yapılan kaynak dilleri belirlemek için iki Türkçenin tarihî bölümlendirmeyi esas alır: “Lehçeler” ve “Doğu Türkçesi”. Türk dillerinin lehçelerinde Sanskritçeden, Yunancadan, Çince, Farsçanın Pehlevî döneminden, Soğdca’dan Toharcadan ödünçlemeler yapılmıştır. İkinci bölümlendirme ise “Doğu Türkçesine” ilişkindir. Doğu Türkçesinde de ödünçlemelerde üç kaynak dili belirler: “Çince”, “Farsça” ve “polijenist görüşle Hint-Avrupa Dilleri”. Doğu Türkçesinin doğrudan ödünçleme yaptığı başat kaynak dili Çince’dir. Banguoğlu, ikinci kaynak dil olarak Kaşgârlı Mahmûd’u tanık göstererek Farsça’yı belirtir (1974, s. 142). Banguoğlu, son kaynak dili olarak ise bazı kelimeleri örnek göstererek geniş bir ölçütte “Hint-Avrupa” dillerinden alınabileceğini belirtir. “Orta Türkçeye Doğru” olarak ikinci alt başlıkta ise Türkçenin ödünçleme yaptığı dilleri Farsça, Arapça, Rumca ve İtalyanca olarak belirtir. “Yeni Türkçede” ise Fransızcadan ödünçlemeler yapıldığını aktarır (Banguoğlu, 1974). Banguoğlu, Yapı Bilgisi bölümünün ikinci başlığını “kelimelerin yapısı” olarak adlandırır. Bu bölümde kendi içinde üç yola ayrılır: “Kökler”, “ekler” ve “kökenler”. Öncelikle bu bölümlere başlamadan önce kelimeleri kendi içerisinde terimleştirir. Ona göre kelimeler

ikiye ayrılır: “*Lügât kelimeleri*” ve “*Gramer kelimeleri*”. Eğer bir kelime kök hâlindeyse buna “*lügât kelimeleri*” şayet bu köklere bir ek getirildiğinde bunlara “*gramer kelimeleri*” adı verildiğini söyler. Ardından Banguoğlu, “*lügât*” yani “sözlük kelimelerinin” daha basit parçaya bölünemeyeceğinden bu kelimelere “*kök*” denildiğini belirterek “*kök*” kavramına ilişkin eserindeki ilk örnekleri sıralar:” baş”, “*su*”, “*ak*”, “*boş*”, “*kırk*”, “*sev(mek)*”, “*deve*”, “*sekiz*”, “*uyu(mak)*”. Sonrasında günümüz çalışmalarında “gövde” diye bilinen kavram Banguoğlu’nda “köken” terimiyle yer alır. “Kökenler”, köklerin “çekim ekleri” veya “üretim ekleri” ile uzatılmış hâlinedir. Yani günümüzde yapım ekleri olarak bilinen olgu Banguoğlu’nda “üretim ekleri” adıyla karşılanır. Banguoğlu tanımını yaptığı “kökenlerin” Birleşik veya yabancı kelimelerden de oluşturulabileceğini belirtir ve bu kökenlerin de ek alarak farklı kökenler oluşturabileceği bahsinden sonra bunlara ilişkin örneklerini sıralar: “üretim ekleri ile uzatılan kökenler; “*baş+lık*”, “*su+lu*”, “*boş-a-*“, “*sev-dir-*“, “*deve+ci*”, “*uyu-t-*“, “birleşik ve yabancı kelime köklerinden oluşabilenler; “*can+sız*”, “*din+daş*”, “*hasta+lık*”, “*şeref+li*”, “*mühim+se-*“, “*radio+cu*”, “*ayakkabı+ci*”, “*kabadayı+lık*”, “*darcan-lı*”, “*telefon et-tir-*“, “kökenlerin ek alarak anlamlarının değişmesi; “*su+lu+luk*”, “*boş-a-n-*“, “*din+daş+ça*”, “*cilt+le-t*”, “*ayak+kabı+cı+lık*”, “*tat-lı+lık+la*”, “*düşün-ce+siz+ce*”. Türkçenin Gramerinde ardından bu terimlere iki terim daha eklenir. Bu terimlerden birincisi “kelime ailesi” kavramıdır. Bir kökün, köke üretim eklemesiyle ya da birleşmelerle oluşmuş kökenleriyle-burada çekim ekleri devre dışında bırakılır verilen addır. İkinci kavram ise “yapılık” kavramıdır. “Yapılık” kavramı ya da Fransızcasıyla, morphème (morfem), ek ile ilişkili bir terimdir. Bu yapılıklar geniş bir aile kavramıyla düşünülmelidir. Üretim eklerine yapılıklar denilebilir. Banguoğlu, yapılıkların tek başlarına bir anlamları olmadıklarını ancak bir köke belli şartla eklendiklerinde değişikliğe uğradıklarını belirtir. Bu tanımdan hareketle de başka bir kavram olarak “anlatım” terimi ortaya çıkar. Anlatım terimiyle kastedilen durum bu eklerin tek başlarına olmadığı hâlde bir köke eklendiklerinde belirli bir görevi, değişimi tanımlarlar. Tek başlarına bakıldığında onların bir anlamını göremeyiz ancak bir kökle birlikte anlamlarını kavrayabiliriz. Sonrasında kök veya kökenlere ilişkin “taban” terimini de belirtir. Yani bir kelimenin morfolojisi yapılacağı zaman tabanlar esas alınır. Yani “kök” ile “taban” kavramı ¹⁸aynı şeyi karşılamaz. Banguoğlu, “Kelime ailesi” kavramına ilişkin “iş-“ kökünden hareketle terimini

¹⁸ Bu konuda literatürde tartışmalar mevcuttur. Leyla Karahan, Sema Barutcu-Özönder’e göre şu denklem kurulabilir: “Taban=kök+gövde”. Ancak Tulum’a göre ‘taban’ gibi fiil köklerine ve çekimlerine özgü ‘tavan’ terminolojisi eklenmelidir ve fiilde “kök” kavramı yer almamaktadır. Onun denklemi şu şekildedir: i.k ∨ f.k= ∨ i.k⇒Taban>kök=gövde”; ∨ f.k⇒Tavan>Taban=gövde; f.k∉ kök.(TDK,2011). Daha detaylı bilgi için bkz. TDK(2021), *Türk Gramerinin Sorunları I-II Bildiriler*, Ankara: TDK Yayınları.

örneklendirir: “İş- “işçi”, “işlik”, “işsiz”, “işlemek”, “işlek”, “işletmek”, “işleme”, “işlenmiş”, “işveren”, “işgüzar”, “işgüç”, “tembelişi”. Burada “anlatım”, “yapılık (morfe)” ve “anlatıma” ilişkin örnekler verilmez. Sadece tabanın çekim ekleri alabileceğine ilişkin örnekler sınıflandırılır: “su+ya”, “sev-miş”, “deveci+nin”, “bakkal+dan”, “açık-gözler”(Banguoğlu, 1974). Türkçenin Grameri’nde kavram dünyası oluşturulduktan sonra “Kelimelerin Yapısı” alt başlığının ilk bölümü olan “kökler” kısmına geçiş yapılır. Banguoğlu, bu kısımda tek heceli zannedilen kelimelerin aslında daha küçük parçalar hâlinde bulunabileceği gibi yine bazılarının da iki, üç veya daha fazla heceden oluşmasına rağmen en küçük parçasını bulmayı şüpheli bulur. Bu kelimelerden bazılarını Türkçenin tarihî devirlerinde tanıklayarak incelemiştir. Onun gramerinde şüpheli bulduğu kökler şunlardır: “Otuz”, “kanat”, “ayak”, “bırak(mak)”, “çiğne(mek)”, “böğürtlen”. Sonrasında Banguoğlu kökler arasında nüans varlıklarını açıklayarak ikiye ayırır: “isim kökleri” ve “fiil kökleri”. Bu terimlerin Fransızca karşılıkları olan “*racine nominale*” ve “*racine verbale*” parantez içinde belirtmeyi ihmâl etmez. Korkmaz’ında belirttiği gibi Banguoğlu kavramları terimleştirirken bazen kendi dağarcığından atamalar yapabilirken bazen de Fransızca terminolojilerine başvurur. Bu durumun iki nedeni olabilir. İlki, bu gramerin yazıldığı dönemde ülkemizdeki ikinci yabancı dil İngilizceden ziyâde Fransızcaydı. Belki de Banguoğlu bu terim karmaşıklığını bir mukâyese aracı olarak düşünmekteydi. İkinci neden olarak ise Jean Deny’nin gramerinin etkisi olarak düşünülebilir. Çünkü imparatorluktan cumhuriyete geçiş sürecinde Banguoğlu’nun gramerinden evvel ilk kapsamlı çalışma, Thomas Kuhn’un terminolojisiyle paradigma, Jean Deny’ye aittir: “Kökler isim veya fiil hâlinde görülürler. Bunlara isim kökü (örn. iş) ve fiil kök (örn. ver-) denir” (Deny’den çev. Şahin, 1995: 155). Banguoğlu isim kökleri ve fiil köklerini örneklemekten önce bir olguyu ele alır. Bu kökler, sadece kendi kategorilerine ait ekleri alabilirler; birbirlerinin eklerini alamaz. Buna “ekler dağarcığı” denilir. Ancak birkaç kelime kökü “ekler dağarcığı” için istisnâ oluşturmaktadır: “tat/tat(mak)”, “göç/göç(mek)”, “don/don(mak)”, “şiş/şiş(mek)”, “dik/dik(mek)”, “küs/küs(mek)”. Ardından fiil köklerine ilişkin iki durum tespitinde bulunur. Bunlardan ilki fiil kökleri adlandırılırken isimler de olduğu gibi yâln hâllerleriyle bahsedilemez. Çünkü Türkçede bu fiil kökleri yâln hallerinde morfolojide, konuşma olmadığı için vurgu ve ton yok, “görünüm(aspekt)”¹⁹ olarak emir kipliğini karşılar. Ancak

¹⁹ Aslında Korkmaz ve Barutcu-Özönder aspekt yani “görünüm” kavramında oluşan kılınış-görünüş ile fiil kiplerinin zaman değişiminin arasındaki ince farklılıkların belirtilmesi gerekliliğini savunurlar. Banguoğlu’nda bu farklılığın hatları görünememektedir. Sonrasında Korkmaz, bu sorunu Johanson danışmanlığında doktora tezi yapan Uğurlu’ya soru olarak yöneltirler (bkz. TDK, 2011: 210-212). Daha detaylı bilgi için bkz. Johanson, L. (2016) (Çev. Nurettin Demir), *Türkçede Görünüş*, Ankara: Grafiker Yayınları.

günümüzdeki Türkiye Türkçesi çalışmalarında “görünüm” terimi farklı bir durumu karşılar. Günümüzde “görünüm” yani aspekt terimi fiil kipliklerindeki âsıl görev yâni kılınışından ayrılıp farklı bir görünümü karşılamamanın terminolojisi olarak düşünülür. Bunun için fiil kökleri belirtilirken *-mak* isim-fiil görevine dönüştüren fiilden fiil yapan ek kullanılmalıdır. İkinci olarak ise morfolojide bu fiillerin özel gösterimleri için fiilin sonuna “-“ işareti konulur: “*dur-*“, “*bak-*“, “*üşü-*“. Türkçenin Grameri adlı eserde yer alan isim kökleri şunlardır: “*çam*“, “*kuş*“, “*kalın*“, “*sen*“, “*yarın*“, “*de*“, “*beri*“, “*oh*“. Fiil köklerine ilişkin ise şu örnekler belirtilir: “*durmak*“, “*bakmak*“, “*delmek*“, “*dürtmek*“, “*üşümek*“. Bu ana bölümün dışında yer alan “*Kelime Yapımı*” ana başlığında yer alan “*üretim*” alt bölümünün “*Köklerde ve eklerde değişmeler*” alt başlığında değişiklik gösteren kökleri altı kısma ayırarak örneklendirir: ; “Hiç kullanılmayanlar; “*kü (ün)*“, “*bün(çorba)*“, “*ıdmak (göndermek)*“, “*kolmak (dilemek)*“, Türkçenin eski yapımlarında mevcutlar; “*öksüz (anasız)*“, “*kınamak (kın=ceza)*“, “*sancı, sancak (sançmak=saplamak)*“, Yalnızca birleşik kelimelerde kullanılanlar; “*ev bark (yapı)*“, “*subaşı (sü=ordu)*“, “*vazgeçmek (baz=barış)*“, “Aslındaki şekli koruyamayanlar; “*taş (dış)*“, “*kop (hep)*“, “*egen (en)*“, “*bermek (vermek)*“, “Anlam değişikliğine uğrayanlar; “*yaz(bahar>yaz)*“, “*yapmak (örtmek>kılmak)*“, “*turmak (kalkmak>durmak)*“, “Hem şekil hem anlam değişikliğine uğrayanlar; “*tün (gece>dün)*“, “*berk (sağlam>pek)*“, “*ton (elbise>don)*” (1974, s. 157). Banguoğlu’nun “*kelimelerin yapısı*” alt başlığının ikinci bölümünü “*ekler*” oluşturur. Öncelikle eklerin ortaya çıkışını hipotetik durumda inceler. Onun hipotezine göre art zamanlarda ekler bağımsız birer kavramlardır. Ancak zamanla bir yapı içerisinde bürünerek morfem hâlini almışlardır. Bu duruma ilişkin “-le”, “-dir” ve “-iyor” eklerinin tanıklığında hareket eder; “-le; kaş-la göz<kaş ile göz< kaş il-e (bağlayarak) köz”, “-dir; bir-dir ol<bir dürür< bir turur (durur, durumundadır)”, “-iyor; bili-yor<bil-i yoru< bil-i yori-r (yürür, devam eder)” (1974, s. 147). Varsayımdan sonra ekleri iki kategoriye ayırır: “işleyiş” ve “gramatik”. İşleyiş bakımından ekler bugünkü Türkçenin ilk ve ortaöğretim düzeylerinde de karşımıza çıkarak ikiye ayrılır; “*üretim*” (yapım) ekleri ve “*çekim*” ekler. Üretim ve yapım eklerinde üçer örnek eserde yer alır: “*yurt+daş*“, “*yor-gun*“, “*göz-le-mek*“, “*yor-uk-mak*²⁰”; “*ev+den*“, “*kardeş-(i)+m*“, “*gir-di*“. Gramatik sınıfa göre ise ekler ana ölçekte “isme ek” ve “fiile ek” olmak üzere ikiye ayrılır. Bu ayırmadan da isim ekleri ve fiil ekleri olmak üzere bir ölçüt çıkar. Türkçenin Grameri’nde “isme ek” ve “isim ekine” ilişkin örnekler şunlardır: “*iz+ci*“, “*gece+lik*“, “*süs-le-*“, “*ağaç+lar*“, “*geç-miş*“, “*bur-gu*“. “Fiile ek” ve “fiil ekine”

²⁰ Örnek “*yor-ul-mak*” şeklinde olmalıydı. Burada sâhîh bir yazım hatası söz konusu (bkz. s. 148)

yapılar ise gövde şeklinde sıralanmıştır: “geç-miş”, “bur-gu”, “aç-ıl-“, “öde-sin”, “bık-tı”, “süs-le-“, “su-sa-“, “yaşa-a-“. Burada ekler geldikleri kökler ve oluşturdıkları değişim bakımından bu ölçütler verilmiştir. Yani “-gu” eki fiile ek isim ekidir. Çünkü bu ek *bur-* fiil köküne gelir. Yani morfolojide “-gu” ekinin altı çizilerek “f.i.y.e” yazılır. Bu kısaltmanın ortaya çıkışında aslında “y” harfi ile kastedilen yapan ektir. Ancak gramatik sınıflandırmada bu eklerin ortaya çıkışında yapım ekleri esas alındığı için bu kısaltma “yapım=yapan” olarak anlaşılabilir. Ancak buradaki yapma işi bir türetme anlamındadır. Bu yüzden “f.f.y.e” veya “i.i.y.e” eki derken kökün görevini değiştirebilir ya da anlamını çeşitlendirir. Yâni yapan ek kavramıyla yapım eki kavramı örtüşse de birbirini tam mânasıyla karşılamamaktadır. Ardından Banguoğlu, fiil köklerindeki benzer şekilde morfolojide bunların gösterimini anlatır. Eğer ek ses benzeşmesine tâbiî oluyorsa başına (-) çizgi konulur. Ayrıca eğer isme ek bir fiil eki geliyorsa yani Karahan’ın, Barutcu-Özönder’in tanımladığı formülde kök+gövde ile bir fiil tabanı oluşturuyorlarsa bu uyumun yanı sıra sonuna da bir çizgi konulur. Morfolojik gösterime ilişkin sadece ekler sırlanır: “-ce”, “-siz”, “-me”, “-im”, “-le-“, “-ir-“, “-se-“, “-e-“ (Banguoğlu, 1974, s. 148). Ayrıca Banguoğlu, “yardımcı seslinin”, “kaynaştırma harfinin” ek yapısının içinde yer alamayacağını arasöz olarak ekler. Sonrasında ise eklere ilişkin iki özel durum sıralar. Bu özel durumlardan birincisi iki ekin bir araya gelmesiyle tek ek oluşur. Diğerisi ise ara sıra çekim ekleri de kelime yapımında kullanılır. İşte bu ikinci özel durumu da göz önünde bulundurarak “yapım eki” ile “yapan ek” terimleri birbirine denktir demek hatalı bir yaklaşıma sebebiyet verir. İki ekin bir ek oluşması özel durumuna ilişkin gramerde şunlarla örneklendirilmiştir: “ev-ceğiz<ev-cüğ-ez”, “düz-el-<düz-e-l-“, “kes-tir-<kes-it-ür-“, “ver-ici< bër-gü-çi”. Kelime yapımında kullanılan çekim eklerine ilişkin şu gövdeler sıralanır: “sudan”, “gözde”, “önce”, “sıraya”, “bastı”, “Dursun”, “dağıl-“, “çekin-“, “alış-“. Banguoğlu, “gramer sınıfları” olarak adlandırdığı gramatik ölçütleri belirledikten sonra eklere ilişkin Türkçenin Grameri’nde de bölüm olarak kullanacağı asıl tasnifini belirler. Bu gramatik ölçütleri barındıran ekler isme veya fiile eklenmesine göre isim ekler ve fiil ekleri oluşturarak gövdeleri belirler. Köklerle birlikte anlamlılık kazanan bu ekler “taban” yapısını oluştururlar. İşte bu gramatik sınıflandırma sonucunda literatürdeki ek sınıfları dörde ayrılır: “İsme ek isim ekleri; -cI, lIk, sIz ²¹<deniz+ci, taş+lık, dil+siz”, “isme ek fiil ekleri; -A-, sA, -lA-< kan-a-mak, su-sa-mak, diş-le-mek”, fiile ek isim ekleri; -mA, -gIn, -It<dol-ma, ol-gun, geç-it, fiile ek fiil ekleri; -In-, -dIr-, -AlA- < döv-ün-mek, an-dır-mak, serp-ele-mek”. Yine “kökler” kısmında olduğu gibi “üretim” başlığı altında eklerin

²¹ “Türkçenin Gramerinde” ekler ses değişimleri belirtilmeden örnekte hangi sesli mevcutsa ona göre sıralanmıştır.

değişimini dört ölçüte ayırarak örneklendirir: “Türkiye Türkçesinde rastlanmayan ekler; -sIrA-, -(I)gmA< *ëlsiremek* (*yurtsuz kalmak*), *keligme* (*gelen*)²²”, “Yapımları bırakmış cansız ekler; -A- <*dilemek, yaşamak*, -Ik- <*gecikmek, gözükmek*, -Al < *çatal, çekel*”, “Canlı ancak sadece bir kök nezdinde yapıma girenler; -It, -Ut<*geçit, umut*, -sI<*çocuksu, kızlısı*, -sA- <*susamak, darsamak*”, “Canlı ve sık sık kullanılan ekler; -cI, -cU, -çI, -çU < *gözcü, işçi*, -lA <*ellemek, taşlamak*, -Iş< *görüş, kalkış* (Banguoğlu, 1974, s. 158). Buradaki ‘canlılık’ ifadesiyle kapsanan durumun ekin kullanım sıklığı ile ilintilidir. Türkçenin Grameri’nde “*kelimeler yapısı*” alt başlığının son bölümü “kökenlerdir”. Günümüz literatüründe “gövde” olarak bilinen terim Banguoğlu’nda ‘köken’ adıyla geçer. Ekler hususunda belirttiği “işlevsel” ve “gramatik” sınıfı kökenler içinde kullanır. İşlev bakımından kökenler; “isimden kökenler” ve “fiilden kökenler” olarak üzere iki bölüme ayırır. Ancak ekler kısmında belirttiği dört ölçütlü tasnifi kökenler içinde kullanarak örneklerini bu ölçütler içinde belirtir: “İsimden isimler; *sütçü, başlık, arkadaş*”, “İsimden fiiller; *önlemek, yaşamak, evsemek, ağarmak*”, “Fiilden isimler; *biçim, sevgi, satıcı, gülünç*”, “Fiilden fiiller; *uçurmak, alınmak, kandırmak, atıştırmak*”. Bunların ardından eğer kökenlerin tabanda yer almaları hâlinde beşe kadar ek alabileceğini belirterek bu durumu “üremeler(dèrive²³)” olarak teirmleştirmeye çalışır. Yani köken, gövde, tabanlarda kullanıldığı zaman yapısal olarak uzarlar. Üremelere ilişkin eserde çeşitlendirilen durumlar şunlardır: “*gizli-ce*”, “*yurtdaş+lık*”, “*kapla-t-mak*”, “*sığ-ın-ak*”, “*sorum-lu+luk*”, “*çıkar-t-ma*”, “*uydur-ma-cı+lık*”, “*duy-gu+la-n-dır-mak*”, “*işle-t-me-ci+lik*”, “*karşıla-ş-tır-ma-lı*” (1974, s.150). Kökler ve ekler bölümünde olduğu gibi “üretim” başlığında da kökenleri ele alır. Banguoğlu bu başlıkta “üreme ve üretme” olarak adlandırdığı terimler arasındaki farklılıkları sıralar (bkz. 21’inci dipnot). Yine aynı tasnifteki örnekleri bu sefer kullanılan kök ve eklerin “gramatik” sınıflarını da ekleyerek

²² IgmA eki Eraslan’ın görüşüne göre bileşik bir ektir. -ğ isimden fiil yapma ekiyle +mA biçiminin birleşmesinde oluşur (Eraslan’dan akt. Keskin, 2020). Ancak burada Banguoğlu’nun görüşlerinde eksiklik mevcuttur. İlk eksiklik olarak tarihî dönemdeki bu ek Banguoğlu’nun gramerinde “-igme” biçiminde yer alır. Yani o, i’yi yardımcı ses değil ekin içindeki yapı olarak görür. Ancak burada bir çelişki söz konusudur. Çünkü Banguoğlu yine eserinde yardımcı harflerin ekin biçiminde gösterilmeyeceğini belirlemiştir. Bir diğer eksiklik ise ekin örneklenmesi ile alakalıdır. Çünkü bu ek sadece Orhun ve Eski Uygur Türkçesi dönemlerinde var olmuştur (Keskin, 2020). Bu dönemdeki ilişkin tanıklamalarda “keligme” biçiminde bir gövde görülmemektedir. Burada Banguoğlu’nun örneklemesinde bir anakronizm söz konusudur. “Kel-“g<k fiil köküne bu ekin eklenmesi Banguoğlu’nun türetmesidir. Burada bir öz Türkçecilik anlayışı görülür. Arapçadan ödünçlenen ‘kelime’ Türkçeleştirilme arzusunun sonucudur. “-(I)gmA” ekinin durumu ve tarihî tanıklıkları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Keskin, E. G. (2020). *Türkçede Birleşik Ekler*. İstanbul: Kesit Yayınları.

²³ Aslında derive kelimesi Fransızca ve İngilizcede ‘türetmek’ anlamına gelir. Türkçe sondan eklemeli ve ses uyumu içeren bir dil olduğundan üreme kelimesiyle hem “kök+gövde” biçimi hem de “taban+ek” formülleri anlaşılır. Ancak yapan ekler(morfemler) için ise Banguoğlu, “üretme”(formant), terminolojisini kullanır. “Üretme” teriminden anlaşılması gereken durum morfemlerdir. Özetleme Banguoğlu grameri nezdinde üreme ile üretme birbirinden farklı kavramlardır ve üretmenin karşılığı morfemlerdir.

çeşitlendirir²⁴; “İsimden isimler(i.i.y.e):*yaşlık, keskinlik, ağırbaşlılık*”, “İsimden fiiller(i.f.y.e): *izlemek, bıçaklamak, göztaşılamak*”, “Fiilden isimler(f.i.y.e): *satıcı, susturucu, gözalcı, tahminedicî*”, Fiilden fiiller(f.f.y.e): *sezdirmek, görüştürmek, başeğdirmek, kaydettirmek*” (1974, s. 156).

TDB(ME), Muharrem Ergin’in “kökler, ekler ve gövdelere” ilişkin açıklamaları, tasnifleri durumu ele bakış açısı büyük bir yönüyle örtüşür. Ancak terminolojilerin de ve bazen bu üç unsura ilişkin ayırmadaki farklılıklar mevcuttur. Bu sebeple, Türk Dil Bilgisi eserinde bu hususlara ilişkin Banguoğlu’nun ‘Türkçenin Grameri’ndeki” kökler, ekler ve gövdeler arasındaki durum değerlendirmeye ilişkin kontrastlar üzerinden ele alınarak aktarılmaya çalışılacaktır. Çünkü, Ergin’in ve Banguoğlu’nun temel anlamda görüşleri örtüşmektedir. İlk görüş ayrılığı kökler üzerindendir. Banguoğlu bir kökün hem isim hem fiil kökü olması durumlarını ‘istisnâ’ olarak bakar. Ancak Ergin, gramerinin “*İsim Kökleri, Fiil Kökleri*” ana başlığının alt bölümü olarak adlandırdığı “*Bir kökün hem isim, hem fiil kökü olmaması*” başlığında bunu vurgular. Ona göre, Banguoğlu’nun belirttiği şekilde “istisnâ” bir durum mevcut değildir. Türkçede hem isim hem kökü olamaz. Bu durum Türkçenin tarihî devirlerindeki değişimle ilgilidir: “Bir kelime gövdesi de hem isim, hem fiil gövdesi olamaz. Bunun istisnaları da sonradan ortaya çıkmış şeylerdir. Kök olsun, gövde olsun hem isim hem fiil olarak görülen misallerin bazılarının pek yeni olduğuna burada ayrıca işaret etmeliyiz” (Ergin, 1986, s. 111). Banguoğlu’nun gramerinde istisnâ olarak ele aldığı “*tat-*” ve “*boya-*” köklerini art zamanlı tanıklar olarak kullanır. Türkçenin tarihî devirlerinde bu kelimelerin aslında “*tatığ*” ve “*boyag*” biçimlerinde isim gövdeleri olduğunu ilerleyen süreçlerde bu gövdelerin sonundaki “/ğ/” konsonantlarının düşerek Türkiye Türkçesinde bu biçimleriyle kullanıldıklarını belirtir (Ergin, 1986). Bu duruma ilişkin şu örneklerin de benzer durumda olduğunu aktarır “*güven, güven-*”; “*inan, inan-*”; “*savaş, savaş-*”. Bu örnekler arasında sadece “*inan*” örneğinin tarihî dönemdeki durumunu açıklar. “*İnan*” kelimesi “*ina-*” fiil kökünden hareketle oluşturulmuş bir gövdedir. Ergin’in köklere ilişkin Banguoğlu’ndan farklı düşündüğü bir diğer durumda “kökün açık olarak görülmesi” durumudur. Türkçenin Grameri’nde bazı durumlarda kök olarak belirtilen durumlar “şüpheli” şeklinde yorumlanır. Ancak Ergin, bu durumları iki kategori altında inceleyerek durumu terimleştirir. Türkçede

²⁴ Banguoğlu’nun terimleriyle desteklemeye çalıştığı örneklerin bazıları sorunludur. Öncelikle isimden fiil gövdeler arasında yer alan ‘göztaşılamak’ Banguoğlu’nun Türkçenin söyleyişine ve kavram dünyasına aykırı olarak Banguoğlu’nun türetmeleridir. Yine fiilden isim gövdelerde örneklendirilen *göz alıcı, tatmin edici* kelimeleri birer gövde değil sıfat tamlamalarıdır. Yani bu sözcükler “isim gruplarıdır”. Yine bu iki kelimenin günümüz imlâ kurallarında yazımları “göz alıcı” ve “tatmin edici” şeklinde bitişik değil ayrı yazılmaktadır.

kökler iki şekilde görülür: “açık” ve “kapalı”. Ergin doğrudan doğruya “kapalı” kelimesini kullanmasa da onun açıklamalarından ve örneklemelerinden bu çıkarımı yapabiliriz. Ona göre, kökün açık olmadığı durumlarda türemiş kelimeler birbirleriyle karşılaştırılarak kök “açık” hâle getirilebilir. Ancak, Türkiye Türkçesinde bu türemiş kelimeler o köke nazaran kullanımları yaygınlaştığı için “kapalı” durumdadırlar. Türk Dil Bilgisi’nde kökün açık olarak görünümüne ilişkin isim ve fiil kökleri ayrı ayrı örneklenilerek sıralanır: “baş+lık<baş”, “süt+çü < süt”, “bağ-lamak<bağ”, “geç-miş < geç-, bil-gi < bil-, sev-dirmek < sev-“. Kapalı görünümde olan isim ve fiil köklerine ilişkin birer örnek belirtilir: “bek+çi, bek+le-mek<bek”, “tüke-nmek, tüke-tmek<tüke-“ (1986, s.113). Banguoğlu işletimlerine göre ekleri sınıflandırmasının yanı sıra Türkiye Türkçesindeki değişimleri için dört ayrı kategoriye içeren tematik bir tasnif yapar. Ergin’de Banguoğlu’ndan farklı olarak gramerinde “Eklerde çok şekillilik” başlığı altında Türkçenin kalınlık incelik ve düzlük yuvarlaklık uyumlarını esas alarak ek ölçütlerine ilişkin on farklı kategori belirler. Bu on kategori örnekleriyle beraber ekleri ve gövdeleri de belirtilere şöyle sıralanabilir; “Tek konsonant-tek şekil: f.f.ye ve fiil gövdeleri; -n-< boya-n-, gez-i-n-, -t-< oku-t-, eri-t-, şahıs eki ve isim gövdesi; -m< iç+i+m”, “Tek vokali geniş-çift şekil: Datif eki: -A²⁵<taş+a, ev+e”, “Tek vokali dar-dört şekil: iyelik eki; -I<baş+ı, el+i, -u< boy+u, -Ü <göz+ü”, “Başındaki tek vokal geniş sonunda sedasız karşılığı olmayan sedalı konsonant ya da başında sedasız karşılığı olmayan sedalı konsonant sonundaki tek vokali geniş- çift şekil: -An<ol-an, öl-en, -mA< yaz-ma, gez-me”, “Başındaki tek vokali geniş veya sedasız karşılığı olmayan sedalı konsonant içeren çok sesliler- çift şekil: -Allm< say-alım, bil-elim, -mAll< tut-malı, iç-melî”, “Başındaki vokali dar veya sedasız karşılığı olmayan sedalı konsonant olan mutlaka hecesinde dar vokal içermesi gereken tek sesliler-dört şekil: -Ip<al-ip, çek-ip, -Up<bul-up, düş-üp, -Ilk<var+lık, bir+lik, -IUk< ot+luk, göz+lük”, “Başındaki vokalin dar ve sonundaki vokalin geniş içinde sedasız karşılığı olmayan sedalı konsonant içeren çok sesliler-dört şekil: -IncA<aç-inca, gir-ince, -UncA<bul-unca, gör-ünce”, “Sedalı veya konsonantlarla başlayıp düz vokallerle biten tek sesliler-dört şekil: -dA< ay+da, el+de, -tA<ağaç+ta, gök+te”, “Sedalı veya sedasız konsonantlarla başlayıp dar vokallerle bitenler-sekiz şekil: -dI<al-di, ver-di, -dU< ol-du, yüz-dü, -tI<yap-tı, çek-ti, -tU< tut-tu, sök-tü”, “-s konsonantı ile başlayan ekler-dört şekil: -sI<baba+sı, dede+si, -sU<dolu+su²⁶, görgü+sü, -slz<ağaç+sız, ev+siz, -sUz < su+suz, öl-ü+m+süz”. (1986, s.118).

²⁵ Türkçenin Gramerinde olduğu gibi Türk Dil Bilgisi’nde de gösterimler ses değişiklikleri ayrı ayrı belirtilerek sıralanmaktadır.

²⁶ Kitapta bu örneğin önünde ekin önündeki “-“ işareti mevcut değildir.

Ergin'in eserinde Banguoğlu'ndan farklı olarak Türkçedeki eklere ilişkin iki kural belirler. Bu kurallardan ilki Türkçede yer alan eklerde /o/./ö/ vokallerinin görülemeyeceğinin belirtir. Ancak “-yor” eki bu kuralın dışında kalır. Onun belirlediği bir diğer kural ise Türkçede sadece son ekin görüldüğüne ilişkindir. Ergin, bu durumu “son eklilik” adıyla terimleştirir. Türkçedeki bazı kelimelerin ilk veya son heceleri değiştirilerek kelimelere eklenirler. Bu eklemadaki amaç anlamı vurgulamak için yapılır. Yine bu eklemeler başa geldikleri için ön eke benzetilebilirler. Ancak bunlar ön ek değil sadece ilk ya da son hecelerin değiştirildiği unsurlardır. Türkçede bu unsurlara ilişkin eserde yer alan örnekler şunlardır: “*Büsbütün*”, “*dimdik*”, “*apaçık*”, “*el-mel*”, “*su-mu*”.

Banguoğlu'nun ve Ergin'in gramerleri arasındaki en büyük farklılık “*Ekler*” konusundadır. Banguoğlu'nda gramatik sınıfında ekleri “*isme ek*” ve “*fiile ek*” olarak ikiye ayırdıktan günümüz literatüründe sıkça kullanılan dört başlıklı tasnif olan: “*İsimden üreyen isim*”, “*isimden üreyen fiil*”, “*fiilden üreyen isim*” ve “*fiilden üreyen fiil*” olarak ayrıştırılır. Ancak Ergin'de eklerin başka bir ayrımı da mevcuttur. O işlevsellik üzerinden hareketle ekleri ikiye ayırır: “*mâna ekleri*” ve “*gramer kategorisi ekler*”. Yapım ekleri “*mâna ekleri*” kategorisinde yer alırken “*gramer kategorisi ekler*” ise çekim eklerine ilişkindir. Türkçenin Gramerindeki gramatik sınıf eklerin getirilebildikleri yapıların işlevliğini göz ardı ederek ele alır. Ancak Ergin'de “gramer kategorisinin” karşılığında eklerin işlevsellik boyutu ön plândadır. Günümüz literatüründe “gramer sınıfı” veya “gramer kategorisi” ifâdesi kullanıldığında akla gelen Ergin'in terminolojisidir. Bu ayırmadan hareketle bu iki eser arasında ikinci büyük farklılık ortaya çıkar: “İsim ve Fiilin Gramer kategorileri”. Ergin, çekim eklerini isim çekim ekleri ve fiil çekim ekleri olarak ikiye ayırır. Banguoğlu'nun eserinde çekim eklerine ilişkin bir tasnif yoktur. Âkabinde Ergin bu iki eki de kendi içinde ikiye ayırarak toplan dört ölçüt belirtir: “Asıl isim çekim ekleri”, “isim işletme ekleri”, “Asıl fiil çekim ekleri” ve “fiil işletme ekleri”. İlk ölçüt olarak belirlenen “asıl isim çekim ekleri” arasında yer alan tek ek kategorisi “hâl ekleridir”. Çokluk eki, iyelik ekleri ve soru eki ise ikinci ölçüt olarak belirlenen “isim işletme ekleridir”. Fiil çekim eklerinin ilk ölçütü olarak belirlenen “asıl çekim ekleri” arasında yer alan şekil ve zaman ekleri, Ergin bir bölümde sadece şekil ekine kip denildiğini de belirtir, ve şahıs ekleridir. Partisip ekleri, gerundium ekleri ve soru eki ise “fiil işletme ekleri” kategorisinde yer alır. Ancak Ergin eserinde bunlara ilişkin ekleri belirtmez, örnekleri sunmaz. Buradaki ekleri teorik düzlemde ele alır. Bu tavrın nedeni olarak Ergin'in Türk Dil Bilgisi adlı gramer çalışmasının başında “Edebiyat ve Eğitim fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyat Bölümleri için” ibâresinde saklıdır. Yani Ergin,

belirlediği düzeyde kitabı inceleyecek kişilerin bu terimlere hâkim olduğunu düşünür. Bu kategorideki tek tutarsızlık durumu “isim gramer kategorileri ve isim çekleri” başlığının altında yer alan “173.” Madde numarasıyla yer alan: “Cinslik” başlığı ile ilgilidir (1986, s. 128). Çoğunlukla gramerler incelenirken çalışmamızda bu çalışmayı yazan kişiler teorilerini anlatmak ve bir hususu tartışmak için isimlendirme yaparlar. Ergin de bu başlık altında Türkçede cinslik kategorisinin olmadığını belirtmiştir. Onun bu tercihi Türkçeye sadece kendi içinde değil genel dilbilim ve uluslararası gramer terminolojisiyle bakış açısından kaynaklanmaktadır. Ancak bu tutum eseri inceleyecek öğrenciler için bir yönüyle de zorluk oluşturmaktadır.

Tahsin Banguoğlu’nda “köken” terimiyle yer alan husus Ergin’in çalışmasında “gövde” olarak yer almaktadır. Ergin, gövde terimi için kökün genişletilmiş hâli olduğunu belirterek kökten çok bir farklılığı olmadığını belirtir: “(...) Gövde de bir çeşit kök olduğu için mânâ ve kullanım bakımından tamamıyla kök gibidir.” (1986, s. 110). Ayrıca burada isim kökleri ve fiil kökleri arasında bir kıyaslama yapar. “Kelime” kavramı açısından bakarak isim kökünün en küçük kelime sayılacağını belirtirken, fiil kökünün değil fiil gövdesinin bir kelime olduğu savını ortaya koyar. Onun eserinde en önemli nokta terminolojiyle ilgilidir. Banguoğlu’nun belirlediği “köken” terimi yaygınlaşmamıştır. Ancak, Ergin’in “gövde” terimi çalışmalarda tercih edilen bir terim hâline gelmiştir.

Banguoğlu ve Ergin’in çalışmaları arasındaki en temel farklılık örneklendirme hususundadır. Türkçenin Grameri’nde açıklanan kavram, ölçütlere ilişkin muhakkak bir örnek görülmektedir. Ancak Ergin’in Kökler, Ekler kısımlarında ele aldığı durumda çok az kısımda örneğe başvurmuştur. Ancak “Gövde” bölümünde hiçbir örnekleme yapılmamaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde Ergin’in Türk Dil Bilgisi’nde farklı durumlar içinde kullandığı örnekler tespit edilerek kökler, ekler ve gövde olmak üzere üçe ayrılacaktır. Farklılıkların anlatıldığı bölümde yer alan örnekler bu bölümde aktarılmayacaktır. Ancak bu örnekler karşılaştırma yapılırken göz önünde bulundurulacaktır. Çünkü, çalışmamızın amacı gramerlerdeki örnekler arasındaki niceliksel ve niteliksel ayrımları yaparak bunları değerlendirmektir. Burada nicelikten kastedilen frekans değerleri değildir. Çünkü frekans değerleri çeşitli istatistiki boyutlarla birlikte anlamlandırılırlar. Türk Dil Bilgisi’nde köklere ilişkin verilen topluca örnekler şunlardır: İsim kökleri: “göz”, “iş”, “kan”, “ev”, “iç”, “el”, “ağaç”, “ot”, “ay”, “baş”, “süt”, “bağ”, Fiil kökleri: “bil-“, “yap-“, “ol-“, “aç-“, “dik-“, “çek-“, “geç-“, “sev-“. Ergin’in gramerinde yer alan ekler şunlardır: Çekim ekleri: “-dA”, “-tA”, “-AcAk”, Yapım ekleri- isimden isim yapma eki: -IIk>taş+lık>taşlık, isimden fiil

yapma eki: -la>baş-la->başla-, fiilden isim yapma eki: -m>al-ı-m>alım, fiilden fiil yapma eki: -n->gez-i-n->gezin-. Son olarak Ergin'in gramerinde geçen gövde örnekleri şunlardır: Gövdeler- “baş+lık”, “süt+çü”, “bağ-la-mak”, “geç-miş”, “bil-gi”, “sev-dirmek”, “bek+çi”, “bek-le-mek”, “tüke-nmek”, “tüke-tmek”, “göz+lük”, “iş+çi”, “kan-a-mak”, “ev+den”, “iç+li”, “bil-en”, “sev-gi”, “yaz-ıyor”, “al-mış”, “ol-ur”, “kes-ecek”, “iç+i+m”, “taş+a”, “ev+e”, “baş+ı”, “el+i”, “boy+u”, “göz+ü”, “ol-an”, “öl-en”, “yaz-ma”, “gez-me”, “tut-malı”, “iç-meli”, “say-alım”, “bil-elim”, “al-ıp”, “çek-ip”, “bul-up”, “düş-üp”, “var-lık”, “bir+li+k”, “ot+lu+k”, “aç-ınca”, “gir-ince”, “bul-unca”, “gör-ünce”, “ay+da”, “el+de”, “ağaç+ta”, “gök+te”, “yap-tı”, “çek-ti”, “tut-tu”, “sök-tü”, “baba+sı”, “dede+sı”, “dolu+su”, “görgü+sü”, “ağaç+sız”, “ev+siz”, “su+suz”, “ölüm+süz”, “taş+lık”, “başla-“, “gezin-“. Aslında burada dikkat çekici bir durum söz konusudur. Banguoğlu'nun eserindeki “köken” bölümündeki örneklerin sayısı nicelik bakımında hipotetik olarak gövdeleri sıraladığımız Ergin'e kıyasla oldukça azdır. Bu durumun nedeninde Ergin eklerin ünlü-ünsüz uyumlarını ve işlevlerini göstermek adına örneklerini çoğunlukla gövde hâlinde bırakmıştır. Ayrıca Ergin, fiillerin kök hâlinde bırakılmasının kelime türetmede mümkün olamayacağını belirtir. Çünkü, önceki bölümde de belirtilen gövdelerin sınıflandırılmasında kelime türetme yolu olarak fiillerin en küçük biriminin gövdeler olması koşulu sunulmuştur. İki eserde mutlaka “iş” ve “göz” kelimeleri muhakkak kök örneklerinde belirtilmiştir. Gövdelerde ise “geç-miş”, “ağaç-ta”, “kan-a-mak” ve “taşlık” iki eserde de kullanılmıştır. Bu durumun nedeni olarak bir gramerci yeni bir gramer yazarken kendinden önceki eserleri inceleyerek eserini oluşturur. Eserini yazma sürecinde önceliğini teoriyi aktarmaya, terminolojisini oluşturmaya, kuralları belirleme, açıklamaya ve ölçütlerini sıralamaya çalışarak durumu kendi süzgecinden geçirir. Banguoğlu ve Ergin'de örneklendirmeler yukarıda sıralanan öncülleri desteklemek için araç olarak görülür. Bu aracın bir başka işlevi de tarihî dönemdeki değişimleri tanıklamaktır. Özetle, Ergin bu bölümde daha çok teoriyi kurma ve olguları açıklama amacındadır. Örnek onun gramerinde belirlenen durumu göstermek içindir. Ancak Banguoğlu'nda örnekler Ergin'e kıyasla daha fazla önemlidir. Çünkü tematik tasniflerde örnekler üzerinden ölçütler belirlenir. Bu bakış açısından dolayı yeni bir sonuç elde etmek mümkündür. Ergin'in bu bakış açısı, sınıflandırması ve terminolojisi literatürde daha yaygınlaşmıştır. Banguoğlu'nun “köken” terimi yaygınlığını kaybederken Ergin'in “gövde” terimi daha fazla yaygınlaşmıştır. Banguoğlu'nun “üreme” terimi de yaygınlaşmamıştır. Ergin ve Banguoğlu'nun aynı terimlerle ayrı kavramları karşılamaya çalıştığı “gramer kategorisinde” günümüzde akla gelen ilk durum Ergin'in kategorisidir.

YTDB(HE), Ediskun'un gramerinde Banguoğlu ve Ergin'den farklı olarak iki başlık mevcuttur: "*Kökler*" ve "*Ekler*". "*Gövde*" kavramı ekler kısmının bir alt başlığında kullanılır. Onun gramerinde dikkati çeken ilk eksiklik eklerin tasnifiyle ilgilidir. Ekler sadece görevleri bakımında "çekim" ve "yapım" ekleri olarak sınıflandırılmaktadır. Banguoğlu ve Ergin'in kullandığı "üreme" ve "yapma" sürecin hareketle eklerin tasnifinin yapılmaması büyük eksiklidir. Ediskun'un eserinin ana bölümlerinin arasında isimden isim, isimden fiil, fiilden fiil ve fiilden isim yapma ekleri kategorize edilmemektedir. Yapım ekleri diğer gramercilerden farklı olarak kelime gruplarının başlığı altında sıralanmaktadır: "Yapılarına göre isimler", "yapılarına göre fiiller", "yapılarına göre sıfatlar" ve "ek durumundaki zamirler". Literatürü ve çalışmaları göz önünde bulundurursak onun bu yaklaşımı son derece hatalıdır. Ancak Ediskun'un grameri incelendiğinde hatalı, eksik yaklaşımlar bunlarla sınırlı değildir. Ergin'in gramerinde fiil çekim eki olarak belirtilen gerindium ve partisip eklerini o birleşik ek sınıfında değerlendirmektedir. Ancak literatürde "birleşik ek" kavramı bu ekler için kullanılmamaktadır: "(...) -erek, -dikçe, -dikte, -meksizin... gibi ekleri, birer bileşik ek olarak benimseyebiliriz" (Ediskun, 1988, s. 101). Kısacası bu ekleri bileşik ek olarak benimseyemeyiz. Onun farklı "-le,-di,-miş,-se" gibi fiil şekil çekimleri, kiplikleri, "ekleşmiş kelime" olarak adlandırır. Ancak onun bu terimi son derece hatalıdır. Çünkü, gramer çalışmaları dilbilim çalışmaları içerisinde yer alan bir bilim dalıdır. Bilimsel çalışmalar yapılırken başvurulacak kaynaklardan biri de kavramlardır. Bu kavramlar terimleri terimler de terminolojileri oluşturur. Yığılarak ilerleyen süreçte terimler üzerinden hipotezler sunulur, olgular ve kurallar belirlenir. Yani "ek" ve "kelime" aynı kavramlar değildir ki birbirleri için kullanılabilirler. Kelimenin oluşması için morfolojide bir dizi süreç gereklidir. Bu süreçler sıralamayla olur. Kökün kategorisine göre gelen uygun ekler gövdeyi oluşturur. Kök ile gövde bir arada olunca bu durum "taban" kavramıyla da kullanılır. Tabanın yapısından sonra uygun şartlar oluştuğunda kelimeler oluşur. Kısacası, bu tespitin yapılması doğru değildir ve tespitten sonra belirtilen terim hatalıdır. Yeni Türk Dilbilgisi adlı eserdeki hatalı durumlardan birisi de "gövdenin" yer aldığı kategori ve tanımlamasıyla ilişkilidir. Ediskun, gövdeleri yapım ekinin bir alt başlığı olarak görür ve tanımını bu tasniften hareketle yapar: "Yapım eki almış kelimeye gövde denir (...)" (1988, s. 102). Ancak Ediskun'un tanımında bir eksiklik vardır. Çünkü Banguoğlu'nun tespitinden hareketle Türkçedeki bazı çekim ekleri de "kelime" yapımlarında kullanılır. İsim köklerindeki bu durum düşünüldüğünde "gövdenin" oluşumunda çekim eklerinin aldığı durumlar da mevcuttur. Bu kavramdan hareketle

Ediskun, gövdeler için “türev” kelimesini kullanır. “Bir” kökünden başlayarak geniş bir çekim yapar:

(...)Bu gövdeler, o kökün türevleri'dir. Örneğin, bir kökünün türevleri şunlardır: bir-lik, bir-li, bir-lik-te, bir-leş-mek, bir-leş-tir-mek, bir-er, -bir-icik, bir-inci-lik, bir-i-si, bir-leş-ik, bir-leş-im, bir-ik-mek, bir-ik-tir-mek;, bir-ik-in-ti, bir-im, bir-inci, bir-ey-sel... vb. gibi. Bunların her biri gövde'dir; bir kökünün ya,da bir'den türemiş bir gövdenin türevi'dir (1988,s. 102).

Yukarıda yer alan alıntıdan hareketle bu kavram için Banguoğlu'nun “kelime ailesi” tanımlaması yapılmaya çabalanmıştır. Ancak Banguoğlu'nun “iş-“ kökünden hareketle oluşturduğu kelime ailesinde sadece kelimeler mevcuttur. Ediskun'un gövde türevinde sadece gövdeler değil kelimeler de mevcuttur. Bu bakımdan tasnif ve kavram hataları devam etmektedir. Onun eserinde başka bir hata da ek gösterimleriyle ilgilidir: “(...)Örneğin, -( ) r biçiminde gösterilen bir ek, ( ) içine ı, i, u, ü, e, a ünlülerinden birinin konulacağını anlatır (Bk. 200)” (1988, s. 101). “200.” Maddeyi takip ettiğimizde şu tanımla karşılaşırız: “Büyük ünlü uyumuna göre -(e)r biçiminde ulanır(...)” (1988, s.182). Ancak burada tespit edilen durum eksiktir. Türkçenin söyleyiş özellikleri düşünüldüğünde doğal dil konuşuru “minimum çaba” ilkesinde hareket eder. Bu ekler getirildiğinde parantez içindeki yerlere yardımcı sesler eklenir. Eklenecek yardımcı seslerin durumunu kökün ve ekin vokal, seslik, ünlü uyumları belirler. Ediskun, burada yardımcı sesin durumunu göz ardı etmiştir.

Özetle, Ediskun'un grameri Muharrem Ergin'in ve Tahsin Banguoğlu'nun eserleri ile kıyasladığında bu gramerlerden onu ayırtıran nokta tutarsızlığıdır. Bu tutarsızlıklar dışında onun herhangi bir teklifi bulunmaz. Bunlara ek, onun çalışmasında “gövdeler” bölümü tutarsızlıklar içerir. Kavramın sınırlılıkları eksik oluşturulduğundan dolayı kelimeler, tabanlar da gövde olarak addettirilir. Ekler bölümünde sadece eklerin işlevsel tasvirleri yapılır. Yapım olgusuna ilişkin ölçütün yer almaması, gerindium, partisip eklerinin ve fiil kipliğinin yanlış yorumla tutarsız terminolojilerin kullanılması da tespit edilen durumlardır.

Ediskun'un köklere, gövdelere ve eklere ilişkin örnekleri sıralanacaktır. Gövdeler sıralanırken Ediskun'un bakış açısıyla değil literatürdeki bilinen doğruyla göz önünde bulundurulacaktır. Yeni Türk Dil Bilgisi'nde örnek olarak belirtilen kökler şunlardır: İsim Kökleri: “*Diş*”, “*gölge*”, “*Göl* (bir nesne ismi)”, “*at* (bir nesne ismi)”, “*can* (bir nesne ismi)”, “*yeşil* (bir nitelik ismi)”, “*güzel* (bir nitelik ismi)”, “*sen* (bir ilgi ismi)”, “*ki* (bir ilgi bildiren kelime)”, “*ile* (bir ilgi bildiren kelime)”, “*ah* (bir duygu bildiren kelime)”, “*su*”, “*ekmek*”, “*ben*”, “*göz*”, “*yüz*”, “*ay*”, “*yıl*”, “*ağaç*”, “*duvar*” (1988, s. 100). Ancak burada da çeşitli hatalar görülür. “*Ki*”, “*ile*”, “*ah*” gibi kelimeleri isim kategorisi altında değerlendirmek

oldukça hatalıdır. Çünkü literatürde “kök” terimi kelime türetme yolunun başlangıç safhâsını belirtmek için kullanılır. Ancak Ediskun’un “kök” tanımlamasıyla Banguoğlu ve Ergin’in kök tanımlaması birbirine oldukça zıttır: “Bu tanıma göre, isim kökleri, isim, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç, ünlem gibi kelimelerin kökleridir” (1988, s.100). Bu tanıma katılmak mümkün değildir. Bunun nedenini iki yolla açıklayabilmek mümkündür. Öncelikle isim kökleri tek başlarına kullanılarak bir kavram dünyasını karşılayabilirler ya da Türkçenin Söz Dizimi’nde bir öge görevini alabilirler. Ediskun’da eserinde bu görüşe katılır: “İsim kökleri, kelimelerin içinde bulundukları gibi cümlelerde tek başlarına da bulunabilirler” (1988, s.100). Ancak bu tanımlama ile bir çelişki başlar. “Ki”, “ile” ve “ah” tek başlarına hangi somut kavramları karşılayabilirler? Türkçe söz diziminde de ögelerin tespitinde isim kökleri gibi tek başlarına özne veya yapım ekleri alıp yüklem görevini üstlenemezler. Bu üç kelimenin gramatik fonksiyonu vardır. Onlar bir kelime ile bağlandıkları sürece ögeyi oluştururlar ve bu sâyede bağlandıkları kelimeye görev fonksiyonu atarlar. Yani bu üç kelime arasında örneklendirilen “ki”, İki yargıyı birbirine bağlayabilmesinden dolayı bağlaç veya isim köklerine, tamlama gruplarına eklenerek bir ilgi hâli olarak düşünülebilir. “İle” de cümle düzeyinde bağlaç veya edat olarak kullanılır. İşte bu ikisinin görevi ve adlandırılması bir cümle içindeki fonksiyonuna göre belirlenebilir. “Ah” ise ünlem görevinde görülür. Uç bir yorum olarak “ahlamak” kelimesini göz önünde bulundurulabilir. Ancak bu yapı genellikle derleme sözlüklerine Türkçe ağızlardan aktarma ile gerçekleşir. Zaten Ediskun’un bu köklere ilişkin bir gövde örneği de eserde yer almamaktadır. Sonrasında ise isim köklerini kelime türetme yolu başlangıcındaki temel yapıtaşlarıdır. Bu sıralanan üç örnekle gövde ve kelime üretimi mümkün değildir. Onun gramerin yer alan Fiil kökleri: “Geç- (geçme hareketinin ismi)”, “benze- (benzeme hareketinin ismi)”, “yık- (yıkama hareketinin ismi)”, “oku-“, “duy-“, “koş-“, “git-“, “gel-“, “oku-“ (Ediskun, 1988). Ediskun’un eserinde ekler sadece işlevlikleri bakımından sınıflandırılırlar. Yapma olgusunu göre eklerin işlevliği onun eserinde yer almamaktadır. Türkçedeki bu ekleri de altı gramerciden tamamen ayrılarak “sıfatlar”, “isimler”, “fiiller” başlıkları altında inceler. Eserde yer alan çekim ekleri sadece isimlerin hâl ekler, çokluk eki, şahıs eki ve fiillerdeki kipliktir. Onun “çekim eki” altında sıraladığı bu ekler hatalı olmamasına karşın büyük bir eksiklik içerir. Çünkü Türkçedeki isim ve fiil çekim eklerinden partisiplik, gerundium, zaman ve fiillerin şahıs eki olarak da sıralanmalıydı. O zaten partisiplik, gerundium eklerini çekim ve yapımdan apayrı bir başlık olarak “birleşik ekler” olarak sınıflandırır. Ayrıca çekim ekleri arasında “-le” eki adında bir örnek de belirtir. Buna örnek olarak da “ev-le” kelimesini gösterir. Buradaki gösterim ek değil ekleşmiş yapı örneğidir. Ancak “evle” kelimesinin diğer bir ihtimâli de isimden fiil

yapma eki de olabilir. Çünkü onun eserinde fiile getirilen eklerin her iki yanına da kısa çizgi konulması gerekliliğinden bahsedilmez. Bu eksikliği de göz önünde bulundurarak örnek ile karşılaşılan bir araştırmacı bunu hangi şekilde okumalıdır? İster bağlama edatı ister fiil gövdesi olarak düşünüldüğünde zaten bu örnekleme çekim eki olarak gösterilemez. Eserde sıralanan çekim ekleri şunlardır: -I²⁷<"ev+i", -A<"ev+e", -dA<"ev+de", "taş+lık+lar+da" -lAr<"ev+ler", taş+lık+lar+da" -m<"ev+im", -yor<"oku-yor-sunuz", -AcAk<"örnekleme yok" (Ediskun, 1988). Bunun haricinde çekim ekleri arasında "-yok" ekinin gösterimi de verilir. Ancak Türkçe çekim ekleri arasında böyle bir ek bulunmamaktadır: "Çekim ekleri, yazıda, ekin başına küçük bir çizgi konularak gösterilir: "-i", "-den", "-ler", "-yok", "-ecek" (1988, s. 101). Yeni Türk Dilbilgisi adlı gramer çalışmasında tutarsızlık devam eder. Ediskun, "yapım ekleri" ölçütü başlığı altında "göz" kökünden türetilmiş gövdelerin sonundaki eklemelerin tamamını kalın fontla işaretleyerek ekleri sıralar: " (...) Göz'den yapılan şu kelimelerin hem anlamları, hem de sınıfları değişmiştir: Gözlük, gözlükçü, gözlükçülük (...)" (1988, s. 101). Yapım ekleri arasında da bu ekler birleşikmiş gibi gösterilme hataları devam eder: "Fiil türeten ekleri yazıda gösterirken ekin başına ve sonuna birer küçük çizgi koyarız: -len-, -leş-, -(i)-i, -(i)ş- (...)" (1988, s. 101). Bu durumda ilk hata bu eklerin biçimi -len" ve "-leş-" biçiminde değildir. Burada iki gösterim ancak üç ek mevcuttur: "-lA", "-n-", "-ş-". Bu duruma ek, fiil köklerinin medial morfeplerinin gösterimlerinin aynı şekilde yapıldığı Ediskun tarafında belirtilmemiştir. Onun eserinde sıralanan ve örneklendirilen yapım eklerini şu şekilde toparlayabiliriz: -lIk, -lUk<"Göz+lük", "göz+lük+çü", "taş+çı+lık", "göz+lük+çü+lük", "ben+lik", "odun+luk"; -cI, -cU, (-çI, -çU) <"göz+lük+çü", "göz+lük+çü+lük", "ev+cı", "han+cı", "ülkü+cü", "göz+cü", "su+cu", "ekmek+çi", "yulaf+çi"²⁸, "taş+çı+lık", "üfürük+çü", "hukuk+çu"; -lA, -lU<"gözle", "ağaç-la-ş", "göz+lü", "göz+lük+lü" "göz-et-le-mek", "göz-le+m"; -sUz<"göz+süz"; -m<"göz-le+m", "di-l(i)m"; -dA²⁹, -dAn<"göz+de", "gün+de+lik", "top+tan+cı"; -t-<"oku-t", "taş-ı-t", "yak-ı-t" ; -(I)k<"bir-ik"; -tUr<"koş-tur"; -U, -m <"öl-ü+m", "gör-ü+cü"; -r<"kaç-(ı)r-"; -gI, -n-<"bil-gi+n", -cAk, -cUk<"göl+cük", "yavru+cak"; -lI<"ev+li", -cU<"görü+cü". Ediskun'un eserinde gövde örneklerinde isim gövdesi örneği fiil gövdesi

²⁷ Ediskun'un gramerinde de Banguoğlu ve Ergin'deki gibi ses değişiklikleri ayrı ayrı belirtilir. Ancak Ediskun'un eserinde bu eklerin değişikliği teker teker örneklenmez.

²⁸ Ediskun bu iki "yaratıcı" örneği eklerdeki ses çeşitliliğini örneklendirmek için kullanılır. Ancak bu iki kelime standart dilde yeri az görülür. Çünkü ana dili konuşan kişilerin kullanacakları meslek adları bu şekilde değildir: "ekmek-çi" değil "fırın-cı"; "yulaf-çi" değil "çift-çi". Bu iki örnek -cI, cU, ekidir. Türkçedeki ses benzeşmelerinden dolayı iki ekin iki formu daha ortaya çıkar: -çI, -çU.

²⁹ "-dA" eki Banguoğlu'nun da durumunu tespit ettiği yapımda kullanılan istisnâi çekim eklerinden biridir. Bulunma(dâtif) hâli olarak çekimde gövde türetince de özel ad olarak kullanılabilir. Ediskun'da bu durumun farkındadır: " (...) -de ve -den'in de yapım eki olduklarını unutmamak gerekir" (1988:102).

örneğine kıyaslandığında isim gövdelerinin sayısı fiil gövdelerine kıyasla oldukça fazladır. Çünkü ekler, yapma durumuna göre sınıflandırılmamıştır ve yapım ekleri örneğinde ekler değil türetilen gövdeler doğrudan sıralanır. Eserde yer alan fiil gövde örnekleri yalnızca buradakilerle sınırlıdır; “*gelen*”, “*gidiyor*”, “*okumuş*”, “*okuyorsunuz*” “*birleşmek*”, “*birleştirmek*”, “*birikmek*”, “*biriktirmek*”, “*göz-le-*”, “*ağaç-laş-*”³⁰, “*bir-ik-*”, “*oku-t-*”, “*kaç-ır-*”, “*koş-tur-*” (Ediskun, 1988). Eserdeki isim gövdeleri şunlardır: “*ev+i*”, “*ev+e*”, “*ev+(i)m*”, “*ev+de*”, “*ev+ler*”, “*Göz+lük*”, “*göz+lük+çü*”, “*ben+lik*”, “*odun+luk*” *ev+ci*”, “*han+ci*”, “*ülkü+ci*”, “*gözcü*”, “*su+cu*”, “*üfürük+çü*”, “*hukuk+çu*” “*gözle*”, “*göz+lü*”, “*göz+lük+lü*” “*bir+li*”, “*göz+(e)t-mek*”, “*yüz+süz*”, “*ay+lık*”. Kısacası Ediskun’un “kökler-ekler-gövdeler” tasnifinde, örneklerinde eksiklikler ve karmaşıklık mevcuttur. Ekler bölümünde ayırım sadece işlerlik üzerinden yapılır. Fiil çekim eklerini “birleşik ekler” ya da “ekleşmiş kelimeler” olarak adlandırır. İsim köklerinde de hatalar mevcuttur. Sentaks’a ilişkin kavramlar isim köklerinde yer alır. Gövde ayrı bir olgudan ziyade yapım ekinin altında işlenir. Bu karmaşıklık örneklerle de yansır. “*Gövde*”, başlığı altında hem gövdeler hem tabanlar hem de kelimeler yer alır. Ayrıca bazı eklerin örneklendirilmesi için doğal dil konuşmalarında mevcut olmayan örneklerle yer verilir.

Kaya Bilgegil’in Türkçe Dilbilgisi gramerinde “*Kök-Gövde-Ekler*” bölümünün tespiti diğer gramercilerden ayrışır. Çünkü çalışmada incelenen gramerlerin beş tanesinde sıralama “parça-bütün” ilişkisinden hareketle kurulur. Bu gramer kitaplarında sıralama sesbilgisi-biçimbilgisi-sözdizimi şeklindedir. Ancak Kaya Bilgegil ve Fuat Bozkurt’un tarzı bunlardan ayrışır. Çünkü onların oluşturduğu sınıflandırmada “bütün-parça” ilişkisinden hareketle önce sözdizimi-biçimbilgisi-sesbilgisi sıralanır. Yine Bilgegil özelinde onu diğer gramercilerden ayıran nokta Arapça ve Farsça isim tamlama kurallarına ayrı bir bölüm başlığı altında yer vermesidir. Bu durum diğer araştırmacılarda görülmez. Çünkü gramercilerin asıl amacı “Türkçenin Gramerini” yazmaktır. Tabii süreçte ödünçlemelerden dolayı araştırmacılar eserlerinde Türkçe, Arapça ve Farsça arasında kıyaslamalar yaparak tespitlerini belirtirler. Ancak Bilgegil’de bu tutum adeta bir Arapça sarf-nahiv hazırlığını çağırıştırır. Özetle Bilgegil, “kök-gövde ve ekleri” biçimbilgisi veya morfoloji bölümünün altında değil “*Kelimeler*” başlığında bir alt başlık olarak inceler. Ancak burada Banguoğlu’ndan durum oldukça farklıdır. Çünkü Türkçenin Grameri’nde bölümün ana başlığı “Yapı Bilgisi” şeklindedir. Sonrasında alt başlıklar için “Kelime” kavramını kullanır.

³⁰ Bu örnekte “yaratıcı” bir örnektir. Ancak Türkçede “ağaçlaşmak” yerine çok daha farklı yapılar doğal dil sürecinde görülür: “serpilmek”, “filizlenmek”.

Bilgegil'in eserinde bu durum sadece iki sayfada işlenir. Kök-Gövde-Ekler durumuna ilişkin çok az tespitte bulunur ve örnekleri diğer gramercilerle kıyaslandığı zaman oldukça azdır. O da Ediskun gibi eklerin tasnifini sadece işlerliğine göre "yapım" ve "çekim" olmak üzere ikiye ayırır. Bilgegil'in eserinde diğer gramerlerden farklıca işlenen iki durum mevcuttur. Onda farklıca işlenen durumlardan ilki çekim eklerinin terminolojisiyle ilgilidir. Çekim ekleri maddesinde fiil zaman çekim ekini "*tasrif* (conjugasion)", isim hâl ekine ise "*insiraf* (dèclinasion)" terimlerini uygun görür. Ancak bunların sıralamasını ve örneklerini karıştırarak verir:

"Çekim eki ise, iltihâk ettiği kelimenin *insiraf* (dèclinasion) veya *tasrif* (conjugasion) sağlar. Bu taktirde de, kökte mevcut anlam çekirdeği kaybolmaz: "Gel" kökü, "di" ekini almakla "gelme" eylemine delâlet eden fikir çekirdeğini kaybetmemiştir. Aynı durumu, "i" ekinin "ev" ismine katılmasıyla hâsıl olan "*evi*" lâfzında da görebiliriz" (Bilgegil, 1964, s. 168).

Burada karmaşıklık olarak adlandırılan durum terim ve örneğiyle ilgilidir. "İnsiraf"³¹ terimi Arapça sarf ve nâhivlerde "isimler" için kullanılırken "tasrif"³² terimi ise "fiiller" için kullanılan terminolojilerdir. İkinci durum ise kök ve gövdeleri "kelimeler" kategorisinden çekimler. Kelimeleri "basit", "türemiş(müştâk)" ve "bileşik(mürekkep)" olarak üçe ayırır. Kökleri "basit kelimeler" kısmında sıralarken, gövdelerin türemiş kelimeler olduğunu belirtir. Onun gramerinde sadece eklerin "-“ kısa çizgi işaretiyle gösterildiği belirtilir. Fiil köklerinin, orta hecedeki fiil yapım eklerinin gösterimine ilişkin hiçbir bilgi yer almaz ve bunlara dikkat edilmez. Eserdeki başka bir eksiklik de eklerle ilgilidir. Bu bölümde sadece bir yapım eki ve iki çekim eki yer alır. Türkçe Dilbilgisi adlı eserde şu **isim kökleri** yer alır: "Göz", "baş", "dil", "yol", "ev", "dağ", "on", "bıyık", "kartal" (Bilgegil, 1964). **Fiil kökü** örnekleri ise: "gel"³³, "kal-", "bil-", "ye-", "ver-", "dur-", "vur-". Eserde tek bir **yapım örneği**³⁴ yer alır. Ancak gövdelerden hareketle şu yapım örnekleri eserden alınabilir: -lUk³⁵ < "baş+lık", "göz+lük", "kış+lık"; -II < "sevim+li", "akıl+lı"; -gI < "sev-gi", -gI+-ç < "bil-gi+ç"; -IA; +-ş < "yavaş-la", "anla-y-(i)ş"; -cU < "odun+cu", -m < "kavra-m". Bilgegil'in

³¹ Arapça "sarf" kelimesinin infî'âl bâb'ından çekimlenenen sıfat-ı müzekkerdir (Arapça'da seslik uyumunu bozan sıfat-fiillere verilen ad). Gerçek anlamı "çekilme, çekilip gitme'dir. Terim anlamı ise Arapça gramerde isimlerin üstün ve ön ek almamaları durumunda kullanılan terimdir: "*Sarf-ı Arabîde isimlerin tam irap kabul etmesi, tenvîn ve cer almayan gayr-i munsariften olmamaları* (Şemsettin Sami, haz. Paşa Yavuzarslan (2015)., s. 525 Kâmus-ı Türkî, m.1901 baskısından).

³² Arapça "sarf" kelimesinin cem'î (çokluk) çekiminden oluşan sıfat-ı müzekkerdir. Bilgegil'in bu terimin anlayabilmek için Kâmus-ı Türkî'de ikinci anlama bakmak gereklidir: "*Sarf kaidesince ef'âl vesair aksâm-ı kelimenin sıygalanması, sıygalama, çekme: ' Kâle fiilini tasrif edin; leyse fiili her sıygadan tasrif olunmaz; Sîbeveyh ismi tasrif kabul etmez* (Şemsettin Sami, haz. Paşa Yavuzarslan (2015)., s. 1186 Kâmus-ı Türkî, m.1901 baskısından).

³³ Eserde fiil kökleri gösterilirken "-“ işareti kullanılmamıştır.

³⁴ -lUk

³⁵ Eserde örneklendirilen üç ek de Banguoğlu, Ergin ve Ediskun'da tespit edildiği gibi sesleri değiştirilmiş hâliyle yer alır.

gramerinde bu bölüme ilişkin sıraladığı, gövdeler de göz önüne alındığında, sadece üç çekim eki örneği mevcuttur: -I< “ev+i”, “söz+ler+i”; -lAr<”söz+ler+i”; -dI< “gel-di”. Türkçe Dilbilgisi adlı eserde örneklendirilen üç adet fiil gövdesi yer alır: “yavaş-la”, “göz-le”, “baş-la”, “gel-di” (Bilgegil, 1964). Bilgegil’in gramerinde de Ediskun’da olduğu gibi isim gövdesi örnekleri daha fazladır: “baş-lık”, “göz+lük”, “kış+lık”, *sevim+li*, “akıl+lı”, “sev+gi”, “bil-gi+ç”, “anla-(y)+(ı)ş”, “odun+cu”, “kavra+m” (Bilgegil, 1964).

Bilgegil’in çalışmasında kök, ek ve gövde için ayrı bir bölümlendirme yer almamaktadır. Ekler, sadece işlerlik bakımından tasnif edilmiştir. Fiilin zaman ve ismin hâl eki için kullandığı terminoloji kâbul görmemiştir, canlılığını yitirmiştir. Sıralanan kök ve gövde örnekleri niceliksel olarak azdır. Ekler için de sıralama oldukça eksiktir. Buradan Bilgegil’in bu ekleri tam olarak bilmediği anlamı elbette çıkarılmamalıdır. Çalışmada tespit edilen durum onun gramerindeki kök-gövde-ek bölümüyle ilgilidir. Çünkü çalışmanın sınırlılığı göz önünde bulundurularak kelime gruplarına ait “isim”, “sıfat” gibi müstâkil başlıklar hâriç tutulmaktadır.

DB (TNG), Gencan’ın Dilbilgisi gerek terminoloji gerek örneklendirme ve konuyu ele alış biçiminden önceki kısımlarda bahsedilen dört gramerciden ayırır. Bundan dolayı Gencan’ın kök, gövde ve ek hakkında eserinde yer alan sıralama genel hatlarıyla ele alınarak vurgulanacaktır. Onun gramerinde “Sözcük Kökleri ve Ekler” kısmında ayrı bir bölüm hâlinde bu kavramlar işlenir. Bölümün ilk başlığı “Sözcük” kısmının tanımıyla başlar. Eserde bu tanım verildikten sonra monojenist bir görüşle “sözcük” kavramını açıklamaya çalışarak bu kavram üzerinde “ontolojik” bir görüş ortaya koyar. Ona göre, diller im’den gelir. Gencan burada “im” kelimesini dilbilimi için bir terminoloji olarak belirler. Dillerin ortaya çıkış sürecinde im’ler etkilidir. İmleri kendi içerisinde üç sınıfa ayırır. Bunlar; “El gövde imleri”, “yüz gövde imleri” ve “seslenmeler” olarak üçe ayrılır. Tüm dünya dillerinin ortaya çıkışının başlangıcı “im”, işaret, kavramıyla hareketle tek bir kaynağa bağlamasından ötürü Gencan’ın ontolojik bu yaklaşımı “monojenist” görüş olarak adlandırılır: “Dillerin imlerden geliştiği yukarıda görülmüştü(…)” (1971, s. 53). Sonrasında “im” kavramının iki özelliğini sıralar: “Dış yön”, “iç yön”. İm’in dış yön özelliğinde duyumuzun beş organı ile ilişkilidir. İç yön ise bu imlerin anlamlı oluşu ile ilintilendirilir. Sonrasında bu iki kavramı da terimlerle kapsar im’lerin dış yönü “**söy**(lâfız), iç yönü ise anlamıdır. “Söy” terimini ise “söylemek” sözcüğünün kökeni olan “söy”den türettiğini eserin dipnotunu ekler. Bu terminolojisini açıkladıktan sonra bir formül ortaya koyar: “Dış yön”+”İç yön=söy”, “söy”+”iç yön”=”sözcük” veya Dış yön+iç yön+ söy iç yön= Sözcük”. Burada Gencan’ın

tutumu diğer gramercilerden farklıdır. O dilbilgisinin en küçük yapı taşı “kök” olarak görmemektedir. Anlamli im’den, söy, anlamli söy’den de sözcük türer. Onun için kök’ten daha küçük yapıbirimi im’dir. İm’ler beş somut organın anlayabileceği bir yargıyı içerdiğinde söy’ü o da anlamla bütünleştğinde sözcüğü oluşturur (Gencan,1971). Ancak onun ontolojik-monojenist görüşü literatürde karşılığını bulamaz. Gramer çalışmalarında kelime türetme yolunun başlangıç aşamasında en küçük yapıtaşı olarak kök” kavramı irdelenir. Bu ontolojik görüşle “sözcük” kavramını açıkladıktan sonra Faruk Nafiz Çamlıbel’in “Bir Yolcu” şiirinin birinci ve üçüncü dörtlüklerini inceleyerek buradaki kelimeleri sıralar. Kelimeleri sıralarken adları, zamirleri, zarfların ek getirilmemiş hâllerini sıraladıktan sonra bunlara “kök” denileceğini belirtir. Ardından bileşik sözcükleri ve kelimeleri sıraladıktan sonra sözcüklerin yapısını üç şekilde sınıflandırır: “*Kök sözcükler (yalınç sözcükler)*”, “*Türemiş*” ve “*Bileşik*”. Burada dikkat çeken iki durum mevcuttur. Diğer gramercilerde “kök” olarak ele alınan terim Gencan’ın eserinde “*kök sözcükler*” terimiyle kullanılır. Sözcükler üzerinden bakılarak kök kavramı sözcükler için en temel sınıf olarak görülür. Ancak Banguoğlu’nda, Ergin’de, Bilgegil’de hattâ Ediskun’da kelime üretiminin yolu olarak kök kavramı ele alınır. Ancak Gencan, kök kavramını bir sözcük olarak belirtir. Bu sınıflandırmanın ardından eserde Kök, Ek kavramı ele alınarak aktarılmaya devam edilir. Gencan, “kök sözcükleri” *yalınç* sözcükler adıyla kullanılabileceğini belirterek Öztürkçeci tavırla bir terminoloji belirler. Ancak bu tanımlama ve dipnot dışında *yalınç sözcüğünü* bir daha kullanmaz. İlgili bölümü “kök sözcükleri” kavramıyla ele almaya devam eder (Gencan, 1971). O “kök sözcüklerini” iki kategoride ele alır. Öncelik kategori hece sayısına göre sonraki kategori ise çeşitlerine göredir. Hece kategorisinde kökleri “*bir heceli*”, “*iki heceli*” ve “*üç heceli*” olmak üzere üçe ayırır. Çeşitlerine de göre kökleri ikiye ayırır: “*Ad kökleri*” ve “*Eylem kökleri*”. Bu ayrımla birlikte iki tespitte bulunulabilir. Bunlardan ilki Gencan’ın eserinde diğer eserlerden farklı olarak “*isim*”>“*fiil*” teriminin yerini “*ad*”>“*eylem*” terimleri yerini alır. Aslında 1966 yılında Gencan’ın gramerinin Ahmet Sait Basımevi baskısında bu terimler diğer gramercilerdeki gibi “*isim*” “*fiil*” terimleri kullanılmaktaydı. Ancak, 1971 yılında Türk Dil Kurumu Yayınlarından çıkan baskıyla birlikte bu terminoloji değişikliği görülür. Bu değişikliği kitabın ilk sayfasında belirtir. Eserin ön sözünde de kendisinden önceki gramercileri eleştirerek bu tutumunu temellendirme arzusundadır. Diğer bir hususta çeşit ayrımında ortaya çıkar. Eserde bu ayrımdan sonra “kök sözcükleri” terminolojisi yerine “kök” kavramı kullanılmaya başlanır. Gencan, kökleri tasnif ettikten sonra Banguoğlu, Ergin ve Ediskun’dan farklı bir görüş ortaya koyar. “Ortak kökler” başlığı altında bazı köklerin

sözcüklerde hem ad hem fiil köklerinin her ikisi için de kullanıldığını belirtir. Banguoğlu bu kullanımları “istisnâ” olarak görür. Ergin ve Ediskun ise tarihî dönemdeki değişim sürecinde sözcüklerin aslının Türkiye Türkçesinde değişikliğe uğradığını Türkçede ortak kök olamayacağını belirtirler. Ancak Gencan, eserinde ortak kök olarak gördüğü durumları ele alırken çok ilginç bir örnekleme yapar. Gövdelerin sonuna “-mAk” mastarı getirerek bunların hem ad hem fiil olduğunu savını sunar. Bu bölümden sonra eserde “ekler” kısmı yer alır. Ekler kısmında diğer gramercilerden farklı bir yol ve örnekleme sunar. Sözcük yapılarını aktardığı kısımda örneklendirdiği Çamlıbel’in “Bir Yolcu” şiirinin ikinci ve dördüncü dörtlüklerinde geçen bazı “sözcükler’in” eklerini ayırarak eklerin iki görevinden bahseder. Bu eklerin ilk görevi “sözcük çeşitlerini” değiştirmektir (Gencan, 1971, s. 56). İkinci görevi ise “tümce görevleri” belirlemektir. İkinci görev tanımlamasındaki görüş Ergin’inkine oldukça benzer. Ergin, eklerin yapım ve gramer kategorisi olarak iki sınıfta yer aldığını belirtir. Gramer kategorisine ilişkin ekler, çekim ekleridir. Ancak Gencan, bu ikinci görev tanımı için bir terminoloji belirler. Bu eklerin, “*takı*” olarak adlandırılacağını belirtir. Bundan sonraki süreçte “Eklerin çeşitleri” başlığı altında diğer gramercilerde de belirlenen ayrımla ikiye ayrılır: “Görevleri (işlerliği) bakımından”, “sözcüklere eklenişi bakımından”. Gencan, görevleri bakımından Türkçede “yapım ekleri” ve “çekim ekleri” olmak üzere ikiye ayrıldığını belirtir. Eklerin eklenişi bakımından da iki türü olduğunu belirtir: “Ön ek” ve “son ek” (Gencan, 1971). Ancak Ergin, eklerin “ön ek”, “iç ek” ve “son ek” olarak üçe ayrıldığını belirtir. Gencan, 1979 baskısında “iç ek” kavramını da eserine ekler (Gencan, 1979, s.60) Bu ayrımın belirtilmesi dışında iki gramercinin görüşü ortak olmasına rağmen bunları belirtme durumu birbirinden farklılaşır. Ergin, Türkçede yalnızca son ekin bulunacağını vurgu ve tonlama dolayısıyla Türkçede köklerin başına hecelerin geldiğini belirterek örnekleri sıralar. Gencan’ın tespiti ise şöyledir: “Türkçede eklerin hemen hepsi [son ektir³⁶] “ (1971, s. 56). Sonrasında yapım eklerinin görevlerini sıralamaya başlar. Ediskun ve Bilgegil’de yapım eklerinin ayrımına ilişkin bir görüş yer almamaktadır. Ancak Banguoğlu ve Ergin yapım eklerini isimden isim, isimden fiil, fiilden isim ve fiilden fiil olmak üzere dört ölçüte göre sıralayarak gramerlerinde bu ekleri sıralarlar. Ediskun ve Bilgegil ise bu ekleri “*İsim*”, “*Sıfat*”, “*Fiil*” ve “*Eylem*” bölümlerinde incelerler. Ancak Gencan’ın burada tasnifi ve bu ekleri ele aldığı bölüm bu iki görüşten de ayrışır. Yapım eklerinin üç görevi olduğuna işaret edilerek bu eklerin “sözcük” değişimi kıstası altında

---

³⁶ Gencan’ın eserinde “önek” ve “son ek” kavramları bitişik yazılır.

ayrımı belirlenir. “göz” kökünden³⁷ türetmeler yaparak üçe ayırır: “Ad”, “sıfat”, “eylem”. Bu ayırmadan sonra Kök- Gövde arasındaki ayrımın nasıl yapılacağına ilişkin “deniz” ve “tepe” isimlerinin gövde olamayacağını belirtir. Ardından bu bölümün sonuna bir not ekler: “Kök, gövde terimleri yerine *taban* sözcüğü de kullanılır (1971, s. 58). Ancak günümüz literatürünü göz önüne alındığında bu açıklama yanlışdır (bkz. 16. Dipnot). Ardından çekim eklerini sınıflandırır. İncelenen gramerler arasında Ergin’den sonra çekim eklerinin ayrımı Gencan tarafından yapılır. Gencan ve Ergin’in çekim eklerine ilişkin sınıflandırmaları birbiriyle örtüşmektedir. Tasnif olarak örtüşse de aralarında bazı durumlara ilişkin kritik farklılıklar mevcuttur. Bu farklılıklar terminolojik ve görüş farklılığı olarak sıralanabilir. Terminolojik farklılıklardan ilki Gencan bu ekleri “*takı*” terimini de kullanır. İkinci bir farklılık olarak Ergin’in sadece bir defa kullandığı “*kip*” terimini Gencan kullanır. Bu farklılığı vurgulayabilmek için Gencan’ın tasnifini ele alalım. Çekim eklerini dört görevdedir: “*Sözcüklere çoğulluk anlamı katan ekler*”, “*Adları çekimlemeye yarayan durum ekleri*”, “*Tümleme (iyelik ve genitif) ekleri*” ve “*Eylem çekimlerinde arayan kip ve kişi ekleri*”. Öncelikle Ergin’in “ismin hâl ekleri” olarak terimleştirdiği durum Gencan’ın öztürkçecilik anlayışından dolayı “*durum*” kavramına dönüşür. İkinci bir durum ise “*tümleme*” ekleri ile ilgilidir. Ergin ve Gencan arasındaki en keskin fark burada görülür. Bu keskin farklılığı bir hipotetik üzerinden örnekten yola çıkarak aktarabiliriz: “*Ben+(i)m göz yaş+lar+(i)m+ı*” Buradaki tamlamada Ergin’e göre “*-m<Ben+(i)m*” birinci teklik şahıs ekidir. Bu isme geldiğinden dolayı bir iyelik ekidir. “*-I< yaş+lar+(i)m+ı*” Burada “*ı*” genitif hâli EOT’den itibaren tamlamalarda *ı*’nin düştüğü Türkçede görülür. Bu bir genitif durumunda olduğundan ikincisi hâl ekidir. Gencan’ın açıklamasında ve terminolojisinde bir karışıklık mevcuttur. “*-m<Ben+(i)m*” Burada bir tümleç mevcuttur. Bu tümlecin ilk bölümünü oluşturduğundan dolayı “*-m*” tümleyen ekidir. Ancak Gencan eserinde tümleyen’in yanına parantez içinde “genitif” eki ibâresini ekler. Bu tespit hatalıdır: “*-im, benim* sözcüğünde tümleyen (genitif) ekidir” (Gencan, 1971, s. 58). “*-m < yaş+lar+(i)m+ı*” tümlecin ikinci kısmını oluşturduğundan dolayı tümlenen (iyelik) ekidir. Ancak bu durumda da bir yanlışlık mevcuttur. Çünkü bu tamlamada Ergin “*ı>ı*” ekine odaklanarak odaklanır. Ancak Gencan, tümleç yapısına odaklandığı için ve burada “*-m*” iyelik ekinden hareket ettiği için tümlenen ekinin diğer adını iyelik eki olarak parantez içinde gösterir: “*Yaşlarımı* sözcüğündeki *-im*, tümlenen (iyelik) ekidir” (1971, s. 58). Buradaki vurgu sadece “hâl,

³⁷ Ediskun “Göz” kökünden türetilen yapım eklerini sıralarken en son örnek olarak “Güzel (aslı=gözel)” biçiminde türetmeleri sonlandırır. Gencan, bu kökün kaynağını “kö-“ fiili olduğunun farkındadır. Ancak örneklendirirken “göz” kökü olarak adlandırır.

iyelik” veya “tümleyen-tümlenen” kullanımına ilişkin değildir. Bu gramercinin görüşü olarak yorumlanabilir. Ancak Gencan, burada tümleyen’in yerine kullandığı adlandırma olarak belirttiği genitif terimi burada işlevsiz kalmaktadır. Yine yaşlarımda vurguladığı parantez içindeki iyelik eki işlevsiz kalmaktadır. Gencan’ın terminolojisindeki karmaşıklık bakış açısıyla, fonksiyon-işlev, ilgilidir. Ergin’in bakış açısı fonksiyona odaklanır. Gencan’ın bakış açısı ise işlevle ilgilidir. Çünkü Gencan, tamlamaya odaklanır. Ancak kelimelerin morfolojisine odaklanıldığı zaman tümleyen veya tümlenen ekinin terimsel adlandırmaları yanlışlık içerir. ³⁸ Gencan, burada yapıdan bağımsız olarak terimleri aktarmaktadır. Örneklerini terminolojisinden bağımsız bir şekilde ele alması bu sorunu doğurmuştur. Ergin ve Gencan’ın ayrıştığı bir nokta da “soru eki’nin” tasnifi ile ilgilidir. Ergin’e göre soru eki isim ve fiiller için ortak bir çekim ekidir. Türk Dil Bilgisi adlı eserinin ekler bölümünde isim ve fiil bölümlerinin “gramer kategorilerinde”, çekim eklerinde, “soru eki” bölümü³⁹ yer alır (Ergin, 1986). Gencan, ise “soru ekini” gramerinde sadece “Eylemler” bölümü başlığı altında ayrı bir şekilde incelemiştir. Ancak Gencan’ın ekler kısmı incelendiğinde “soru eki” ne yapım ne de çekim eki arasında gösterilir. İlgili bölüme gidildiğinde bununla ilişkili herhangi bir yorum da söz konusu değildir. Bu durum Ergin ve Gencan’ın arasındaki görüş ayrılığıdır.⁴⁰ Gencan’ın burada ileri sürdüğü “*takı*” terminolojisi günümüzde farklı araştırmacılar tarafından tercih edilmektedir. Onun işlevsel bakış açısı tamlamalarda kabul görmüştür. Terimlerin eş anlamlılarında hata mevcuttur. Ancak “*tümleme*”, “*tümlenen*” ve “*tümleyen*” terimleri yerini “*tamlama*”, “*tamlanan*” ve “*tamlayan*”⁴¹ terimlerine bırakmıştır. Gencan gramerinde başta kök terimi yerine “kök

³⁸ Bu sorunun çözümü için Karahan’ın görüşüyle hareket edilmelidir: “Gabain’in ‘ilgi hâlinin bir sıfat hâli olduğu’ (ETG,43), Grønbech’in de ‘ilgi hâli ekinin önceleri hâl eki değil türetme eki olabileceği ve bu ekin aslı olan varlıkları gösteren adlardan sahiplik adları yaptığı’ (TY,89) şeklindeki görüşleri de bu ekin bir münasebet eki değil, fonksiyonları tamlayıcı ile sınırlı kalan bir ek olduğu düşüncesini de desteklemektedir (Gabain ve Grønbech’den akt. Karahan, 1999: 611). Daha detaylı bilgi için bkz. Karahan, L. (1999). “Yükleme (accusative) ve İlgi (genitive) Hali Ekleri Üzerine Bazı Düşünceler”. 3. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı 1996, Ankara, 1999, 605-611*.

³⁹ Bkz. Ergin (177. Madde s.130; 184. Madde s.136).

⁴⁰ Bu sorunun çözümü için: Literatürde yer alan birçok araştırmacı Türkçenin tarihî devirlerinde bu yapının başlangıçta soru edatı veya zarf olarak çıktığını ilerleyen devrelerde ekleştiği görüşündedir (Banguoğlu’ndan, Korkmaz’dan, Ergin’den ve Deny’den akt. Ertürk, 2019). Bu konu hakkındaki tartışma ve daha detaylı bilgi için bkz. Ertürk, H. (2019). “Soru Eki Fiil Çekim Eki midir?”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* c. 22/2 s. 377-386

⁴¹ Günümüz literatüründe yaygınlaşıp kabul gören bu terimlerin ilk çıkış kaynağı 1976 yılında ikinci baskısı da 1983 yılında TDK tarafından yapılan “Sözcük Türleri” adlı eser ile ilintilidir. Daha detaylı bilgi için bkz. Atabay, N, Özel, S., Kutluk, İ. (Haz. Doğan Aksan) (1983). *Sözcük Türleri*. Ankara: TDK. Terimlerin yaygınlaşması ise Korkmaz’ın 1992 yılında yayımladığı “Gramer Terimleri Sözlüğü” adlı eserle ilintilidir. Bu üç kavram “T” maddesinde yer alır. Yine Korkmaz 1994 yılında “Sıfatların İsim Tamlamaları ile Kullanılışı Üzerine” adlı makalesinde bu terimi tercih eder. Detaylı bilgi için bkz. Korkmaz, Z. (2007). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK; Korkmaz, Z.(1994). “Sıfatların İsim Tamlamaları ile Kullanılışı Üzerine”, *Türk Dili, 1994/I, Sayı: 505 s.15-18*.

sözcükleri” terminolojisini kullanmayı tercih eder. Ancak türlerine göre kökleri ayırdığında “kök sözcükleri” terimi yerini “kök” terimine bırakır. Burada türlere göre yaptığı ayrımında kullandığı iki terim kendine oldukça yaygınlık kazanır. Bu terimler, “*ad ve eylem*’dir”. Banguoğlu’ndan Gencan’a kronolojik seyrinde takip ettiğimiz “*isim ve fiil*” terimlerinin “Öztürkçe” hâlleri tercih edilerek ilk defa Gencan’da kullandığını tespit ediyoruz. Onun eserinin 1966 tarihli ilk baskısında “isim” ve “fiil” terimleri 71 baskısından 79 baskısına kadar uzanan süreçte yerini “*ad*” ve “*eylem*” terimlerine bırakır. Bunun nedeni o dönemin siyasal konjunktürü ile alakalıdır. Bu durum başka bir çalışmanın konusudur. Günümüz literatüründe araştırmacılar tarafından her iki terim de tercih edilmektedir ve bu terimler tartışılmaktadır.⁴² Gencan’ın “ad” ve “eylem” terimleri karşılığını bulsa da teklif ettiği “*yalınç*” terimi için durum tam tersidir. Gencan’ın eserindeki terminoloji ve kavram farklılığı ele aldıktan sonra onun bu konu hakkındaki örneklerinin de irdelenmesi gerekir. Diğer gramercilerden farklı olarak o örnek olarak edebî eserlerden taramaları tercih eder. Cumhuriyet’in 40. Yılına özel 1963 yılında Behçet Necatigil tarafından hazırlanan “Atatürk Şiirleri” antolojisinde yer alan Faruk Nafiz Çamlıbel’in Atatürk’ün vefatının birinci yılının tam tarihi olan 10 Kasım 1939 yılına tarihlendirilmiş “Bir Yolcu” şiirinden hareketle bu şiirdeki çok az kelimeyi esas alarak bunların kök ve çekim eklerini inceler. Ancak sadece örneklemelerini bu şiir üzerinden yapmaz. Bunlara ek “çekim ekleri” bölümünde Abdülhâk Hâmit Tarhan’ın “İbn Musa Yahut Zâtü’l Cemâl” adlı sahne romanında geçen Adalina karakterinin konuşmasından sıralı üç cümle üzerinden çekim eklerini işler: “Selleri, *seyyâleleri* durdurursunuz; fakat *benim milletimden* akseden bu ah ü eminimi; vatanımdan gelen bu göz yaşlarımı durduramaz, *dindiremezsiniz* (Tarhan’dan akt. Gencan, 1971: 58).” Bu iki edebî eser örneğinden sonra kendi örneklerine de yer verir. Bu bölümde Gencan’ın kök, gövde ve ekler için gramerinde kullandığı örnekler belirtilmiştir. Ancak, Ediskun’da olduğu gibi örnekleri sıralanırken günümüz terminolojisindeki “doğrular” göz önünde bulundurulacaktır. Bunun iki nedeni vardır ve bu iki nedenin birbiri ile ilgisinden dolayı bu sorun ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki, Gencan’ın “ortak kök” kavramındaki örneklerle bağlantılıdır. İkincisi ise Gencan, kök, gövde ve taban kavramını birbiriyle aynı zannetmesindendir. İşte bu iki nedenden dolayı eserde yer alan “Ortak Kök” başlığında fiil

⁴² 26 Mart 1994 Türkçe İsim ve İsim Sınıflandırılması konulu toplantıda Biray “İsim ve İsimlerin Sınıflandırılması” bildirisini sunduktan sonra “isim-ad” terimleri arasında Orhan Balcı ile Dr. Himmet Biray arasında tartışma başlar. Bu konu hakkındaki çözüm için bkz: Korkmaz: “(...) ‘İsmi’ değiştirelim, ‘onun yerine başka bir şey koyalım’, dedi. Gerekçesi de zannediyorum ‘ismin’ Türkçe olmaması. Ama isim o kadar Türkçeleşmiş, dilin malı olmuştur ki, bizim tabii Türkçecilik anlayışımız açısından ‘ismi’ kaldırmaya hiç gerek duymuyoruz” (2011: 145). Detaylı bilgi için bkz. TDK(2011), *Türk Gramerinin Sorunları I-II Bildiriler*, Ankara: TDK Yayınları, s. 142-146.

gövdelerinin hepsini kök olarak sıralar. Ancak, bu doğru bir bakış açısı değildir. Bu görüşten dolayı onun gramerindeki örneklerinin tasnifi günümüzdeki bakış açısında belirlenen doğrular esas alınarak belirlenmiştir. Onun gramerinde belirtilen isim kökleri şunlardır: “Bir”, “yıl”, “bu”, “gün”, “güneş”, “yer”, “gök”, “deniz”, “bütün”, “dün”, “göz”, “yol”, “el”, “taş”, “saç”, “dil”, “at”, “ad”, “et”, “ok”, “çiçek”, “ağaç”, “gövde”, “çirkin”, “kıyı”, “tepe”, “kadın”, “kelebek”, “araba”, “karınca”, “pencere”, “bacanak”, “kaburga”, “bağırsak”(Gencan,1971). Ayrıca yabancı dillerden ödünçlenen kelimelerin de kök olabileceğini belirterek isim kökü örnekleri sıralanır: “Muhârrir”, “idâre”, “medeniyet”, “telgraf”, “istikbâl”, “şikâyetname”, “eczâne”. Gencan’ın fiil kökü örnekleri ise şunlardır: “çık-“, “geç-“, “sin-“, “sık-“, “yar-“, “bağır-“, “böğür-“, “sürç-“, “tanış-“, “doku-“, “karı-“, “koca-“, “sası-“. Yapım eklerine ilişkin örnekler oldukça sınırlıdır: -cU⁴³ < “yol+cu”, “göz+cü”, “göz+cü+lük”; -kA+ -(n) < “er-ken⁴⁴”, “gider-ken”; -An < “geç-en”; -Ilk, -IU < “var-lık”, “göz+lük”, “göz+cü+lük”, “göz+lük+çü+lük”; -mAz < “sön-mez”; -IA, -IU < “çağ+la”, “in+le”, “göz+(-e)t-le-mek”, “göz+lü”; -mAk < “göz+le-mek”, “göz+(-e)t-le-mek”. Çekim ekleri ise şunlardır: -IAr < “yaş+lar”, “sel+ler+i”, “seyyâle+ler+i”; -I, -U < “yaş+lar+ı”, “sel+ler+i”, “seyyâle+ler+i”, “emin+i(m)+i”, “yol+cu+m+u”; -m < “yol+cu+m+u”, “karşı+m+da”, “ben+i+m”, “millet+(i)m+den”, “vatan+(i)m+dan”, “ben+i+m” ; -dA < “karşı+m+da”, -A < “yurt*+a” < */t/ < */d/ < “yur(d)*+a”; -dI < “çık-d*i” < */d/ < */t/ < “çık-t*ı”; In < “ses+in+den”; -dAn < “ses+in+den”, “millet+(i)m+den”, “vatan+(i)m+dan”; -sInIz < “din-dir-e-mez-siniz”⁴⁵

⁴³ Diğer gramerlerde gösterimler ek üzerindeki ses uyumlulukları üzerinden ayrı ayrı gösterilmektedir. Gencan’da ise bu uyumlulukları tek tek göstermek yerine “kendine özgü” bir yol izler: -IAr < -ler, -cI, -cu, -çI, -çU < sadece -ci. Sadece geniş ünlü formları olanları “e” ünlüsüyle, sadece dar veya hem dar hem geniş forma sahip ekleri ise “i” ünlüsüyle göstereceğini belirtir (Gencan, 1971).

⁴⁴ Gencan, “erken” kelimesinin bir gövde olduğunun bilinciyle hareket ederek “er-“, “ir-“ fiilinden türetildiğini belirterek EOT tanıklığı olarak Tarih-i Âl-i Selçuk’u gösterir. Bu kökün Türkiye Türkçesine’de Anadolu Ağızları’nda da kullanıldığını belirterek Aka Gündüz’ün Yayla Kızı romanından ağız özelliğini yansıtan bir örnek sunar: “Kız Petek böyle **ircek** nereye ?” (1971, s.54). Ancak günümüz literatüründe bu ekin durumu tartışma konusudur. Deny, Hatiboğlu ve Erdal bu ekin “-kAn<-gAn” sıfat fiiline dayandırırken Karahan’a göre ise bu ek birleşiktir. O, bu ekin biçimini -kA zarf fiil eki ve -n zarf fiil pekiştirme ekinin birleşiminden oluşan bir zarf fiil eki olarak görür: -kA+-n<-kAn (Deny’den, Hatiboğlu’ndan, Erdal’dan ve Karahan’dan akt. Keskin, 2020). Esra Gül Keskin bu görüşleri sıraladıktan sonra Karahan’a katılarak burada -n’nin durumunun bu ekin bazı ağızlarda ve Türkmençe’de -kAA biçiminde görüldüğünden dolayı bir konsonant genişlemesinin olduğunu belirtir (Keskin, 2020). Daha detaylı bilgi için bkz. Keskin, E.G. (2020). *Türkçede Birleşik Ekler*. İstanbul: Kesit.

⁴⁵ Ergin ve Ediskun’da bu ek ikinci çokluk şahıs veya çoğul ikinci şahıs eki olarak geçer. Ancak Vural ve Böler bu duruma itiraz ederek sadece emir ve istek kiplerinde aynı zaman aynı şahıs ifade ettiklerini diğer kiplerde mutlaka şahıs belirtmek için şekil ve zaman ekinde sonra bir de şahıs ekinin getirilmesi gerekliliğinden ötürü şahıs eklerini üçe ayırırlar. Bunlar; “Zamir kökenli Şahıs ekleri”, “İyelik kökenli Şahıs ekleri” ve “Emir kipindeki şahıs ekleri” (Vural ve Böler, 2015). Bu ayırmadan hareketle “-sInIz” ekini “iyelik kökenli şahıs ekleri” olarak adlandıırırlar. Daha detaylı bilgi için bkz. Vural, H., Böler, T., (2015). *Ses ve Şekil Bilgisi*. İstanbul: Kesit.

Gencan'ın gramerinde yer alan isim ve fiil gövdeleri düzeltilerek sıralanacaktır. Bunun nedeni Gencan'ın “*ortak kök*” kavramı bir karmaşaya yol açar. Çünkü Banguoğlu'nun Türkçenin tarihî devirlerindeki süreçten dolayı “*istisnâ*” olarak belirttiği Ergin ve Gencan'a da göre Türkçede hem isim hem fiil kökü olamaması durumuna ilişkin tespitler ele alındığında Gencan'ın savını yanlışır. Onun gramerinde yer alan isim gövdeleri şunlardır: “*ıç*”, “*savaş*”, “*dalaş*”, “*uğraş*”, “*vuruş*”, “*uçuş*”, “*ekş*”, “*boya*”, “*toz*”, “*acı*”, “*ağrı*”, “*barış*”, “*güreş*”, “*tat*”, “*inan*”, “*güven*”, “*özen*”, “*şiş*”, “*don*”, “*sancı*”, “*kuru*”, “*eski*”, “*sıva*”, “*gerek*”, “*dik*”, “*dil*”, “*etki*”, “*tepki*”, “*etki*”, “*yasa*”, “*yolcu*”, “*geçen*”, “*varlık*”, “*sönmez*”, “*çağla*”, “*inle*”, “*gözlü*”, “*gözcü*”, “*gözcülük*”, “*gözlük*”, “*gözlükçü*”, “*gözlükçülük*”, “*güzel*”, “*deniz*”, “*tepe*” (Gencan, 1971). Fiil gövdelerine ilişkin buradaki örnekler yer alır: “*ıçmek*”, “*savaşmak*”, “*dalaşmak*”, “*uğraşmak*”, “*vuruşmak*”, “*uçuşmak*”, “*ekşmek*”, “*boyamak*”, “*tozmak (gezip tozmak)*”, “*acımak*”, “*ağrımak*”, “*barışmak*”, “*güreşmek*”, “*tatmak*”, “*inanmak*”, “*güvenmek*”, “*özenmek*”, “*şişmek*”, “*donmak*”, “*sancımak*”, “*kurumak*”, “*eskimek*”, “*sıvamak*”, “*gerekmek*”, “*dikmek*”, “*dilmek*”, “*etkimek*”, “*tepkimek*”, “*yasamak*” (Gencan, 1971).

Gencan'ın gramerindeki Kök-Ek- Gövde bölümünü diğerk gramerlerden ayıran iki önemli özellik vardır. Bunlardan ilki terminolojiyle ilgilidir. Banguoğlu'nda, Ergin'de, Ediskun'da ve Bilgegil'de hatta Gencan'ın gramerinin 1966 tarihli ilk baskısında köklere ilişkin tercih edilen terim isim ve fiildir. Ancak onun Dilbilgisi adlı çalışmasının 1971 tarihli ikinci baskısında bu terimlerin yerini “*ad ve eylem*” terimleri alır. Gencan, bu gözden geçirilmiş ikinci baskısının ön sözünde diğerk gramercileri doğrudan yabancılaşma tesiri altında kalmalarıyla eleştirir. Onun bu terimi kullanmasıyla birlikte literatürdeki çalışmalarda da “*ad*” ve “*eylem*”, “*takı*” terimleri kullanılmaya başlanır. Gencan'ın gramerinin ikinci önemli özelliğı ise örneklerle ilgilidir. Çalışmamızda onun gramerinden önceki çalışmalarda örnekler için Türkçenin edebî metinlerinden doğrudan örnekler mevcut değildir. Ancak Gencan kelime türlerini ve çekim eklerini ele aldığı kısımlarda doğrudan standart dilin tanıklanmış, yazıya geçirilmiş örneklerinden hareket eder. Örneklemede kullandığı Faruk Nafiz Çamlıbel'in “Bir Yolcu” şiiri ve Abdülhâk Hâmit Tarhan'ın “İbn Musa Yahut Zâtü'l Cemâl” adlı sahne romanında geçen Adalina karakterinin konuşma metinleridir. Bu iki yazarın kullanılması örneklemeler için bir standartın başlangıcı sayılabilir. Diğerk gramerciler örneklerini kendi zihin dünyalarındaki kelime dağarcıklarından hareketle belirtmişlerdir. Ancak Gencan, Türkçenin dil malzemelerini bu edebiyat kaynakları üzerinden işlemeyi tercih eder. Elbette Gencan'ın eksiklikleri, konuları, yabancı dildeki eş anlamlı terimleri

hatalı aktardığı yerler mevcuttur. Örneğin “Bir Yolcu” adlı şiirdeki tüm kök-gövde ve ek unsurlarını işlememektedir. Yapım eklerinin ve fiil çekim eklerinin hepsi bu bölümde aktarılmaması eksiklikler olarak belirtilebilir. Ancak Korkmaz’ın belirlediği gramer sorunları arasında belirttiği: (...)“Yapılacak araştırmalarda Türkçenin yazılı kaynaklarından derlenmiş bol malzemeye dayanmak ve bu malzemeyi sağlam bir süzgeçten geçirmek” (Korkmaz, 1995). “Türkçenin yazılı kaynak örneğini” ilk defa Gencan’da görülmesi hem Korkmaz’ın görüşünü destekler hem de onun diğer gramerlerde belirlediği eksiklikler için bir çözüm arayışının kanıtı olarak belirtilebilir. Onun gramerindeki ön sözünde bu durumu tespit ettiğini çalışmamızdaki anlatımla desteklemek bu yargının somutlaşmasını sağlayacaktır: “(...) Bunun gerçekleşebilmesi için en doğru yol, *tarama* ve *derleme* olmalıydı. Türkçeyi yanlışsız yazanların yapıtları taranacak; güzel konuşanlardan, tümceler, sözcükler derlenecek; (...) (Gencan,1971,s. VII).”

TT(FB), Fuat Bozkurt’un Türkiye Türkçesi adlı eseri diğer gramercilerin Kök-Gövde-Ekler kısmına ilişkin bölümleriyle kıyaslandığında en eksik bölümdür. Bozkurt’un gramerinin “Dilvarlığı” başlıklı bölümünde Türkçenin tarihî devirlerini işleyerek Tanzimat aydınlarını eleştirir. Bozkurt’a göre Namık Kemal’in, Recaizade Ekrem’in ve Süleyman Nazif’in Türkçe oranlarının %35 olduğunu belirtir (Bozkurt, 2017). Ancak onun bu istatistiki verisi temelsizdir. Bu veriyi nereden aldığını belirtmez. Böyle bir oranı hangi türdeki edebî eserlerinin incelenerek hazırlandığı da başka bir kusurdur. Bozkurt’un bu temelsiz eleştirisinin ardından “*ana sözvarlığı*” terminolojisini kullanır. Onun görüşünde “*ana sözvarlığı*”, bir anadil konuşurunun günlük kullandığı kelime sayısıdır. Bunun ardından “yapıtaşları” altbaşlığında “kök” kavramına değinir. “Kök”leri sözcük yaratımının en ilkel gereksinimi olarak tanımladıktan sonra sözcük yaratımını iki sınıfa ayırır. Bunlar: eklerle sözcük yapımı ve birleşik sözcük yapımıdır. Bu tanımlamalardan sonra hiçbir tasnife başvurmadan ekleri sınıflandırmadan gövde kavramından bahsetmeden “*Eylemden eylem*” başlığına geçer. Sonrasında Türkçedeki “eylemden eylem yapım eklerini” gramerinde anlatmaya başlar. Ancak onun bu kısımda kullandığı örnekler müstâkil bölümler içerdiğinden “yapım eklerinde” bu kısımda yer almayacaktır. Yapım eklerini sıraladıktan sonra “kökteşlik” teriminden bahseder. Onun “kökteşlik” terimi Banguoğlu’nun “kelime ailesi” kavramıyla birebir aynıdır. Hatta o, bu kısmı ele alırken Banguoğlu’nun “iş” isim kökünün aynısını kullanır. Bu isim kökünden türetilmiş iki isim gövdesi ve fiil gövdesini sıralar: “*İşçi*”, “*İşçilik*”, “*İş+le-mek*” (2017:247). Burada Bozkurt’un bölüm başlıklarından hareketle ekleri dört kategoride ele alır: “*Eylemden eylem*”, “*Eylemden ad*”, “*Addan ad*”,

“Addan eylem”. Onun kök-gövde-ekler kısmını ele aldığı bölüm oldukça sınırlı ve eksiktir. Bu bilgilerden hareketle onun için tek tespit yapılabilir. “Ad” ve “eylem” terminolojilerini kullanmayı tercih eder. Özetle, Bozkurt’un bu bölümde konu hakkında hiçbir şekilde bilgi vermemesi, ele aldığı tek kavram olan kök sözcüğünde örnek belirtmemesi, ek ve gövde gibi terimleri değinmemesi sadece bir boşluktur. Bu boşluktan dolayı onun eserinin bu bölümünün kritiğinin yapılması imkânsızdır. Çünkü elimizde vurgulanacak, değerlendirilecek, eksik olduğu yönlerin eksikliklerini anlatacak güçlü olduğu yerleri vurgulayabilecek bir veri, tanım mevcut değildir.

TD(MH), Mehmet Hengirmen’in Türkçe Dilbilgisi adlı çalışmasında “Kök-Ek- Gövde” kavramlarına ilişkin bakış açısını eserindeki iki bölümden hareketle ele alabilir: “*Biçimbilim (Morfoloji) ve Ekler*”. “*Biçimbilim*” bölümünde Türkçenin özelliklerinden dolayı kök ve ekin sözcük yapımında önemli olduğunu söyleyerek bölümün ilk ana başlığını “*Türkçenin özellikleri*” olarak belirtir. Burada Jean Deny’nin görüşünden hareket ederek Türkçede sözcük türlerinin Fransızcadaki gibi kesin ayrımlarla yapılamayacağını bölümünün merkez düşüncesi olarak belirler (Deny’den akt. Hengirmen, 1995). Bundan sonra bu ana başlıkla ilgili yedi alt başlık daha ekler. Bunlar; “*sözcük türleri arasında esneklik*”, “*Türkçe ad’a yönelik bir dildir.*”, “*Ekler birden çok görev üstlenir.*”, “*Türkçede yalnızca son ekler vardır.*” ve “*adlarda cinsiyet yoktur.*” Hengirmen’in bölüm başlıkları doğrudan Türk Dilinin olgularına yapılan atıftır. İlk başlık olan “*sözcük türleri arasında esneklik*” bölümünde dikkat çeken bir tanımlama yapar. Ona göre sözcükler incelenirken yapılarından çok görevlerinden hareket edilmesi gerekliliğini düşünür. Cümle içinde sözcüklerin türlerinin değişeceğini düşünerek bu ayrıma ilişkin kelimelerin cümle içindeki görevlerini sıralar. Bu savının sonrasında “*Türkçe ad’a yönelik bir dildir.*” başlığında ise türetilmiş sözcüklerde adların eylemlerden çok olduğunu belirtir. Üçüncü alt başlık olan “*ekler birden çok görev üstlenir.*” kısmında iki alt başlığa ayırır: “*Ad durum eki: -dan(den)*” ve “*Gelecek zaman eki: -acak (-cek)*”. “*Ad durum eki*” alt başlığında bu ekin cümlede çeşitli görevler üstlendiğini belirtir. Bu durum ekinin cümlede iki görevi vardır: “Çıkma durumu” ve “Sebebi bildirimi”. Gelecek Zaman ekinin de cümlede iki görevi vardır: “çekim eki” ve “yapım eki”. Dördüncü alt başlık olan “*sıfatlar adlardan önce gelir.*” başlığında cümleden hareketle yaklaşımını bir kenara bırakır. Çeşitli sıfat tamlamalarını sıralayarak Türkçede sıfatların adlardan önce geleceğini belirtir. Beşinci alt başlık olan “*Türkçede kökler değişmez*” kısmında onun bu kısımda ilk defa “kök” kavramına yer verdiği görülür. Önceki dört alt başlıkta kök kavramı yer almaz. Ancak Hengirmen’in bu bölümde “kök değişikliği”

kavramıyla müphemdir. Bu bölümde türetmede köklerin aynı kaldığını sadece eklerin değiştiğini belirterek değişikliğe ilişkin başka bir prensip belirtmez. Hipotetik olarak ele alacak olunursa bu görüş bir yerde, Muharrem Ergin’in savıyla örtüşür. Ancak bu alt başlığa ilişkin örneği farklıdır. Yunus Emre’nin “Bana seni gerek seni” redifli şiirini paylaşarak üzerinden 700 yıl geçmesine rağmen bu şiiri rahatlıkla anlayabilmemizin nedenini köklerin değişmemesine bağlar. Altıncı başlık olan “*Türkçede yalnızca son ekler vardır.*” kısmında Ergin, Ediskun ve Gencan’ın görüşleri ile örtüşür. Hengirmen’de Türkçede sadece son ekin olduğunu ön ek ve iç ek olmadığını belirtir. Ancak altına bir bölüm daha ekleyerek Türkçede ön eklerin sadece pekiştirme sıfatlarında görüldüğünü belirtir. İşte bu noktada Hengirmen ve Ergin’in görüşleri ayrışır. Çünkü Ergin’e göre bu yapılar sözcüklerdeki vurguyu arttırmak için kullanılan sözcüklerin ön seslerinin değiştirilmiş veya yansıma seslerdir. Ancak Hengirmen, bir önceki bölümde belirttiği kuralın dışında hareket ederek “pekiştirme sıfatı” adları altında bu yapıları herhangi bir adın önünde kullanmadan örneklendirir. Bu bölümün son kuralını “*adlarda cinsiyet yoktur*” başlıklı kısımda görülür. Burada onun görüşü Ergin ile aynı doğrultudadır. Hengirmen, Türkçede cinsiyet ve “artikellerin” kullanılmadığını belirtir. Ergin’den farklı olarak bu görüşe bir yargı daha eklenerek örneklendirilir. Türkçede erkek ya da dişi varlıklar için ayrı kelimeler kullanılır (Hengirmen, 1995). Bu görüşten sonra örnekleri sıralar. Bu söylenenleri bir incir çekirdeğine doldurmak gerekirse, Hengirmen “kök” kavramını sadece bir kural belirtmek için ortaya koyar. Onun bakış açısına göre kelime türleri, kelime yapımı cümledeki işlevine göre değişir. Ancak buradaki temel problem bu bakış açısının alt başlıklarda birbirleriyle çatışır. Örneğin dördüncü alt başlıkta Türkçede sıfatların “daima” adlardan önce geleceğini belirtir (Hengirmen, 1995). Ancak, iki başlık sonra pekiştirme sıfatlarında ön ekin görüleceğini belirterek bu sıfatları adın önüne koymadan sıralar: “*beyaz*”- “*bembeyaz*”, “*kırmızı*”- “*kıpkırmızı*”, “*mavi*”- “*masmavi*”, “*temiz*”- “*tertemiz*”, “*doğru*”- “*dosdoğru*”, “*karanlık*”- “*kapkaranlık*” (1995, s. 114). Ancak aynı bölümde sıfatların her zaman ismin önünde olması gerektiğini belirten yine o’dur (Hengirmen, 1995). Örneklerini de bu kurala göre oluştururken “pekiştirme sıfatlarını” birden yalnız başına sıralar: “*(...) güzel kız*”; “*mavi çiçek*”; “*hangi öğrenci*” (1995, s. 113). “*Morfoloji*” bölümünde Hengirmen, kavramları ve görevleri açıklarken sadece “işlevsellik” açısından durumu göz önünde bulundurur. Aynı bölümde, gelecek zaman ekinin çekinin kalıplaşarak yapım eki görevini üstlendiğini belirterek üçer cümle örneği sıralayarak üstlerine yapım eki ve çekim eki yazar: Çekim eki- “Ahmet yarın gelecek.”; Yapım eki- “Bir gün gelecekte yine buluşuruz” (1995, s. 113). Burada sözdizimindeki işlevleri açısından kelimenin görevi değişir. Ancak bu bakış açısıyla beraber bir problem ortaya çıkar.

Hengirmen burada işlevsel bakış açısını morfoloji düzleminde yorumlayamaz. Buradaki -AcAk yapısı fiil kipidir. Diğer örnekte yapım eki olan -AcAk yapısı fiilden isim yapma ekidir. Bu örnekte Hengirmen'in savı çekim ekinin kalıplaşarak yapım eki olduğuna ilişkindir (Hengirmen, 1995). Belirttiği örneklerde durum tam tersidir. Fiil köküne gelen fiilden isim yapma eki -AcAk tek heceli geçişli fiillere geldiğinde kalıplaşır (Korkmaz'dan akt. Vural ve Böler, 2015). Hengirmen'in "*Türkçede kökler değişmez*" başlığında kullandığı Yunus Emre'nin "Bana seni gerek seni" redifli şiirindeki köklerin 700 sene aynı yapıda süregeldiğini belirtir. Yunus'un dili "sehl-i mümtendir". Ancak "sehl-i mümteni" kolayca anlaşılacak anlamına gelmemektedir. Buradaki çelişki Hengirmen'in bölüm başlığı ile kullandığı örnek arasındaki ilgisizliktir. Günümüz literatüründe Yunus'un bu şiirindeki "sen" yapısı tartışılmaktadır⁴⁶. Özetle, Hengirmen'in buradaki yargısı müphemdir. Değişmeden kastettiği bir kökün hem isim hem fiil kökü olamayacağı mıdır? Yoksa köklerdeki ses değişimlerinin olamayacağı mıdır? Bölümde yer alan kökün sabit kalarak eklerin değiştiğini ve yeni sözcükler türetilebildiğini belirtir. Ancak, "kökün sabit kalması" kavramı belirsizdir. Kesin olmayan yargı ve kullanılan örneğin bağlantısızlığından dolayı bu örnek sorunludur. Hengirmen gramerinin bu bölümünde "gövde" kavramını kullanmaz. Onun eserinin sözlük kısmında sadece gövdenin tanımı verilir (Hengirmen, 1995, s.553). Özetle, kök ve gövde terimlerini sık tercih etmemesi eksik bir durum olarak yorumlanabilir. Hengirmen'in gramerini diğer gramerlerden ayıran nokta "*Ekler*" başlığı altında ana bölüm yer almasıdır. Ekler bölümü iki alt başlıkta incelenir: "*Çekim eki*" ve "*Yapım eki*". Yapım ekleri çalışmanın tematik sınırı nedeniyle incelenmeyeceğinden dolayı bu bölümde onun çekim eklerine ilişkin örneklerine yer verilmiştir. Ancak bu bölümde sadece -Ilk,-lUk yapım ekine değinir. Hengirmen, "Ekler" bölümünü müstâkil bir başlıkta yer vermesini sezdirerek açıklar. Jean Deny'den bir epigrafla kullanılır : "Türkçeyi öğrenmek ekleri öğrenmektir" (1995, s.275). Çekim eklerini üç ana bölümde inceler: "*Adlara Gelen Çekim Ekleri*", "*Eylemlere Gelen Çekim Ekleri*" ve "*Adlara ve Eylemlere Gelen Çekim Ekleri*". "Adlara

⁴⁶ Burada amaç Hengirmen'in 1995 yılındaki eserini anakronizm yoluyla eleştirmek değildir. Kesin olmayan yargıların ve örneğin kurallarla bağdaştırılmamasından dolayı nasıl sorunlar yaratabileceği üzerinedir. Yunus'un bu şiirine ilişkin Kara, "seni" redifinin sen+I yapısındaki -I'nın "ok edatının" enklitikleşerek -I yapısının "pekiştirme edatı" olduğu savını ortaya koyar (Kara, 2017). Ancak Yüceol Özezen, Kara'nın bu tespitine itiraz ederek "seni" yapısının "sen+A"; -A biçiminin ödünçlemelerden kalan ey'in yapısının kalıntısı olduğunu düşünerek "sen ey" şeklinin değişimi olduğu tespitinde bulunur (Yüceol-Özezen, 2019). Bu görüşlerden hareketle "kökler değişmeden", çünkü değişiklikten kastedilen durum belli değil, sekiz yüz sene aktarılamamaktadır. Daha detaylı bilgi için bkz. Kara, F. (2017). 'Bana Seni Gerek Seni' Yapısı Üzerine. Tavukçu, O.K. (Ed.), *Yunus Emre Kitabı* içinde (s.109-137). Aksaray: Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Kültür Yayınları; Yüceol-Özezen, M. (2019). "Türkçede Seni / Sizi Seslenme Sözcükleri ve Türkçede Seslenme (Vokatif) Durumuna Tarihsel Bir Bakış". *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 8(2), 726-742.

Gelen Çekim Eklerini” kendi içerisinde üç gruba ayrılır. Bunlar; “*iyelik ekleri*”, “*durum ekleri*” ve “*ilgi eki: -ki*” olarak sıralanır. “Eylemlere Gelen Çekim eklerini” iki ana gruba ayırır: “*zaman ekleri*” ve “*kipler*”. “*Zaman ekleri*” kendi içerisinde beş gruba ayrılırken kipler ise dört grubu içerir. Türkçe Dilbilgisi’ndeki zaman ekleri şunlardır: “*Şimdiki zaman(-iyor)*”, “*belirli geçmiş zaman -dı (-di, -du, -dü)*”, “*belirsiz geçmiş zaman -mış (-miş, -muş, -mü)*” ve “*geniş zaman -ır (-ir, -ur, -ür)*”. Eylem kipleri; “*istek kipi -a(-e)*”, “*dilek koşul kipi -sa (-se)*”, “*Gereklilik Kipi -malı (-meli)*”, “*Emir Kipi*”. Üçüncü kategori olan “*Adlara ve Eylemlere Gelen Çekim Ekleri*” iki grupta incelenir: “*Çoğul eki -lar(-ler)*” ve “*soru eki -mı(-mi, -mu,mü)*” (Hengirmen, 1995). Ergin’den ve Gencan’dan farklı olarak Hengirmen, tasnifini ad ve eylem üzerine yoğunlaştırır. Onun bu tasnifi genel hatlarıyla Ergin’inkine benzer ancak o ekleri türlerine göre ayırır. Bu tasnifteki sorunlar “*Adlara ve Eylemlere Gelen Çekim Ekleri*”, “*İlgi eki*” ve “*Çatı ekleridir.*” Hengirmen, burada çoğul ekini hem ad hem eylemlerde ortak nokta olarak görür. Ancak burada Ergin’in bakış açısıyla hareket edilerek eklerin fonksiyonu dikkate alınmalıdır. Çünkü Hengirmen, bu bölümlerde örneklerini işlevsellik bakış açısıyla yorumlar. Ancak çekim eklerindeki ana ayrımı türe, fonksiyona göre yapar. Çünkü Ergin’in kategorisinde bu ek “*isim çokluk eki*” olarak yer alırken fiiller için ise; “*fiil şahıs ekleridir*”. Bu ekler aynı fonemlerle ifade edildiği için sesteştirler. Ancak Türkiye Türkçesi dersi alan bir öğrenci “*geldiler*” ve “*sözler*” kelimelerini köken bilgisi bakımından incelerken bir problem ortaya çıkar. Çünkü işaretlemelerde yapılan ayırım ve eklerin isimlendirmesi köken bilgisinde farklıdır. Bu ayırım için bir varsayım eşliğinde ortaya koyarak açıklanabilir. Örneğin B. ve C. isimli iki öğrenci Türkiye Türkçesi vizesinde sorulabilecek bir soruya yanıt arayabilirler: “*Geldiler*” ve “*sözler*” kelimesini köken bilgisi bakımından inceleyiniz”. B.’nin cevabı: “*Gel-di-ler< gel: fiil kökü; -di:fiil çekim eki; -lAr: üçüncü çokluk şahıs eki; “söz-ler< söz: isim gövdesi; -lAr: isim çokluk eki*”. C.’nin cevabı: “*Gel-di-ler< gel: fiil kökü; -di: geçmiş zaman eki; +lAr: çokluk eki*”; “*söz+ler< söz: isim kökü; +ler: çokluk eki*. B. ve C.’den hangisi Türkiye Türkçesi dersindeki şekil bilgisini öğrenebilmiştir? Eğer öğrencilerden biri Hengirmen’in Türkçe Dilbilgisi kitabından sınavına çalışırsa verebileceği yanıt C.’ye yakın olacaktır. Diğer bir sorunda ilgi eki ile ilgilidir. Hengirmen’in tasnifinde bu ek “*adlara ilişkin çekim eki*” arasında yer alır. Ancak ilgi eki, hem yapım hem de çekim ekidir (Korkmaz’dan akt. Vural ve Böler, 2015). Bangoğlu ve Ergin’in tasnifinde çatı ekleri olarak adlandırılan *-l, -ş, -n, -Dir* fiilden fiil yapım ekleri olarak geçer. Ancak Hengirmen, bu eklerin fiil çekim eki olduğu düşüncesindedir (Hengirmen, 1995). Onun bu tezindeki sebep işlevsel bakış açısından kaynaklanır. Ancak yapımda sadece kelime türetimine değil anlam değişikliğine de işaret edilir. Fiillerin bu eklerle birlikte

hareket yönü, özne-nesne durumları da değişir. Bu değişiklik sadece yapının fonksiyonuyla değil işleviyle de ilgilidir. Bu bakımdan Hengirmen'in çekim ekleri kategorisindeki çatı eklerinin tasnifi, üçüncü ana başlık ve ilgi eki sorunludur. Ancak, çekim eklerine ilişkin iki ana kategorisi ve bu kategoriye ilişkin kullandığı örneklerin yukarıda sıralananlar hâricinde neredeyse doğrudur. Özetle, Hengirmen'in kök ve gövde terimlerini kullanmaması, cümledeki işlev bakış açısını merkeze alarak bazı kavramlardaki yorumları sorunludur. Fakat, "Ekler" için ayrı bir bölüm oluşturması ve çekim eklerini Muharrem Ergin'in Türk Dil Bilgisi'ndeki gibi kategorilerle ayırt etmesi önemlidir. Bu kategorideki sorunlar Ad çekim eklerindeki ilgi eki, fiil çekimlerindeki "çatı" ekleri ve üçüncü başlık olan "Ad ve Eylemlere Gelen Çekim Ekleridir". Antrparantez, Hengirmen'i diğer gramercilerden ayıran bir noktada şekil bilgisindeki kullandığı işaretlerle ilgilidir. Gramerindeki bazı bölümlerde ad için getirilen eklerde "+" fiil içinse "-" işaretlerini kullanır. Bunu bilinçli bir tavır olarak değerlendiremeyiz. Çünkü her bölümde bu işaretlerin tutarlı kullanımı söz konusu değildir. Ancak, bazı bölümlerde (bkz. 1995: 81; 1995: 276) ad köküne getirilen eklerde bu işaret görülür. Bu farklı işaretlere çalışmada incelenen eserler arasında ilk kez Hengirmen'in gramerinde tespit edilmektedir.

Bu bölümde Hengirmen'in gramerinde yer alan kök, ek ve gövde örnekleri literatürdeki ölçütler esas alınarak sıralanacaktır. Ayrıca cümle şeklindeki verdiği örnekler göz ardı edilmiştir. Çünkü diğer çalışmalardaki örneklerin mukayesesinde bir denklik gerekmektedir. Eğer Hengirmen, cümleleri tanıklardan aktarsaydı bu örnekler incelenecekti. Ancak kendi kurduğu cümleler örneklerin niteliğini değiştirememektedir. Türkçe Dilbilgisi adlı çalışmada yer alan isim kökleri şunlardır: "Çirkin", "kötü", "tarih", "süt", "beyaz", "kırmızı", "mavi", "temiz", "doğru", "karanlık", "tavuk", "inek", "kısırak", "koyun", "kadın", "kız", "horoz", "öküz", "aygır", "koç", "erkek", "oğlan", "göz", "ev", "okul", "köy", "oda", "sınıf", "ağaç", "masa", "kapı", "elma", "defter". Fiil kökleri olarak tespit edilenler: "gel-", "sat-", "giy-", "bil-", "gör-", "yaz-". Kök-Gövde ve Ek kısmına ilişkin üç yapım eki kullanılmıştır: -Ilk⁴⁷ < "göz+lük", "göz+lükçü", "göz+lük+çü+lük"; -çU < "göz+lük+çü"; "göz+lük+çü+lük"; -ki < "şimdiki", "sonraki", "geçen haftaki" Hengirmen, çekim eklerini ayrı kategoride değerlendirdiğinden dolayı kullandığı örnekler niceliksel bağlamda oldukça sıktır: İyelik ekleri -(I)m/-(U)m, -(I)n, -(U)n, -I, -U, -(I)mız/-(U)muz, -(I)nIz/-(U)nUz, -IArI: "ev+im", "oda+m", "okul+um", "köy+üm", "sevgi+m", "evi+n", "oda+n", "okul+un", "köy+ün", "sevgi+n", "ev+i", "okul+u", "köy+ü", "oda+sı", "çanta+sı", "bilgi+sı",

⁴⁷ Hengirmen'in gramerinde diğer çalışmalardaki gibi ekteki ses biçimler ayrı ayrı gösterilmiştir.

“evi+miz”, “oda+mız”, “okulu+muz”, “köyü+müz”, “evi+niz”, “oda+nız”, “okulu+nuz”, “köyü+nüz” “ev+leri”, “oda+lari”; Hâl ekleri: -I/-U, -A, -dA/-tA, -dAn/-tAn, C; -In/-Un ,V: -nIn/-nUn, -ki: “sınıf+i”, “ev+i”, “sınıf+a”, “ev+e”, “sınıf+ta”, “ev+de”, “sınıf+tan”, “ev+den”, “sınıf+ın”, “ev+in”, “okul+u”, “okul+a”, “okul+da”, “okul+dan”, “okul+un”, “köy+ü”, “köy+e”, “köy+de”, “köy+den”, “köy+ün”, “ağaç+ta”, “ağaç+tan”, “yatak+ta”, “yatak+tan”, “araba+y+i”, “silgi+y+i”, “Ayşe+y+i”, “araba+y+a”, “silgi+y+e”, “Ayşe+y+e”, “araba+nın”, “silgi+nin”, “Ayşe+nin”; -ki< “sabahki”, “akşamki”, “odadaki”, “yukarıki”, “sokaktaki”; -lAr < “masa+lar”, “kapı+lar”, “elma+lar”, “ev+ler”, “defter+ler”, “güzel+ler”; Fiil çekim eki örnekleri ise şunlardır: - (I)yor/-(U)yor, -dI, -tI, -mIş/mUş, -AcAk, -(I)r, -(U)r, -A, -sA, -mAII, -sIn, -mA, -mI, -lAr : “bil-(i)yor”, “bil-di”, “bil-miş”, “bil-ecek”, “bil+(i)r”, “bil-e”, “bil-se”, “bil-meli”, “bil-sin”, “gel-me-meli”, “gel-di-ler”, “gel-(i)yor-lar”, “gel-miş-ler”, “gel-ecek-ler”. Bu örneklerden hareketle onun eserinde yer alan isim gövdeleri sıralanabilir: “göz+lük”, “göz+lükçü”, “göz+lük+çü+lük”, “ev+im”, “oda+m”, “okul+um”, “köy+üm”, “sevgi+m”, “evi+n”, “oda+n”, “okul+un”, “köy+ün”, “sevgi+n”, “ev+i”, “okul+u”, “köy+ü”, “oda+sı”, “çanta+sı”, “bilgi+sı”, “evi+miz”, “oda+mız”, “okulu+muz”, “köyü+müz”, “evi+niz”, “oda+nız”, “okulu+nuz”, “köyü+nüz” “ev+leri”, “oda+lari”, “sınıf+i”, “ev+i”, “sınıf+a”, “ev+e”, “sınıf+ta”, “ev+de”, “sınıf+tan”, “ev+den”, “sınıf+ın”, “ev+in”, “okul+u”, “okul+a”, “okul+da”, “okul+dan”, “okul+un”, “köy+ü”, “köy+e”, “köy+de”, “köy+den”, “köy+ün”, “ağaç+ta”, “ağaç+tan”, “yatak+ta”, “yatak+tan”, “araba+y+i”, “silgi+y+i”, “Ayşe+y+i”, “araba+y+a”, “silgi+y+e”, “Ayşe+y+e”, “araba+nın”, “silgi+nin”, “Ayşe+nin” “sabahki”, “akşamki”, “odadaki”, “yukarıki”, “sokaktaki”, “masa+lar”, “kapı+lar”, “elma+lar”, “ev+ler”, “defter+ler”, “güzel+ler”. Hengirmen’deki fiil gövdeleri oldukça sınırlıdır: “bil-(i)yor”, “bil-di”, “bil-miş”, “bil-ecek”, “bil+(i)r”, “bil-e”, “bil-se”, “bil-meli”, “bil-sin”, “gel-me-meli”, “gel-di-ler”, “gel-(i)yor-lar”, “gel-miş-ler”, “gel-ecek-ler”.

Çalışmanın konusu olan Türkiye Türkçesi gramerlerinde kök-ek-gövde bölümleri incelenmiştir. Sonuç olarak, Tahsin Banguoğlu’nun “köken” kelimesi günümüz literatüründe geçmemektedir. Onun yerini Ergin’in “gövde” terimi almıştır. Ediskun’un ve Gencan’ın gramerlerinde bu terim tam anlamıyla işlenmemiştir ve anlayamamıştır. İkisine de göre kök, gövde aynı terimdir. Ancak bu terminolojiyi tanınamalarından sıraladıkları örnekte hatalar mevcuttur. Gencan’ın çalışmasında fiil kökleri -mA eki almamasından dolayı ortak kök olarak belirtilmiştir. Ediskun’un gövde kavramında sadece yapım eki almış kelimeler gövde olarak tanınmıştır. Bilgegil’in, Bozkurt’un ve Hengirmen’in çalışmasında “gövde” terimine

değinilmemiştir. “Gövde” teriminin ele alınıp en iyi işlendiği çalışma Ergin’e aittir. Ancak onda da başka bir problem ortaya çıkar. Tanımlarını somutlaştırmak için örnek kullanılmamıştır. Gencan’ın çalışmasıyla birlikte literatüre ad ve eylem kavramı gelir. İsim ve fiilin Arapça sarf ve nahivlerden ortaya çıkması Gencan’ın Öztürkçecilik görüşüne yöneltir. Kronolojik olarak ondan sonra gelen Bozkurt ve Hengirmen’in terminolojilerini değiştirir. Ekler kısmı ele alındığında Banguoğlu, ekleri yalnızca işlerliğine göre sınıflayarak çekim ve yapım ekleri olarak belirler. Bu sınıflandırmanın ardından sadece yapım eklerini dört ölçütte; “isimden üreme isimler”, “isimden üreme fiiller”, “fiilden üreme isimler” ve “fiilden üreme fiiller” sıralar. Ergin ise sadece yapım eklerini değil çekim eklerini de “gramer kategorisi ekler” sınıfında belirterek bu çekim eklerinin farklı fonksiyonlarına değinir. Ergin’deki problematik durum devam eder. Güçlü ve doğru olan teoriler somutlaştırılmaz. Bu açıklamalarına ilişkin örneklerin sayısı oldukça azdır. Ediskun’un gramerinde tutarsızlıklar fazladır. Onun gramerinde dikkatet değer unsur, yapım ve çekim terminolojisini kullanmasıdır. Gencan’da ise farklı terminolojiler ortaya çıkar. Ergin’in uluslararası terimleri tümlenen ve tümleyen eki olarak kullanma gayreti tespit edilir. Ancak bu eklerin karşılıklarını doğru olarak eşleştirmez. Çekim ekleri için kullandığı takı terimi literatürde yerini alır. Banguoğlu ve Ergin’den farklı olarak yapım ekleri için “ad”, “sıfat” ve “eylem” olmak üzere üçe ayırır. İsimden isim yapımını bir yapım eki olarak düşünmez. Bilgegil’in ve Bozkurt’un görüşleri oldukça sınırlıdır. Vurgulanan durum veya teklif edilen bir değişiklik söz konusu değildir. Öyle ki Bozkurt, bu bölümlerde çekim eki kavramına değinmez. Hengirmen ise kök kavramını sadece bir madde olarak kullanır. Ekler kısmına gelindiğinde örnekleri oldukça fazladır. Ancak burada çekim eklerinin ya kategorilerinde ya da üçüncü ana başlık olan “Ad ve Eylemlerin Ortak Çekimi” başlığında sorun mevcuttur. Çünkü ilgi eki sadece çekim değil aynı zamanda yapım ekidir. Fiillerin etkenliğini, edilgenliğini, dönüşlü ve işteşlik durumlarındaki ekleri yapım değil çekim eki olarak gösterir. Fiil için kullanılan şahıs eklerini “çokluk eki” adıyla alır. Bu sorunlara rağmen çekim eklerinde en çok örnek ve ek çeşitliliği onda görülür. Çalışmada yer alan gramercilerin örnekleri incelendiğinde sıklıkla tekrar eden yapılar mevcuttur. İsimden isim yapma eki olarak bilinen İlk/IUk yapım ekinin ardında mutlaka göz isim gövdesinden oluşturulan “gözlük”, “gözlükçü”, “gözlükçülük” örnekleri Banguoğlu’ndan Hengirmen’e kadar yer alır. Türkçedeki bir ok yapım eki arasında en çok tercih edilen ve istisnâsız bu örnek kullanılır. İsim kökleri arasında belirtilen en sık örnek “ağaç” kelimesidir. Ağaç kelimesi farklı görüşleri olan bu gramercileri birleştirir. Yine hâl ekleri arasında -da bulunma hâl eki mutlaka “ağaç” kökünün ardından getirilir. Fiil kökü olarak en sıklıkla tercih edilen örnek

“geç-“ fiilidir. Geç fiili sıklıkla tek başına veya -mİş ekiyle kullanılır. Bunların hâricinde - İlk isimden isim yapma ekinde taş-lık, baş-lık ve -mAk ekiyle kan-a-mak -gİ ekinden sevgi sıklıkla kullanılır. Örnekler arasında en farklı girişim Gencan’da ortaya çıkar. Örnekler türetilmesinin dışında Faruk Nafiz Çamlıbel ve Abdülhâk Hamit Tarhan’ın eserleri kullanılarak açıklamalar somutlaştırılması istenmektedir. Çalışmada yer alan gramerler içinde en farklı tavır onda ortaya çıkar. Türkçenin edebî kaynaklarını ortaya koyması hem örneklerindeki standart ölçütten hareket edilmesini hem de yaratıcılığın yalnızca gramerciye bırakılmamasını sağlar. Fakat buradaki tavrı eserinde tam anlamıyla yansıtamaz. Çünkü Gencan, şiirdeki tüm unsurları incelememesi onun örneklerinin sayısını ve çeşitliliğini azaltmıştır. Sonuçta her gramerin belli bir ölçütte sorunu vardır. Teorisi, kuramları sağlam gramerlerde örnekler çok az veya hiç rastlanmaması bu tespitlerin havada kalmasına neden olur. Çok fazla sayıda örneklerin yer aldığı eserde de teoriler veya tespitler tutarsızdır ve sürekli aynı çekimler üzerinden örneklemeler yapılır. Örneğin Hengirmen’in, bil- fiilini tüm kipliklere, zaman eklerine ve şahıs eklerine getirmesi örneklerin sık tekrarına yol açmıştır. Bazı gramerlerde de örnekler ve belirtilen bilgiler arasında tutarsızlık, yanlışlık veya bağlantısızlık mevcuttur. Örneğin Ediskun, fiilden fiil yapma eklerini “birleşik ek” olarak görür. Yine Hengirmen ucu açık bir “kök” yargıyla Yunus’un şiirini paylaşır. Ancak hem teorisinin hem de örneğin çok az sayıda veya hiç almadığı örnekler mevcuttur. Bilgegil’in gramerinin bu bölümünde çok az sayıda örnek mevcuttur. Bozkurt’un gramerinde örnek ve terimlere değinilmemesi durumu değerlendirme yapılamamasına neden olur. Bu bölümlerde araştırmacılar kavramlar için farklı terim adları ve tasnifler tercih ederler. Bu tercihlerden köklerle ilgili olan Tablo 17’de gösterilmiştir:

Tablo 17

Kök Kavramı İçin Kullanılan Terimler

Gramerler	Terimler
TG (TB) (Banguoğlu, 1974)	Ana ölçüt: Kök, Alt ölçüt: İsim-fiil
TDB (ME) (Ergin, 1986)	Ana ölçüt: Kök, Birinci alt ölçüt: İsim-fiil, İkinci alt ölçüt: Açık, kapalı, canlı
YTDB (HE) (Ediskun, 1988)	Ana ölçüt: Kök, Alt ölçüt: İsim-fiil
TD I+II (KB) (Bilgegil, 1964)	Ana ölçüt: Kök, Alt ölçüt: İsim-fiil
DB (TNG) (Gencan, 1971)	Ana ölçüt: Kök, Yalınç, Birinci alt ölçüt: Ad- eylem, İkinci alt ölçüt: Ortak kök
TT (FB) (Bozkurt, 2017)	Ana ölçüt: Kök, Yapı taşı, Birinci alt ölçüt: Ad- eylem
TD (MH) (Hengirmen, 1995)	Ana ölçüt: Kök, Birinci alt ölçüt: Ad- eylem

Aşağıdaki tabloda araştırmacıların ekler kavramını nasıl ele aldıkları belirtilmiştir. Yapım eklerine ilişkin ayrım bütün çalışmalarda mevcuttur. Ancak çekim eklerinin sınıflandırılması birkaç araştırmacı tarafından yapılmıştır:

Tablo 18

Ekler İçin Kullanılan Terimler ve Sınıflandırmalar

Gramerler	Terimler
TG (TB) (Banguoğlu, 1974)	Ana ölçüt: Ekler, Birinci alt ölçüt: İsim kökeni, fiil kökeni İkinci alt ölçüt: İsimden üreme isim, isimden üreme fiil, fiilden üreme isim, fiilden üreme fiil
TDB (ME) (Ergin, 1986)	Ana ölçüt: Ekler, Birinci alt ölçüt: isme ek, fiile ek, mana ekleri, gramer kategorisi ekler İkinci alt ölçüt: Asıl isim çekim ekleri, isim işletme ekleri, asıl fiil çekim ekleri, fiil işletme ekleri isimden isim yapma ekleri, isimden fiil yapma ekleri, fiilden isim yapma ekleri, Üçüncü alt ölçüt: Hâl ekleri, çokluk ekleri, iyelik ekleri, isim soru eki, fiil şekil ekleri, fiil şahıs ekleri, partisip ek, gerundium eki, fiil soru eki
YTDB (HE) (Ediskun, 1988)	Ana ölçüt: Morfem, ekler Birinci alt ölçüt: Görev, özellik İkinci alt ölçüt: Çekim, yapım, ön ek, iç ek, son ek
TD I+II (KB) (Bilgegil, 1964)	Ana ölçüt: Ekler, Birinci alt ölçüt: Yapım, çekim İkinci alt ölçüt: Tasrif, insirâf
DB (TNG) (Gencan, 1971)	Ana ölçüt: Ekler, Takılar Birinci alt ölçüt: Görev, geliş İkinci alt ölçüt: Yapım, çekim, ön ek, son ek, Üçüncü alt ölçüt: Ad, sıfat, eylem, çoğulluk, ad durum çekimlemeleri, tümlene ekleri, fiil kip ve kişi ekleri
TT (FB) (Bozkurt, 2017)	Ana ölçüt: Dilvarlığı, Birinci alt ölçüt: Sözvarlığı, yapıtaşları, İkinci alt ölçüt: Eylemden eylem, eylemden ad, addan ad, addan eylem
TD (MH) (Hengirmen, 1995)	Ana ölçüt: Ekler, Birinci alt ölçüt: Ad durum eki, gelecek zaman eki, yapım eki, çekim eki İkinci alt ölçüt: Adlara gelen çekim ekler, eylemlere gelen çekim ekleri, ad ve eylemlere gelen çekim ekleri, Üçüncü alt ölçüt: İyelik, durum, ilgi eki -ki, şimdiki zaman (-iyor), belirli geçmiş zaman -dı (-di, du,-dü), belirsiz geçmiş zaman -mış(-miş,-muş-müş), geniş zaman-ır (-ir,-ur,-ür), istek kipi -a(-e), dilek-koşul kipi -sa(-se), gereklilik kipi -malı(-meli), emir kipi, hem ada hem eyleme gelenler; çoğul -lar(-ler), soru eki -mı(-mi,-mu,-mü)

Bu tabloda gövde kavramı için birden çok adlandırmanın yapıldığı görülmüştür. Gövde terimini karşılayacak köken, taban gibi terimler de kullanılmıştır. Gövdelerin ilişkin ayrı bir ölçüt sadece Ergin tarafından belirtilmiştir:

Tablo 19

Gövde İçin Kullanılan Terimler

Gramerler	Terimler
TG (TB) (Banguoğlu, 1974)	Ana ölçüt: Köken, taban Birinci alt ölçüt: İkinci alt ölçüt: isim kökeni, fiil kökeni
TDB (ME) (Ergin,1986)	Ana ölçüt: Gövde, Birinci alt ölçüt: canlı kök+işlek ek, yapım şekli, İkinci alt ölçüt: İsimden yapılmış isim gövdesi, fiilden yapılmış isim gövdesi, isimden yapılmış isim gövdesinin çekimli şekli, fiilden yapılmış isim gövdesinin çekimli şekli, isimden yapılmış fiil gövdesinin çekimli şekli, fiilden yapılmış fiil gövdesinin çekimli şekli
YTDB (HE) (Ediskun, 1988)	Ana ölçüt: Gövde, Birinci alt ölçüt: İsim gövdeleri, fiil gövdeleri
TD I+II (KB) (Bilgegil,1964)	Ana ölçüt: Gövde, Birinci alt ölçüt: İsim gövdesi, fiil gövdesi
DB (TNG) (Gencan, 1971)	Ana ölçüt: Gövde,kök, taban
TT (FB) (Bozkurt, 2017)	-
TD (MH) (Hengirmen,1995)	Ana ölçüt: Gövde, taban, türemiş kelime

BÖLÜM V

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada örnekleme sınırlandırılan yedi çalışma birbirleriyle mukayeseli şekilde karşılaştırılmıştır. Eserler karşılaştırılırken tarihleri göz önünde bulundurularak Tahsin Banguoğlu'nun Türkçenin Grameri ilk eser olmasından ötürü merkeze alınmıştır. Öncelikle gramer çalışmaları arasında ses olaylarına ilişkin açıklamalar, terimler ve örnekler karşılaştırılmıştır. İkinci bölümde, biçimbilgisi konusunu ilgilendiren kök, ek ve gövde bölümlerindeki kavramlar, sınıflandırmalar, kullanılan yapım ve çekim ekleri örnekleriyle sınıflandırılmıştır. Türkiye Türkçesi gramerinin eğitime yönelik eserlerin mukayesesinde yer alan farklılık terimlerle ilgilidir. Tahsin Banguoğlu'nun çalışmasının ses bilgisi bölümünde yer alan detaylı tasnifler diğer gramercilerin eserleriyle mukayese edildiğinde detaylı bir sistematik içerir. Bu sistematığın sonucunda Türkçenin Gramerinde bir ölçüt ayrımı için kavramlar, isimlendirmelere sıklıkla başvurulur. Ancak eserdeki “ünlü”, “ünsüz”, “köken”, “hiatus”, “contraction”, “oturuşma”, “kök”, “obarak sesdeşler”, “İstanbul tilâveti” gibi ölçüt ayrımı için başvuru terminolojilerin günümüz literatüründe anlamı değiştiğinden çok farklı bağlamlarda kullanılmaktadır.

Muharrem Ergin'in çalışmasında ise ekler için detaylı bir tasnif ortaya koyduğu tespit edilmiştir. Ancak Ergin Banguoğlu'ndan farklı bir şekilde ölçüt ayrımları için terim üretmekten daha çok uluslararası dilbilim terminolojilerinden faydalanarak kavramları kullanır. Her ne kadar *Türk Dil Bilgisi*'nin ön sözünde “mümkün” olduğunca terimlerin Türkçesi kullanıldığı belirtilse de (1986, s.XXVIII) konuların aktarılmasında Vokal, konsonant, hiatus, contraction, dativ, genitif, lokatif, accusative gibi terimler üzerinden tanımlandığı belirlenmiştir. Muharrem Ergin'in Türk Dil Bilgisi'nde açıklamalar alandaki terminolojiyle ilgililer için oldukça belirleyicidir.

Ediskun'un gramerinde tercih ettiği terminoloji literatürde kullanılır: Yumuşak ünsüzler, sert ünsüzler, büyük ünlü uyumu, küçük ünlü uyumu...

Bilgegil'in gramerindeki yeniden üretilen terim tercihleri çoğunlukla ses bilgisi bölümünde yer almaktadır. "Türkçe Dilbilgisi'ndeki" Boğuk, çınlak, arızî ses gibi az sayıda terminoloji araştırmacı tarafından oluşturulmuştur. Ancak bu terminoloji yaygınlık kazanamamıştır.

Tahir Nejat Gencan terminoloji bakımından diğer gramercilerden farklı noktadadır. Çünkü terimlerin Türkçe karşılıklarının kullanımı dönem olarak kendisinden sonra gelen Fuat Bozkurt'un ve Mehmet Hengirmen'in çalışmalarında yer almaktadır. Gramerciler tarafından tercih edilen isim, fiil, zarf, zamir gibi terimler, çalışmasının ikinci baskısında öztürkçeleri olan ad, eylem, belirteç, adıl şeklinde değiştirilmiştir. Hengirmen ve Bozkurt'un eserlerinde tercih edilen terimler aynı şekildedir.

Türkiye Türkçesi gramerinin eğitime yönelik eserlerdeki ikinci farklılık kullanılan örneklerle ilgilidir. Banguoğlu'nun çalışmasındaki örneklerin kaynağını Türkçenin tarihî devirleri oluşturur. Ancak bu örnekler sıralanırken yalnızca hangi zamanda olduğuna ilişkin açıklamalar yer alırken tanımlamaların yer aldığı metinler eserde yer almamaktadır. Tarihî devirlerden yer alan örneklerin yanı sıra eserde kullanılan ses bilgisi, kök, ek ve gövde bölümlerinde yer alan örnekleri yazar kendi dağarcığından veya ağızlardan hareketle hazırlamıştır. Eserin örnekleri incelendiği zaman tek farklı başvuru kaynağı Rumeli Türküsüdür.

Ergin'in eserinde Banguoğlu gibi Türkçenin tarihî devirlerinden örneklere rastlanılır. Edebî çalışmaların taranması sonucunda örnek kullanımıyla karşılanmamıştır. Çalışmada sınıflandırma yapıldığında örneklerin kullanımına ilişkin bir artış görüldüğü tespit edilmiştir. Eserde örnek kullanımının sadece sınıflandırmalar ölçütünde artması diğer çalışmalarla kıyaslandığında özellikle ses bilgisi bölümlerinde daha az örneğe yer verilmesi bu konunun öğrenciler tarafından anlaşılmasının güçlüğüne neden olabilir.

Haydar Ediskun'un eserindeki örnekler diğer çalışmalarla kıyaslandığında sayı bakımından ciddi bir farklılık arz etmez. Ses bilgisi bölümünde kullanılan terminolojiler literatürde kabul görmesine karşılık tanımlanan açıklamalar ile örneklerin uyuşmadığı durumların göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Ediskun'un çalışmasının diğerlerinden en önemli farkı kuralların örneklerle beraber sade biçimde sunulmasıdır. Örneğin birkaç cümle ile kural aktarıldıktan sonra ardından örneğine yer verilir: "Küçük ünlü uyumuna aykırı kuruluştaki *alkol*, *memur*, *metot*, *radyo*, *ümit* gibi kelimeler, yabancı kelimelerdir" (1988, s.80). "/ç/ ünsüz /c/ olur: *harç>harcetmek*, *kireç>kireci*, *ağaç>ağacı*..."(1988, s.81). Ancak bu çalışmada da örnekler tarihî devirlerden, ağızlardaki söyleyişlerden ve günlük dilde kullanılan söz dağarcığından hareketle oluşturulmuştur. Tarama ve derleme yoluyla elde edilen gramerde yer almamıştır.

Kaya Bilgegil, gramerinin ön sözünde “bol bol” örnek kullandığını belirtir. Ancak çalışmadaki diğer gramerlerle örnek sayıları mukayese edildiğinde fazlalıktan söz etmek mümkün değildir. Bilgegil’i diğer çalışmalarından farklılaştıran ölçüt cümle bilgisinden ses bilgisine doğru bütün-parça olarak bölümlendirilmesidir.

En farklı örnek kullanımları Gencan’ın gramerinde tespit edilir. Türkçenin tarihî dönemlerine ilişkin tanıklamaları, doğrudan kaynağa atıf yapılarak aktarılır. Olguları ele alış biçiminde ise günümüzde “yapılandırıcı” yaklaşıma benzeyen bir tutum görülür. Kök-Ek-Gövde kısmında Faruk Nafiz Çamlıbel’in ve Abdülhak Hâmit Tarhan’dan taram yoluyla kullandığı örnekler onu diğer gramercilerden ayırır. Ancak örnek kullanımında tarama ve derlemelerden yararlanması çalışmadaki tüm konuları kapsamadığı tespit edilmiştir. Diğer gramer çalışmalarındaki örneklerle karşılaştırıldığında tarama ve derleme yoluyla elde edilen örnekler en fazla Gencan’ın eserinde tespit edilmiştir.

Fuat Bozkurt gramer konularını Kaya Bilgegil gibi parça-bütün ilişkisiyle ele alır. Banguoğlu’ndaki gibi kendine has terim kullanımları onun eserinde tespit edilebilir. Bölümlerdeki açıklamalar ve örnek kullanımları oldukça sınırlıdır.

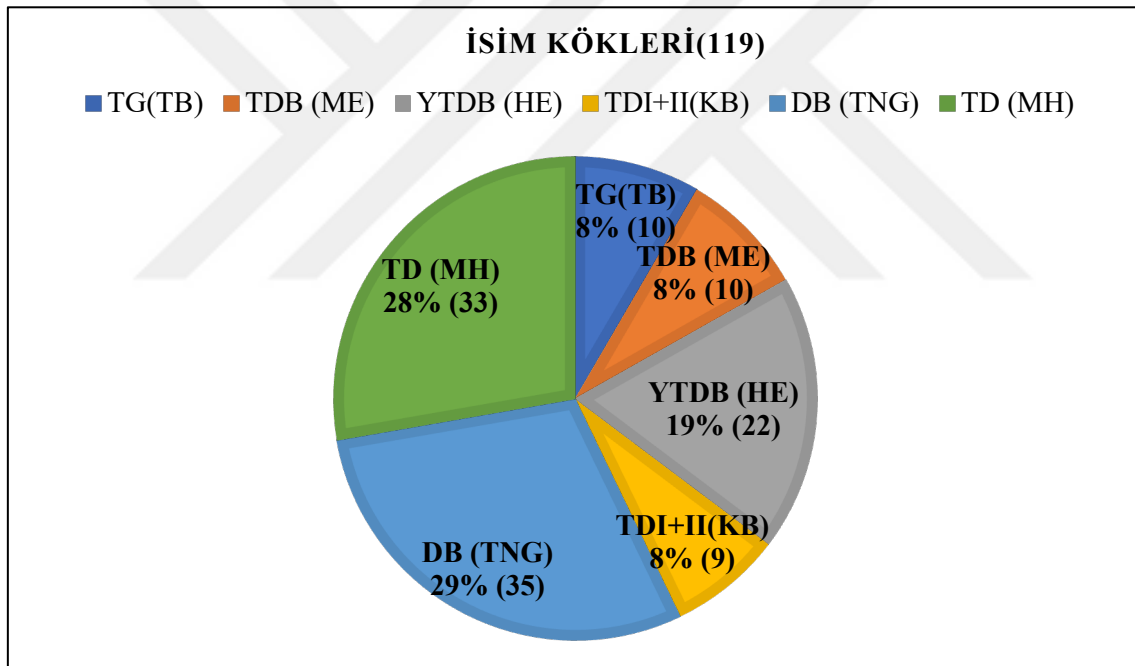
Hengirmen’in eserinde sayıca örnek kullanımı fazladır. Örnekler çoğunlukla aynı köke getirilen farklı eklerle verildiğinde tekdüze bir yapı görülür. Bu da çalışmadaki örneklerin niteliğini düşürmektedir.

Ses olaylarının ele alındığı ilk bölümde örnekler birbirini tekrar eder. Çünkü yazarlar, kurallara, ses olaylarının açıklanmalarına nasıl yapılması odaklanmışlardır. Araştırmacılar bu açıklamayı yapabilmek için tercih ettikleri adları, uluslararası ortak kavramları, bu iki durumun yetmediği alanlarda kendi terminolojilerini üretmişlerdir.

Çalışmanın ikinci bölümünde gramer kitaplarındaki kök-ek-gövde bölümlerindeki örnekler bir arada çağdaş dilbilgisi ölçütleriyle eklerin gösterimi yapılmış, kökler ve gövdeler toplu hâlde sıralanmıştır. Gramer çalışmalarının bu bölümlerinde 119 adet farklı isim köklü kullanılmıştır. Buradaki kökler çekimlenmemiş halde sayılmıştır. Banguoğlu (10), Ergin (10), Ediskun (22), Bilgegil (9), Gencan (35), Hengirmen (33) isim kökü kullanmıştır. Fiil köklerinin sayısı 52 adettir. Banguoğlu (8), Ergin (9), Ediskun (9), Bilgegil (7), Gencan (13), Hengirmen (6) farklı fiil kökü kullanmıştır. Gövdelerdeki örnekler ele alındığında bu sayı artar. Türkiye Türkçesi Grameri Eğitimine yönelik eserlerde 224 adet isim gövdesine, 139 adet fiil gövdesi örneği tespit edilmiştir. Gramerciler açısından tek tek ele alındığında Banguoğlu (53), Ergin (25), Ediskun (21), Bilgegil (10), Gencan (45), Hengirmen (70) adet

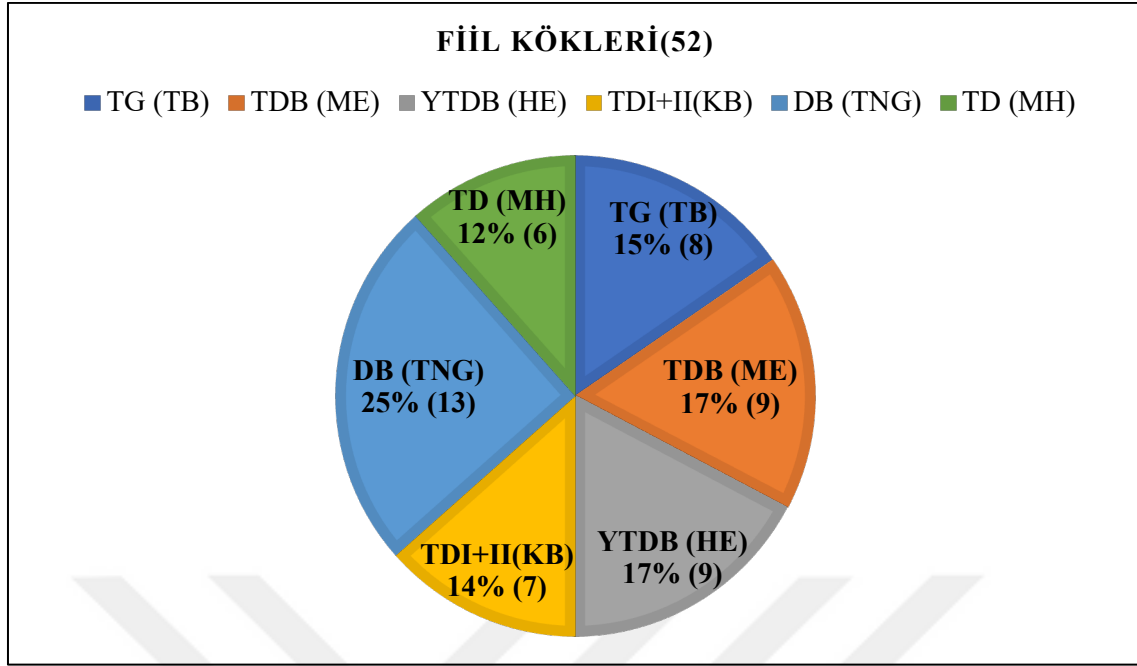
isim gövdesine yer vermişlerdir. Fiil gövdelerinde ise Banguoğlu (60), Ergin (22), Ediskun (10), Bilgegil (3), Gencan (30), Hengirmen (14) farklı fiil gövdesini kullanmıştır. İsim gövdeleri ile fiil gövdeleri arasındaki farklılık ödünçleme ile alakalıdır, anlamlıdır. Çünkü Türkçe, farklı dillerden isim ve isim soylu sözcükler alabilir. Ancak fiillerde ödünçlemeler neredeyse imkânsıza yakındır. Çalışmalardaki tespit edilen örneklerin yüzdesel dağılımları aşağıdaki dört tabloda gösterilmiştir:

Şekil 1’de gramer çalışmalarının kök, ek ve gövde bölümlerinde yer alan isim kökleri sıralanmıştır. En çok örnek tarama ve derleme yoluna başvuran Tahir Nejat Gencan’ın Dilbilgisi adlı çalışmasında ortaya çıkmıştır.

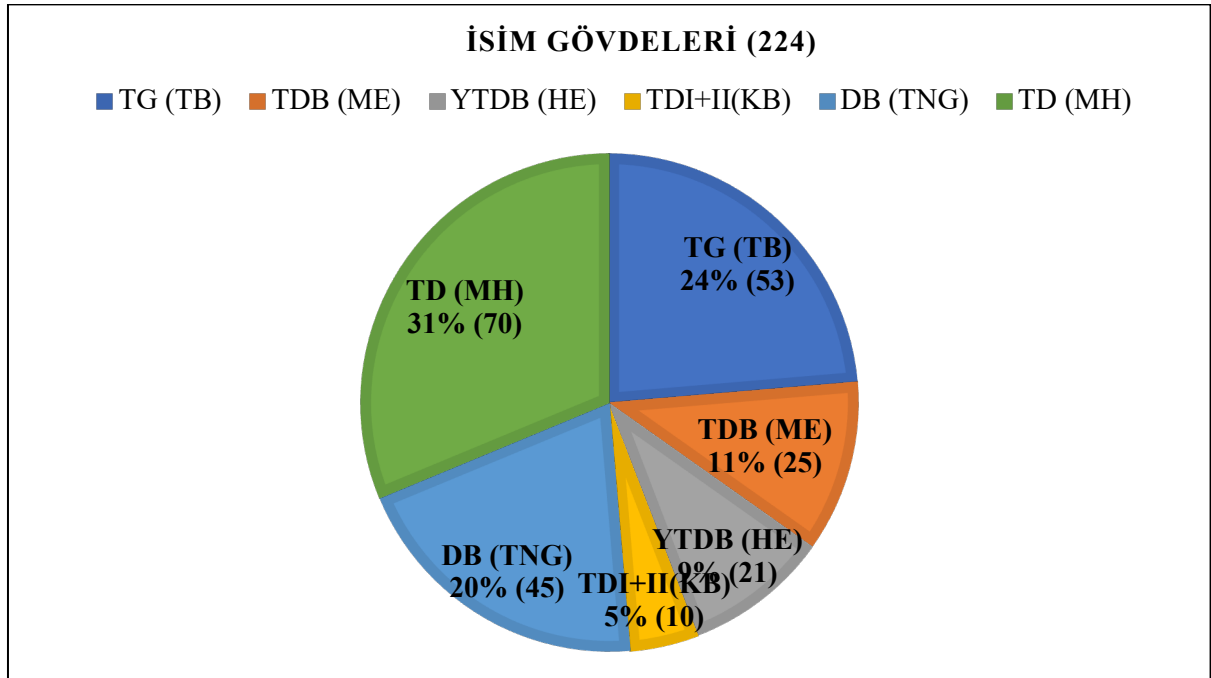
Şekil 1. İsim köklerinin yüzde dağılımları.

Şekil 2’de eserlerde tespit edilen fiil kökleri gösterilmiştir. Gramer çalışmalarında fiil köklerine ilişkin örneklerinin sayısının isim köklerinden daha az olması doğaldır. Çünkü Türkçede fiil ödünçlenmeleri yok denecek kadar azdır:

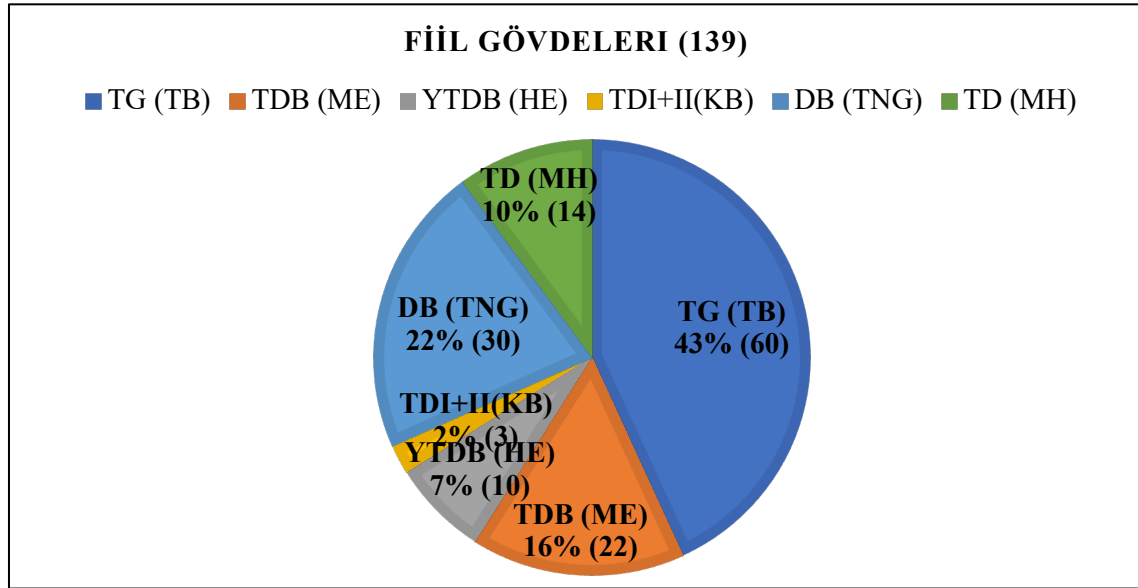
Şekil 2. Fiil köklerinin yüzde dağılımları.

Şekil 3’de isim gövdelerinin dağılımları pasta dilimlerinde belirtilmiştir. İsim gövdelerinde örnek kullanımlarını kendi dağarcıklarından kullanan yazarların örnek sayısı artmıştır:

Şekil 3. İsim gövdelerinin yüzde dağılımları.

Şekil 4’te fiil gövdelerinin çalışmalardaki dağılımları belirtilmiştir. En az örnek kullanımı Bilgegil’e aittir:

Şekil 4. Fiil gövdelerinin yüzde dağılımları

Örnekler incelendiği zaman en çok kullanılan yapım eki isimden isim yapma eki +lık’dır. Bu eserlerde en çok ağaç” ve “göz” isim kökleri kullanılmıştır. Bu sayımda Bozkurt’un bölümüne yer verilememiştir. Çünkü kök-ek-gövdeye ilişkin bölümde örnek kullanılmamaktadır. Gramerler incelendiği zaman en sık örnek kullanan isimler: Hengirmen, Banguoğlu ve Gencan’dır. Ancak Hengirmen’de morfolojik olarak isim-fiil kökleri ve gövdeleri arasında dengesiz bir dağılım söz konusudur. Banguoğlu ve Gencan’ın eserlerinde dağılım dengelidir. İsim-fiil kökleri ve gövdeleri arasındaki fark ödünçlemelerden dolayıdır. Ancak Hengirmen’de bu farkın fazlalığı dikkat çekicidir. Örnek kullanımında iki gramerci diğerlerinden ayrışır. Bunlar; Banguoğlu ve Gencan’dır. Bu durumun çeşitli sebepleri olabilir. Örneğin Muharrem Ergin eserinin ön sözünde odak noktasının “Türkçenin problemleri” (Ergin, 1986, s.XXVIII) olduğunu karşılaştırmaya dayalı bir eser yazdığını söyler. Örnekleri diğerlerinden az kullanma tercihinin bilinçlidir olduğu çıkarımı yapılabilir. Bilgegil, eserinin ön sözünde “bolbol” örnek kullanıldığını belirtmesine rağmen diğer gramer çalışmaları göz önünde bulundurulduğunda en az örnek onun eserinde yer alır. Hengirmen’deki fark açıklığının nedeni örneklerini kendisinin türetmesinden kaynaklıdır. Banguoğlu’ndan sonra en dengeli dağılım Gencan’da görülür. Çünkü, Gencan örneklerini çeşitlendirirken tarama ve derlemelerden de yararlanır.

Kısacası, bu yedi çalışma kendi arasında karşılaştırıldığında kurallar, tasnifler, terminolojiler göz önünde bulundurulduğunda üç eser diğerlerinden ayrışır: “Tahsin Banguoğlu’nun

Türkçenin Grameri”, “Muharrem Ergin’in Türk Dil Bilgisi” ve Tahir Nejat Gencan’ın Dilbilgisi”. Ancak yedi gramerde de göze çarpan ortak sorunu örneklerin kullanımıyla ilgilidir. Tarama ve derleme yoluyla yer alan örnekler, edebî eserlerden, türkülerden ve manilerden aktarım çok sınırlı yerde araştırmacının karşısına çıkar. Her gramerçi Türk Diline bir katkı yapma motivasyonu bu eserlerini sunarlar. Ancak bu durum çalışmalarda örnek sayıları arasında tutarsızlığa, farklılıklara neden olabilir. Çünkü tarama-derleme yoluna başvurulmadığında ölçütler nesnellikten uzaklaşabilir, hatta zaman zaman araştırmacının ilgili bölümü hazırlarken motivasyonu devreye girebilir. Bu durumlar düşünüldüğünde Zeynep Korkmaz “Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)” adlı eserinin ön sözünde amacının “bol kaynak” malzemesine dayanan eserlerin oluşturulması yeter şartı anlaşılır. Korkmaz’ın çalışmasında XXXI (31.) ve CV(105.) sayfalarda tarama yoluyla elde edilen edebî eserlerin kaynakçası listelenir (2007, s.I). Çalışmanın “problem durumu” bölümünde Korkmaz’ın “Türkiye Türkçesi Üzerindeki Gramer Çalışmaları ve Bu Çalışmaların Günümüzdeki Durumları” makalesindeki sonuç bölümündeki sıralanan tespitlerin nedeni anlaşılmaktadır. Bu çalışma, Zeynep Korkmaz’ın işaret ettiği sorunların somutlaştırılmış hâlidir. Türkiye Türkçesi’ndeki gramer tartışmalarını anlayabilmek için literatüre katkı sunması düşünülen bu araştırmanın sonuçları, önerileri şu maddelere dayandırılabilir:

1. Zeynep Korkmaz’ın ve Leylâ Karahan’ın görüşlerinden hareketle dil bilgisi öğretimine yönelik çalışmalarda sorunları anlayabilmek için çalışmalarda örnekler incelenerek kullanılan terim farklılıkları ortaya çıkarılabilir.
2. Eserlerdeki ses bilgisi ve ses olayları kısımlarında farklı bakış açılarından dolayı terim tercihleri değişkenlik gösterir. Değişkenliğin doğası gereği aynı durumlar farklı ses olaylarına atfedilebilir ve bu yüzden farklı terimlere başvurulmasının yanı sıra terim türetimlerine sebep olur. Bu da hem araştırmacılar hem de öğrenciler için konuların kavranmasını zorlaştırır.
3. Gramer çalışmalarında kökler tüm çalışmalarda isim-fiil üzerinden incelenmiştir. Öztürkçe terim tercihleri sonucunda ad-eylem Gencan’ın çalışmasından sonra yaygınlık kazanmıştır. Ergin ve Gencan kökleri farklı boyutlarıyla incelemişlerdir. Gövde kavramına ilişkin taban, köken gibi terimler birlikte kullanılmıştır. Bu kavramın kelime türetme aşamasındaki tasnif sadece Ergin tarafından hazırlanmıştır. Yapım ve çekim eklerindeki farklılık iki boyutludur. Gramer çalışmalarındaki yapım eklerine ilişkin anlayış yapım morfolojisiyle veya kelime grubuyla ilgilidir. Ediskun

ve Bilgegil”isim”, “fiil”, “sıfat” gibi müstâkil başlıklarda bunları inceler. İkinci boyut ise çekim eklerine ilişkindir. Çekim eklerine ilişkin ölçütler yalnızca Ergin, Gencan ve Hengirmen tarafından sıralanmıştır.

4. Korkmaz ve Karahan’ın belirttiği ölçütlerde dil bilgisi konusunu ele alan yüksek öğretim düzeyindeki çalışmaların ve sorunların anlaşılması için bu kitapların kullandıkları örnekler eserlerdeki kullanılan terimlerin çeşitliliğini de artırır. Konular için oluşturulan alt ölçütlerde örnekler etkilidir. Örneklere ilişkin bakış açılarının farklılığı birden çok terim kullanımına ya da terim karmaşasına neden olur. Bu eserlerdeki örnek seçimlerinde tarama ve derleme yoluna başvuran üç gramer yazarı vardır. Bunlar; Mehmet Hengirmen, Tahsin Banguoğlu ve Tahir Nejat Gencan’dır. Tarama ve derleme yolu ile edebî eserlerden en fazla örnek Tahir Nejat Gencan’da tespit edilmiştir. Örnek kullanımı için iki yola başvurulur. İlk yol yazarın türetmesidir. İkinci yol ise tarama ve derleme yoluyla başvuru örneklerdir (Karahan, 2011). İlk yola başvuran Banguoğlu, Hengirmen’de isim ve fiil soyu bakımından örnek dağılımları dengesizdir. Yine ilk yolu tercih eden Bilgegil’de örnek dağılımında yetersizlikler görülür. İkinci yola yani tarama ve derleme yolunu tercih eden Gencan’ın eserinin kök, ek ve gövde bölümüne isim ve fiil soylu kelimelerin dağılımı dengelidir.
5. Türkoloji disiplinin altında yer alan çeşitli yüksek öğretim kurumlarındaki araştırmacılar, akademisyenler ve öğrenciler tek bir kaynağa bağlı kalmadan Türkiye Türkçesi derslerini işleyebilirler. Bu kurumlarda syllabuslar, müfredatlar ve Bologna süreci’ni takiben oluşturulan izlenceler de birçok gramer çalışmasından hareketle oluşturulabilir. Ayrıca akademisyenler ses bilgisi, biçim bilgisi ve cümle bilgisi konularını derslerinde işlerken tek bir kaynağa bağlı kalmak zorunda değillerdir. Literatürde takip eden araştırmalarda Türkoloji’nin çatısı altında bulunan Türk Dili ve Edebiyatı, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Türk Halk Bilimi, Türkçe Eğitimi gibi bölümlerin lisans, yüksek lisans ve doktora ders dönemindeki ders müfredatları incelenerek sıklıkla hangi gramer çalışmalarının tercih ettiklerinin tespiti ve bu tespitin nedenin belirlenmesi literature önemli bir katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Altınok, Ş. (2018). *Türk dili ve edebiyatı eğitiminde prozodik kazanımların değerlendirilmesi*. (Doktora Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/ulusaltezmerkezi/sayfasından erişilmiştir>.
- Atabay, N., Kutluk, İ., & Özel, S. (1983). *Sözcük türleri (ad, sıfat, belirteç, adıl, ilgeç, bağlaç, ünlem)*. Ankara: TDK.
- Aydın, E. (2012). Süci yazıtı'nın ilk satırıyla ilgili yeni bir öneri. *Turkish Studies*, 7(4), 309-314. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3812>
- Balyemez, S. (2023). Türkiye Cumhuriyeti'nin 100 yılına sığmış yazım kılavuzları. *Türk Dili*. 72(568). 150-160. https://tdk.gov.tr/wp-content/uploads/2023/10/Sedat-Balyemez-_OZEL_-TURKIYE-CUMHURİYETİNİN-100-YILINA-SIGMIS-YAZIM-KILAVUZLARI-_12-1.pdf sayfasından erişilmiştir.
- Barutcu-Özönder, F.S. (2011). *Türk dilinde fiil ve fiil çekimi*. Zeynep Korkmaz (Ed.). *Türk Gramerinin Sorunları I-II Bildiriler: Türkçede fiil ve fiil çekimi (26 Haziran 1994)* (s.168-182) içinde. Türkiye, Ankara: TDK.
- Banguoğlu, T. (1974). *Türkçenin grameri*. İstanbul: Baha.
- Başer, F., & Keskin, Ş. (Eds). (2018). *Resimli Kâmûs-ı Fransevî I. ve II. Cilt*. Ankara: TÜBA.
- Bilgegil, M.K. (1963). *Türkçe dilbilgisi*. Ankara: Güzel İstanbul.
- Birişik, A. (2022). Kıraat. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde*. (C. XXV. sa 425-432). Ankara: DİA.

- Boz, E. (2001). Ünsüz düşme ve kaybolmalarında terim ve tasnif sorunu. *Türk Dili*. 2001(600).856-864.https://www.academia.edu/13629919/%C3%_sayfasından erişilmiştir.
- Bozkurt, F. (2017). *Türkiye türkçesi (dilbilgisi-anlatım)*. Konya: Eğitim.
- Buran, A. (1998). *Türkiye Türkçesinin ses bilgisi ile ilgili sorunları*. Ercan Alkaya (Ed.). *Makaleler* (s. 125-131) içinde. Türkiye, Ankara: Turkish Studies.
- Büyüköztürk, Ş., & Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş. Demirel, F. (2020). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri eğitim fakültelerinde okutulan eğitimde araştırma yöntemleri ders içeriğine uygun*. Ankara: Pegem Akademi.
- Canpolat, M. (1967). Behcetü'l-Hadaik'in dili üzerine. *TDAY Belleten*. 1967 (15). 165- 175. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/38313/443441> sayfasından erişilmiştir.
- Creswell, J.W. (2023). *Nitel araştırma yöntemleri beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (M. Bütün& S.B. Demir, Çev.). Ankara: Siyasal.
- Çalık, M., Sözbilir, M., (2014). İçerik analizinin parametreleri. *Tedmem Eğitim ve Bilim*, 174, 33-38. <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2014.3412>
- Çolak, G. (2009). Kraliçe'yi hecelelemek. *Türk Dili*. 2009(690). 548-552. https://www.academia.edu/3200770/_KRAL%C4%B0%C3%87E_Y%C4%B0 adresinden erişilmiştir.
- Demir, C. (2007). Türkiye Türkçesi gramerlerinde isim tamlaması sorunu ve bir tasnif denemesi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. 7(1). 27-54. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egetdid/issue/34424/380270> adresinden erişilmiştir.
- Demir, C. (2009). Türkçe dil bilgisinde terminoloji sorunu. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*.54(2006/1).81-100.<https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/45390> adresinden erişilmiştir.
- Deny, J. (1941). *Türk dili grameri (Osmanlı lehçesi) Birinci ve İkinci fasikül* (Ali Ulvi Elöve, Çev.). İstanbul: Maarif.

- Deny, J. (1942). *Türk dili grameri (Osmanlı lehçesi) Üçüncü ve dördüncü fasiküller* (Ali Ulvi Elöve, Çev.). İstanbul: Maarif.
- Deny, J. (1943). *Türk dili grameri (Osmanlı lehçesi) Beşinci fasikül* (Ali Ulvi Elöve, Çev.). İstanbul: Maarif.
- Deny, J. (1944). *Türk dili grameri (Osmanlı lehçesi) Altıncı fasikül* (Ali Ulvi Elöve, Çev.). İstanbul: Maarif.
- Deny, J. (1945). *Türk dili grameri (Osmanlı lehçesi) Yedinci ve sekizinci fasiküller* (Ali Ulvi Elöve, Çev.). İstanbul: Maarif.
- Deny, J. (1946). *Türk dili grameri (Osmanlı lehçesi) Dokuzuncu fasikül* (Ali Ulvi Elöve, Çev.). İstanbul: Maarif.
- Deny, J. (1947). *Türk dili grameri (Osmanlı lehçesi) Onuncu, On birinci ve On ikinci fasiküller* (Ali Ulvi Elöve, Çev.). İstanbul: Maarif.
- Deny, J. (1948). *Türk dili grameri (Osmanlı lehçesi) On üçüncü fasikül* (Ali Ulvi Elöve, Çev.). İstanbul: Maarif.
- Deny, J. (1953). *Türk dili grameri (Osmanlı lehçesi) On dördüncü fasikül* (Ali Ulvi Elöve, Çev.). İstanbul: Maarif.
- Dilaçar, A. (1971). Gramer: tanımı, adı, kapsamı, türleri, yöntemi, eğitimdeki yeri ve tarihçesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 19, 83-145. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/38363/444727> sayfasından erişilmiştir.
- Duran, A. (2020). Macar Türkolojisi. *Belgi Dergisi*. 2(20). 2759-2773. <https://doi.org/10.33431/belgi.730176>.
- Ediskun, H. (1988). *Türk dilbilgisi*. İstanbul: Remzi.
- Ercilasun, A. B. (2000). Türkiye Türkçesinde yardımcı ses. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 2000(II- 585). 219-225. <https://www.academia.edu/10787531> adresinden erişilmiştir.
- Ertürk, H. (2019). *Soru eki fiil çekim eki midir?. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal*

Bilimler Dergisi. 22(2). 377-386. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1151000> sayfasından erişilmiştir.

Ergin, M. (1986). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi.

Ejder, V. (2003). *Gramer kitaplarına göre Türkiye Türkçesi'ndeki cümle çeşitleri ve Mukayeseleri*. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr/ulusaltezmerkezi/> sayfasından erişilmiştir.

Gencan, T.N. (1971). *Dilbilgisi gözden geçirilmiş ikinci baskı*. Ankara: TDK.

Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi gözden geçirilmiş dördüncü baskı*. Ankara: TDK.

Gül, Ş., Sözbilir, M. (2015). Fen ve matematik eğitimi alanında gerçekleştirilen ölçek geliştirme araştırmalarına yönelik tematik içerik analizi. *Tedmem Eğitim ve Bilim*, 178, 85-102. <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2015.4070>

Güneş, F. (2013). Dil bilgisi öğretiminde yeni yaklaşımlar. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*. 2(7).71-92. <https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/75602> sayfasından erişilmiştir.

Gramer. (t.y.). *Türk Dil Kurumu* içinde. <https://sozluk.gov.tr/> sayfasından erişilmiştir.

Hazai.G & Fodor, P. (2013). Ármin Vámbéry'nin uluslararası Türkolojinin doğuşundaki rolü hakkında düşünceler. *Ölümün 100. Yılında Ármin Vámbéry Anma Toplantısı bildirileri*, 85-88.

Hazar, M. (2009). Türkolojide kullanılan işaretler. *Turkish Studies*, 4(3), 1124-1159. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.718>

Hengirmen, M. (1995). *Türkçe dilbilgisi*. İstanbul: Engin.

Kara, F. (2017). *Bana seni gerek seni' yapısı üzerine*. Tavukçu, O.K. (Ed.), Yûnus Emre Kitabı içinde (s.109-137). Aksaray: Aksaray Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.

Karademir, F. (2011). Eş zamanlı bakışla Türkiye Türkçesinde yardımcı ünsüzler *Turkish Studies*, 6(2), 561-598. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.2413>

Karademir, F. (2018). Türkçe ses bilgisinde 'ünsüz benzeşmesi olayı'nın öğretimi üzerine. *Turkish Studies*, 12(25), 467-490. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12320>

Karahan, L. (1999). Yükleme (accusative) ve ilgi (genitive) hali ekleri üzerine bazı

düşünceler. 3. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, 605-611.

Karahan, L. (2010). *Dil bilgisi öğretiminde örnek seçimi*. Bahtiyar Vahapzade Hatırasına I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatları Öğretimi Sempozyumu'nda sunulmuş bildiri, Bakü.

Karahan, L. (2011). Fiil terimi üzerine. *Türk Gramerinin Sorunları I-II Bildiriler*, 155-182.

Karahan, L. (2013). Türk gramerciliğinin bir eleştirisi: Gramerimiz için. *Turkish Studies*, 8(9), 71-79. <http://dx.doi.org/doi: 10.7827/turkishstudies.5534>

Karahan, L. (2014). Ahmet Cevat Emre'nin dil bilgisi öğretimiyle ilgili görüşleri. *Prof. Dr. Mehmet Özmen Armağanı, Çukurova Üniversitesi, Adana 2014*, s.207-212. Http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/leyla_karahan_ahmet_cevat_emre_dilbilgisi_ogretimi.pdf adresinden erişilmiştir.

Keskin, E.G. (2020). *Türkçede birleşik ekler*. İstanbul: Kesit.

Korkmaz, Z. (1992). *Gramer terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK.

Korkmaz, Z. (2002). Türkiye Türkçesi üzerindeki gramer çalışmaları ve bu çalışmaların Günümüzdeki durumu. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. 2002(1). 40-59. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/belleten/issue/45223/566014> sayfasından erişilmiştir.

Korkmaz, Z. (2007). *Türkiye Türkçesi grameri şekil bilgisi*. Ankara: TDK.

Korkmaz, Z. (1994). Sıfatların isim tamlamaları ile kullanılışı üzerine. *Türk Dili*. 505. 15-18. https://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/zeynep_korkmaz_sifatlar_i_sim_tamlamalari.pdf sayfasından erişilmiştir.

Merriam, S.B. (2018). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber* (Prof. Dr. S. Turan, Çev.). Ankara: Nobel.

Muharrem Ergin. (t.y.). *Google Scholar* içinde.

https://scholar.google.com.tr/scholar?hl=tr&as_sdt=0%2C5&as_vis=1&q=Muharrem+Ergin&btnG sayfasından erişilmiştir.

Obstruct (t.y.). Retrieved from <https://www.etymonline.com/word/obstruct>.

Örnek. (t. y.). *Türk Dil Kurumu* içinde. <https://sozluk.gov.tr/> sayfasından erişilmiştir.

Özçam Sanaç, Ç. (2017). *Türkiye Türkçesi gramer çalışmaları*. İstanbul: Kesit.

Öztürk, C. (2013). Vámbéry'nin Türkolojiye ve Türk diline katkıları. *Ölümün 100. Yılında*

Ármin Vámbéry Anma Toplantısı bildirileri, 7-12.

Parlak, M. (2015). *Başlangıçtan günümüze Türkçe dilbilgisi çalışmalarına bakış*. (Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr/ulusaltezmerkezi/> sayfasından erişilmiştir.

Pekacar, Ç. & Güner-Dilek, F. (Çev.) (2009). Uluslararası fonetik alfabe- I. *Dil Araştırmaları* 2009(4), 135-150. https://turkoloji.cu.edu.tr/DILBILIM/cetin_pekacar_figen_guner_Dilek_uluslararasi_fonetik_alfabe_I.pdf sayfasından erişilmiştir.

Şemsettin Sami (2015). *Kamus-ı Türki*. (P.Yavuzarslan, Çev). Ankara: TDK.

Teke, S. (2020). *Türkçe dilbilgisi öğretiminin tasvirî (açıklamalı) bibliyografyası*.

(Yüksek lisans tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> sayfasından erişilmiştir.

Tekin, Ş. (1974). 1340 tarihli bir eski anadolu türkçesi metni ve türk dili tarihinde olga-bolga sorunu. *Belleten TDAY, 1973-1974* (21-22), 59-157. <https://dergipark.gov.tr/tr/pub/belleten/issue/38748/446183> sayfasından erişilmiştir.

Vago, Robert, M. (1973). Abstract vowel harmony systems in uralic and altaic languages. *Linguistic Society of America, 49*, 579-605. <https://doi.org/10.2307/412352>

Vásáry, I. (2013). (Alev Duran, çev.). (2017). Bilim adamı Ármin Vámbéry. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi / Journal of Turkish History Researches. 2*(1). 112-123. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/315987> sayfasından erişilmiştir.

Vural, H., Böler, T., (2015). *Ses ve şekil bilgisi*. İstanbul: Kesit.

Yalçın, S. K. (2013). *Çağdaş Türk lehçelerinde ünsüzler*. Ankara: TDK.

Yüceol-Özezen, M. (2019). Türkçede seni / sizi seslenme sözleri ve türkçede seslenme (vokatif) durumuna tarihsel bir bakış. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi. 8*(2). 726-742. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/739357> sayfasından erişilmiştir.

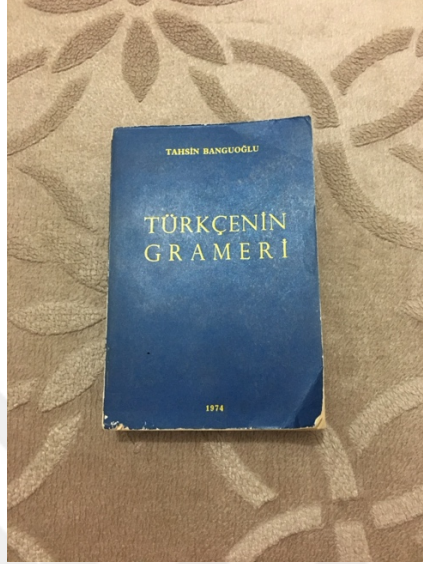
Zülfikar, H. (1991). *Terim sorunları ve terim yapma yolları*. Ankara: TDK.

EKLER

EK 1: Çalışmada İncelenen Gramer Kitapları

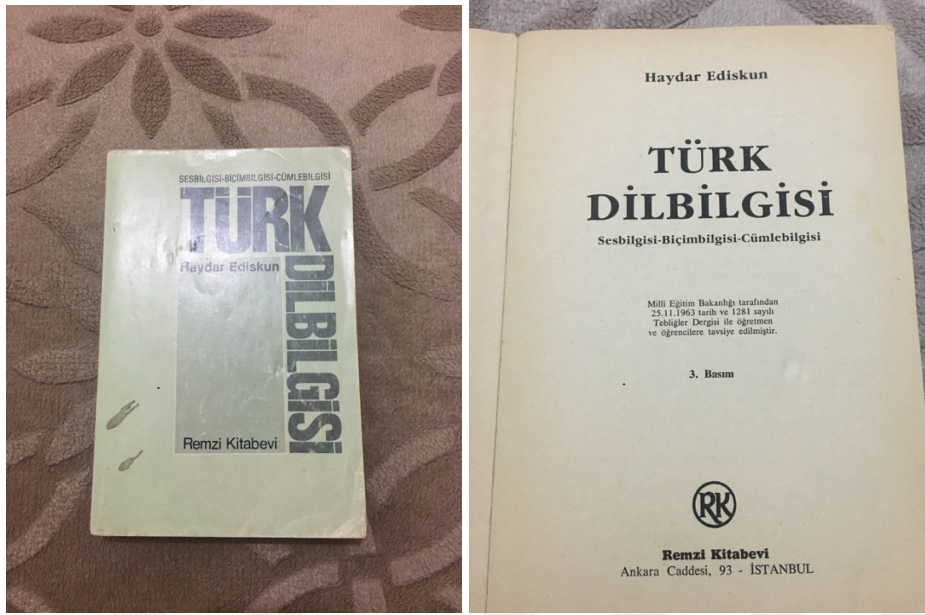
Banguoğlu, T. (1974). Türkçenin Grameri. Ankara: TDK. TB(TG)

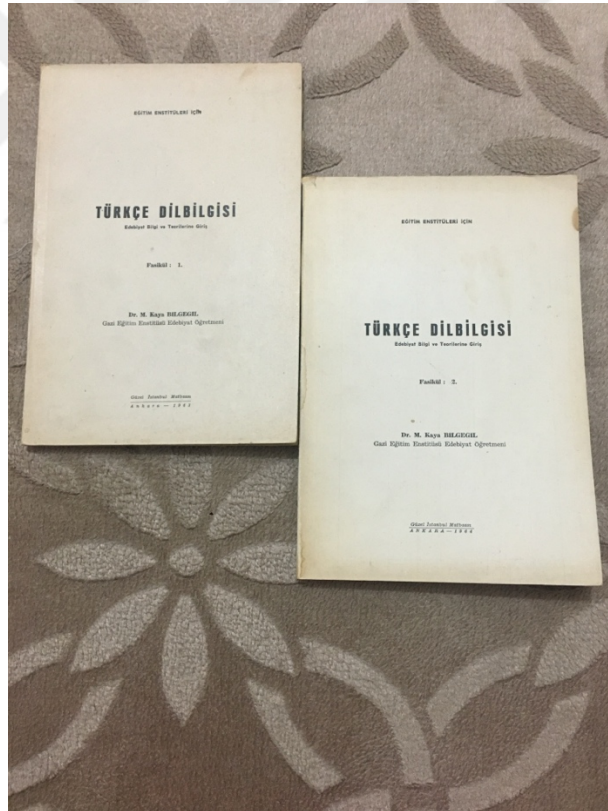
Ergin, M. (1986). Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Boğaziçi. TDB (ME)

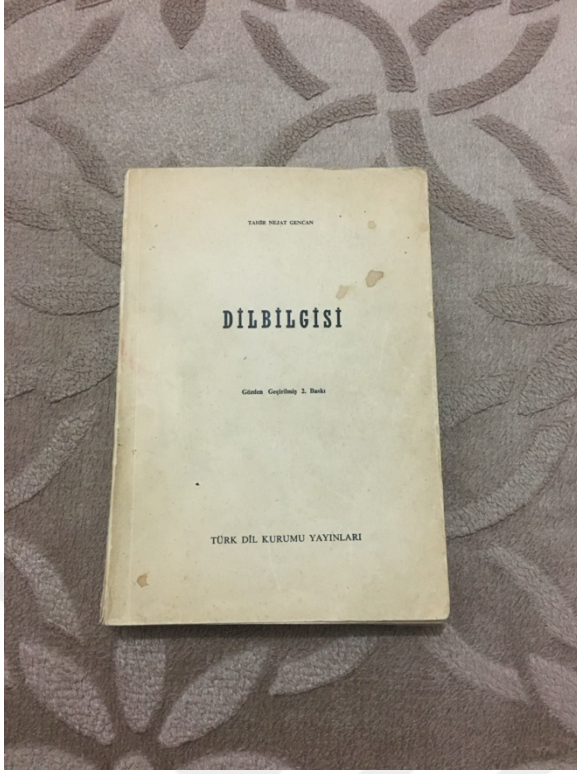
Ediskun, H. (1988). Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Remzi. YTDB (HE)

Bilgegil, K. (1964). Türkçe Dilbilgisi I&II. Cilt. Ankara: Güzel İstanbul. TD (KB) I+II

Gencan, T.N. (1971). Dilbilgisi 2. Baskı. Ankara: TDK. DB (TNG)

Bozkurt, F. (2017). Türkiye Türkçesi. Konya: Eğitim. TT (FB)

Hengirmen, M. (1995). Türkçe Dilbilgisi. Ankara: Engin. TD (MH)

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR...